

RAĐANJE JERETIKA

alters

(1)

Biblioteka ISTORIJA
RAĐANJE JERETIKA

Glavni i odgovorni urednik
Zoran Živković
Prof. dr Momčilo Pavlović

Recenzenti
Prof. dr Predrag J. Marković
Dr Bojan B. Dimitrijević

Fotografija na korici
Milovan Đilas i Vladimir Dedijer na grobu Karla Marksa 1951. u Londonu

Štampanje knjige sufinansiralo je Ministarstvo prosvete i nauke
Vlade Republike Srbije

Kosta Nikolić / Srđan Cvetković

RAĐANJE JERETIKA

*Suđenje Milovanu Đilasu
i Vladimiru Dedijeru 1955.*

Beograd 2011.

(3)

S A D R Ź A J

I. POLITIČKA REPRESIJA U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI	7
II. MILOVAN ĐILAS – PRVI JERETIK	24
– Revolucionarni put.....	25
– Politički kontekst pada Milovana Đilasa	33
– Put u disidentstvo.....	46
III. VREME RAZLAZA	60
– Disidentska aktivnost.....	65
– Nastavak progona i torture.....	71
– Progon „đilasovštine“	75
IV. SUĐENJE MILOVANU ĐILASU I VLADIMIRU DEDIJERU – STENOGRAFSKE BELEŠKE.....	80
– Optužnica	80
– Dokazni postupak	218
PRILOG KOJEG JE ĐILAS U SVOJU ODBRANU NAPISAO I PREDAO SUDU	288
BELEŠKA O PRIREĐIVAČIMA.....	313
REGISTAR LIČNIH IMENA	314

I. POLITIČKA REPRESIJA U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Jugoslavija kao zemlja sa krajnje dinamičnim i protivrečnim putem društvenog razvoja, bila je vrlo osobena i u primeni političke represije. U početku, kroz revolucionarni teror, divlja čišćenja, konfiskaciju, masovne montirane političke procese i druge represivne mere, snažno je iskoračila na put staljinističkih reformi ispred većine zemalja realsocijalizma. Povećana represivnost režima došla je kao posledica težnje da se dokaže pravovernost staljinizmu i kroz „antistaljinistički staljinizam“ (u vreme obračuna sa Informbiroom) da bi se u daljoj evoluciji, usled ekonomsko-političkih aranžmana sa Zapadom i proklamovanja samoupravne ideologije, režim preobrazio u sistem „kontrolisane slobode“, gde su se često smenjivali periodi „liberalizacije“ i „čvrste ruke“. Proklamovane liberalizacije (1951, 1966. i kasnije) nisu značile suštinsku demokratizaciju režima već samo liberalnu fasadu, jer se režim vraćao oprobanim metodama „čvrste ruke“ kada bi osetio da bi mogli biti ugroženi ili poljuljani temelji partijskog monopola na vlast i tekovine revolucije. Takva politika i specifičan položaj Jugoslavije između Istoka i Zapada odražavali su se i na pitanje državne represije koja je morala da bude daleko sofisticiranija nego u zemljama realsocijalizma, gde se nije vodilo računa o mišljenju Zapada, niti se hapšenjima i osudama liberalnih elemenata dokazivala s vremena na vreme pravovernost Sovjetskom Savezu.

Politička represija u Jugoslaviji, pored deklarativne liberalizacije u samoupravnom sistemu, nije bila incident ili sporadična pojava. Ugrađena u sistem i sveprisutna, uz ideologiju i kult ličnosti, predstavljala je noseći stub nedemokratskog društvenog projekta, stub koji se klackao na ivici totalitarnog i autoritarnog. Nasilje i nedemokratske metode političkih obračuna – zloupotrebom tajne policije, sudova i drugih institucija sile – bili su usmereni prema svakoj vrsti opozicije, nezavisnog i kritičkog mišljenja. Osnovna premisa boljševičke kulture: „politički protivnik – državni neprijatelj“, bila je konstanta, kako u državnom, tako i u samoupravnom socijalizmu. Kao promenljive, javljaju se različite metode, oblici i intenzitet političkog nasilja koji su bili u direktnoj zavisnosti od dinamičnih i složenih faktora spoljne i unutrašnje politike.

U slučaju Jugoslavije ideološka propaganda („društveno samoupravljanje“) i izgradnja Titovog kulta, vremenom su postali važniji elementi u održavanju sistema od represije koja je u samoupravnom sistemu racionalizovana. Demagoško-ideološkom propagandom i kultom vode povećavala se prihvaćenost ideologije, pa je potreba za nasiljem postajala sve manja. Ulagani su sistematski naponi da se spoljni i unutrašnji uspesi režima i lične osobine Tita – lidera približe masama. Takvi naponi su nailazili na plodno tle ukorenjene političke kulture, kroz tradiciju mitologizacije i divinizacije političkih vođa, gde je neistomišljenik olako postajao državni neprijatelj, a kritičko mišljenje proganjano kao jeretičko. Totalitarni i autoritarni pokreti u Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu (osim Čehoslovačke) bili su duboko preduslovljeni i determinisani neemancipovanom strukturom društva, jer su se građanska klasa i demokratska politička kultura nalazili u povoju.

Pored ideologije i kulta ličnosti, jedan od ključnih stubova održanja na vlasti svih totalitarnih režima jesu „tajne službe“. Služba državne bezbednosti Jugoslavije, kao kičma represivnog aparata, pored nekoliko promena naziva, organizacionih promena i zapaženih rezultata na polju modernizacije, upotrebom sofisticiranije tehnologije, metoda i oblika rada, svođenja delatnosti u zakonske okvire, u osnovi je ostala klasična politička policija okrenuta unutrašnjem neprijatelju i političkim neistomišljenicima. Ona je bila angažovana u očuvanju društvenog sistema i političkog monopola Saveza komunista Jugoslavije. Deklarativan otklon od „staljinizma“ i kasnija osuda političkih zloupotreba 1966. godine nisu predstavljali raskid sa takvom praksom, već samo prelazak na manje vidljive oblike upotrebe tajne policije u svrhu političkog progona. Decentralizacija zemlje i SDB i jačanje etatizama doveli su do različitih kriterijuma u tretmanu političkog progona i međusobne surevnjivosti SDB i službi sukobljenih republičkih vlasti. Posledica tog procesa bilo je slabljenje odbrambene moći zemlje i njeno postepeno urušavanje.

Sudski procesi protiv političkih neistomišljenika pretpostavljali su i potpunu kontrolu partije nad pravosuđem. Partija je od samog ustrojstva pravosudnog sistema, kroz kadrovsku politiku (izbor sudija i tužilaca) i zakonodavstvo, upregla pravosudni aparat. Posle formalnog otklona od staljinizma i donošenjem novog, liberalnijeg Krivičnog zakonika 1951. godine, pravosudni sistem je ostao čvrsto u partijskim rukama, ali su metode kontrole, pritisaka i uticaja postale sofisticiranije. Demokratizacija i decentralizacija bile su samo formalne. Sprega tužilaštva, državne bezbednosti i par-

tije nastavljena je do kraja socijalističkog perioda i predstavljala je osnovnu polugu za eliminaciju političkih neistomišljenika. „Penalizacija političkog kriminala“ pratila je koncepte demokratskog samoupravnog socijalizma i zavisila je od potrebe političkog trenutka, partijskih interesa, spoljnih i unutrašnjih faktora kada je koncept pravne države, više ili manje, bivao gurnut u stranu. Postojao je nesklad između normi krivičnog materijalnog prava posvećenog zaštiti ideoloških sadržaja i relativno modernog krivičnog postupka koji je, uprkos snalažljivosti policije i pravosuđa, mogao da u određenoj meri ispuni svoj zadatak. Široko definisane odredbe koje su sankcionisale „politički kriminal“, pre svega, delikt mišljenja i neprijateljsku propagandu, omogućile su rastegljivo tumačenje u skladu sa političkim interesima („kaučuk paragrafi“). Primetna je i težnja za „krojenjem zakona“ prema trenutnim političkim potrebama režima (npr. slučaj *Praksis*), a u samoj praksi često se uočava razlika između normativnog i stvarnog u sankcionisanju političkih delikata.

Advokati su od početka bili na meti režima, kao najveće utočište poraženih snaga. Oni koji su zastupali optužene u političkim procesima predstavljali su smetnju vlastima, a često su i sami završavali na optuženičkoj klupi ili su im činjene druge neprilike. Njihova ovlašćenja bitno su sužena. Prava koja su formalno imali u praksi, uskraćivana su im prilikom istražnog postupka. Služba bezbednosti je često suspendovala braniocima u političkim procesima, pa u mnogim slučajevima oni nisu mogli da saslušaju klijenta pre pretresa, a tokom postupka samo pod nadzorom. Formalan položaj jugoslovenskih advokata ipak je bio daleko iznad statusa koji su imali advokati u istočnoevropskim zemljama, gde advokatura kao nezavisna profesija nije ni postojala (kao najliberalniji period navodi se vreme posle donošenja liberalnog Zakona o krivičnom postupku iz 1967).

Krivičnopravno zakonodavstvo je pratilo razvoj celokupnog društva u samoupravnom periodu; pulsiralo je između potrebe za represijom i održanjem političkog monopola SKJ i propagandne želje da se društvo prikaže kao demokratsko, a represivne težnje usklade sa osnovnim postulatima pravne države. Osnovne determinante koje su određivale karakter krivičnog prava bile su: njegovo instrumentalno poimanje (naročito 1944–1951), spoljnopolitičke okolnosti (1948–1953. i sukob sa Staljinom) i stepen otpora u zemlji. Ključni su bili ideološko-politički faktor i potreba vladajuće partije da održi monopol vlasti i ideologije. Zavisno od potrebe političkog trenutka, partijskih interesa, spoljnih i unutrašnjih faktora – koncept pravne države, više ili manje, bio je gurnut u stranu.

Intenzitet i oblici političke represije u Srbiji tokom perioda 1953–1985. bili su predodređeni nizom složenih društvenih, istorijskih i ideološko-političkih faktora. Odsustvo demokratske tradicije, zakasnela modernizacija i emancipacija društva i ekonomska zaostalost, masovna nepismenost – samo su neki od pojavnih oblika autoritarnog socijalnog nasleđa. Obračun sa političkim protivnicima i njihova percepcija kao „neprijatelja koga treba uništiti“ imali su dugu tradiciju na tlu Srbije, koja se povremeno manifestovala u brutalnim stranačkim i dinastičkim obračunima još od kraja XIX veka. Većina vodećih komunista prošla je kroz zatvore u Kraljevini Jugoslaviji, a ilegalan i zaverenički rad i spremnost na žrtvu formirali su „vahabitski“ psihološki profil revolucionara. Za prve poratne godine, pa i kasnije, osim dubljeg istorijskog nasleđa ne sme se izgubiti iz vida neposredno iskustvo građanskog rata i ratnih trauma. Po inerciji, taj rat je pratilo povećano nasilje kroz „etos odmazde“ ostavljajući trajne i duboke ožiljke na porodicu i društvo. Povećan intenzitet represije u svim zemljama, pa i u Jugoslaviji i Srbiji, nastupio je i kao izraz realne potrebe da se kazne počinioči užasnih nedela u Drugom svetskom ratu. Vremenski uticaj ovog faktora ograničen je uglavnom na prvu posleratnu deceniju.

Ključni faktor koji je determinisao intenzitet i karakter političke represije bilo je ideološko nasleđe u obračunu sa klasnim i političkim protivnicima. Preuzet ideološki i praktičan model (lenjinističko-staljinistička teorija i praksa), podrazumevao je sistematsku represiju i nasilje kako prilikom preuzimanja vlasti i eliminacije klasnih i političkih protivnika revolucije, tako i pri promeni i održanju društvenog sistema. Poput ostalih zemalja Istočne Evrope, pobedom revolucionarnih snaga posle Drugog svetskog rata, u Jugoslaviji (Srbiji) težilo se imitiranju sovjetskog iskustva u izgradnji socijalističkog društva, utemeljenog na sprezi ideologije i represije koju sprovodi partijska država preko institucija zasnovanih po ugledu na prvu zemlju socijalizma. Sa druge strane, svaka zemlja je bila slučaj za sebe, a sukob globalnog revolucionarnog modela koji se namećao i lokalnih specifičnosti rađao je šarolik splet prelaznih „narodnih demokratija“.

U slučaju Jugoslavije i Srbije „neprijatelji revolucije“ eliminisani su, kao i u drugim zemljama „narodne demokratije“, u tri etape u skladu sa Lenjinovom teorijom. Najpre slamanjem opozicije van Narodnog fronta tokom 1944–1946, potom obračunom sa frontovskom opozicijom 1946–1948. i sa neprijateljima unutar partije 1948–1951. godine. Iako je

u Jugoslaviji ideološka matrica zatim promenjena (ozvaničavanjem samoupravne demokratije), represija je – uz kult ličnosti i sveprisutnu ideologiju – ostala stub nedemokratskog režima. Razlika je postojala samo u formi i intenzitetu koji se prilagođavao u zavisnosti od potreba režima za demokratskom legitimizacijom spolja, kao i za održanjem monopola vlasti partije i Tita unutra. Ideološki činilac za stepen represije može se smatrati ne samo odlučujućim već i konstantnim.

Nasleđe staljinističkih metoda, ratnih i revolucionarnih okolnosti u oblasti političke represije ogleda se u činjenici da je u periodu od 1944. do kraja 1945. godine izvršeno gotovo 99% svih političkih likvidacija bez suda; do 1953. godine presuđeno je oko 90% svih smrtnih kazni u Jugoslaviji, a kroz KP domove Zabela i Sremska Mitrovica prošlo je do 1951. godine isto onoliko političkih osuđenika koliko i u narednih pola veka. Sumarne analize i kvantifikacije nesumnjivo dokazuju da je državno-partijska represija u periodu 1944–1953. bila neuporedivo intenzivnija nego u kasnijem razdoblju. U Jugoslaviji je broj političkih osuđenika bio možda i veći nego što bi se očekivalo, imajući u vidu činjenicu da je sistem posle 50-ih godina XX veka postao neuporedivo liberalniji u odnosu na zemlje realsocijalizma. Razlog tome je što se nisu precizno znale granice između liberalizacije i „stezanja“, kao i zbog nacionalno i verski složene države, izrasle na građanskom ratu, gde je oštro sankcionisan svaki izliv nacionalizma koji je postao ubedljivo najbrojnije političko krivično delo 70-ih i 80-ih godina XX veka. Posle 1953, kaznena politika je počela da se ublažava i da izostaju smrtna kazna i drastične osude. Ipak, takvu sliku narušavaju 70-te godine, a u izvesnoj meri i početak 80-ih sa znatno većim intenzitetom represije i nešto strožom „penalizacijom“.

Ako bi se uzela u obzir i lica koja su kažnjena bez suda (likvidirani u periodu 1944–45, administrativno kažnjeni „ibeovci“ i „kulaci“ tokom 1948–1953) disproporcija bi bila još veća u korist državnog socijalizma. Analizom i drugih parametara, poput uslova na odsluženju kazne, pritisaka na porodice i imovinu osuđenih, stepena političkih sloboda, slobode duha i verskih sloboda, uvidela bi se sva težina totalitarnog nasleđa koje je u mnogome uslovlilo kasnija društvena kretanja. Sudar starih navika, političkog i društvenog nasleđa iz ovog vremena i potrebe za liberalizacijom nametnutom dejstvom spoljnih faktora i unutrašnjih promena u partiji i društvu, predodredili su intenzitet, metode i oblike političke represije u samoupravnom socijalizmu.

Otklon od Sovjetskog Saveza i spoljnopolitički „salto mortale“ usloveli su vidne promene u unutrašnjoj politici, a posebno u intenzitetu političke represije. U sferi politike, monopol SKJ bio je potpun i pored proklamovane demokratizacije. Svaki pokušaj nezavisnog i slobodnog političkog delovanja, kritike i građanskog aktivizma vlasti su doživljavale kao pokušaj rušenja partijskog monopola i kvalifikovale ga kao napad na državu i društveno uređenje. Uzlazni trend političke represije osetan je naročito u periodu 1972–1975, u vreme „maspoka“ i „liberala“ i 1980-ih godina posle smrti predsednika Josipa Broza Tita i masovnih nemira na Kosovu i Metohiji, ali ni približno kao u vreme državnog socijalizma.

Najtipičniji oblik političkog progona u doba samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji postali su javni sudski procesi oponentima režima, pompezno praćeni u štampi, organizovani radi zastrašivanja javnog mnjenja i kao poruka političkim faktorima u inostranstvu. Model sudskog progona u vreme samoupravnog socijalizma imao je nepisana pravila svojevrstne drame u tri čina („najava hapšenja preko medija“, „istraga“ i „osuda“). Sudske procese karakterisali su oštrina prvostepene presude (eliminacija i zastrašivanje), postepeno ublažavanje kazne (od prvostepenog suda do saveznog nivoa) i amnestija prilikom posete stranih državnika i delegacija Titu, ili pod pritiskom međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava i spoljnog faktora. Tajna policija i sudovi bili su produžena ruka za izvršavanje naloga najužeg partijskog vrha, najčešće samog Tita i najbližih saradnika (barem za važnija suđenja). Tehnologija „proizvodnje slučajeva“ i većeg broja javnih političkih suđenja naročito se javljala u momentu potrebe za kampanjskim obračunom sa društvenim tendencijama koje su označene kao negativne („đilasovština“, „rankovićevština“, „liberalističke tendencije“, „klerofašizam“ i slično).

Prema analizama i klasifikaciji Službe državne bezbednosti u periodu 1953–1968. najzastupljenije su bile sledeće vrste „unutrašnjeg neprijatelja“: ostaci građanskih i starih klasnih i političkih struktura, „ibeovci“, „đilasovci“, a posle pada Aleksandra Rankovića uvedena je nova kategorija – „birokratsko-etatiističke snage“ („rankovićevština“). Početkom 50-ih godina, kao glavni unutrašnji neprijatelji označeni su „ibeovci“ i ostaci građanske opozicije, dok se od početka 60-ih pažnja usmerava na progon liberalnih elemenata (disidenata Milovana Đilasa i Mihajla Mihajlova), nacionaliste (Adema Demaćija) i, u manjoj meri, pojedinih etatista („rankovićevaca“) posle 1966. godine. Kao glavne nosioce otpora i neprijateljskog delovanja, SDB je tokom 60-ih godina označavala prevashodno

strane obaveštajne službe i političku emigraciju. Posle Brionskog plenuma 1966. i u toku reorganizacije SDB došlo je do „kolebljivog odnosa prema unutrašnjem neprijatelju“ i pojačanog dejstva stranog faktora. Osim subjektivnim slabostima (demoralizacijom i dezorganizacijom kod pripadnika državne bezbednosti i policije, i posle optužbi za zloupotrebu službe) ovo je objašnjavano i „nedovoljno konkretnom orijentacijom od političkih faktora“.

Od kraja 60-ih godina, snaga „unutrašnjeg neprijatelja“ je postajala sve jača, naročito opozicije stasale iz redova samih komunista. Preživeli ostaci građanskih struktura eksponirali su se više među političkom emigracijom (i onom ekstremnom), ali su u zemlji bili prisutni simbolično. Dok je sredinom 50-ih godina XX veka opozicija, idejno ili kadrovski stasala iz redova komunista, bila u začetku i svodila se na sve manji broj pristalica IB-a, sada je predstavljala ogromnu većinu u disidentskom frontu. Pored omasovljenja došlo je i do izrazitog raslojavanja „unutrašnjeg neprijatelja“, pa se, pored starih, prema klasifikaciji Službe državne bezbednosti javljaju i novi: birokratsko-dogmatske snage (okupljale su „ibeovce“, „neoibeovce“, delom „rankovićevce“ i slične grupe koje su se zalagale za „birokratski koncept razvoja društva“, približavanje Sovjetskom Savezu i uključivanje Jugoslavije u socijalistički lager). Režim je posebno strahovao od „čehoslovačkog scenarija 1968“, pa je pohapsio sve poznate grupe, mahom sa Kosova, Vojvodine i BiH. Najveći proces je vođen protiv Nove komunističke partije Jugoslavije kada je uhapšeno i drastično kažnjeno na desetine „neoibeovaca“. Među najpoznatijima slučajevima bilo je kidnapovanje Vladimira Dapčevića i Milete Perovića.

„Liberalno-frakcionaška“ grupa u Srbiji, koju su personifikovali Marko Nikezić i Latinka Perović, optužena je za zastupanje teze da su u jugoslovenskom društvu zakočeni demokratski procesi, zalaganje za tržišne reforme, kao i zbog blagog i tolerantnog odnosa prema neprijateljima sistema. S njima u vezi su bili „tehnobirokrati (tehnomenadžerija)“, mahom privredni rukovodioci koji su navodno zloupotrebljavajući svoje ekonomske pozicije radili na „podrivanju ekonomske osnove društva i uzurpirali samoupravna prava zalažući se za tržišne uslove“. U Srbiji je na hiljade liberala smenjeno sa funkcija, ali nisu zabeleženi masovni sudski progoni. Tehnomenadžeri su smenjivani, hapšeni i osuđivani u kampanji sredinom 70-ih godina.

Kao „anarholiberali“ okvalifikovana su mahom mlađa lica i intelektualci koji su delovali sa pozicija tzv. nove levice i „trockističke grupe

i pojedinci“. Oni su negirali revolucionarni karakter jugoslovenskog društva i Saveza komunista, samoupravljanje su smatrali manipulacijom radničke klase, a komuniste privilegovanim slojem. Najpoznatiji osuđeni eksponenti grupe bili su „trockisti“ (M. Nikolić, P. Imširović, J. Kljajić, V. Mijanović, D. Udovički), mahom studenti aktivisti '68. Vansudskom progono bila je izložena i grupa profesora praksisovaca proteranih sa Filozofskog fakulteta u Beogradu.

„Nacionalisti“ su posebno praćeni kao najbrojnija i jedna od najopasnijih grupacija „unutrašnjeg neprijatelja“. To su bili često separatistički, iredentistički i unitaristički pokreti i grupe, zastupljeni na Kosovu i Metohiji kod Albanaca, Makedoniji i drugde, ali sve češće i bivši komunisti i ličnosti koje su nastupale sa nacionalno-građanskih pozicija kritikujući Ustavne promene 1974 (Mihailo Đurić, Dobrica Ćosić i drugi). Vremenom je primećena njihova idejna i akciona fuzija sa preživelim ostacima poraženih građanskih snaga („ostaci starih političkih i klasnih struktura“). Najviše procesa je vođeno protiv brojnih ilegalnih albanskih grupa u Srbiji 70-ih i naročito 80-ih godina i hrvatskih nacionalista u vreme maspoka (F. Tuđman, M. Veselica, Š. Đodan), kao i u Bosni gde su po principu simetrije gonjeni pripadnici sve tri nacije – konfesije.

U Srbiji je tokom 70-ih godina po drugi put suđeno i „ostacima starih političkih struktura“ – vremešnim Savi Bankoviću, Đuri Đuroviću i Slavoljubu Vranješeviću i drugim. Sa njima u vezi, često su posmatrani „klerikalci (klerofašisti)“ kao lica koja su neprijateljski delovala sa pozicija „verskih zajednica“. Sveštenim licima su često izricane prekršajne kazne, ali su od polovine 50-ih godina ređi primeri njihovog krivičnog progona. Najpoznatija je osuda episkopa Srpske pravoslavne crkve Arsenija (Bradavarevića) iz 1956, zatim S. Jovića, N. Janjića, pojedinih hodža i rimokatoličkih sveštenika početkom 80-ih u Bosni i Hercegovini.

Posle Titove smrti u Jugoslaviji i Srbiji usledio je nov talas represije i zaoštren je kurs prema kritičarima sistema, samo neznatno ublažen nakon proklamovanja režima „čvrste ruke“ sa početka 70-ih godina. Broj političkih zatvorenika je rastao, a među najpoznatijim slučajevima u Srbiji bili su progon književnikâ Gojka Đoga i Momčila Selića, članova Slobodnog univerziteta, kao i pojedinih Albanaca na Kosovu zbog nacionalizma i separatizma. Nacionalizam, koji se zahuktavao još od kraja 60-ih, predstavljao je glavni ideološki diskurs 80-ih godina. Pojačani su politički progono u vidu brojnih javnih sudskih procesa. Režimu su se pogodnim žrtvama i lakom metom za odstrel činili već suđeni disidenti, koji su kao

„dežurni krivci“ u ranijem periodu bili promovisani u neprijatelje države i društva. Metod je viđen u prethodnim vremenima: najpre se na partijskim forumima osuđuju pojave i lica, a štampa preuzima ulogu tužioca i sudije. Na kraju, egzekuciju vrši policijsko-sudski aparat. Uglavnom se inkriminišu izjave, intervjui stranoj štampi, objavljena književna dela i slična dela verbalne prirode. Prema vrsti delikta, tipičan je progon optuženih zbog delovanja sa pozicija nacionalizma (i to albanskog, više od 80% svih osuđenih), dok progoni po liniji IB-a, liberala i „nove levice“ lagano zamiru.

Početakom 80-ih godina jača i otpor nedemokratskom režimu, zasnovan na probuđenom nacionalizmu i preispitivanju ideoloških mitova. U tom smislu prvu posttitoističku deceniju otvorile su i obeležile masovne demonstracije Albanaca 1981, ali i prvi značajan i organizovan otpor javnog mnjenja političkom suđenju („slučaj Đogo“) koji je urodio plodom. Vlast je postajala sve osetljivija na kritiku od strane domaćih i naročito inostranih nevladinih organizacija koje su se bavile zaštitom ljudskih prava. Usled spoljnog pritiska i talasanja domaće intelektualne javnosti, sudski procesi su se sve češće pretvarali u farsu. Izuzetak je činila Bosna, u kojoj su ideološki neistomišljenici simetrično gonjeni rigidnije i duže nego u bilo kojoj drugoj republici. Odustajanje od krivičnog gonjenja i drastično ublažavanje kazni govori o promeni društveno-političkih prilika koje su lagano počele da se menjaju u smeru liberalizacije. Povlačenje režima od sredine 80-ih i odustajanje od krutih ideoloških postavki, u vremenu globalnog kraha komunističke ideologije, dalo je nov zamah kritici koja će se u narednim godinama rasplamsati i doprineti okončanju progona na ideološko-političkoj osnovi. Protestima srpskih pisaca i intelektualaca u Francuskoj 7 u Beogradu, osnivanjem Odbora za zaštitu umetničkih sloboda u Udruženju književnika Srbije, oživljavanjem srpskog PEN centra prema načelima Povelje Međunarodnog PEN-a, akcijama intelektualaca u Odboru za odbranu slobode misli i izražavanja, mnogim protestima, tribinama i oblicima javnog delovanja, udareni su temelji višestranačja u Srbiji.

U socijalnoj strukturi političkih osuđenika u Srbiji i Jugoslaviji, među disidentima i političkim osuđenima dominirali su mlađi ljudi, predstavnici kulturne elite (književnici, režiseri, ređe glumci), elite humanističkih nauka – pravnici, filozofi, sociolozi. Veliki je udeo studenata društvenih nauka: sociologije, filosofije, politikologije, naročito advokata i sveštenika, ređe ekonomista i drugih profesija. Za razliku od prvih posleratnih godina kada je pretežan broj političkih osuđenika poticao sa sela

(najbrojniji pripadnici JVUO i „kulaci“), u vremenu samoupravnog socijalizma (naročito 70-ih i 80-ih godina) jezgro političkih osuđenika činili su pripadnici novonastale građanske klase i prosvučeni slojevi (studenti, prosvetna i kulturna elita). Težiše otpora režimu prebacilo se sa sela i iz šuma (u poratnom periodu) u grad u univerzitetske centre, a sa njim i ideologija otpora – od pretežno monarhističke, do ultraleve i socijaldemokratske ali i ekstremno nacionalističke i separatističke. Seljačke i radničke mase (za razliku, na primer, od Poljske i Istočne Nemačke gde su beleženi veliki radnički nemiri), osim retkih izuzetaka, držale su se rezervisano i nezainteresovano za političke lomove. Seljaci su ozbiljniji otpor pružili samo kada im je vlast udarila na zemlju tokom kampanje otkupa i kolektivizacije 1948–1953. Uz seljake, najpasivniji su bili državni činovnici, koji su čuvali svoje sigurne pozicije. Uz njih, usled zakasnele emancipacije, žene su među političkim osuđenicima bile relativno slabo zastupljene.

Prigušene nacionalne tenzije reflektovale su se i na strukturu „političkog kriminala“, pa je više nego primetno da su najmasovnija krivična dela 70-ih i 80-ih godina bila raspirivanje nacionalne i verske mržnje (upravo na terenu Hrvatske, Bosne i na Kosovu), čime kao da se sondirao teren za krvave međunacionalne obračune 90-ih godina prošlog veka. Prema zvaničnim statistikama, gledajući po nacijama, glavni ideološki i politički neprijatelji države i partije bili su Hrvati 70-ih i Albanci 80-ih godina. Na osnovu strukture „političkog kriminala“ uočava se da su glavni zahtevi hrvatskih i albanskih disidentskih krugova bili „nacionalna sloboda i ravnopravnost“ (zahtev za republikom ili nezavisnom državom), a tek u drugom planu ljudske i građanske slobode i demokratizacija društva, koje je u prvi plan isticao tzv. Beogradski krug. Kao što su većinu među „staljinistima-etatistima“ do 1953. godine činili Srbi i Crnogorci, tako su većinu osuđenika nacionalista-konfederalista (separatista) 70-ih i 80-ih činili Hrvati i Albanci provocirajući veći intenzitet državne represije, koja je u mnogim slučajevima bila legitimna zarad odbrane integriteta države. Srbi i Crnogorci su uređenje više osporavali sa ideološke strane, kao monarhisti, staljinisti, anarholiberali ili demokrati, ali ne i samu državu, dok je kod Hrvata i Albanaca bila uočljivija želja za neograničenom autonomijom ili nezavisnom državom.

Koliko je karakter represije i njene dinamične fluktuacije u vremenu 1953–1985. bio određen „staljinističkim nasleđem“, a koliko spoljnim i unutrašnjim društvenim i političkim faktorima, složeno je pitanje. Istraživanja pokazuju da je odnos promenljiv, da zavisi od slučaja do slučaja, vremenskog i političkog konteksta. Uočljivo je da je jedna od osnovnih specifičnosti samoupravnog socijalizma u odnosu na raniji period bila pojačan uticaj spoljnog faktora. Taj faktor se manifestovao kroz vođenju računa o ugledu zemlje „liberalnog komunizma“, nastojanja da se održi ekonomska i politička podrška Zapada, ali i dobri odnosi sa Istokom. U sferi političke represije, to se ogledalo u simetričnom ideološkom progonu prozapadnih i proistočnih oponenta i čestim i masovnim amnestijama i abolicijama političkih protivnika. Po istom ključu one su dolazile kao posledica halo efekta – prozivaka i pritisaka stranih državnika (SAD i SSSR), međunarodnih institucija i organizacija za zaštitu ljudskih prava. Za period samoupravnog socijalizma bilo je karakteristično smenjivanje „čvrste“ i „blage“ ruke, kampanje hapšenja usled spoljnih i unutrašnjih potreba i kampanje liberalizacije, amnestija političkih osuđenika, osuda skretanja i zloupotreba u partiji usled potreba za demokratskom legitimizacijom ili za obračunom sa pojedinim frakcijama unutar SKJ (slučaj Ranković, maspoka i liberala na primer).

U drugom društvenom kontekstu tokom 80-ih godina i pod uticajem međunarodnog faktora, globalne krize komunizma i stasalog domaćeg kritičkog javnog mnjenja, mere čvrste ruke i političkog stezanja nisu imale onaj efekat kao ranije. Vlastima su se obijale o glavu raspirujući još veće težnje za političkim slobodama, kroz mnogobrojne proteste i peticije. Režim se nalazio u stalnom procepu, između političkih uslovljavanja sa Zapada i sopstvene težnje i interesa da se prikaže na Zapadu kao liberalan; s druge strane bila je potreba za održanjem monopola komunističke partije, tako da se strogo pazilo da se ne pretera ca demokratizacijom, pa je stoga racionalno koristio represiju.

Spoljni faktor i pritisci od onih po okončanju rata, preko ratnih pretnji Istočnog bloka tokom 1948–1953, zatim drugog sukoba sa Moskvom 1958, intervencije SSSR-a u Čehoslovačkoj 1968, avganistanske krize 70-ih, znatno su podizali temperaturu u zemlji i pritisak na političke protivnike i građanstvo. Godine izmirenja sa globalnim velesilama donosile su mir i stabilnost i manju osetljivost režima na unutrašnje neprijateljstvo, a naročito kada je Jugoslavija bila u dobrim odnosima sa oba bloka. S druge strane, svako zaoštavanje sa Zapadom ili sukob sa Moskvom pod-

sticali su političku represiju u zemlji. Preloman faktor po intenzitet političke represije, ako bi se opredeljivali pojedinačno, svakako je uticaj de-staljinizacije posle 1950. godine i okretanja Zapadu (uz smanjen otpor u zemlji). Sukob sa Staljinom 1948. godine uticao je dvosmerno; u prvi mah, na kratak rok, došlo je do najvećeg vala represije posle 1945. godine usled želje da se dokaže pravovernost Staljinovoj dogmi. Do drastičnog opadanja intenziteta političke represije došlo je posle Staljinove smrti kroz otklon od staljinizma i otvaranje prema Zapadu. Uz povećanje društvenog standarda, sistem se liberalizovao – ali nikad do kraja.

Administrativna i etnička složenost Jugoslavije uslovlila je i složene simetrije političkog progona na ideološkoj, nacionalnoj, verskoj i republičko-pokrajinskoj osnovi. Naročito je ta relacija bila osetljiva na liniji Srbi – Albanci na Kosovu ili Srbija – Hrvatska na nivou Jugoslavije, dok je u Bosni noctrojao sistem „bosanskog lonca“ – podjednagog progona sve tri konfesije i nacije. Sve složeniji „odnosi“ među republikama i decentralizacija ogledali su se i na polju političke represije. Tokom 70-ih i 80-ih godina sve više se primećuje i odsustvo jasnog kriterijuma kažnjavanja političkog kriminala, pa dolazi do prelivanja disidenata iz jedne u drugu republiku. Srbija i Beograd su, u tom smislu, naročito početkom 80-ih važili za liberalniju sredinu, dok je Bosna smatrana najrigidnijom, što dokazuje statistika političkog kriminala i kaznene politike. Još jedna nedoslednost ogledala se u tolerantnijem odnosu prema partijskim disidentima. Ukoliko bi došli u raskorak sa zvaničnom platformom oni su smenjivani, ali ne i surovo proganjani kao u zemljama realsocijalizma. Nekomunisti su, međutim, strože sankcionisani.

Disidentska scena u SFRJ bila je razučena i heterogena. Specifičan položaj i različit tretman disidenata, nivoi ideološki i hijerarhijski limitirane kritike i niz drugih specifičnosti proistekli su iz osobene prirode jugoslovenskog samoupravnog socijalizma i države. Kritika je ideološki tolerisana sa pozicija marksističke ideologije i socijalizma (od polovine 50-ih do početka 70-ih) i hijerarhijski do nivoa lokalnih političkih funkcionera i direktora.

Stepen otpora režimu je, pored spoljnog faktora, jedna od bitnih odrednica za analizu represivnosti režima. Politička represija bila je proporcionalna otporu i snazi opozicije i često vezana za spoljni faktor. Što je otpor vlasti veći i represija je veća, ili tamo gde je prihvaćenost ideologije bila veća, potrebe za represijom bilo je manje. U jugoslovenskim okvirima (osim Poljske, možda i u celoj Istočnoj Evropi) u prvim godina-

ma posle rata „aktivni otpor“ revoluciji bio je relativno najveći na teritoriji Srbije. U vremenu kada se režim uspostavljao i kada je bio u opasnosti, kada se obračunavao sa optuženim za ratne zločine i kolaboraciju u vreme dubokog unutarpartijskog raskola, izolacije i velike ekonomske krize, logično je da je i represija jačala. To se dešavalo i 1968. godine u vreme masovnih demonstracija i Čehoslovačke krize, 70-ih godina u vreme maspoka i terorističkih ataka, 80-ih posle smrti Josipa Broza Tita i demonstracija na Kosovu i Metohiji.

Jačanjem disidentskog fronta i otpora jačao je i intenzitet političke represije. Posle 1951. godine, kada je svaka opozicija slomljena, došlo je do liberalizacije i 60-ih godina kada je stepen otpora bio relativno nizak. Dvosmerno na stepen represije uticao je pad Rankovića. Kampanja protiv njega zbog zloupotreba službe izazvala je liberalizaciju režima, da bi, posle demonstracija 1968, a naročito 1972. poprimio najrigidniju formu posle 1951. godine. Slično je uticala i Titova smrt – najpre je izazvala zaoštavanje da bi posle pet godina nedostatak njegovog autoriteta, uz globalnu krizu komunizma i jačanje građanskog otpora, uslovio veliku liberalizaciju posle 1985. godine.

Niži stepen otpora od početka 50-ih determinisan je slamanjem otpora starih struktura i prihvaćenošću režima koji je, podržan od zapadnih demokratija, beležio ekonomske uspehe i vidljiviji rast standarda. Takođe, u godinama daljeg prosperiteta i značajnog privrednog rasta u Jugoslaviji (krajem 50-ih i početkom 60-ih) beležimo manji stepen represije i otpora režimu. U vremenu teških poratnih uslova i ekonomske blokade 1948–1950, sa privrednim nedaćama 70-ih i u prvoj polovini 80-ih godina, sa rastom nezaposlenosti i zaduženosti, postupnim osiromašenjem i porastom nesigurnosti, otpor režimu se povećavao, a proporcionalno njemu rastao je i stepen represije. Osim rasta standarda, milionska ekonomska emigracija, sloboda putovanja i drugi faktori, poput politizovanosti sindikata, nedostatka klasne svesti tek stasalog proleterijata i njegovo imovinsko raslojavanje – uticali su na popuštanje i odsustvo masovnih štrajkova i sličnih socijalnih previranja.

Sa druge strane, ekonomske nedaće i „neravnomerna razvijenost“ bile su izvor nezadovoljstva koje je povećavalo oblike otpora i pothranjivalo političku napetost kroz tezu kako su pojedini narodi i narodnosti u SFRJ zapostavljeni i eksploatisani od drugih jugoslovenskih naroda. Porast kriminaliteta od početka 50-ih, napadi na organe reda i mira, porast ilegalne emigracije govore o sve većoj liberalizaciji društva, kao što sve

veći broj imigranta u Jugoslaviju, iz zemalja realnog socijalizma, govori o većim slobodama i boljem životu. Porast otpora može se posmatrati i generacijski. Krajem 60-ih stasava brojna generacija mladih ljudi rođenih posle rata koji nisu pamtili ratne nedaće. Oni se formiraju u drukčijem socijalnom kontekstu i traže svoj politički izraz. „Šezdesetosmaši“ unose novu energiju u politički život, otpor režimu se povećava, kritika vladajućeg establišmenta, kako sa levih tako i sa desnih pozicija, intenzivira se kao i stepen represije u obračunu partije sa „kritičarima“.

Posebno značajan nosilac otpora predstavljala je brojna i raznorodna politička emigracija. Većina političkih emigranata bili su zatočnici prošlosti i propagirali su velike jednonacionalne države i imperije pod dominacijom vlastite nacije i nacionalne elite. Programi najuticajnijih emigrantskih organizacija bili su okrenuti „mega državama“ ili drastičnoj reviziji „AVNOJ-evskih granica“, na račun pojedinih nacionalnih republika („Velika Srbija“, „Velika Hrvatska“, „Velika Albanija“, „Velika Makedonija“). Samo manji broj, poput „Saveza Oslobođenje“, nastojao je da izmiri nacionalne aspiracije i protivrečnosti. Još od kraja Drugog svetskog rata, kroz formu političko-propagandnog delovanja, demonstracija, diverzija, gerile i akata političkog terorizma emigracija je preduzimala akcije protiv komunističkog režima. Za prvi period karakteristične su akcije u zemlji, dok se kasnije sve više orijentiše na diverzije prema diplomatskim i drugim predstavništvima. Naročit problem predstavljao je njen propagandni rat prema milionskoj masi jugoslovenskih gastarbajtera iz čijih redova se podmlađivala i dodatno snažila, kao i povezivanje sa određenim kategorijama „unutrašnjih neprijatelja“ (najčešće „nacionalista“).

Srpska politička emigracija, za razliku od hrvatske, osim retkih izuzetaka, nije pribegavala aktima političkog terorizma i svoje delovanje uglavnom je svela na propagandu. Najorganizovaniji i najintenzivniji otpor, uz ne retko i terorističke akte sa ljudskim žrtvama, pružala je hrvatska emigracija, koja od početka 70-ih uspostavlja značajan stepen idejnog i akcionog jedinstva između komunističkih disidenata i nacionalista. Srpski emigranti bili su i ostali podeljeni, dezorganizovani i pretežno radikalno antikomunistički orijentisani.

Sama po sebi, politička emigracija („šesta kolona“) nije predstavljala ozbiljnu pretnju, već njena eventualna sprega sa stranim faktorom (obaveštajne službe) i moguće veze sa unutrašnjim neprijateljem. Služba državne bezbednosti preduzimala je prema emigraciji mere praćenja, propagandnog rada i delovanja ali i drugih agresivnijih mera (neutralisanje),

naročito čestih od kraja 60-ih godina. Služba je preko „svojih ljudi“ dodatno podsticala podele i raspaljivala sukobe na nacionalnoj osnovi i unutar pojedinih etničkih organizacija političkih emigranata. Prema političkim protivnicima u zemlji i inostranstvu režim je sprovodio amnestije i davao pomilovanja, nudio saradnju sa SDB i položaje bivšim osuđenima koji saraduju. S druge strane, žestoko se obračunavao sa najradikalnijim elementima, pre svega u krugu političke emigracije. Na optužbe da se njena tajna policija služi brutalnim metodama obračuna, jugoslovenska strana je odgovarala da se radi o „međusobnom obračunu u emigrantskom podzemlju“, kao i o „međusobnom ratu četničke i ustaške emigracije“.

Od sredine 50-ih godina sve više se odustaje od „sektaškog“ odnosa prema Crkvi koji se ogledao u nedoslednoj primeni propisa, zaoštavanjem odnosa sa verskim zajednicama i podeli na ateiste i teiste, „jednostranom gledanju na manifestacije verskog života,“ proglašavanjem celokupne crkvene aktivnosti reakcionarnom, a religijske svesti konzervativnom. Ovakav pristup doveo je do konfrontaciju sa Crkvom i većim delom sveštenstva od kraja Drugog svetskog rata. Težilo se pravljenju razlika između verske delatnosti, koja je tolerisana i materijalno pomagana, dok je za uzvrat tražena politička korektnost u izbegavanju zloupotreba Crkve u političke svrhe. Crkvi se prilazilo sa više takta i elastičnosti, pojačavali su se kontakti sa starešinama, podržavala umerenija struja, a nastup prema Crkvi sve manje je izlazio iz kalupa zakona i Ustava. Tome je, između ostalog, doprineo značajan pad uticaja Crkve u društvu i stepena otpora u crkvenim redovima posle intenzivnog decenijskog političkog pritiska i ekonomskog razvlašćivanja.

Tokom šeste decenije XX veka došlo je do popuštanja pritisaka na Crkvu i sveštenstvo i kretanja ka daljem poboljšanju odnosa Crkve i države. Verske zajednice su postepeno, ali uspešno uklanjane iz društvenog i političkog života i gurane ka društvenim marginama. Pokušaj pojedinih crkvenih organizacija da se otrgnu i pruže značajniji otpor vremenom je slabio, a kažnjavan je ukidanjem subvencija, zabranama izlaženja crkvene štampe (retko i samo u najtežim slučajevima i progonom sveštenika). Pitanja kao što su: odnos između Srpske pravoslavne crkve i Makedonske pravoslavne crkve, suzbijanje neprijateljske aktivnosti sveštenika političkih emigranata i pojedinih sveštenika u zemlji, podizanje verskih hramova i objekata, denacionalizacije crkvene imovine, održavala su stalnu tenziju u odnosima Crkve i države do kraja socijalističkog perioda.

U sferi kulturne politike novi politički kurs 1950. godine izazvao je pokušaje da se promeni način rada, ali ne i njegova suština. Proklamom-

vana je težnja da se nadzor nad kulturom debirokratizuje i da se njome ne bave više samo pojedinci već svo partijsko članstvo. Metod brutalnog administrativno-direktivnog rukovođenja kulturom zamenjen je sofisticiranijim idejno-političkim delovanjem, pri čemu je data veća inicijativa nižim partijskim telima. Kao u ostalim sferama društvenog života, i u kulturi se sada težilo „trećem putu“ između „zapadnog liberalizma“ i sovjetskog „birokratizma i dogmatizma“. Komisija za ideološko-politički rad CK SKJ trebalo je da od polovine 50-ih pažljivijim metodama nadzora zameni Agitprop. Suština je bila u odricanju od birokratskog agitpropovskog nadzora i cenzure i u orijentaciji ka suptilnijim metodama ideološke kontrole i delovanja kroz kadrovsku politiku, ideološku nadgradnju, mada nauka i kultura ipak „nisu prepuštene sami sebi“. Nadzor je, za razliku od ranijih vremena, bio suptilniji i dozvoljavao je umetničke slobode do određene granice, u okvirima istog ideološkog diskursa.

Iako pod partijskom kontrolom (pre svega nauke o društvu i istoriografije), pojedine kulturne sfere daleko su odmakle u slobodama i „vesternizaciji“ (film, muzika). Objašnjenje ovog „viška“ kulturnih sloboda pojedini istraživači skloni su da traže u namerno ostavljenom „izduvnom ventilu“, svojevrsnom izlogu slobode za zapadno javno mnjenje. S druge strane, porast „cenzure“ i slučajeva u kulturi od početka 50-ih mogu se smatrati i dokazom određene liberalizacije društva. Dominantnu autocenzuru u uslovima rigidnog režima smenili su novi oblici zabrana u liberalnijim društvenim uslovima. Istraživači najčešće razlikuju tri osnovna vida cenzure: „državno-partijsku“, „sudsko-policijsku“ i „samoupravnu“. Najefikasnija i najprisutnija posle autocenzure, ali i teško uhvatljiva, bila je samoupravna cenzura koja je, kao jugoslovenski izum, podrazumevala „da urednik radi posao autoritarne države“. Generalna politika jugoslovenskog režima prema umetnicima bila je politika „korumpiranja“ i zastrašivanja, mada se mogu naći brojni primeri pojave cenzure, zabrane umetničkih dela, ređe hapšenja, pa i osude umetnika. Druga osobenost proisticala je iz izrazito heterogene slike, etnički i administrativno, same zemlje. Tako se, unutar Jugoslavije, nisu sve republike odnosile jednako prema slobodi ispoljavanja duhovnih stremljenja.

Posle saveznih ustavnih reformi dovršenih Ustavom 1974. godine, kojima je značajna moć prenesena sa centra na republike, otvorena je još jedna pukotina u sistemu, u smislu da su pisci i umetnici – „nepoželjni“ u svojoj republici mogli ponekad objavljivati bez teškoća u drugim republikama. Osim širih ideoloških i društvenih faktora koji su uticali na

stepen cenzure, bitni su bili i „lični momenat“, princip „kamaraderije“, neažurnost represivnog aparata i slični faktori. Posebno pažljivo su nadgledani film (preko posebne Komisije za nadzor) i štampa, kao mediji od velikog uticaja na mase.

Iako za sada ne postoje komparativna istraživanja, može se reći da je jugoslovenski režim bio najliberalniji od svih komunističkih režima u Evropi. Većina istraživača ističe da je od početka 50-ih godina jugoslovenska cenzura bila blaža u poređenju sa zemljama realsocijalizma, što je naročito došlo do izražaja tokom 60-ih godina. Moguće je da je u Jugoslaviji, u pojedinim trenucima, broj cenzurisanih dela bio i veći budući da se nisu znale precizne granice (česte smene perioda čvrste ruke i liberalizacije), dok je u zemljama realsocijalizma bila raširenija „autocenzura“ (kao i u Jugoslaviji do 1953). Kao i samoupravljanje, cenzura je u Jugoslaviji imala protivrečne karakteristike. Bila je totalna i sistematska, ali je zbog nedefinisanih i elastičnih kriterijuma u represivnom smislu delovala kao „ad hoc cenzura“.

Ako je režim u Jugoslaviji do početka 50-ih godina XX veka prednjačio u obračunu sa političkim i klasnim neprijateljima, posle toga je po stepenu sloboda bio daleko bliži Musolinijevom fašizmu u Italiji nego staljinističkoj praksi u Sovjetskom Savezu. Slika jugoslovenskog i srpskog društva je u mnogome mračnija ako se posmatra samo kroz prizmu političke represije nego kroz ukupne društvene procese, modernizaciju i rastući ekonomski standard, ili dinamične procese u kulturi. Specifičnosti jugoslovenskog slučaja u odnosu na zemlje realsocijalizma kada je u pitanju politička represija, brojne su: relativno manji broj političkih zatvorenika, blaža i nedosledna kaznena politika (česte amnestije), određen liberalizam u sferi kulture i putovanja, tolerisanje društvene kritike, specifična disidentska scena, simetrije političkog progona. Sve ove osobenosti, uz viši životni standard koji nije bio pokriven produktivnošću i različite samoupravne demagoške mere, učinili su prihvatljivijim društvo koje se inače stalno klackalo na ivici totalitarnog i autoritarnog. Postoje dosta utemeljena shvatanja da su se stoga recidivi autoritarnog nasleđa u Srbiji duže i žilavije održali u društvu nego u zemljama rigidne staljinističke čvrste ruke gde je takav koncept brže i lakše odbačen.

II. MILOVAN ĐILAS – PRVI JERETIK

Unutrašnji neprijatelji u samoupravnom socijalizmu koji su nastupali sa liberalno-demokratskih pozicija, a nisu pripadali ostacima starih političkih i klasnih struktura, malobrojna su grupacija i retka pojava u odnosu na „nacionaliste“ i „ekstremne levičare“. S jedne strane, to su bili bivši komunisti koji su vremenom intelektualno sazrevajući evoluirali ka osnovnim postulatima građanske demokratije ili, u drugom slučaju, ponikli van partije iz građanskih struktura (mahom iz redova nove inteligencije). Oni su uporno i hrabro insistirali na demokratskim principima, pozivajući se na međunarodne ugovore i domaće zakonodavstvo, zalažući se za mirnu transformaciju sistema. Najupečatljiviji primer za oba slučaja i najpoznatiji jugoslovenski komunistički disident u svetskim okvirima bio je Milovan Đilas.

Epohu proklamovane liberalizacije i samoupravne demokratije otvorila je politička i sudska osuda Milovana Đilasa koji je, paradoksalno, upravo osuđen zbog svog liberalizma, uporne i radikalne kritike staljinizma. Kao politički osuđenik i ličnost od velikog značaja za disidentski pokret u Jugoslaviji i šire, njegov slučaj zaslužuje iscrpniju analizu.¹

Milovan Đilas (1911–1995), najveći i najslavniji disident i prvi pobunjenik među vođama socijalističke revolucije u Jugoslaviji, bio je član Politbiroa KPJ i jedan od najbližih Titovih saradnika tokom rata, a zatim ministar i šef Agitpropa i predsednik Savezne skupštine. Jedna je od najisturenijih javnih figura partijske države, a zatim prvi disident Istočne Evrope. Za razliku od ranijih socijalističkih disidenata u Sovjetskom Savezu, Đilas nije prešao na ilegalan rad, niti u emigraciju, već je u zemlji objavljivao kritičke članke i knjige na Zapadu. U svojoj borbi uporno se pozivao na Ustav i zako-

¹ O životu i delu Milovana Đilasa postoji obimna domaća i strana literatura. U mnoštvu knjiga izdajamo: Gunther Bartsch, *Milovan Đilas oder Selbstbehauptung*, 1971; Michael Milenkovich, *Parts of a Lifetime*, 1973; Armin Hetzer, *Spotanneitat und Gewalt*, 1980; Denis Reinhartz, *Milovan Đilas a Revolutionary as a Writer*, 1981; Stephen Clissold, *Đilas, the Progres of Revolutionary*, 1983; Michael Hustig, *Trotsky and Đilas*, *Critics Communist Bureacracy*, 1989; V. Kalezić, *Đilas, miljenik i otpadnik komunizma*, Beograd 1986; Momčilo Đorgović, *Đilas, vernik i jeretik*, Beograd 1989; V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas. Prilozi za biografiju*, Beograd 1991; G. Lazović, *Đilas o sebi drugi o Đilasu*, Beograd 1989; D. Stanković, *Anatomija procesa Milovanu Đilasu*, Beograd 1989; Branislav Kovačević, *Đilas, Heroj i antiheroj*, Beograd 1991; Momčilo Cemović, *Đilasovi odgovori*, Podgorica 1997; Momčilo Cemović, *Tajna suđenja Milovanu Đilasu*, Podgorica 1997; Desimir Tošić, *Ko je Milovan Đilas. Disidentstvo 1953–1995*, Beograd 2002; *Delo Milovana Đilasa*. Zbornik radova, Podgorica, 2003; Venceslav Glišić, *Istoričarevi susreti i razgovori sa Milovanom Đilasom*, Tokovi istorije, 3–4/2002; Mira Radojević, *Milovan Đilas i srpska politička emigracija*, Tokovi istorije, 4/2007.

ne, da bi kasnije tim putem krenuli Andrej Saharov i Aleksandar Solženjicin u SSSR-u, Mihajlo Mihajlov u SFRJ i mnogi drugi.

Šesti razred gimnazije, 1926, Berane – Đilas je prvi s leva u drugom redu

Revolucionarni put

Poreklom iz Podbišća kod Mojkovca, srez kolašinski u Crnoj Gori,² na Filozofski fakultet – grupa za jugoslovensku književnost – Đilas se upisao 1929. godine. Po dolasku u Beograd, pisao je i objavljivao brojne pesme, priče, književno-kritičke prikaze, kulturno-političke članke i eseje pod pseudonimima u *Politici* i još tridesetak jugoslovenskih listova i časopisa. Kao jedan od vođa studentskih demonstracija i javnih protesta protiv izbora u jesen 1931 (s jednom vladinom listom) upušta se u političku borbu protiv poretka kralja Aleksandra I Karađorđevića. U oktobru 1932. postao je član ilegalne Komunističke partije Jugoslavije i sekretar partijske organizacije Beogradskog univerziteta. Uspostavio je saradnju između studentske organizacije i grupe radnika-komunista. Po otkrivanju radničke grupe, uhapšen je 23. aprila

² Đilasi vode poreklo od starijeg bratstva Vojinovića iz Župe nikšićke. Otac Nikola Đilas (majka Vasilija, rođ. Radenović) bio je oficir i nosilac Zlatne medalje za hrabrost „Miloš Obilić“. Kao komandantu jednog od crnogorskih odreda koji su štitili odstupnicu srbijanskoj vojsci pri povlačenju 1916. dodeljena mu je Albanska spomenica. (Aleksa Đilas, *Kratka biografija Milovana Dilasa*, rukopis).

1933. godine³ i osuđen od Suda za zaštitu države po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi na tri godine strogog zatvora (u celosti izdržao u Sremskoj Mitrovici).⁴

U Sremskoj Mitrovici 1933.

Dilas u kasnije Aleksandru Rankoviću, pripada vodeća uloga u obnavljanju i širenju partijske organizacije u Srbiji (od 1937. član je Pokrajinskog komiteta za Srbiju). U Španskom građanskom ratu (1936–1939) uče-

³ Prvi put je hapšen februara 1932, ali je u nedostatku dokaza brzo oslobođen: „*Da je prva Jugoslavija bila demokratska, barem kao Čehoslovačka, držim da ne bi bio previše angažovan u politici eventualno bi glasao za neku levu nekomunističku stranku ili bih se bavio pretežno. tzv lepom književnošću*“ – govorio je kasnije. (*Razgovor sa Milovanom Đilasom*, Naša reč, januar 1988). – Desimir Tošić, kao savremenik, ovako opisuje mlade komuniste: „*Mi smo bili svedoci jednog naraslog, nabujalog, imaginativnog i energičnog radikalizma koji je bio optimistički, pun oduševljenja na kratku stazu, više rušilačke nego produktivne energije. Đilas je prototip tog vremena*“. (D. Tošić, *Đilas između 1953–1968. Od robije do puta u inostranstvo*, Naša reč, br. 200, decembar 1968, 2–4; D. Tošić, *Ko je Milovan Đilas*, 29–30).

⁴ Đilas je na robiji napisao zbirku od deset pripovedaka i roman *Crna brda*. Oba rukopisa su zagubljena i nikada nisu pronađena. (A. Đilas, *n. d.*)

stvovao je u slanju jugoslovenskih dobrovoljaca, uglavnom komunista-boraca na strani Španske republike protiv fašističke vojske generala F. Franka. Kada je na čelo KPJ došao Josip Broz Tito, Đilas je postao član najužeg jugoslovenskog partijskog vodstva – Centralnog komiteta i Politbiroa, jedan od najbližih saradnika zbog isticanja u borbi protiv pristalica Milana Gorkića i „trockista“.⁵ Jedan je od govornika na masovnim demonstracijama 27. marta 1941. u Beogradu protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Posle napada Nemačke na SSSR 22. juna 1941, CK KPJ je 4. jula doneo odluku o podizanju ustanka, a Đilas je upućen u Crnu Goru radi pripremanja i pokretanja borbe protiv italijanskog okupatora.⁶

Sa suprugom Mitrom pre rata

⁵ Na Petoj zemaljskoj konferenciji (imala značaj kongresa), tajno održanoj u Zagrebu od 19. do 23. oktobra 1940, i formalno je potvrđen kao član Politbiroa (kao i Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, Rade Končar, Franc Leskošek, a Josip Broz Tito je bio generalni sekretar).

⁶ Ustanak u Crnoj Gori, koji je predvodio, bio je opštenarodni, najveći u porobljenoj Evropi. Veliki delovi Crne Gore oslobođeni su i kod ustanika nije bilo ozbiljnijih podela i sukoba između komunista i nekomunista.

Posle toga otišao je u oslobođeno Užice i preuzeo rad u glavnom partijskom glasilu *Borba*. U to vreme likvidiran je Živojin Pavlović-Ždrebe zbog svoje jeretičke knjige *Bilans sovjetskog termidora*. Za tu knjigu Đilas je još 1940. napisao da „ruši ugled druga Staljina“ zajedno sa mnogim drugim „neprijateljima revolucije“.⁷ O hapšenju Pavlovića, Đilas je rekao sledeće: „Kada sam došao sa Mitrom u sobu za isleđivanje bio je mrtav isprebijan, ali ništa nije hteo reći. Ona je [knjiga] imala udela u likvidaciji Ž. P, što je za ondašnje vreme bilo normalno. Sedam glava da je imao, nijednu sačuvao ne bi“.⁸ Na drugom mestu Đilas kaže: „Tortura je primenjivana selektivno, u specijalnim slučajevima, a egzekucije vršene tajno noću“.⁹

Oko Đilasove uloge i odgovornosti u tzv. levim skretanjima u Crnoj Gori u naučnoj i široj javnosti postoje podeljena mišljenja.¹⁰ Kao uredniku „Borbe“ se često mu se prebacuje panegirik *Susret sa Staljinom* koga naziva „besmrtnim i genijalnim“ (21. novembra 1942). U ratu je Đilas bio član Vrhovnog štaba NOV i POJ, početkom 1944. dobio je čin general-lajtnanta, (1949. general-pukovnika), a 1943. godine učestvovao je u pripremi odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a kao delegat.¹¹

⁷ *Proleter*, br. 5/1940.

⁸ Navedeno prema: Slobodan Gavrilović, *Živojin Pavlović*, Beograd 2004, 188.

⁹ M. Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990, 101–102.

¹⁰ Kao dokaz Đilasove krivice za „leva skretanja“ u Srbiji Crnoj Gori 1941–1942. navode se, pored kazivanja Đilasovih saboraca, i kažnjavanje M. Đilasa i Ivana Milutinovića zbog neuspeha u Crnoj Gori i činjenica da je kao član Politbira, komandno i moralno-politički morao da bude odgovoran. Branioci navode kako je Đilas tek u martu 1942. ponovo otišao u Crnu Goru, rasplamsanu partizansko-četničkim građanskim ratom. Na pitanja o sopstvenoj odgovornosti i zašto nije sprečio leve greške, Đilas je odgovarao da je tada samo izvršavao ono što mu je bilo naloženo od partije. Tvrdio je da je u stvari svojom „širinom“ skretao u desno i da je zbog toga trpeo kritike. Negirao je da je bilo reči o bilo kakvim skretanjima i tvrdio da je to bila zvanična partijska direktiva o drugoj etapi revolucije i stav CK zvanično formulisana 7. decembra 1941. u Drenovi, dok se, kasnije, ovaj termin ustalio kada se posle kritika iz Sovjetskog Saveza početkom aprila 1942. u Foči vratio na liniju narodnooslobodilačke borbe. (O tome opširnije videti u: K. Nikolić, *Italijanska vojska i četnici u Drugom svetskom ratu u Jugoslaviji 1941–1943*, Beograd 2009). Momčilo Cemović, koji se najviše bavio ovim periodom Đilasovog ratovanja, smatra da su CK KPJ i Vrhovni štab poslali Đilasa da utvrdi stvarno stanje i smeni odgovorne komunističke rukovodioce, što je on i učinio. Ipak, sam navodi da je, dok je on bio u Crnoj Gori, streljano u Šavniku preko 30 ljudi o čemu je vodio istragu i Đilasa obavestio Pavle Pekić. (M. Cemović, *Đilasovi odgovori*, 61, 67).

¹¹ Porodična istorija Đilasovih takođe je veoma tragična. U partizanskom pokretu učestvovala je čitava Đilasova porodica, a poginuli su njegov otac Nikola, sestra Dobrana (poginula u borbi sa četnicima u Srbiji 1942) i braća Aleksa i Milivoje. Oca Nikolu ubili su 1943. albanski nacionalisti za vreme nemačke okupacije, pošto su ga Nedićeve vlasti proterale iz Srbije na Kosovo. Brata Aleksu ubili su četnici 1941. u Crnoj Gori. Drugog brata Milivoja ubili su Nemci na Banjici 1942. godine. Aleksa je proglašen za narodnog heroja, a po njemu i po Milivoju nose ime dve osnovne škole. (A. Đilas, *n. d.*)

Aleksandar Ranković, Tito i Đilas 1943.

U uniformi generala

Po oslobođenju zemlje, iako žestok revolucionar, istakao se, po navodima Olge Spiridonović i Miroslava Krleže, u spasavanju grupe glumaca, kao i Miroslava Krleže od većih represalija i mogućeg streljanja (za šta se navodno zalagao Radovan Zogović).¹² Kritičari mu pripisuju odgovornost za revolucionarni teror 1944–1945. godine, navodne antisrpske granice u Slavoniji i Vojvodini (kao predsednika komisije za razgraničenje) i naročito za brutalan teror nad partijskim neistomišljenicima u periodu od 1948. do 1953. godine. Bio je šef Agitpropa, odeljenja koje je bdilo nad kulturnim i duhovnim životom u zemlji, progoneći svaku nescijalističku misao. Navodi se i činjenica da je u svojim člancima u *Borbi* sprovodio medijsku hajku i pozivao na linč protiv „buržuja i ostalih narodnih neprijatelja“ neposredno po oslobođenju 1945. godine, što je u mnogim slučajevima imalo kobne posledice.¹³ Često mu se zamera i napad na profesore Pravnog fakulteta tokom 1946–1948. godine – dr Dragoljuba Jovanovića, osuđenog na devet godina zbog navodne špijunaže i delovanja protiv naroda i države i dr Milivoja Markovića udaljenog tokom 1948. godine sa Pravnog fakulteta.¹⁴ Poznat je njegov napad i kritika dela o Njegošu (*Njegošu knjiga duboke odanosti* – posvećeno Gorskom vijencu) Isidore Sekulić, posle čega je ovo delo i spalila.

Đilas je posle rata kao član Centralnog komiteta i Politbiroa KPJ zauzimao najodgovornije državne položaje. Ušao je u Predsedništvo Ministarskog saveta Demokratske Federativne Jugoslavije (prvu jugoslovensku vladu) 1945. godine kao ministar za Crnu Goru i ministar bez resora (portfelja). Početkom 1953. postao je potpredsednik vlade, a krajem iste godine predsednik Savezne narodne skupštine. U vladi se bavio pitanjima prosvete i kulture. Tokom 1946. godine učestvovao je na preliminarnoj konferenciji mira u Parizu, a zatim je putovao u Poljsku i Čehoslovačku u delegaciji sa Titom na čelu. Zajedno sa Kardeljem, septembra 1947. u Poljskoj učestvovao je u osnivanju Informbiroa.¹⁵ Predvodio je delegaciju

¹² Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića*, Beograd 2006, 187 i 516.

¹³ Dragoljub Jovanović i drugi kritičari navode i konkretan slučaj kada je navodno zbog njegovog kritičkog članka objavljenog u *Borbi* u proleće 1945. na sud izveden po drugi put jedan trgovac i osuđen na smrt. (D. Jovanović, *Ljudi ljudi...*, Beograd 2008. Videti: *Medaljon Milovana Đilasa*; D. Tošić, *Ko je Đilas*, 34).

¹⁴ Radi se o članku Milovana Đilasa *Izopačavanje karaktera narodne vlasti*, u kome on napada *Teoriju građanskog partijskog postupka* dr Milivoja Markovića kao „zlonamerno ideološko izopačivanje“. M. Marković je uklonjen sa fakulteta krajem 1948. godine. (*Komunist*, br. 1, oktobar 1946, 13; D. Jovanović, *Ljudi ljudi... Medaljon Milivoja Markovića*, rukopis).

¹⁵ Zamišljen kao savetodavno telo devet evropskih komunističkih partija koje usklađuje njihove delatnosti na osnovu ravnopravnosti, Informbiro se brzo pretvorio u oruđe sovjetske, odnosno Staljinove dominacije i

koja je januara 1948. boravila u Moskvi sa zadatkom da sa Staljinom i sovjetskom vladom uskladi politiku Jugoslavije i Sovjetskog Saveza prema Albaniji (pitanje ujedinjenja) i dogovori se o naoružanju i opremi za Jugoslovensku armiju. Na V kongresu Komunističke partije Jugoslavije, 21–28. jula 1948. u Beogradu, izabran je za jednog od sekretara partije.¹⁶

Đilas posle jednog mitinga na Slaviji

Đilas se posebno istakao u kampanji protiv Sovjetskog Saveza, u odbrani stavova jugoslovenskog rukovodstva. U septembru 1949. Edvard Kardelj, kao ministar spoljnih poslova i Đilas predvodili su jugoslovensku delegaciju na IV zasedanju Generalne skupštine OUN u Njujorku. Novembra 1949. pred Političkim komitetom OUN, Đilas je održao zapažen govor protiv sovjetskih političkih i ekonomskih pritisaka na Jugoslaviju i vojnih pretnji.¹⁷

hegemonije i služio sovjetskim državnim interesima. Do proleća 1948. sedište mu je bilo u Beogradu. Kominform je raspušten 1956. godine u vreme destaljinizacije u Sovjetskom Savezu.

¹⁶ Marta 1944. Đilas je posetio Sovjetski Savez na čelu jugoslovenske vojne misije i u aprilu 1945. kao član delegacije koju je predvodio Tito.

¹⁷ U dužem izlaganju, Đilas je izneo detaljne podatke o sovjetskim pritiscima i vojnim pripremama ne ulazeći u polemiku i bez političkih i ideoloških kvalifikacija. Svetska štampa je govor ocenila kao uverljiv i odmeren, jugoslovenska žalba dobila je podršku velike većine zemalja članica Političkog komiteta. Jugoslavija je tada prvi put pred jednom međunarodnom ustanovom izložila svoje viđenje sukoba sa Staljinovom politi-

Zatim je 27. januara 1951. putovao u Veliku Britaniju i vodio razgovore sa Klementom Atlijem, laburističkim predsednikom vlade i sa Vinstonom Čerčilom, vođom konzervativne opozicije. Jugoslovensko vođstvo je Đilasu stavilo u zadatak da tajno traži vojnu pomoć budući da je nekoliko meseci ranije bio domaćin laburistima i uspostavio s njima srdačne odnose. Kada je 12. aprila 1951. Jugoslaviju posetio Trigve Li, prvi generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Đilas mu je bio domaćin, a kao potpredsednik SIV-a, zajedno sa Kočom Popovićem i Pekom Dapčevićem, predvodio je jugoslovensku delegaciju na krunisanju kraljice Elizabete II, u Londonu 2. juna 1953. godine. Đilas je 25. decembra iste godine jednoglasno izabran za predsednika Savezne narodne skupštine, odakle je krenuo u disidentstvo.¹⁸

Milovan Đilas i dr Jože Brilej u Londonu 1951.

Postoje mišljenja da su na Đilasov politički preobražaj presudno uticali intenzivni kontakti sa zapadnim svetom, uz istovremeno razočara-

kom. I pored sovjetskog protivljenja, Jugoslavija je primljena u Savet bezbednosti. Ovaj diplomatski protivudar Staljinu na međunarodnoj sceni dogodio se u vreme kada se mnogima u Jugoslaviji i svetu činilo da je sovjetski vojni napad na Jugoslaviju samo pitanje dana.

¹⁸ Đilas je predvodio jugoslovensku delegaciju na Prvoj azijskoj socijalističkoj konferenciji, koja je počela 15. januara 1953. u Rangunu (Burma) i u poseti dobre volje samoj Burmi, a zatim Indiji i Pakistanu. Na konferenciji je jugoslovenska delegacija bila jedini predstavnik neke komunističke partije. (A. Đilas, *n. d.*)

nje u službenu Moskvu (posete Staljinu 1944. i 1948). Dedijer smatra njegovo otpadništvo tipičnom manifestacijom dinarskog violentnog mentaliteta i navodi da je posle mnogih sastanaka sa Aneurinom Bevanom, zamnikom predsednika Laburističke partije, došao kod Kardelja i predložio da bi u Jugoslaviji trebalo stvoriti laburističku partiju. Đilas se zalagao za stvaranje dve komunističke struje: liberalnije i konzervativnije.¹⁹ O svom životnom putu Đilas kaže da ga je započeo kao „vernik i misionar komunizma“, da bi se, suočen sa imperijalnim pretenzijama SSSR-a i karakterom tamošnjeg režima, preobrazio u kritičara staljinizma i borca za demokratiju.

Politički kontekst pada Milovana Đilasa

Komunistička Jugoslavija nikada nije bila formirana kao politička već kao ideološka država. Jugoslovenski komunisti su verovali da je država, kako to uočava Dejan Jović, samo „izvršni odbor vladajuće klase“. Jugoslavija je bila višenacionalna država bez jasnog okvira u vezi sa odnosom države i političke zajednice. Smisao socijalizma bio je da uništi klasnu strukturu društva, a jednom kad se to dogodi, država će postati nepotrebna, pa će – odumreti. Socijalizam je za njih bio prelazno razdoblje iz državnog u bezdržavno stanje i nije bio etatizam već negacija etatizma. Ovaj sistem se oslanjao na „društvo“ a ne na državu. Za komuniste se uspeh socijalizma merio stepenom kojim je uspeo da državu prisili na odumiranje („što manje države, to više socijalizma“). Iz osnovne postavke da država treba da bude sve slabija a ne sve jača, jugoslovenski komunisti podsticali su permanentnu decentralizaciju i „podruštvljanje države“. Sve što su oni osmislili, bilo je inspirisano ideologijom „odumiranja države“: samoupravljanje, opštenarodna odbrana, decentralizacija ne samo sa federalnog nivoa na republike i pokrajine, nego i sa tih nivoa na opštine, pa i mesne zajednice i slične mikro-jedinica. Zato je i kasniji raspad Jugoslavije bio, između ostalog, posledica činjenice da se država „razvlastila“ iznutra i to u meri u kojoj je postala potpuno nemoćna pred prvim ozbiljnim izazovima: ideološkim, ekonomskim, spoljnopolitičkim i bezbednosnim.²⁰

Marksistički teoretičari su isticali da je i posle „uspešnog rešenja“ nacionalnog pitanja nacija ostala važan i odlučujući faktor „klasne bor-

¹⁹ V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, Beograd 1991, 376–377.

²⁰ Dejan Jović, *Povodom 30 godina od smrti Edvarda Kardelja*, www.blog.b92.net

be“. Zato revolucija, odnosno borba za izgradnju besklasnog društva, bez uvažavanja nacije nije ni mogla uspešno da razreši nadolazeće „probleme epohe“. U takvom tumačenju, uporište je traženo u ranim delima „klasika marksizma“ koji su isticali da je istorijski cilj „revolucionarnog rešenja“ nacionalnog pitanja da radnička klasa ostvari dominantan položaj u naciji. Zato se u ovom periodu o jugoslovenskoj revoluciji govorilo kao o „nedovršenoj revoluciji“, a ubrzo je i redefinisana politika KPJ iz njene rane faze objašnjenjem da njeni stavovi o pravu naroda na samoopredeljenje (do otepljenja) nisu bili u funkciji razbijanja Jugoslavije.

Iako je u revoluciji političkom i „oružanom akcijom“, kako se isticalo, stvoreno novo „zajedničko tkivo“ Jugoslavije, znatno drukčije i „naprednije“ od prethodnog, revolucija je ipak bila „nedovršena“ jer je odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a trebalo konkretizovati u praksi socijalizma. Usvojen princip o pravu naroda na samoopredeljenje trebalo je da funkcionalizuje vladajuća snaga – Komunistička partija. Iza ove postavke krilo se nastojanje da se revitalizuju Lenjinove koncepcije o tome da „veliki narodi“ u komunističkim federacijama ne treba da insistiraju na jedinstvu i centralizmu. Odnosno, svaka inicijativa o većem „zajedništvu“ koja bi potekla iz Srbije unapred bi bila osuđena na neuspeh jer bi odmah podsećala na stare „velikodržavne ideje“, što bi automatski izazvalo pozorenje kod „malih naroda“. Tako su srpski komunisti stalno morali da dokazuju kako jesu za „punu ravnopravnost“ svih jugoslovenskih naroda i nacionalnih manjina (narodnosti). Vrh KPJ iz tih razloga nikada nije ni prihvatio da je uzrok nacionalnih sukoba u Jugoslaviji proizilazio iz opšte dominacije nacionalnog nad klasnim u teoriji revolucije. Istorijski gledano, tako su svi nesrpski nacionalizmi, kao i u međuratnom periodu, ponovo dobili punu legitimizaciju i satisfakciju.

Promena karaktera jugoslovenstva najviše je pogodila Srbiju, kako ljude iz partizanskog ešalona koji su obnavljanjem Jugoslavije opravdali klasnu revoluciju, tako i generacije školovane u građanskom duhu u Kraljevini Jugoslaviji koje su bile vaspitane na ideji „troimenog naroda“. Za prve je partizansko jugoslovenstvo predstavljalo osnovni činilac sopstvenog identiteta i opravdanje borbe koju su vodili, ali i „korektiv savesti“ zbog posledica koje su proistekle iz revolucije. Drugi su, uprkos svom antikomunizmu i neprihvatanju novog ideološkog poretka, prihvatili da tradicionalni srpski identitet bude povezan sa predstavom o jedinstvenoj jugoslovenskoj naciji, što je u prvim posleratnim godinama izgledalo kao realna mogućnost. Kada je partizansko jugoslovenstvo konačno

napušteno, i prvi i drugi okrenuli su se srpskom identitetu, ali sa različitim pozicija i sa različitim očekivanjima. Prvi su napustili komunističku nacionalnu politiku, ali ne i druge revolucionarne ideale, odnosno istorija jugoslovenskog komunizma dobila je „srpsko senčenje“. Partizanski mitovi su ostali na snazi, a Jugoslavija je bila moguća samo kao jaka država. Metafora za takvu državu postao je Aleksandar Ranković. Drugi su tražili odbacivanje nasleđa komunizma u svim domenima i stvaranje nezavisne srpske države, ali ne u „avnojevskim granicama“. Zato je Srbija raspad Jugoslavije dočekala bez jasne predstave o sopstvenim nacionalnim interesima i načinu njihove realizacije.

U ranoj fazi izgradnje novog društvenog i državnog organizma, jugoslovenski komunisti sledili su marksističko učenje da će sa nestankom kapitalizma, osim ekonomskog (kolonijalnog) nestati i nacionalno ugnjetavanje. Dominiralo je uverenje da je nacionalno pitanje rešeno, pa energija nije trošena na izgradnju složenih federalnih ustanova, a nacionalna sloboda bila je datost uspele revolucije. Takvo uverenje proisticalo je iz odsustva bilo kakve otvorene nacionalne diskriminacije u redovima partizanske vojske i „opšteg uspeha“ jugoslovenstva u prvim posleratnim godinama. Proklamovana parola „bratstva i jedinstva“ bila je ne samo odgovor na bespoštedan građanski rat, već i simbol južnoslovenske solidarnosti i stvaranja jugoslovenske nacionalne svesti. Zato je federalizaciju Jugoslavije i davanje suvereniteta republikama pratilo stvaranje organizacija koje su, u suštini, bile opštejugoslovenske.²¹

U prvim posleratnim godinama izgledalo je kao da je Tito napustio dogmu iz predratnog perioda da je Jugoslavija „veštačka“ i „nenarodna“ tvorevina. Čak se iz njegovog izlaganja na V kongresu KPJ (1948) moglo zaključiti da je smatrao kako je Jugoslavija bila potrebna Slovenima i Hrvatima nego Srbima. Tito je tada rekao da je do ujedinjavanja Južnih Slovena „trebalo i moralo da dođe“, da je jugoslovenska ideja bila ideja „najnaprednijih ljudi“ u južnoslovenskim zemljama, a da je problem bio u principima na kojima je ostvareno ujedinjenje: „*Radilo se o tome da se jedno nacionalno ugnjetavanje ne zamjeni drugim, da se socijalno izrabljivanje radnih ljudi pod Austro-Ugarskom ne zamjeni još gorim socijalnim izrabljivanjem od mlade nezajažljive buržoazije u novostvorenoj državi. Radilo se o tome da se ostvari vjekovni san naroda koji su se otre-*

²¹ Aleksa Dilas, *Osporavana zemlja*, Beograd 1990, 233.

sli od austro-ugarskog ugnjetavanja, da budu nacionalno ravnopravni i slobodni u novoj, ujedinjenoj državi“.²²

Uverenje da budućnost pripada socijalizmu i jugoslovenstvu potvrđivano je oduševljenjem sa kojim su mladi ljudi prihvatili tu doktrinu. Činilo se da nove generacije „dišu, misle i osećaju jugoslovenski“. Svako iznošenje nacionalističkih i separatističkih ideja kažnjavano je zatvorom, kao i svako protivljenje jugoslovenstvu, što je pokazivalo da nešto ipak „nije u redu“. Istaknuti slovenački intelektualac i političar Edvard Kocbek zapisao je u svom Dnevniku 16. decembra 1951. da u Beogradu „*vlada takva bjesomučna mržnja prema Hrvatima, a u Zagrebu prema Srbima, da bi se i jedni i drugi u početku rata ili u početku građanskog rata tako ubijali, klali i mučili kao još nikad u povijesti. [...] Svi spavamo na vulkanu koji pri najmanjem potresu može buknuti*“.²³

Komunisti su pogrešno smatrali da su sve razlike između jugoslovenskih naroda – Srba i Hrvata pre svega – proizvod prošlosti i da će ih socijalizam jednostavno izbrisati. Tako je neprirodno potiskivan značaj tradicije, religije i istorijskog sećanja za identitet naroda, pa su komunističke ideje samo delimično prihvaćene. Tako stvoreni odnosi nisu počivali na trajnim temeljima, jer su pre svega zavisili od komunističke ideologije i monopola vlasti KPJ/SKJ. Sve dok je partija bila jedinstvena i monolitna organizacija, nacionalizam nije mogao da proдре u federalnu strukturu.²⁴

U vreme sukoba sa Sovjetskim Savezom Jugoslavija je branila sebe kao državu, ali je to bio i period kada je ideologija definitivno odnela prevlast i kada je započeo proces koji je jedinstvo Jugoslavije gradio na društvenom poretку. Taj proces je započeo teorijskim osporavanjem so-

²² Navedeno prema: Branko Petranović–Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*. Tematska zbirka dokumenata, Beograd 1987, II, 321.

²³ Edvard Kocbek, *Dnevnik 1951–1952*, Zagreb 1986, 47. – Edvard Kocbek (1904–1981) pesnik, pisac, esejista, prevodilac i urednik književnih časopisa. Pre Drugog svetskog rata bio je predstavnik Novokatoličkog pokreta hrišćansko-socijalističkih intelektualaca. Tekstom *Razmišljanje o Španiji* objavljenim 1937, u kome je pisao da su se mnogi vodeći katolički krugovi stavili u službu fašizma, izazvao je rasep među saradnicima časopisa *Dom in svet* i sa istomišljenicima pokrenuo je časopis *Dejanje*. Od 1941. Kocbek je bio član Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, a od januara 1944. potpredsednik AVNOJ-a, pa poverenik NKOKJ-a za prosvetu. Posle rata bio je savezni ministar za Sloveniju i potpredsednik Prezidijuma slovenačke skupštine. Na trećem kongresu Osvobodilne fronte aprila 1951. Kocbek je oštro kritikovan zbog jasnog i otvorenog zalaganja za slobodu stvaralaštva i stavova da je za razvoj socijalizma vrlo štetno dugo zadržavanje „opasnog stanja“ i stalno pozivanje na opasnost od spoljnih i unutrašnjih neprijatelja. Povod za ove napade bila je Kocbekova novela *Strah i hrabrost* objavljena u Ljubljani 1951, a van Slovenije tek 1982. u Beogradu. Kocbek je penzionisan 1952.

²⁴ A. Đilas, *Osporavana zemlja*, 260–261.

vjetskog modela društvenog razvoja, a otvorio ga je u jesen 1948. godine Milovan Đilas („s Titovim dvoumnim pristankom“). On je objavio da „ovoga puta drug Staljin nije u pravu“, u svom članku *O nepravdnosti i neistinitim optužbama*, objavljenom u „Borbi“ od 2. do 4. oktobra 1948. godine.

U tom članku se prvi put tvrdilo, istina oprezno ali ipak nedvosmisleno, da Staljin nije imao pravo u sukobu sa Jugoslavijom. Đilas je dokazivao da se u Jugoslaviji odigrala narodna revolucija koja je davala osnove i opravdanja „otporu neistinama i nepravdama“. Oспорavanje Staljina i afirmisanje jugoslovenske revolucije bilo je u uzajamnoj vezi: samim tim što je kult Staljina načet, jugoslovenska revolucija je potvrđivala svoju samosvest. Osnovna Đilasova teza – da se u Jugoslaviji radilo o revoluciji – prihvaćena je „spontanom jednodušnošću“. Oспорavanje Staljinove nepogrešivosti produbilo je i „legalizovalo“ sumnje u „socijalističku čistotu“ Sovjetskog Saveza. Tako je počela kritika sovjetskog sistema.²⁵

Kada je jednom javno saopšteno da Staljin nije bio u pravu, lakše je bilo početi promociju sopstvenog puta u socijalizam a da to ne bude shvaćeno kao jeres, kao odstupanje od teorije marksizma-lenjinizma. Idejne smernice za jugoslovenski put u socijalizam Tito je dao na Drugom kongresu KP Srbije, januara 1949. godine. Propagandu protiv Jugoslavije koja se vodila u zemljama narodne demokratije izjednačio je sa propagandom „reakcionarnih i fašističkih radio stanica u danima najbjesomučnije kampanje protiv Sovjetskog Saveza prvih dana poslije pobjede Velike Oktobarske revolucije i u vrijeme Hitlerove agresije“. Na taj način je izvodio i veličinu jugoslovenskog bunta, pridajući mu poseban istorijski značaj.

Raskol sa Sovjetskim Savezom Tito nije prihvatao kao tragičan za dalji razvoj socijalizma u svetu. Priznanje da je Jugoslavija pogrešila nanelo bi samo veliku štetu međunarodnom radničkom pokretu: „*Ko danas govori da treba priznati i ono što nije? Govore razni slabići, polumarksisti i kolebljivci koji ne vide dalje od svoga nosa. Oni ne mogu da shvate da se tu radi o nečem sasvim drugom, a ne o odlasku sa rukovodećeg mjesta, recimo druga Tita, Rankovića, Đilasa, Kardelja i drugih. Oni ne vide da se tu ne radi o nekom priznavanju grijeha, već o nečem sasvim drugom. Ono drugo jeste: prvo, pitanje odnosa između socijalističkih zemalja na datoj etapi; drugo, pitanje ekonomskih odnosa; treće, pi-*

²⁵ Milovan Đilas, *Pad nove klase. Povest o samorazaranju komunizma*, Beograd 1994, 104.

tanje na koji način i u koje vrijeme se može doći do federacije, recimo nas i Bugara; četvrto, pitanje nesporazuma o obliku naših ekonomskih i drugih odnosa sa Albanijom; peto, nepravilan odnos, odnosno nepravilno tretiranje naše zemlje koja je dala u ratu ogromne žrtve i zaslužila da se prema njoj postupa na bolji način, kao prema najvjernijoj saveznicu u vrijeme najtežih časova za sve porobljene narode Evrope, a naročito za narode SSSR-a“.²⁶

Tito se založio za potpuno novo uređenje odnosa između socijalističkih zemalja, jer socijalizam kao novi društveni sistem više nije bio samo stvar radničke klase „već je postao poželjan za sve naprijedne ljude u svijetu“. Stoga se u odnosima između zemalja socijalizma nisu smeli praktikovati odnosi koji su vladali između kapitalističkih zemalja: „Naročito je važno da se u socijalističkim zemljama poštuje princip ravnopravnosti malih i velikih zemalja, malih i velikih naroda. To je baš ono na šta danas mnogo paze ugnjeteni narodi čitavog svijeta, ali i svi mali narodi uopće. Drugovi i Drugarice! Evo taj i druge principe marksizma-lenjinizma mi branimo i zbog toga naša borba prelazi okvire naše zemlje. Braneći naš stav, mi branimo interese naše zemlje koja gradi socijalizam, a braneći interese takve naše zemlje koja izgrađuje socijalizam, mi branimo marksizam-lenjinizam od revizionizma koji se počima uvlačiti u svakodnevnu praksu i u besprincipijelnu borbu protiv nas od strane rukovodilaca nekih komunističkih partija“.²⁷

Marksistički teoretičari koji su razrađivali novi koncept tvrdili su da političke promene koje će uslediti nisu nastale zbog krize socijalizma, kao i da Jugoslavija nije na njih bila primorana zbog spoljnopolitičkih, unutarpolitičkih ili ekonomskih razloga. U pitanju je bila svesna odluka jugoslovenske političke elite da učini korak napred u stvaranju novog socijalističkog društva. Isticalo se i da Jugoslavija nije morala da napusti centralizam jer su pod njim navodno bili zaboravljeni teški ožiljci iz Drugog svetskog rata, a ono što je još 1945. izgledalo nemoguće – da narodi koji su učestvovali u teškim sukobima ikada žive ponovo zajedno u miru

²⁶ *Drugi kongres Komunističke partije Srbije*, Beograd 1949, 198.

²⁷ Isto, 199. – Na ovom kongresu srpski komunisti otišli su korak dalje u „rešavanju“ nacionalnog pitanja: ono se, kako je to istakao Petar Stambolić, nije iscrpljivalo „pravilnim odnosom“ prema drugim jugoslovenskim narodima, već „pravilnim rešavanjem“ položaja nacionalnih manjina koje žive u Srbiji. Stambolić je tada rekao i da su autonomna pokrajina Vojvodina i autonomna oblast Kosova i Metohije stvorene zbog „slamanja ostataka velikosrpskog šovinizma“ prema nacionalnim manjinama. (Isto, 36–37).

– postalo je moguće. Čak se govorilo i o ekonomskoj uspešnosti, što je sve bilo daleko od istine.

Odbrana Jugoslavije u sporu sa Istočnim blokom učvrstila je južnoslovensku solidarnost, što je režimu olakšalo „čišćenje“ države od svih antijugoslovenskih i antikomunističkih grupa i opozicije uopšte. Tito je ocenio da je nastupila nova faza i on je nije slučajno najavio na kongresu srpske komunističke partije. Tako su spoljnopolitički razlozi opredelili ubrzan razvoj socijalizma na novim teorijskim osnovama. Jugoslovenski komunistički establišment ispravno je procenio da je posle 1948. pozicija Jugoslavije u blokovski podeljenom svetu čvrsta i da njen opstanak nije ugrožen. Činilo se da će takva situacija u međunarodnim odnosima, samim tim i u Jugoslaviji, potrajati dosta dugo (što se i pokazalo tačnim), pa nije postojao strah od dezintegracije zemlje. Uprkos ponuđenim objašnjenjima, bilo je jasno da se samo dosledno poštuje izvorni lenjinistički koncept – učvršćivanjem vlasti komunističke partije narodna demokratija prelazi u službu diktature proletarijata; državom može da upravlja samo prava „marksističko-lenjinistička“ partija, a radnička klasa jedina je društvena grupa koja vrši vlast.

Marksistički teoretičari su se vratili korenima revolucije i kada su definisali novu ulogu Komunističke partije. Ponovo je aktuelizovan Lenjinov koncept o partiji koja mora da bude sposobna da izvrši „avangardnu ulogu“ radničke klase u njenoj borbi za socijalizam: *„On nas uči da je proletarijatu potrebna takva partija u kojoj će vladati puno jedinstvo volje i akcije, u kojoj će vladati gvozdена disciplina svih njenih članova. Da bi se to postiglo, u partiji mora vladati strogi demokratski centralizam. Kad kažemo: strogi demokratski centralizam, onda se pod tim podrazumeva da u partiji ne može biti centralizma bez dosljedne primene principa unutarpartijskog demokratizma. Demokratizam u partiji i uslovljava njenu strogu centralizaciju i bez njega partija bi se pretvorila u birokratsku organizaciju“*.²⁸

Tako je promovisan stav da će monolitna „avangarda“ radničke klase odbraniti i državu i socijalizam, što se pokazalo potpunim promaša-

²⁸ Radovan Stijačić, *O unutarpartijskoj demokratiji*, „Partiska izgradnja“. Organ CK KPJ za partiska organizaciona pitanja, 1/1950, 40.

jem. Rodoljub Čolaković je pisao da je „dosledno demokratsko“ rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji bilo moguće samo zato što su jugoslovenski narodi u svojoj revoluciji stvorili „bolje i pravednije“ društveno uređenje: „*Oni su zabacili buržoaziju s vlasti i uspostavili novu vlast – vlast radnog naroda s radničkom klasom na čelu. Stvaranje te vlasti u Jugoslaviji išlo je svojeobraznim putem, njena forma je bila originalna, ali suština njena bila je socijalistička. Samo blagodareći tako odlučnoj pobjedi radnog naroda, bilo je moguće najdemokratskije rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji*“.²⁹

Čolaković se osvrnuo i na problem odnosa celine i njenih delova u jugoslovenskoj federaciji i poslao više nego jasnu poruku srpskim komunistima, sličnu onoj koja je iz vrha KPJ stigla septembra 1944. godine. Pisao je da socijalizam kao društveno uređenje zahteva jedinstvenu ekonomsku politiku, jedinstven plan privredne izgradnje čijim izvršavanjem mora da rukovodi jedan centar. Takvi principi, međutim, nisu mogli da se prenesu i na oblast međunacionalnih odnosa, jer bi to značilo gušenje svake inicijative federalnih država, pretvaranje njihovih prava, zagarantovanih Ustavom, u mrtvo slovo na papiru: „*U takvoj situaciji malo šta ostaje od nacionalnih prava pojedinih nacija zastupljenih u federaciji, a još manje ako jedna nacija dominira u njoj, koja na taj način postaje ne samo vodeća nego i komandujuća nacija kojoj se druge, tobož u ime socijalizma, treba da potčinjavaju*“.³⁰

Čolaković je najavio i dalji pravac reforme jugoslovenske federacije stavom da samo „okoreli birokrata“ može da misli kako diskusija sa republikom može da umanjiti autoritet centra i „olabavi“ rukovođenje državnim poslovima. Naprotiv, davanje veće slobode republikama samo će pojačati autoritet centralne vlasti, a takav način rukovođenja jeste istovremeno i najbolje sredstvo u borbi protiv „štetnih tendencija“ i centralističkih i lokalpatriotskih: „*Narodi Jugoslavije, predvođeni Komunističkom partijom, izvršili su u oslobodilačkom ratu revoluciju koja je po svojim pokretačkim snagama i svojim ciljevima socijalistička. Oni su stvorili svoju specifičnu formu vlasti radnog naroda – narodnodemokratsku vlast, tu novu formu diktature proletarijata u kojoj se jedino može izvršiti*

²⁹ R. Čolaković, *Rešenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji*, „Komunist“. Organ CK KPJ, 4–7/1950, 55.

³⁰ Isto, 65.

definitivno oslobođenje rada ispod jarma kapitala, izgraditi socijalizam, etapa ka besklasnom komunističkom društvu“.³¹

Istovremeno sa najavljenim promenama u društvenom sistemu, usledilo je i popuštanje stega diktature. Do početka 50-ih godina XX veka, moćan represivni aparat gotovo da je u potpunosti „očistio“ Jugoslaviju od bilo kakve opozicije. U prvim posleratnim godinama slomljena je antikomunistička gerila koja je najjača uporišta imala u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a zatim je izvršen još radikalniji obračun i sa „unutrašnjim“ neprijateljima – prosovjetskom opozicijom u samoj KPJ („informbirovci“).

Prvi zaokret u pravcu popuštanja represije bio je IV plenum CK KPJ održan 3. i 4. juna 1951. Već pre plenuma nagovešteni su prvi znaci moguće promene kursa u Upravi državne bezbednosti za Jugoslaviju (UDB-a). U januarском broju *Komunista* general Filip Bajković, visoki funkcioner ove Službe, pisao je o njoj i njenim specifičnostima u odnosu na druge zemlje, pogotovo u poređenju sa sovjetskom službom. Čak je isticao njen „demokratski“ i „narodni“ karakter. Prvi put, međutim, pomenute su i greške u radu ove neprikosnovene institucije jugoslovenskog sistema: „*Iz neznanja i brzopletosti pojedini organi UDB-e nisu uvek pravilno ocenjivali ko je i gde se nalazi neprijatelj. Bilo je pojava da se u ovom ocenjivanju osumnjiče, pa čak i uhapsu, ljudi prema kojima nije trebalo preduzimati takve mere. Osim toga, ima bahatog ponašanja od pojedinaca, zloupotrebe zvanja od strane funkcionera te službe. Nema potrebe da UDB-a primenjuje brzoplete i nestrpljive mere. Mere protiv malobrojnih aktivnih neprijatelja nikada nisu prelazile okvire nužne izolacije. Mere pritiska su uvek primenjivane u cilju prevaspitavanja ljudi, a nikad ne odmazde. Izdajnicima zemlje, koji su hteli da se blagovremeno prešaltuju i osiguraju pozicije u slučaju pobeđe osvajačke politike SSSR, pružene su sve mogućnosti da se poprave. U SSSR i njemu potčinjenim zemljama, za ovako tešku izdaju bi se odgovaralo lomačama i vešalima*“.³²

Ovaj članak je po svojoj prilici bio „probni balon“ pred IV plenum. Na samom plenumu referat je podneo Aleksandar Ranković, koji je u drugom delu govora izneo i zvanične osude pojedinih postupaka Službe: „*Ipak, neki postupci pojedinih organa UDB-e nanose veliku štetu njenom ugledu i prou-*

³¹ Isto, 68.

³² Filip Bajković, *UDBA u sistemu socijalističke demokratije*, Komunist, 1/1951, 57–82.

zrokuju političke teškoće, jer UDB-a ni u kom slučaju ne stoji iznad vlasti ili iznad zakona“.³³ Ranković je ocenio da sudovi i UDB-a imaju sklonost da običan kriminal pretvaraju u političke prekršaje, kao i da postoji brzopletost u postupku lišavanja slobode. U toku 1949, po rečima Rankovića, na nivou Jugoslavije 47% hapšenja bilo je neopravdano: „Podaci govore da mnogi organi UDB-e hapšenje ljudi smatraju kao vrlo jednostavnu stvar, a ne polaze od toga da to može ostaviti izvesnu ljagu na dotičnom čoveku kao građaninu nove Jugoslavije a s druge strane kompromitovati socijalističku zakonitost. U radu organa UDB-e postojala je nezakonita tendencija preuzimanja poslova iz delokruga rada organa narodne vlasti, privrednih organa i političkih i masovnih organizacija“.³⁴

Četvrti plenum je bio preloman u smislu javne kritike do tada nedodirljive UDB-e i to od njenog prvog čoveka. Usvajanjem novog Krivičnog zakonika napušten je dotadašnji sovjetski model, a krivični paragrafi precizirali su pojedina dela i smanjili mogućnost zloupotreba. Na taj način počeo je proces smanjenja uticaja organa UDB-e na sudove i tendencije ka samovlašću njenih organa. Otvaranje prema Zapadu, ali i sve veća sigurnost da neće biti napada sa Istoka usloveli su da se u domenu državne represije krene ka određenoj liberalizaciji. Trend je nastavljen i na 4. konferenciji partijske organizacije UDB-e za Jugoslaviju, održanoj 12. januara 1952. u domu UDB-e u Beogradu. Aleksandar Ranković je ponovio kritičke opaske na negativne pojave u radu UDB-e. Govorio je i o brojnim primerima nelegalne trgovine deficitarnim artiklima, vezama sa svetom kriminala, stvaranju crnih fondova, ilegalnoj trgovini cigaretama i drogom, koja je obavljana čak i na Golom otoku.³⁵

U ovom periodu, kada je i pitanje logora na Golom otoku dostiglo kulminaciju, nastupale su reforme i za službu koja je stajala iza njegovog osnivanja. Talas umerene i dozirane kritičnosti, nepotrebnost militarizacije ove službe i sve izvesnije „savezništvo“ sa Zapadom učinili su reformu UDB-e neizbežnom. *Prevođenje Uprave državne bezbednosti na civilnu formaciju*, bio je tekst Aleksandra Rankovića koji je objavljen 26. juna 1952. na naslovnoj strani „Borbe“. Ovaj tekst je javno označio izlazak UDB-e iz sastava Ministarstva narodne odbrane i demilitarizaciju ovog segmenta bezbednosti FNRJ: „Zamisao o prevođenju Uprave dr-

³³ Aleksandar Ranković, *Za dalje jačanje pravosuđa i zakonitosti*, Vojno-politički glasnik, 6/1951, 9–10.

³⁴ Isto.

³⁵ *Borba*, 13. januar 1952.

žavne bezbednosti s vojne na civilnu formaciju nije baš tako nova. Ona se kod nas, u stvari, počela rađati uporedno sa preduzimanjem i ostvarenjem čitavog niza mera na putu dalje demokratizacije čitave državne uprave i društvenog života uopšte“. Ranković je naglasio da je ova služba ispunila krupne zadatke u svom delovanju, ali je i „*energično suzbijala u svojim redovima svaku tendenciju koja bi išla za tim da ona postane neka sila iznad društva*“.

Ukazujući na tu osobinu službe, Ranković je više puta naglasio da je to „*dijametralna razlika između nas i sovjetske birokratije u praksi i shvatanju metoda i stila rada aparata vlasti*“. Organi UDB-e, po njegovim rečima, vaspitani su „*u duhu bezgranične iskrenosti i savesnog izvršavanja svakog, pa i najsitnijeg zadatka, a naročito kad je u pitanju odnos prema ljudima*“. Na kraju je ocenio da „*danas već nema nikakvih opravdanih i praktičnih razloga da ona bude i dalje vojna formacija, da njeni organi budu i dalje informisani*“.

Naređenje o demilitarizaciji UDB-e ozvaničio je Tito 25. oktobra 1952. godine.³⁶

Period posle VI kongresa SKJ (Zagreb, 2–7. novembar 1952) bio je vrhunac ubeđenja jugoslovenskog rukovodstva da su oni izumeli sistem u kome je pravi nacionalizam nemoguć, a nacionalizam, i bilo kakvo nacionalno osećanja, smatrani su prevaziđenim.³⁷ Tito je očekivao da će se stvoriti zajednička kultura i zajedničko „*istorijsko sećanje*“ – dva ključna elementa za zajednički nacionalni identitet. Jednom prilikom 1952. u Krapini je rekao da svi jugoslovenski narodi imaju mogućnost slobodnog razvoja, ali „*od onog momenta kada smo se ovako čelično ujedinili, mi svi skupa stvaramo novu zajedničku historiju, novu kulturu, socijalističku kulturu, u kojoj nema nikakvog partikularizma nego postoji jedinstvo misli i akcija*“.³⁸

Tito je govorio i o „*pretapanju*“ naroda u novu zajednicu, a 1953. jasno je rekao da narodi Jugoslavije treba da se „*sliju*“ u jedan narod. U

³⁶ *Službeni vojni list*, br. 9/1953, 281. Naredba VK OS FNRJ br. 123 od 25. oktobra 1952.

³⁷ Predrag J. Marković, *Odnos Partije i Tita prema jugoslovenskom i nacionalnom identitetu*. U: Svetlana Ljuboja, Predrag Marković, Laslo Sekelj, Mirjana Vasović, *Identitet: Srbi i/ili Jugoslaveni*, Beograd 2001, 15.

³⁸ Isto, 40.

tom kontekstu, posebno je pohvalio stanje u Bosni i Hercegovini, jer je ona bila, kako se izrazio, prvi oblik jedne „socijalističke tvorevine“ koja nije počivala na nacionalnim odnosima: „*To je ono što ja želim: da ubuduće jedanput sve skupa bude obuhvaćeno, kada nacionalni momenti izblijede i nestanu. Jer mi danas već imamo masu stvari koje naš narod slijavaju u jedno. Naš novi privredni sistem i naša decentralizacija zapravo su ujedinjenje naroda na jednom višem stepenu, na socijalističkim temeljima. Nacionalni i vjerski momenti pomalo blijede i otpadaju, iako će se još duže vreme povlačiti. Bosna – to smo zapravo mi. Eto, iz tih razloga Bosna je bila prva naša republika stvorena na tim našim principima, u kojima nacionalni elementi nisu igrali nikakvu ulogu*“.³⁹

Ponovno otvaranje nacionalnog pitanja, iako je dotadašnja vladajući narativ isticao da je ono „zauvek rešeno“, predstavljalo je iznenađujući proces za „srednji ešalon“ vladajuće oligarhije. U društvu neslobode i nepostojanja političkog pluralizma i političke kulture, bez smenjivosti vlasti, nove ideje kao odgovor na zahteve društvenog života nisu ni mogle da budu stvorene. U društvima kao što je bilo jugoslovensko dominantan je bio podsvesni princip „kružnog toka mišljenja“ po kome stvaranje „novog“ nije moguće bez restauracije „starog“. To je i opredelilo izbor nacionalnog pitanja kao objekta „novog“ promišljanja budućnosti, ovoga puta kroz proces „usavršavanja socijalizma“.

Tako se može i razumeti suština jugoslovenskog poretka – on je bio ideokratski; on ne postoji da predstavlja stvarnost onakvom kakva ona jeste, već postoji da stvara „novi svet“, da ga oblikuje prema sopstvenoj viziji budućnosti.⁴⁰ To je bilo i razumljivo, jer politički predstavnici takvog poretka nisu bili izabrani na slobodnim izborima, nisu bili izabrani kao predstavnici onoga što realno postoji, već su oni bili, kako je to govorila teorija komunističkog pokreta još od njegovih začetaka, „avangarda“, grupa koja je „videla dalje“ i znala put do te „nove budućnosti“. Jugoslovenski komunisti su smatrali da su legitimni čak i kada su bili svesni da ih ne podržava većina naroda. Osim što i nije postojao način da izgube vlast, oni su verovali da većina ne mora uvek da bude „svesna“ svojih istorijskih interesa, jer je socijalizam ionako bio samo prelazna etapa ka komunizmu – besklasnom društvu.

³⁹ Isto, 41.

⁴⁰ Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974–1990)*, Beograd–Zagreb 2003, 132.

Jugoslovenski put u socijalizam počeo je ustavnim promenama 1950. i 1952. Suštinske promene usledile su Ustavnim zakonom o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim organima vlasti koji je donesen 13. januara 1953. Ustavni zakon je usvojen kao veliki paket izmena Ustava iz 1946. Promene su bile radikalne, jer je odbačen sovjetski model i ponuđen gotovo „novi“ Ustav, kako bi se naglasila samostalnost od Sovjetskog Saveza. Trebalo je stvoriti „legalan“ simbol za posebnost jugoslovenske revolucije. Nacionalnu svest, osim toga, trebalo je da zameni socijalistička svest, zasnovana na samoupravljanju.⁴¹

Diskusija u najvišim partijskim forumima o projektu ustavnog zakona ukazala je na pravac u kojem se kreće jugoslovenska država. Na Petom plenumu CK KPJ, održanom u Beogradu 27. maja 1952, Blagoje Nešković je rekao kako je dobro što Jugoslavija ostaje federativna republika a ne federacija republika, ali je tražio da se reše neke nedoslednosti: *„Ja nisam čuo drugo objašnjenje – da bi trebalo da bude federacija republika. Međutim, u uvodu se dosledno sprovodi jedna ideja o federaciji, o Jugoslaviji kao federaciji. Kada se kaže – organi vlasti federacije – onda je takva federacija republika. Znači, ovde se daje formulacija suprotna osnovnoj formulaciji kakva je naša država, tj. federativna republika a ne federacija republika. Mislim da to nije sitna stvar jer je federacija malo nešto drukčija nego federativna republika. Kad je ona federativna republika, tu je uključeno pravo samoopredeljenja do otcepljenja, ali je već unutra dobrovoljno predata čitava republika federativnoj republici, a ako je federacija republika, onda je stvar drukčija. Ja mislim da treba gledati dalje i svestranije te formulacije“*.⁴²

U narednoj fazi ipak su prevladali stavovi Edvarda Kardelja. On ih je izložio 12. januara 1953. u Saveznoj skupštini. Jugoslaviju je definisao kao saveznu državu, a zbog otpora iz Srbije, srž Kardeljevog koncepta sadržana je u stavu da će potpuna ravnopravnost i jedinstvo jugoslovenskih naroda biti obezbeđeni ne formalnim propisima već samim društvenim sistemom, jer je to interes „svakog trudbenika kao trudbenika“. Teorije o stvaranju jedinstvene jugoslovenske nacije označio je kao „konfuzne“ jer su protivrečile „objektivnim“ društvenim zakonima. Teoriju integralnog jugoslovenstva ocenio je kao „zloglasnu i reakcionarnu“: *„Naša jugoslovenska socijalistička zajednica ne stvara se na bazi nekih naci-*

⁴¹ A. Đilas, *Osporavana zemlja*, 251.

⁴² AJ, fond: CK KPJ, 1952, II/9.

onalističkih teorija, niti ima za bazu bilo kakve teorije o spajanju jezika ili nacionalnih kultura. Ona se temelji na zajedničkom društvenom interesu svih trudbenika bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost i zato je ona čvršća od svake druge moguće zajednice“.⁴³

Jugoslavija je proglašena socijalističkom, demokratskom i saveznom državom „suverenih i ravnopravnih naroda“. Sva vlast u zemlji nominalno je pripadala „radnom narodu“ preko predstavnika u raznim telima, a napušten je princip dihotomne podele vlasti. Savezna narodna skupština proglašena je za vrhovnog predstavnika „narodnog suvereniteta“ i najviši organ vlasti Federacije. Ona je dobila Veće proizvođača. Do tada najviši izvršni organi – Prezidijum Narodne skupštine FNRJ i Vlada FNRJ – zamenjeni su sa dva izvršna organa Savezne narodne skupštine – Predsednikom republike i Saveznim izvršnim većem (poznatim kao SIV). Predsednik republike bio je ujedno i predsednik SIV-a. Tito je 14. januara 1953. izabran za prvog predsednika Jugoslavije. Napušten je i demokratski centralizam, povećana su prava republika i autonomnih oblasti, a u opštini, gradu i srezu uvedeno je samoupravljanje. Ustavni zakon je proglašen za povelju društvenog samoupravljanja.

Neposredno po izglasavanju Ustavnog zakona, srpska skupština je 5. februara usvojila Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja i o organima vlasti NR Srbije. Srbija je definisana kao „socijalistička država radnog naroda Srbije dobrovoljno ujedinjenog sa radnim narodima ostalih narodnih republika u FNRJ kao saveznoj državi suverenih i ravnopravnih naroda“. Republički ustavni zakon potvrdio je da sva vlast u Srbiji pripada „radnom narodu“ i precizirao da taj „radni narod“ vrši vlast i upravljanje poslovima preko svojih predstavnika u narodnim odborima. Narodni odbori su definisani kao „organi narodnog samoupravljanja“ i osnovni organi vlasti „radnog naroda“.⁴⁴

Put u disidentstvo

Jugoslavija je proklamovala svoju nameru da gradi drukčiji, „demokratskiji“ socijalizam od onoga u Sovjetskom Savezu i njegovim sateljima.⁴⁵ Glavni arhitekta ove politike bio je Milovan Đilas, šef moćnog

⁴³ Navedeno prema: *Jugoslovenski federalizam*, II, 348–349.

⁴⁴ Ljubodrag Dimić, *Srbija u Jugoslaviji*, Novi Sad 2001, 359.

⁴⁵ Jasna Dragović-Soso, „Spasioci nacije“. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004, 41.

Agitpropa, jedan od dugogodišnjih najbližih Titovih saradnika. On je, međutim, na iznenađenje i nižih ešalona vlasti i šireg partijsko članstva, ubrzo počeo da žestoko kritikuje praksu socijalizma.

Đilasov put u disidentstvo započet je (1948–1950) odbranom od Staljinovih napada i kritikom staljinizma u Sovjetskom Savezu. Nastavljen je traganjem za novim modelom socijalizma, uvođenjem samoupravljanja i zalaganjem za novu ulogu KPJ (1950–1952).⁴⁶

Đilas je još juna 1951. pisao o krizi „naprednog pokreta“ koja se u Jugoslaviji ispoljavala preko tendencija ka „ideološkom monopolizmu“ i to kod „dobrih i odanih drugova“. Smatrao je da KPJ treba dosledno da se bori posebno protiv monopola u oblasti „ljudskog mišljenja“ kako bi učvrstila svoj marksistički i demokratski karakter. Pisao je i da se treba osloboditi straha da će slobodnu borbu mišljenja u KPJ iskoristiti „reakcionarni buržoaski“ i „informbirovski elementi“, ali da se ta opasnost neće ukloniti ukoliko se uguši slobodno mišljenje: „*Mi dakle treba bezuslovno i nepokolebljivo da ostanemo na principima slobode diskusije, slobode borbe mišljenja. Ali, ostajući na tim principima i dosljedno se boreći za njih, mi ne smijemo zaboraviti da je naša Partija marksistička, da je ona organizacija koja ima svoja unutarnja pravila života i liniju za koju se bori*“.⁴⁷

Na IV plenumu CK KPJ usvojena je rezolucija o teoretskom radu u partiji u kojoj se prihvataju Đilasove ideje o neophodnosti diskusije i borbe mišljenja. Članovi partije treba da imaju pravo da slobodno raspravljaju o javno iznetim stavovima drugih članova, čak i u slučaju kada su na najvišim funkcijama. Šesti kongres KPJ, označen kao vrh talasa liberalizacije, prihvatio je većinu njegovih ideja koje su ušle u partijski program. U diskusiji Đilas se založio za objavljivanje, a ne zabranu, radova ljudi različitih shvatanja, čak i „reakcionarnih i antimaterijalističkih“;

⁴⁶ Kao ideolog i teoretičar u vreme sukoba između SSSR-a i Jugoslavije, on je najtemeljnije i najjasnije razvijao ideje o nezavisnosti Jugoslavije i o potrebi demokratizacije jugoslovenske partije i jugoslovenskog društva. U člancima je žestoko kritikovao sovjetsku politiku prema Jugoslaviji i zemljama Istočnog bloka, napadao sovjetsku birokratiju i zaključio da se i u Jugoslaviji deo komunista pretvara u birokrate i prezire narod, i da se tome valja suprotstavljati demokratskim radom s ljudima i socijalističkom zakonitošću. U dužem članku *Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji* protivio se odbacivanju u celini predratnog školskog sistema, založio se za smanjenje uloge birokratije i blisku prosvetnu saradnju republika, tražio je povećanje broja klasičnih gimnazija i posvećivanje veće pažnje učenju stranih jezika, smatrao je da društveno-političke organizacije ne treba da koriste školske zgrade za svoj rad, isticao je potrebu slobodne diskusije između profesora i studenata o pitanjima iz društvenih nauka. (M. Đilas, *Šavremene teme*, Borba, Beograd 1950; M. Đilas, *Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji*, Borba, 3–5. januar 1950).

⁴⁷ M. Đilas, *O nekim pitanjima teoretskog rada partije*, Partiska izgradnja, 3/1951, 34.

protiv njih se trebalo boriti „političkim i idejnim argumentima“, a ne policijskim i sudskim progonima. Založio se i za toleranciju prema delatnostima crkve i sveštenika. Na njegov predlog, Komunistička partija Jugoslavije je promenila naziv u Savez komunista Jugoslavije, a najuže partijsko rukovodstvo je od Politbiroa postalo Izvršni komitet CK SKJ.⁴⁸ Đilas je januara 1953. bio i glavni pokretač antidogmatskog i liberalnog mesečnika *Nova misao*, posvećenog književnosti, nauci i umetnosti.⁴⁹ Međutim, Đilasov početak procesa demokratizacije od većine vodećih komunista, a posebno Tita, smatran je tačkom od koje se ne sme ići dalje.

Tokom 1953. Đilas je otišao korak dalje. Članci zbog kojih će on biti ekskomuniciran iz SKJ, počeli su da izlaze u partijskom organu *Borba* 11. oktobra 1953, svake nedelje do 20. decembra, a od tog dana pa sve do 7. januara 1954. svakog drugog dana. Đilas je svoje poglede iznosio i u tek pokrenutom časopisu *Nova misao*, čiji je bio odgovorni urednik. *Nova misao* je počela da izlazi januara 1953, a prestala januara 1954. godine. U uređivačkom odboru časopisa bili su Milan Bogdanović, Dobrica Ćosić, Oskar Davičo, Bora Drenovac, Milovan Đilas, Dušan Kostić, Skender Kulenović i Mihajlo Lalić, a kasnije, od septembra 1953, i Vladimir Dedijer.

Đilas je prvi tekst u *Borbi* objavio 1. novembra 1953. godine. U članku pod naslovom *Novi oblici* započeo je ličnu borbu sa ideološkim i političkim načelima koja su, kako je smatrao, pretila da dovedu u pitanje proces demokratizacije. U narednih 17 članaka Đilas je izneo poglede koji su bili potpuno suprotni stavovima vladajuće grupacije u SKJ. Njegove teze o prevaziđenoj ulozi Partije, birokratskoj kasti i degenerisanom moralu rukovodećeg kadra doživljene su kao pamfletske. Đilas je pisao da su „okamenjeni mozgovi“, profesionalni revolucionari i „birokratizovani glavari“, uz sam SKJ, koji se bavio „svim i svačim, od morala do filatelije“, bili glavna smetnja daljem društvenom razvoju Jugoslavije. Proklamovanu demokratizaciju političkog sistema on je zamišljao u takvom ustrojstvu društva gde bi jedne snage, „progresivno-socijalističke“, na tlu

⁴⁸ A. Đilas, *n. d.*

⁴⁹ Časopis *Nova misao* izlazio je od 11. januara 1953. u 12.000 primeraka i finansirao se isključivo od pretplate. Zabranjen je januara 1954. zbog Đilasove političko-dokumentarne proze *Anatomija jednog morala*, u kojoj je opisao zatvorenost, aroganciju i snobizam partijskog „visokog društva“. U njegovom redakcijskom kolegijumu bili su, između ostalih, Dobrica Ćosić, Miroslav Krleža, Skender Kulenović, Oskar Davičo i Mihajlo Lalić, a broj časopisa sadržao je odlomak iz Andrićeve *Proklete avlije* i tekstove Anice Savić Rebac, Borislava Mihajlovića Mihiza, Milana Bogdanovića, Boga Grafenauera. Petar Stambolić je malu grupu okupljenu oko časopisa *Nova misao* opisao kao „Mekartijev kabinet“. (D. Tošić, *Ko je M. Đilas*.)

socijalizma vodile borbu s drugim, manje demokratskim, „konzervativno-socijalističkim“ snagama i tako obezbeđivale napredak društva.

Đilas je razvio ideje o demokratizaciji jugoslovenskog društva i kritikovao je jugoslovensku partijsku birokratiju. Ukazivao je na materijalne i političke privilegije, monopol nad privrednim i duhovnim životom i na stavljanje partije iznad zakona i onemogućavanje demokratskog dijaloga u društvu. Zalagao se za otvoreno i javno sukobljavanje različitih političkih stavova, reformističku i demokratsku partiju, dozvolu rada opozicionih grupa, a da policija i sudovi štite zakonitost. Osnovni zaključak glasio je: „*Borba za demokratiju treba da bude glavni cilj u razvoju socijalizma*“.

Najveći odjek imala su Đilasova gledišta o političkim slobodama. Smatrao je da je monopol jedne partije nužan u ratu, a suvišan u miru. Da bi monopol nestao, neophodno je bilo osloboditi se iluzije da su komunisti „ljudi naročitog kova“. Trebalo je shvatiti da i van partije postoje svesne socijalističke snage. Nužno je bilo ukloniti otpore demokratizaciji koji potiču od profesionalnih političara. No demokratizacija, bar kako je Đilas prvobitno zamišljao, isključivala je formiranje autonomnih grupa, posebno političkih stranaka (bespartijska demokratija), što je Đilas ocenio kao vraćanje unatrag. Reč je samo o promeni shvatanja i ponašanja pojedinaca, u prvom redu komunista, unutar okvira datog političkog poretka. Oštrica njegove kritike bila je uperena prema zastarelom metodu rada partijskih organizacija, kojima dnevni red diktiraju i „odozgo“, tako da diskutuju, mahom u prazno, mimo problema stvarnog života: „*Očevidno, nikome ne pada na pamet da bude protiv Saveza komunista. Ali izgleda da je opravdano biti protiv staljinističkih ostataka u njemu, ili još tačnije – protiv staljinističke varijante lenjinističke partije jer baš to u svakom pogledu, a naročito u pitanju demokratije, koči dalji razvitak*“.⁵⁰

Članci su izazvali veliko oduševljenje u javnosti, tiraž *Borbe* skočio je na 300.000 primeraka u slobodnoj prodaji, redakcija je primila oko 30.000 pisama podrške. Mlađi komunisti i liberalniji intelektualci bili su zaneseni Đilasovim vizijama, a brojna srednja birokratija bila je nezadovoljna. U vrhu partije došlo je do podele, ali je konzervativno krilo, s Titom na čelu, lako odnelo pobeđu.

Najupečatljiviji je bio tekst *Anatomija jednog morala*. U njemu je Đilas, povodom bizarnog slučaja glumice Milene Vrsjakov-Dapčević, su-

⁵⁰ Nebojša Popov, *Disidenska skrialica*, Republika, br. 242–243, Beograd 2000.

pruge generala Peke Dapčevića, otvoreno napao komunizam kao sistem i nedvosmisleno ukazao na veliku moralnu eroziju i totalitarnu prirodu jugoslovenskog režima, beskompromisno razgolićujući vladajuću partiju i posebno njenu elitu. Jasno je osudio i metode kojima se služila u vršenju vlasti u društvu: „Zato je mlada žena i bila pogođena, stučena i kao ljudsko biće, i kao žena i kao supruga, kad je ta nova i idealizovana sredina – veći i presudni njen dio – na prvom koraku na nož, golim sječivom mržnje i prezira dočekala i nju i njene bračne odnose. A to je za tu mladu ženu, a i inače, bilo ispoljeno s takvom žestinom i upornošću, koji se nijesu mogli mjeriti nikakvim dotad saznanim ličnim ili poznatim društvenim mjerilima, a mogli bi se pojmiti jedino ako bi se i za njih dala jasno sagledati ljudska životinjska pohlepa za održanje socijalnih pozicija, nerazumnija i divljija, čudovišnija i nemilosrdnija od ikakve životinjske borbe. Jer eto, pozicije tog sloja su pojavom mlade žene ugrožene tako naglo, sudbinski i na neki nedokučiv način, kao samom činjenicom što se jedna od onih nepoznatih, nezasluznih, koja ne samo da nije ni bila u ratu i da nije mogla postati ni običan član nekog običnog rajonskog ili studentskog komitetčića, nego je i glumica kao i sve glumice, koja se ko zna kako „uvukla“ u Partiju u kojoj sad ima svega i svačega. [...] U toku tog mučnog života, gonjena sa svih strana i kidana unutaršnjim krizama, mlada glumica se upoznala i s drugim prezrenim ženama, od kojih su neke zgažene i odbacene, uprkos tome što su bile borci – i te kakvi – u ratu. Pred njom je tek tada, u svoj dubini i širini, pukla grozna društvena stvarnost: nije njeno zanimanje, pa ni eventualna nemoralnost, bio razlog tom otporu koji nije prezao ni pred čim niti je znao i za kakve obzire. Ne, sve su to bili izgovori! Ona nije bila dostojna kruga koji je samog sebe posvetio da bi se izdvojio i uzdigao. I u tome, u lažljivosti razloga – bila je hipokrizija ovog morala.“⁵¹

Poslednji članak u „Borbi“ (*Revolucija*) Đilas je napisao 7. januara; pisao je kako je disciplinovana i monolitna partija bila neophodna u ilegalnom periodu, ali je u postojećim uslovima bila samo „kočničar razvoja“. Već 9. januara uredništvo lista štampalo je dva važna saopštenja – prvo koje je potpisao Izvršni komitet CK CKJ i drugo koje je napisao Boris Zihlerl. SKJ se zvanično ogradio od Đilasovih tekstova – oni su proglašeni za „plod njegovog vlastitog mišljenja“ i bili su u „temeljenoj suprotnosti“ sa idejnim stavovima SKJ. Napomenuto je da su Đilasovi članci

⁵¹ *Nova misao*, mesečni časopis, godina II, broj 1, januar 1954, 5, 18.

izazvali zabunu u redovima članova Saveza, da su u direktnoj suprotnosti sa odlukama VI kongresa SKJ i da su „ništavni“ za čitav politički sistem. Đilas je izjavio Izvršnom komitetu da će obustaviti dalje objavljivanje članaka, ali je njegov pad bio neminovan. On je nešto ranije bio upozoren od Kardelja, Rankovića i Miroslava Krleže, ali ne i od Tita, da prekine sa iznošenjem stavova koji su potkopavali partijski sistem apsolutne vlasti. Koliko je stanje bilo ozbiljno, pokazuje i Titov užurban dolazak iz Slovenije, kako bi 12. januara 1954. bila održana sednica najužeg rukovodstva SKJ na kojoj je dat prikaz Đilasovog „antipartijskog delovanja“. Tada je odlučeno da se radi njegove političke likvidacije 16. januara održi Treći (vanredni) plenum CK SKJ, sa samo jednom tačkom dnevnog reda – „Slučaj druga Milovana Đilasa“.⁵²

Jedna od osnovnih optužbi protiv Đilasa bila je da je on, „šetajući“ se po inostranstvu, došao pod uticaj Zapada i revizionističkih i nerevolucionarnih ideja socijaldemokratije. Sam Tito je u uvodnoj reči naglasio da će se „sve moguće neprijateljske sile suprotstavljati u raznim formama“ jugoslovenskom režimu „i stavljati mu u točak svoje štapove, naročito ako se uzme kakve uticaje imamo sa Zapada“. Prilikom obračuna sa Đilasom, koji nije slučajno direktno prenošen preko Radio Beograda, Tito je oštro osudio i pomisao da se Jugoslavija okrene parlamentarnoj demokratiji zapadnoevropskog tipa, makar i u jednom socijaldemokratskom obliku. Jasno je rekao da je za komuniste demokratija samo sredstvo za „postignuće cilja, a to je socijalizam: „*A propovijedanje i pisanje o demokratiji radi demokratije, i to one zapadnog tipa, formalističke demokratije, razumije se da je to kretanje unazad a ne naprijed kao što kaže drug Đilas*“.⁵³

Tito je jasno stavio do znanja da su u odbrani novog koncepta socijalizma dozvoljena i najdrastičnija sredstva, što nikada nije rekao kada je govorio o odbrani Jugoslavije kao državne zajednice. Đilasu je najviše zamerio to što nijednom rečju u svojim tekstovima nije spomenuo radničku klasu: „*Kuda to vodi? Vodi u anarhiju, u jednu strahovitu neizvesnost. Jer, kad bi smo mi to dozvolili, za godinu dana ne bi bilo naše socijalističke stvarnosti, ne bi bilo, ja to kažem, bez krvave borbe, do koljena*

⁵² Miomir Gatalović, *Darovana sloboda. Partija i kultura u Srbiji 1952–1958*, Beograd 2010, 131–132.

⁵³ Arhiv Jugoslavije, fond: *Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije*, II, /11. Treće plenarno zasjedanje Centralnog komiteta SKJ, održano 16. i 17. januara 1954.

*krvi. To bi bio rezultat takvog shvatanja i širenja tih ideja u našoj zemlji u kojoj još ima nevjerovatnih zaostataka i svih mogućih shvatanja“.*⁵⁴

Glavni kritičar Milovana Đilasa bio je Kardelj. On je osporio njegove teze o demokratiji kao pokretačkoj snazi socijalizma i poglede na birokratiju: Jugoslavija nije nikada ni imala sistem birokratije već samo izvesne „birokratske forme“ koje su u ranoj fazi izgradnje socijalizma bile „progresivne i jedino moguće“. Kardelj je Đilasovu koncepciju demokratije označio kao mešavinu anarhizma i „buržoasko-kapitalističkih formi“, a nikako kao socijalističku. Čak je optužio Đilasa da je u jednom razgovoru sa njim decembra 1953. Tita označio za nosioca birokratizma sa kojim se on mora, pre ili kasnije, sukobiti, da se Kardelj i Ranković slažu sa njim, Đilasom, ali da su oportunisti, da u Jugoslaviji već nastaje socijalistička levica i da se ne može isključiti mogućnost da se razviju dve socijalističke partije.⁵⁵

U posljednjem obraćanju na ovom Plenumu, Tito se osvrnuo na zapadne komentare „slučaja Đilas“ koji su sugerisali da ako Đilas „preživi“ onda se Jugoslavija definitivno okreće Zapadu, a ako ne, onda ona ponovo ide u sovjetski zagrljaj i u spoljnoj i u unutrašnjoj politici: „*Ja mogu ovdje izjaviti, to može cijeli svet da čuje, da na nas neće takav i sličan slučaj uticati da mijenjamo pravac našeg unutrašnjeg razvitka – pravac razvitka demokratskih metoda i ostvarenje istinske socijalističke demokratije kakav smo uzeli – naš sopstveni put u socijalizam i razvitak socijalističke demokratije*“.⁵⁶

Pošto je Đilas prekoračio dozvoljenu granicu, nemilosrdno je izbačen iz vladajuće elite. Tako se pokazalo da liberalizacija jugoslovenskog poretka neće dobiti na zamahu. Jugoslovenski komunistički poredak nije mogao da iznedri pobunu, jer je onemogućavao nastanak „velikog gneva“. Bio je toliko korumpiran da je isključivao smisao žrtve za njegovu promenu. Pobuna nije mogla da nastane bez svesti o smislu žrtve.

Milovan Đilas je kredibilitet alternativnog vođe izgubio kada je izvršio samokritiku na partijskom plenumu na kojem je smenjen. Poslednji dijalog između njega i Tita imao je sledeći tok: „*Smatram da sam zaslužio isključenje iz Saveza komunista.* – Plenum ti daje mogućnost, družo Đido, da sada dokažeš da je tvoja izjava, koju si danas ovdje dao, bila

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

iskrena... – *U to ne treba sumnjati uopšte.* – ... i da kao član ovoga Saveza učiniš što najviše možeš da to što si svojim greškama naštetio i Savezu komunista i zemlji, pomogneš ispraviti, jer to neće biti bez svakih posljedica. Posljedica će biti više. – *Ja stojim na raspoloženju Centralnom komitetu za sve što treba. Šta ja mogu drugo. Nema kod mene rezerve*“.⁵⁷

Plenum je bio direktno prenošen preko radija, a niko više nije želio da rizikuje karijeru i život kako bi sledio čoveka koji je prvo poveo jednu radikalnu akciju, a zatim se pokolebao i priznao grešku. Dobar primer za to je „pesnik revolucije“ Oskar Davičo. On se svakodnevno družio sa Đilasom, a posle njegovog pada otišao je kod Rankovića da moli za milost. Dokaz njegove lojalnosti bila je *Oda Udbi* koju je napisao povodom proslave 13. maja 1954 – Dana organa unutrašnjih poslova.⁵⁸

Obračun sa Milovanom Đilasom bio je logičan ishod unutrašnjeg razvoja jugoslovenskog komunizma. Ironija istorije ogleda se u tome da je upravo Đilas bio ličnost koja je dugo godina sledila princip „kretanja po utvrđenoj liniji“, odnosno dogmatski način mišljenja – samo jedna linija zadata od vrhovnog centra može biti ispravna. Najvažnija posledica takvog ideološkog utemeljenja, nastalog u godinama uoči Drugog svet-skog rata, bilo je monolitno jedinstvo koje nije dozvoljavalo osporavanje bilo kog dela partijskog teorijskog sistema, jer bi se time narušila i celina. Tako se polako stvarao celovit i koherentan sistem dogmi i propisa po kojima će komunisti ili misliti (raditi) ili će biti odbačeni, ili će biti pravoverni komunisti ili revizionisti (jeretici). Nije se dozvoljavalo delimično, uslovno, pojedinačno prihvatanje partijske ideologije. To je značilo da je ona završen i konačan misaoni sistem, ispravan u svim svojim delovima.

Celokupan unutrašnji razvoj KPJ kretao se u pravcu u kome se profesionalni aparat najčešće bavio sobom. To je u periodu vlasti dovelo do toga da se taj aparat nametnuo društvu kao arbitar i jedini činilac od koga je moguće očekivati rešenje. Najčešći odgovor na sve socijalne i političke krize bio je – neprijatelj. Krajnje ishodište takvog razvoja partije bila je potpuna dehumanizacija ličnosti. Čovek, potčinjen toku vremena,

⁵⁷ AJ, CK SKJ, II/11, 88–89.

⁵⁸ Mihailo Marković, *Juriš na nebo. Sećanja*, Beograd 2008, 295.

posmatran je kao sredstvo. Problem etičkih kategorija „rešen“ je tako da je moralnim proglašeno sve ono što pomaže revoluciji.

U skladu sa običajnim pravom jugoslovenskog političkog poretka, Milovan Đilas je izopšten iz javnog života. To se odnosilo i na njegove prijatelje od kojih se očekivalo da prekinu svaki kontakt sa „otpadnikom“. To pravilo definisao je Tito još početkom 1940. prilikom poznatog sukoba na „književnoj levici“ i u jeku „čišćenja“ redova KP Hrvatske. On je tada zabranio svim komunistima da se i privatno druže sa onima koji su oglašeni za otpadnike: „*Kod mnogih članova Partije, a i kod nekih funkcionera, postoji još takvo nakaradno mišljenje da se s tipovima koji su bili izbačeni iz Partije kao tuđi, neproleterski elementi, mogu i dalje održavati lične veze, diskutirati po kavanama, pa, štaviše, i privlačiti ih na neke poslove. Takav stav je u najmanju ruku nepravilan i štetan, jer ne može biti nikakvog ličnog odnosa, odnosno prijateljstva s neprijateljima Partije, jer se njima samo na taj način daje mogućnost da stvaraju oslonac za daljnje rovanjenje protiv Partije. Takvo pomirljivo držanje, ili, bolje rečeno, gnjili liberalizam prema neprijateljima Partije stvorio je u Zagrebu jednu nevjerovatno okuženu i gnjilu atmosferu koja okužuje ne samo partijsku periferiju nego prodire i u samu Partiju*“.⁵⁹

To pravilo jedini nije poštovao Vladimir Dedijer (1914–1990) i zbog toga se i on našao pod pritiskom „meke“ represije. On je bio akademik, istoričar, publicista, novinar i Titov službeni biograf.

Poreklo porodice Dedijer potiče iz Hercegovine, iz mesta Čepelice, kod Bileće. Vladimirov otac Jefto Dedijer bio je docent geografije na Beogradskom univerzitetu, prvi asistent istaknutog srpskog naučnika Jovana Cvijića. Vladimir je u Beogradu proveo detinjstvo i mladost. Tu je završio osnovnu školu, gimnaziju i fakultet, a zatim se aktivno uključio u ilegalan komunistički pokret. Uređivao je nekoliko novina, među kojima su bili *Politika*, *Vreme*, *Kraljevski list*. Iako nije bio član ni KPJ ni SKOJ-a, Dedijer je aktivno sprovodio propagandu KPJ. U vreme izbijanja ustanka 1941. godine, dobio je zadatak da organizuje političko-propagandni rad, da podučava komuniste i da radi u listu *Borba* kao urednik, sa Đilasom. Odatle i potiče njihovo prijateljstvo. Dedijer je po formiranju prvih partizanskih odreda postavljen za političkog komesara Kragujevačkog NOPO. Posle sloma ustanka, otišao je u Vrhovni štab, gde je radio u agitaciono-propagandnom odeljenju tokom čitavog rata. Posle rata, bio je

⁵⁹ Navedeno prema: J. B. Tito, *Sabrana djela*, V, Beograd 1983, 81.

predstavnik Jugoslavije na osnivačkoj konferenciji Organizacije ujedinjenih nacija. Posle povratka u zemlju, dobio je mesto predavača istorije NOB-a na Univerzitetu u Beogradu. Bio je i predstavnik jugoslovenske delegacije na Konferenciji mira u Parizu 1946. godine, a potom i urednik *Borbe*.

Dedijer je bio član CK SKJ od 1952. i saveznog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda od 1953. godine. On je na III plenumu branio Đilasa i ušao je u žestoku polemiku sa B. Zihlerom, koji je u dva teksta u *Borbi* (10. i 12. januara 1954) negirao Đilasove stavove i izrekao prilično rigidan stav prema svemu novom što se do tada pojavilo u književnom i kulturnom životu Jugoslavije. Dedijer je na kraju rekao: „*Ko hoće iskreno da metne ruku na srce moraće da prizna: stavovi Milovana Đilasa u 'Borbi' bili su manje više prihvaćeni od većine nas koji smo ovde*“.⁶⁰ Kao urednik lista *Borba*, Dedijer je kasnije optužen je da je pomagao sređivanje Đilasovih članaka, pa je izveden pred partijsku komisiju.

Povod za direktan napad vlasti na Dedijera i Đilasa bilo je njihovo istupanje u stranim medijima. Prvo je Dedijer 20. decembra 1954. dao izjavu dopisniku londonskog lista *Tajms*, koja je objavljena u broju od 22. decembra iste godine.⁶¹ Zatim je Đilas dao intervju Džeku Rejmondu,⁶² dopisniku *Njujork tajmsa* (The New York Times) iz Beograda, u kome je kritikovao političko stanje u Jugoslaviji i istakao potrebu postojanja opozicione partije kao činioca demokratizacije. Đilas i Dedijer su ispitivani kod istražnog sudije 6. i 7. januara 1955. godine. Optužnica je podignuta 11. januara, a sudski proces je održan 24. januara 1955.

Iako su se tome odlučno protivili odbrana i optuženi, sudija je odlučio da proces zatvori za javnost pod izgovorom zaštite državnih tajni. Zanimljivo je da su tajnom suđenju prisustvovali pisci Dobrica Ćosić (iz „literarne radoznalosti“, kako kaže) i Jara Ribnikar (koja je uzvikivala parole protiv optuženih) dok je Nedeljko Drulović, kao sekretar partijske or-

⁶⁰ AJ, CK SKJ, II/11, II/11, 102. – Dedijer je, navodno, novembra 1956. pisao Titu i tražio milost za svog ranijeg druga: „*Naš neuspeh da učinimo to, oslabljuje naše osnovne principe u borbi protiv staljinizma. Mi moramo pobediti silom razloga, snagom argumenata one sa kojima se ne slažemo, a ne golom silom hapšenjima*“ (D. Tošić, *Ko je Đilas*, Beograd 2003, 224).

⁶¹ „The Times“, *Action against unorthodox Yugoslav communists*.

⁶² J. Raymond, pravo ime Israel Rosenblatt, 1918–2007. – Tekst pod naslovom: „PURGED YUGOSLAV ASKS TWO PARTIES, MORE DEMOCRACY. Đilas, Former Vice President Expelled by Reds, Calls for New Socialist Grouping OUSTED YUGOSLAV ASKS TWO PARTIES“, objavljen je 24. decembra 1954. Rejmond je i dan pre toga u *Njujork tajmsu* objavio tekst o Jugoslaviji pod naslovom: „AIDES NEAR FEUD IN TITO'S ABSENCE; Party Liberalization Issue Plagues Yugoslavia's Red Leadership Once Again“.

ganizacije na Beogradskom univerzitetu, pokušao da organizuje demonstraciju protiv okrivljenih. Čosić navodi da zbog toga Đilas po izlasku sa robije sa njim jedno vreme nije komunicirao.⁶³

Dedijera je branio čuveni zagrebački advokat Ivo Politeo (Split, 1887 – Zagreb, 1956) koji je u Kraljevini Jugoslaviji branio komuniste na sudskim procesima. Branio je Aliju Alijagića i ostale atentatore na ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića (1921–1922) i Tita na „Bombaškom procesu“ (1928), a 1946. i kardinala Alojzija Stepinca. Politeo je bio predsednik Saveza advokatskih komora Jugoslavije između dva svetska rata, a posle rata predsednik Advokatske komore u Zagrebu i potpredsednik međunarodne Unije advokata.

Đilasov advokat bio je Veljko Kovačević (Bojište, Nevesinje, 1910 – Sremska Mitrovica, 1981). Socijaldemokrata po političkom opredeljenju, ugledni beogradski advokat. Hapšen je još 1933. godine zajedno sa Dragoljubom Jovanovićem i „levim zemljoradnicima“. Posle rata prišao je Narodnom frontu i jedno vreme bio angažovan u Izvršnom odboru za Srbiju. Bio je branilac Dragoljuba Jovanovića 1947, zatim Pekićeve omladinske demokratske grupe SDOJ maja 1949. dok je oktobra 1951. pred beogradskim Okružnim sudom branio informbirovce na *Procesu četрнаestorici*. Istupao je hrabro pred sudovima i u dva-tri maha kažnjavan je disciplinski. Kao branilac u jednom procesu 1952. godine napisao je u žalbi da je „sud poverovao tužiocu na голу reč“, zbog čega je osuđen na uslovnu zatvorsku kaznu zbog krivičnog dela klevete jer je „zloupotrebio svoje branilačko pravo i oklevetao sud“.

Veljko Kovačević je stekao status „đavoljeg advokata“ jer je branio Đilasa na procesima i tokom 1962. godine, zatim „rankovićevca“

⁶³ Dedijer je o tome kasnije pisao: „Na tajnom suđenju pojavili su se zajedno sa mnogim udbovcima Jara Ribnikar i Dobrica Čosić. Ona je bacala parole protiv nas za vreme suđenja. A što se Dobrice tiče, zabeležio sam u mom dnevniku da je imao tužno lice. [...] Suđenje je počelo 24. januara i trajalo celog dana. Kada smo ušli u sud, Nedeljko Drulović sekretar partijske organizacije Beogradskog univerziteta, pokušao je da organizuje demonstracije protiv nas. Pratilo ga je nekoliko njegovih klonova. Čim je izbao svoju prvu parolu 'Dole proklete izdajice', Đilas je siknuo put njega, vičući 'Umukni prokleta sandžaka lijo!' Crnogorci, pogotovu dinarski, violentni tipovi imaju rasistički odnos prema sandžackim lijama, smatrajući ih beskičmenjacima i slugama režima. [...] Đilas je tokom suđenja bio vrlo hrabar. Divio sam mu se. U jednom času je pobesneo kada je primetio da Čosić i Ribnikareva predstavljaju progresivne i patriotske pisce“. (V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas*, 382). O svom prisustvu na suđenju, Čosić je kasnije rekao sledeće: „Posle prvog njegovog izlaska sa robije, mi se ne pozdravljamo, jer on to izbegava, zamerajući mi, kako sam kasnije saznao, što sam jedan dan bio na njegovom suđenju. A bio sam iz čiste literarne radoznalosti u kojoj ima i beskrupuloznosti. Kao čovek, ja se toga stidim, a kao pisac, toj beskrupuloznosti ostajem veran“. (Navedeno prema: Slavoljub Đukić, *Čovek u svom vremenu*. Razgovori sa Dobricom Čosićem, Beograd 1989; Dragoljub Todorović, *Knjiga o Čosiću*, Beograd 2005, 278).

Boška Vidakovića (1973) i poznatog informbirovca, tada belgijskog državljanina Vladu Dapčevića (1975). Nastavio je sa odbranama kritičara režima: poznatog disidenta Mihajla Mihajlova (1975), „ibeovca“ i sekretara NKPJ Milete Perovića (1976) koji je kidnapovan iz Švajcarske da bi mu se sudilo za održavanje kongresa NKPJ, advokata Vitomira Đilasa osuđenog u proleće 1977. godine na 30 meseci zatvora zbog još neposlatoг pisma „Politici“, u kome je govorio o potrebi stvarne slobode govora, kao i mnogih drugih kritičara režima. Zastupao je i Srpsku pravoslavnu crkvu (1977–1980) koja je ustala protiv rušenja Njegoševe kapele na Lovčenu i podizanja Mauzoleja, jer se to kosilo sa poslednjom voljom crnogorskog vladike. Uz Jovana Barovića i Srđu Popovića bio je najetabliraniji advokat u borbi protiv političke represije, stavljen na „crnu listu“ Službe bezbednosti i stalno „pod prismotrom“. Advokatska komora Srbije i Beograda je 1975. godine čak pokrenula krivični postupak protiv Jovana Barovića i Veljka Kovačevića, jer su kao advokati Mihajla Mihajlova zloupotrebljavali sudnicu za političko „istupanje protiv društvenog uređenja i interesa radničke klase“.⁶⁴

Đilas je osuđen na kaznu zatvora od 18 meseci, uslovno na 3 godine, a Dedijer na 6 meseci, uslovno na 2 godine.

Zapad nije bio previše zabrinut zbog Đilasovog svrgavanja i ceo slučaj je tretirao kao internu partijsku čistku koja nije ukazivala na povratak Jugoslavije u okrilje Sovjetskog Saveza. Službena reakcija SAD je izostala, a pojedini zapadni analitičari su u ovom slučaju čak videli i dozu demokratičnosti SKJ, jer Đilas nije uhapšen niti je prema njemu primenjena jača represija.⁶⁵ Posle isključenja iz CK Đilas se 19. aprila 1954. u pisanoj formi obratio osnovnoj organizaciji SKJ vrativši partijsku knjižicu i sam je istupio iz SKJ. Posle osude, Đilasov prijatelj A. Bevan pisao je Titu sa molbom da se ne preduzimaju nikake represivne mere prema Đilasu i Dedijeru. Tito je otpisao Bevanu sledeće: „*Dragi prijatelju, ovaj slučaj je Vas dirnuo iz ličnih i prijateljskih veza sa Dedijerom i Đilasom, ali verujte mi da nas Đilasov i Dedijerov slučaj boli dvaput više kao stare prijatelje i saradnike u stvari revolucije*“.⁶⁶

Slušaoциma procesa, nesimpatizerima novog režima koji su polagali nade u Đilasa, nije bilo jasno zašto se Đilas rdavo držao na partij-

⁶⁴ Oliver Injac, *Velikani advokatske odbrane*, Beograd 2007, 227–254.

⁶⁵ M. Gatalović, *Darovana sloboda*, 136.

⁶⁶ Dž. Ridli, *Tito – biografija*, Novi Sad 1998, 306.

skom sudu. Njegovo držanje je objašnjavano fizičkim umorom, posledicama torture, lukavstvom političara koji želi da zadrži partijske pozicije, ili su se razlozi nalazili u sentimentalnosti prema ratnim drugovima i saborcima, „trenucima sloma više nego slabosti“. Ipak, njegovo držanje na plenumu (nikad do kraja objašnjeno) moglo bi da bude predmet dublje psihološke analize.⁶⁷

Na sudskom procesu januara 1955. Đilas je bio mnogo odlučniji i hrabriji u komentarima: „*Ja smatram da je Treći plenum bio inkvizicija [...] On je samo po formi bio demokratski dok je sadržina bila nedemokratska. [...] Pošto sam bio pod optužbom da sam cepač partije, ja sam morao javno priznati ili se javno odreći nekih svojih shvatanja, iako nisam bio ubeđen da treba da ih se odreknem. Ja sam stvarno tada iskreno to na Trećem plenumu dao*“.⁶⁸

Prva osuda Đilasa imala je spoljnopolitički kontekst i došla je u jeku zblizavanja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Često se navodi da je Hruščov, maja 1955. godine, rekao Titu da sada postoji dobra osnova za sovjetsko jugoslovensko zblizavanje „jer smo se mi oslobodili Berije, a vi Đilasa“.⁶⁹ Svako je to učinio na svoj način – sovjetska strana na boljševički: brutalnom likvidacijom, a jugoslovenski režim je Đilasa kaznio samo blagom zatvorskom kaznom, u skladu sa novim kursom samoupravne demokratije. Od osude Đilasa ustalio se u političkom govoru, posle „inforbirovštine“, novi termin za liberalna zastranjivanja – „đilasovština“ i „petefijanstvo“⁷⁰ koji postaju simboli za ideološku „diverziju“ liberalističkog preterivanja u kritici staljinizma.

Kasnije je sud poništio odluku o kažnjavanju Vladimira Dedijera. On se povukao iz političkog života, podneo je ostavku na članstvo u

⁶⁷ D. Tošić, *Ko je Milovan Đilas*, 116–117; D. Jovanović, *Ljudi, ljudi... Medaljon Milovana Đilas* (rukopis). – Moguće da je „loše“ držanje i kod Đilasa probudilo osećaj ponosa i digniteta i da je kasnije uporno i hrabro oponiranje bilo pokušaj iskupljenja pred samim sobom i duhovnog preumljenja. U istoriji nije novo da konvertiti koji promene veru postanu veliki fanatici, često i nemilosrdniji u obračunu sa dojučerašnjim istomišljenicima.

⁶⁸ Đilas je rekao: „*Prema tome tortura nije samo karakteristika inkvizicije, ja sam u staroj Jugoslaviji mučen, ali to nije bila inkvizicija nego je bila tortura jer mi niko u policiji nije tražio da promenim stav ili da se odreknem svojih ideja. Čak mi je važno da slobodno mogu imati svoje ideje nego mi je samo ilegalno i otvoreno propagiranje tih ideja kažnjavano*“ (Sudjenje Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru januara 1955. Stenogram).

⁶⁹ Dž. Ridli, *Tito*, 309.

⁷⁰ Liberalistička „skretanja“ primećena su u mađarskoj revoluciji 1956. Na njih je ukazao E. Kardelj ocenivši grupu intelektualaca *Petefi kluba* kao leglo raznorodnih elemenata (socijalističkih i antisocijalističkih) izazvali sovjetsku intervenciju koja se ocenjivala manjim zlom nego moguća intervencija sa Zapada.

SKJ i SSRNJ i otišao u SAD gde je i dobio zvanje akademika istorijskih nauka. Povremeno je iz Amerike dolazio u Jugoslaviju. Vladimir Dedijer je u Americi postao član Raselovog suda, a zatim i njegov predsednik koji je ispitivao ratne zločine u Vijetnamu, kršenje ljudskih prava u Latinskoj Americi i niz drugih slučajeva.

III. VREME RAZLAZA

Đilasova nepokolebljivost i njegov sve veći raskorak sa SKJ i službenom ideologijom sve su više hladili racionalnijeg Dedijera. On se povukao i prilagodio, ostao je samo istoričar, publicista i Titov biograf, dok se Đilas otisnuo u disidentstvo, koje mu je donelo mnogo nevolja i problema, ali i učinilo ličnošću koja je upamćena kao personifikacija otpora totalitarnom komunističkom sistemu. Ubrzo je postao i „najslavniji“ disident Istočne Evrope.⁷¹

Đilas je nastavio da daje kritičke izjave stranim medijima, što ga je na kraju odvelo u zatvor. Uhapšen je 19. novembra 1956. i osuđen 12. decembra pred Okružnim sudim u Beogradu na tri godine strogog zatvora zbog kritike jugoslovenskog stava neutralnosti, koji je predstavljao podršku brutalnoj sovjetskoj vojnoj invaziji kojom je ugušena revolucija u Mađarskoj. Osam dana posle Titovog govora u Puli, američki časopis „New leader“ objavio je Đilasov članak *Bura u Istočnoj Evropi* kao kritiku Titove politike uzdržanosti na glasanju u OUN o intervenciji SSSR- u Mađarskoj: „*Mađarskom narodnom revolucijom počelo je novo poglavlje u istoriji čovečanstva. Ali jugoslovenska vlada je zauzela dvosmislen stav prema ovom ohrabrujućem događaju; bila je nesposobna da se u svojoj spoljnoj politici oslobodi od uskih ideoloških i birokratskih klasnih interesa i izneverila princip jednakosti i nemešanja u unutrašnje poslove drugih*“.

Inkriminisana je i izjava agenciji AFP, takođe u vezi sa nastupom FNRJ u Savetu bezbednosti OUN povodom mađarske krize.⁷²

Đilas je prvi put u KPD Sremska Mitrovica dospao novembra 1956. godine. U početku su poltronski nastrojani zatvorski službenici i niži partijski funkcioneri imali određen obzir da udare na Đilasa, sve dok nije postalo sigurno da je politički mrtav. Prema tvrdnjama tamošnjih političkih osuđenika, on je pri prvom susretu sa domskom upravom uživao izvesno strahopoštovanje, jer se još uvek nije znalo da li je „ranjeni lav“

⁷¹ Vladimira Dedijera je ubrzo zadesila lična tragedija. Njegov 14-godišnji sin se tokom 1959. u Sloveniji gde je živeo, navodno, obesio jer je pao na ispitu u školi i bio povezan sa školskim kriminalnim bandama. Dedijer je sumnjao u zvaničnu verziju i bio ubeđen da iza tog događaja stoje prsti Službe državne bezbednosti. Đilas je, međutim, verovao da je reč o Dedijerovoj paranoji. (Dž. Ridli, *Tito*, 308; V. Glišić, *Istoričarevi susreti i razgovori sa Milovanom Dilasom*, 116.)

⁷² R. Danilović, *n. d.*, 235; Dž. Ridli, *Tito*, 317.

sasvim politički mrtav. O tome piše demokrata Milan Rajić (suden sa Kostom Kumanudijem 1950) za koga bi se teško reklo da je pisao po nalogu UDB-e: „*Na desetak dana posle Đilasovog dolaska upravnik Milenović je pošao da obiđe Drugu zgradu, u kojoj je ovaj smešten, i kako je baš bila i šetnja, on naiđe na Đilasa. Đilas sa rukama u džepovima demonstrativno mu okrene leđa i to direktno njemu ispred lica skoro da ga dotakne ramenima i produži da šeta. A Milenović je išao za njim ćutke sve do ulaza i kad se Đilas ponovo okrenuo da bi produžio šetnju našao se s njim lice u lice i morao da skrene sa staze; Đilas nije hteo da se ukloni, a o pozdravu nije moglo biti ni reči [...] Tu je gospodin upravnik savio rep i povukao se bez glasa, zaboravivši svoje dostojanstvo i na pozdrav skidanjem kape*“.⁷³

Činu dolaska Đilasa na robiju prisustvovali su komandir zgrade, milicioneri i mnogi osuđenici. Profesor Dragoljub Jovanović, levi zemljoradnik, u svojim Medaljonima pominje Đilasovo robijanje uz dosta kritičkih opaski: „*Sada je on u Mitrovici u istoj onoj zgradi gde sam ja pod mnogo težim uslovima proveo više godina*“. Ili na drugom mestu: „*I njihovog od svih maženog Đilasa*“.⁷⁴ Očigledno mu nije oprostio napade iz vremena kada je Đilas bio prvo pero revolucije.

O daljem položaju Đilasa na robiji postoje, bar na prvi pogled, kontradiktorni izveštaji. U početku je, prema nekim izvorima, dobio povoljniji status, a upravnik mitrovačkog zatvora, Milenović, imao je prema njemu izvesnu dozu rezerve.⁷⁵ Kasnije je prema njemu pooštren režim. Prema rečima supruge Štefice, Ranković je naložio da se „*zaoštri kurs*“

⁷³ M. Rajić, *Titovi kazamati u Jugoslaviji*, Čikago 1960, 19.

⁷⁴ D. Jovanović: *Ljudi, ljudi...*, Beograd 2004, 105, 123.

⁷⁵ O njegovom privilegovanom položaju u prvoj fazi na robiji postoji više iskaza. Jedan, za koji se može sumnjati da u mnogome preteruje, potiče iz ostrašćenog pera ideološkog protivnika: „*Njegovi roditelji, sestra Milka i brat Aleksa, živeli su u Beloj Crkvi. Dolazio je kod mog oca, diskutovao o radničkom pokretu. Kad sam ga 1959. ili 1960. kao robijaš sreo u zatvoru u Sremskoj Mitrovici imao je bukvalno apartman. Nosio je domaću haljinu na štrafte (svlačio ju je kad bi išao u šetnju) i često kačket. Nosio je dobro civilno odelo, a ne robijaško. Hranu su mu donosili u porcijama plave boje, na nosaču sa četiri šerpice [...] Njegova soba je bila ukoso levo, do naše sobe na 4-5 metara. Lepo se u njoj video pišači sto i velika pišača mašina na njemu. Video se i deo posteljine sa veoma lepim šarama, levo od stola, i delimično klub-garnitura desno od stola. Videlo se pola okruglog stočića i dve fotelje; verovatno ga je neko posećivao; i sam sam video da su ulazili neki civili jer su se tada vrata zatvarala. Sve u svemu, soba mu je podsećala na hotelsku i robijaši su na sva usta psovali i njega i Tita, jer smo mi ležali na 'pričnama' i sa istanjenim čebencetom i bez jastuka, na kosini za glavu*“. (Svedočenje Slobodana Pauljevića iz Bele Crkve, *Kobno buđenje*, Rijeka 1982. U: D. Mihailović, *Kratka istorija satiranja*, Beograd 2005, 19. Videti više u portretu Đilasa: D. Jovanović, *Ljudi, ljudi...*, Beograd 1975; J. Oblaković, *Titovi kazamati u Jugoslaviji*, Beograd 2001, 19; M. Mihajlov, *Oprezno – istorija*, Politika, 19. oktobar 2007).

prema nepokolebljivom partijskom jeretiku, pa je Đilas podvrgavan torturi. Proveo je 22 meseca u hladnoj samici, prinuđen da preči štrajkom glađu. Prema svedočenju sina Alekse, ćelija mu nije redovno grejana i temperatura se u zimskim mesecima spuštala ispod nule, duže vremena mu nije bila dozvoljena hartija za pisanje, pa je pisao na toalet papiru, porodici je bila dozvoljena samo jedna poseta mesečno u trajanju od pola sata. Navodno se u vrhovima policije i vlasti raspravljalo se o tome da bude ubijen.

Đilas je nekoliko godina (1959–1962) imao velike psihičke tegobe: osećanje praznine u delovima glave, treperenje po licu i slepoočnicama, opsesivne zastrašujuće misli, nesanicu, strah od ludila. Pošto slične tegobe nije imao nikada ranije u životu, a ove su odjednom i sasvim nestale, sumnjao je da mu je policija tajno davala psihoaktivne supstance ne bi li slomila njegovu volju za otporom. Psihijatar dr S. Stojiljković (kasnije redovni profesor i direktor Neuropsihijatrijske klinike Medicinskog fakulteta u Beogradu) predlagao je Đilasu da se kao put ka izlečenju odrekne svojih političkih ideja, čime je zloupotrebio medicinu u političke svrhe.⁷⁶

Dok je kao kažnjenik br. 6880 izdržavao kaznu u KPD Sremska Mitrovica, objavljena mu je avgusta 1957. u SAD knjiga *Nova klasa*. U pitanju je bila radikalna kritika jugoslovenske komunističke birokratije i knjiga je za kratko vreme postala bestseler. Za *Novu klasu* Đilas je dobio francusku nagradu *Prix de la Liberte* za 1958. godinu, ali mu autorski honorar izdavač nije uplaćivao. Bio je to najznačajniji doprinos marksističkoj teoriji od vremena Trockog i lucidna marksistička analiza vladajuće klase stvorene u komunističkom sistemu. Zbog toga je Đilas 4. oktobra 1957. ponovo izveden pred Okružni sud u Sremskoj Mitrovici i 5. oktobra osuđen presudom K 356/57 na 7 godina zatvora, u zbiru sa ranijom kaznom na 9 godina. Presudom, kao sporedna kazna, oduzeta su mu sva ratna i posleratna odlikovanja. Sva tri puta je suđen za „delikt mišljenja“, to jest za „neprijateljsku propagandu“.⁷⁷

⁷⁶ A. Đilas, *n. d.*; M. Mihajlov, *Oprezno – istorija*.

⁷⁷ Oduzeti su mu Orden narodnog heroja, Orden narodnog oslobođenja, Orden Partizanske zvezde I reda, Orden zasluga za narod I reda, Orden bratstva i jedinstva I reda i Orden za hrabrost. Sud časti za rezervne oficire i rezervne vojne službenike pri Komandi beogradskog vojnog područja 15. oktobra 1958. oduzeo mu je čin rezervnog general-pukovnika Jugoslovenske narodne armije. Đilas je imao i strana odlikovanja: Orden Kutuzova I stepena (Sovjetski Savez), Orden Grunvalda II stepena (Poljska), Medalju viteštva i slobode (Poljska), Orden 9. septembar 1944. I stepena s mačevima (Bugarska), Orden Reda lava II stepena s krstom 1939 (Čehoslovačka). (A. Đilas, *n. d.*, R. Danilović, *n. d.*, 129–135).

Britanska zvanična politika (u vreme osude Đilasa i socijalista iz grupe Krekić-Pavlović, žustro se zalagala za oslobađanje) posle rasplamsavanja ponovnog Titovog sukoba sa Moskvom 1958. godine najednom se, iz taktičkih razloga, utišala. Jedino je i dalje na oslobađanju političkih disidenata uporno insistirao A. Bevan, koji je slao preko ambasadora poruke Titu u stilu: „*Recite mu da ima lepu policijsku državicu*“ (maj 1958). U ličnom pismu upućenom direktno predsedniku, 1. avgusta 1958. godine, Bevan kaže da nedostatak milosti prema Đilasu s njegove strane nije u skladu sa „obavezama prema principima međunarodnog zbližavanja“. Ako je neko politički nezgodan, treba ga skinuti sa vlasti, onemogućiti, a ne odmah strpati u zatvor.⁷⁸

Ideja *Nove klase* je, prema Đilasovom kazivanju, konačno „domišljena i oformljena u knjigu“, bila u neposrednoj vezi sa novim, besmislenim napadom na njega: „*Centralni komitet je zabranio da se štampa literarni opis mog detinjstva, 'Besudna zemlja' premda u njoj nije bilo ničeg, bukvalno ničeg, što bi na bilo koji način kritikovalo komunizam ili poredak u Jugoslaviji. Tu zabranu sam shvatio kao ucenu: ili ćeš se pokoriti i posramiti ili ti sledi bukvalna duhovna smrt. Umesto kolebanja, u meni se dovršila rešenost: boriti se časnim sredstvima tamo gde je to moguće – svojim spisima u inostranstvu. A izoštrilo se i dozrelo saznanje: to je tako jer je komunizam na vlasti 'evoluirao' u monopolističku ideologiju, a komunisti u zatvoren privilegovani sloj, u svojevrsnu novu klasu.*“⁷⁹

Prvi put je uslovno pušten na slobodu 1961. u vreme Konferencije nesvrstanih zemalja u Beogradu, mada je njegovo oslobađanje najavljeno uoči Titovog puta u Njujork, kada se jugoslovenski vođa prvi put sreo (nezvanično) sa jednim američkim predsednikom, (Ajzenhauerom).

⁷⁸ U tom kontekstu britanski laburisti uputili su ranije poseban memorandum Titu u kome su izneli svoje rezerve prema hapšenjima u Jugoslaviji: „*U zadnje vreme smo se zabrinuli zbog hapšenja i zatvaranja ljudi međunarodne reputacije u socijalističkom pokretu. Mi Vas s poštovanjem molimo da im date amnestiju u duhu one ljubavi za slobodu koja je nadahnila antifašističku revoluciju od marta 1941. Ljudi o kojima govorimo jesu: Milovan Đilas, partizanski general i bivši potpredsednik, Bogdan Krekić, bivši generalni sekretar jugoslovenskih sindikata i osnivač Socijalističke partije; Aleksandar Pavlović, bivši potpredsednik Socijalističke partije Jugoslavije*“. (D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd 2006, 238–242).

⁷⁹ Knjigu je zvanično odbila da štampa Srpska književna zadruga na osnovu referata književnika M. Panića Surepa. (D. Jovanović, *Ljudi, Ljudi... Medaljon Milovana Đilasa*, rukopis). – *Nova klasa*, studija u kojoj Đilas analizira komunistički poredak i ideologiju, objavljena je prvi put u SAD 1957. Prevedena je na više desetina jezika u ukupnom tiražu od preko tri miliona primeraka i od ovlašćenog Oksfordskog foruma proglašena 1995. jednom od sto knjiga koje su najviše uticale na kulturu Zapada druge polovine XX veka (od kraja Drugog svetskog rata), što dovoljno ilustruje njegov uticaj i ugled za disidentski pokret u evropskim razmerama.

Đilas kao i disidentsko pitanje uopšte bili su neka vrsta „džokera u rukavu“ američke spoljne politike, koje je naročito potezano kad god se učinilo da Tito više naginje Istočnom bloku. Abolicija se poklopila i sa novim delimičnim pogoršanjem odnosa sa SSSR-om tokom te godine. Izvršena je na mala vrata, posle jednog oportunog pisma, koje je Slobodan Penezić Krcun podmetnuo Đilasu da ga potpiše krajem 1961. godine.⁸⁰

Đilas je ponovo uhapšen već 7. aprila 1962. zbog publikovanja knjige *Razgovori sa Staljinom* koju su domaći izdavači odbili, a objavljena je u SAD (najpre kroz feljtone u najtiražnijim dnevnicima). Optužen je i što je detalje iz rukopisa obelodanio advokatima V. Kovačeviću, Vojislavu Grolu i Jovanu Baroviću i nekim drugim „nepozvanim licima“. Na ovom suđenju službeni branilac bio je advokat Milovan Vuković. Sudeenje se poklopilo sa pripremama za posetu Jugoslaviji Andreja Gromika, sovjetskog ministra inostranih poslova. Đilas je u knjizi opisao razočarenje u Sovjetski Savez i Staljina, lično kroz susrete i razgovore s njim. Ustvrдио je da istorija ne „poznaje despota tako brutalnog i ciničnog kao što je Staljin“.⁸¹

Za razliku od prethodnih slučajeva, osuđen je za „odavanje državne tajne“ starije od 15 godina. Okružni sud u Beogradu K 553/62 zbraja sve kazne i osuđuje ga 14. maja 1962. na 5 godina zatvora, to jest na jedinstvenu kaznu od 13 godina, uz oduzimanje imovinske koristi na ime honorara dobijenog od njujorškog izdavača rukopisa i zabranu daljeg javnog istupanja. U to vreme Jugoslavija se, i pored zvanične politike nesvrstanosti, približavala sovjetskom bloku, a Tito je žestoko napadao prodor „trulog liberalizma“ u partijske redove (splitski govor). U Skupštini Jugoslavije je 17. marta 1962. podnet predlog novog paragrafa Krivičnog zakonika, po kome se može suditi i licima koja odaju državnu tajnu iako više nisu na funkciji (što se odnosilo na Đilasa – čl. 320 stav 2), a u svetskoj javnosti dobio je podrugljiv naziv *Lex Dilas*. U toku suđenja stigla su pisma podrške od 16 laburista, poslanika u Donjem domu britanskog parlamenta, 29 britanskih pisaca i pisaca iz Indije i SAD. Podršku su mu javno dali B. Rasel i Ž. P. Sartr, koje je pridobio V. Dedijer. U štampi na Za-

⁸⁰ U pismu se, između ostalog, kaže: „Rešen sam da sačuvam svoju čast i da se držim onog rešenja koje vi predložite, a koje je prihvatljivo prema mojim moralnim načelima. Posle puštanja iz zatvora neću preduzimati nikakve političke aktivnosti protivne zakonima FNRJ, koje bi me dovele u položaj krivične odgovornosti, niti ću pokušavati da mojoj zemlji učinim štetu, a ubuduće neću dozvoliti nikome da ponovo štampa moju knjigu *Nova klasa*“. (Dž. Ridli, *Tito*, 330).

⁸¹ M. Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990.

padu moglo se pročitati da se ovom presudom Jugoslavija vraća u staljinizam, iako je te godine zabeleženo najmanje političkih osuda u celom periodu samoupravnog socijalizma.⁸²

Na primeru Milovana Đilasa Tito je pokazao prirodu svoju autokratske vlasti. On nije bio spreman da razmišlja o nekom vidu Đilasovog pomilovanja. O tome je nedvosmislen stav zauzeo vrlo rano, a u razgovoru sa stranim novinarima 11. decembra 1964. o tome je rekao: „*Mi smo u Jugoslaviji stvorili zakone koji važe za sve građane, počev od mene. Kao šef države, ja nisam autokrata i nemam prava da narušavam te zakone. Đilas je suđeno po zakonima, njegova krivica je dokazana i, prema tome, on treba da snosi posledice svojih akcija. Htio bih da kažem, da ne samo mene, veći sve naše građane, čitav naš narod čudi zašto se godina ma postavlja pitanje Đilasa. Nedavno su u Španiji osudili 13 komunista, a zapadna štampa to nije zabeležila. Tamo je 13 političara osuđeno na zatvor 15–20 godina, a Đilas je osuđen na osam godina. Vidi se da je tu riječ o političkoj tendenciji, a mi se ne možemo pomiriti sa takvim shvatanjima*“.⁸³

Đilas je oslobođen 31. decembra 1966, bez uslova, osim petogodišnje zabrane da daje bilo kakve izjave ili da objavljuje radove, ali je on odbijao da se pridržava zabrane. Pušten je zajedno sa uhapšenima iz tzv. Zadarske grupe što je bio jedan od benefita osude „rankovićevštine“ i kampanje liberalizacije društva posle Brionskog plenuma. U Titovoj Jugoslaviji izdržao je gotovo devet godina zatvora, a sva četiri suđenja su bila tajna (bez prisustva publike i novinara).⁸⁴

Disidentska aktivnost

Hrabrost i upornost u odbrani stavova Đilas je dokazao već marta 1967. u pismima Titu na „*Ti*“, u kojima traži oslobađanje disidenta Mihajla Mihajlova, (kasnije će između njih biti uspostavljeno veliko prijateljstvo).⁸⁵ Napustivši sasvim komunizam i marksizam, verovao je u mogućnost demokratske reforme jugoslovenskog poretka. Otud ponovo obraćanje Titu pismom od 20. marta 1967, kao predsedniku SFRJ i pred-

⁸² Dž. Ridli, *Tito*, 333; A. Đilas, *n. d.*

⁸³ J. B. Tito, *Govori i članci*, XIX, Zagreb 1967, 423.

⁸⁴ Đilas je kasnije tvrdio kako je saznao da ga je od likvidacije u zatvoru u Sremskoj Mitrovici, navodno, spaslo Rankovićevo protivljenje.

⁸⁵ Đilasovo pismo: Predsedniku SFR Jugoslavije drugu Josipu Brozu Titu, od 20. marta 1967 (u posedu autora).

sedniku SKJ, u kome ukazuje na opasnost da se u samoj zemlji Jugoslavija sve više smatra za veštačku tvorevinu. Đilas je kritikovao uplitanje ideologije u privredu i neostvarivanje privredne reforme, zalagao se za demokratske reforme i ljudske slobode. Nagovestio je i opasnosti od raspada Jugoslavije: „Težnje ka većoj samostalnosti republika, koje same po sebi ne bi morale biti štetne, dobijaju vidove slabljenja veza između njih i jačanje gledanja koja Jugoslaviju smatraju privremenom, veštačkom tvorevinom. Odnosi se kreću u tom pravcu“ i upozorio da „mnogi ljudi već smatraju da treba birati između Jugoslavije i slobode“.⁸⁶

Odgovor nije dobio, a iz Titovog kabineta mu je poručeno da se predsedniku više ne obraća.

Đilas je davao javnu podršku demokratskim reformama u Čehoslovačkoj pod vođstvom Aleksandra Dubčeka, prvog sekretara CK KP Čehoslovačke. Politiku, koja će u istoriju ući pod nazivom „socijalizam s ljudskim likom“ i „Praško proleće“, prekinule su vojnom intervencijom države članice Varšavskog ugovora, predvođene Sovjetskim Savezom avgusta 1968. godine.⁸⁷ U Istočnoj Evropi, posebno u Sovjetskom Savezu, Poljskoj i Čehoslovačkoj, Đilasove knjige krijumčarene su sa Zapada i kao samizdati rado su čitane u opozicionim krugovima. U Sovjetskom Savezu, kazna za posedovanje *Nove klase* bila je zatvor od 3 godine, a za njeno širenje 15 godina. Idejno je podržavao i studentski pokret na Beogradskom univerzitetu 1968, ali se nije aktivno uključio, i pored izvesnih kontakata, kako ga ne bi kompromitovao.

Tokom 1968. godine jugoslovenski režim se u strahu od sovjetske intervencije približavao Zapadu i nastojao da pridobije zapadno javno mnjenje. Zato je Đilas, iako svetski poznati disident i tek izašao sa robije, 9. avgusta dobio pasoš i od 4. do 13. oktobra 1968. boravio u Velikoj Britaniji. Objavio je dva duža članka u *Tajmsu* i dao televizijski intervju o sovjetskom imperijalizmu kao opasnosti za Jugoslaviju. Održao je nekoliko predavanja, uključujući i jedno na Univerzitetu Oksford. Putovao je u SAD gde je boravio od 16. oktobra do 20. novembra i držao predavanja kao naučni saradnik i gostujući profesor na Vudrou Vilson školi javnih i međunarodnih poslova na Univerzitetu Prinston. Po povratku iz SAD, sastao se u hotelu Cumberland u Londonu i uspostavio saradnju sa političkim emigrantima Desimirom Tošićem i Ljubom Sircem, liderima *Saveza*

⁸⁶ A. Đilas, *n. d.*

⁸⁷ Isto.

Oslobođenje. Kasnije će sa sinom Aleksom, saradnikom *Naše reči*, od početka 80-ih godina XX veka objavljivati radove u ovom časopisu pro-jugoslovenske i demokratske orijentacije.⁸⁸

Milovan Đilas, Beograd, 1. januar 1970.

Ponovnim zblizavanjem sa Sovjetskim Savezom došao je i veći ideološko-politički nadzor. Đilasu je oduzet pasoš 3. marta 1970. i njegovi zahtevi da mu se ponovo izda biće nekoliko puta odbijeni, da bi ga dobio tek 19. januara 1987. godine. Strana štampa i časopisi sa Đilasovim člancima i intervjuima redovno su zaplenjivani na granici, a građanima

⁸⁸ *Freedom House* mu je sledeće godine, 10. novembra, dodelila Nagradu slobode za 1969: „*herojskom vodi i pobunjeniku – njegov razum i savest okrenuli su ga protiv tiranije*“. Na svečanom uručanju 9. decembra u „Ruzvelt“ hotelu u Njujorku govorio je senator Edvard Kenedi. Nagradu slobode su, između ostalih, dobili Volter Lipman, Winston Čerčil, Vili Brant, Žan Mone i Pablo Kasals. Đilas je putovao u Beč, na poziv austrijskog izdavača Frica Moldena i u Rim na poziv Italijanske unije za napredak u kulturi – *Unione italiana per il progresso della cultura*. (A. Đilas, *n. d.*, M. Radojević, *Milovan Đilas i srpska politička emigracija*, 124–135).

kod kojih su pronađeni oduzimani su pasoši. Kada je u maju 1969. izašla u SAD Đilasova političko-filozofska studija *Nesavršeno društvo i dalje od Nove klase*, rešenjem saveznog sekretara za unutrašnje poslove od 3. oktobra 1969. zabranjeno je njeno unošenje i rasturanje u zemlji. Rešenjem zamenika saveznog sekretara za unutrašnje poslove Draška Jurišića od 29. juna 1981, zabranjeno je unošenje i rasturanje u Jugoslaviji nemačkog, engleskog, francuskog, švedskog i italijanskog izdanja Đilasovih memoarskih knjiga. Zajedno sa Andrejom Saharovim, Aleksandrom Solženjicinom, Eženom Joneskom, Josifom Brodskim i drugima Đilas je 1974. bio jedan od pokretača časopisa *Kontinent*, posvećenog književnim, socijalnim, političkim i religijskim temama zemalja Istočne Evrope i Sovjetskog Saveza.⁸⁹

U radovima nastalim u poslednjoj fazi njegove duhovne odiseje, Đilas je potpuno napustio ključne marksističke postavke. Interesantna u tom smislu je polemika između njega i Mihajlova u londonskim časopisima *Survey* i *Encounter*, gde je Mihajlov, iako nemarksista, branio Marksovu teoriju otuđenja od Đilasa tvrdeći da Đilas, iako kritikuje Marksa, ostaje u okvirima „jednodimenzionalnosti marksističkog mišljenja“.⁹⁰

Posle smenjivanja liberalnog partijskog rukovodstva u Srbiji oktobra 1972, partijski konzervativci često i žestoko napadaju Đilasa, začetnika „trulog liberalizma“ ili „anarho-liberalizma“. Šesti kongres nazivaju „Đilasovim kongresom“ i ističu kako je Tito bio protiv njegovih odluka. Režimski novinari redovno napadaju u feljtonima i člancima njegove ideje. Mada u iskrivljenom obliku, one su ipak prepoznatljive, tako da se šira jugoslovenska javnost delimično upoznaje s njegovom borbom za demokratiju. Kritikujući ustavne promene iz 70-ih godina prošlog veka, Đilas je primetio: „Prilikom poslednje revizije Ustava, oblasti Vojvodine i Kosova su dobile gotovo položaj republika i pored srpskog otpora. Rezultat je smešan da bi zadovoljili zahteve Albanaca, dala su se ista prava Voj-

⁸⁹ Časopis je izlazio u Zapadnoj Evropi na engleskom, nemačkom, francuskom, ruskom i još nekim evropskim jezicima. Đilas je bio član međunarodnog redakcionog odbora i povremeni saradnik (A. Đilas, *n. d.*).

⁹⁰ Iako se slaže sa njim u tezi o neodrživosti Marksove teorije pauperizacije – osiromašenja, jer po Mihajlovljevom mišljenju vera u nauku (Đilasovo: „*Otuđujem se dakle čovek sam!*“) u članku iz 1971. i marksistička vera u progres su rođene sestre – budući da se obe baziraju na progresivnom „ovladavanju čoveka svetom i prirodom“. Zato u svom članku *Đilas protiv Marksa* Mihajlov iznosi mišljenje da Milovan Đilas, uprkos svom radikalnom antikomunizmu i pobijanju Marksa, ipak nije došao, za razliku od Berđajeva, do kraja puta i savladavanja „jednodimenzionalnosti istorijskog procesa“. (*Đilas protiv Marksa*, *Survey*, proleće 1972, Vol. 18, No 2/83, 1–13; Reakcija na Đilasov članak u „*Encounteru*“, *Otuđenje kao ljudskost*, London, maj 1971).

*vodini koja nije tražila ništa. Nekadašnje snove o ujedinjenju Albanije i Jugoslavije zamenila je sada, u ovoj oblasti (Kosova) pretnja od alban-skog iredentizma“.*⁹¹

Naknadno je izražavao i sumnju u opravdanost Crne Gore i Bosne i Hercegovine kao posebnih republika.

Po stavovima o mirnoj evoluciji iz jednopartijskog sistema u višepartijski, bio je blizak Mihajlu Mihajlovu i emigrantskoj organizaciji *Oslobođenje* (grupi intelektualaca oko *Naše reči*). Posle obnarodovanja „junskih teza“ *Saveza Oslobođenja* deo antikomunistički orijentisane emigracije kritikovao je teze kao savez Đilasa (izrazito omraženog u tim krugovima), Mihajlova, *Oslobođenja* i vladajućih komunista.⁹² Đilas je tokom 80-ih godina u *Našoj reči* oštro osuđivao i državnu politiku prema Kosovu i Metohiji i zatvaranje očiju režima pred sudbinom tamošnjih Srba, navodeći da su se Albanci od žrtava preobratali u tlačitelje: „*Isterano je oko 100.000 Srba iz pokrajine koja je ustavno u sastavu Srbije! Svojevrsni genocidni proces – a da u jugoslovenskoj štampi nije o tome objavljeno ni slova, niti je izgovorena rečca, makar na srpskim partijskim forumima – eto do čega je doveo autokratski režim i nepostojanje slobode štampe i političkih sloboda“.*⁹³

Od izlaska iz zatvora, Đilas je u člancima i intervjuima branio sve ljude u Jugoslaviji progonjene zbog svojih uverenja (kojih je bilo sve više posle pada liberala 1972), ukoliko se nisu zalagali za nasilje. Posebno je odbacivao svaki oblik terorizma.

Tita je teško pogodila pojava Đilasove knjige *Druženje s Titom*. U razgovoru sa funkcionerima Bosne i Hercegovine 6. aprila 1977. rekao je da je Đilas „šizofrenik“, ali i da Jugoslavija, iako izgrađuje humano, socijalističko društvo ne sme da gleda „kroz prste“ raznim „frakcionaškim grupaškim djelovanjima“. Kritikovao je i one komuniste koji su zanemarili „čišćenje u našoj Partiji“ – SKJ je trebalo „polagano, postupno očistiti od nemarksističkih elemenata“. Za Đilasa je još rekao i da nije nikakav humanista, da je u ratu svojom rukom ubijao nevine ljude i da je „velika lopuža“, kao i da je vreme da „neki sporedan čovjek, neki borac

⁹¹ *Naša reč*, London 1982. Prenosi se članak Milovana Đilasa objavljen u pariskom listu „Le Mond“ 30. decembra 1972. *Političke strukture su ipak autoritativne*.

⁹² D. Tošić, *Ko je Milovan Đilas*, 232.

⁹³ M. Đilas, *Kosovo danas*, *Naša reč*, London, jun 1982.

ili neko drugi“ napiše ko je u stvari Milovan Đilas: „Meni je to nezgodno i neprihvatljivo je da ja govorim“.⁹⁴

U junu 1977, uoči održavanja Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS) u Beogradu, Đilas je dao izjave stranim dopisnicima o teškom stanju ljudskih prava u Jugoslaviji. Sekretar SSUP-a, general-pukovnik Franjo Herljević, javno je pretio da će sprečiti Đilasove delatnosti. Tito je dao delimičnu amnestiju političkih osuđenika krajem novembra 1977. da bi ostavio dobar utisak na strane delegate, ali se napadi na Đilasa pojačavaju. Pojavila se i knjiga u dva toma od ukupno 700 strana, u tiražu od 10.000 primeraka, *Liberalizam – Od Đilasa do danas* autora Dragana Markovića i Save Kržavca (delovi su prethodno objavljeni kao feljton u NIN-u).⁹⁵

Đilas je pomagao jugoslovenskim književnicima da objavljuju u inostranstvu, naročito u izdavačkoj kući „Harcourt Brace Jovanovich“ koja je publikovala njegova dela. Izlaze knjige Matije Bečkovića, Dobrice Ćosića, Danila Kiša, Dragoslava Mihailovića, Borislava Pekića, Dušana Radovića. Septembra 1979. pokrenuo je sa Mihajlom Mihajlovim, Dragoljubom Ignjatovićem i Momčilom Selićem prvi jugoslovenski samizdat *Časovnik*, umnožen na geštetneru, u kome je objavio svoje priče *Rat* i *Gubavac*, ali je zbornik odmah zabranjen i primerci zaplenjeni. Đilas je od sudije za prekršaje osuđen na novčanu kaznu. Prvi od disidenata u zemlji počinje oktobra 1980. otvoreno da saraduje sa časopisom *Naša reč*, srpskim demokratskim mesečnikom koji je izlazio u Londonu i čiji je urednik bio Desimir Tošić (lider omladine Demokratske stranke pre Drugog svetskog rata).⁹⁶ Prema rečima Mire Radojević tada su se „sastale elite dve strane, vaspitavane na različitim ideološkim načelima i modelima, a potom postepeno usmeravane jedna ka drugoj“.⁹⁷ Razdvajala ih je prošlost, ali i spajala vizija o zajedničkoj jugoslovenskoj demokratskoj zajednici.

⁹⁴ *Tito – strogo poverljivo*. Arhivski dokumenti. Priredili: Pero Simić i Zvonimir Despot, Beograd 2010, 421.

⁹⁵ P. Simić, Z. Despot, *Tito*, 421; D. Marković, S. Kržavac, *Liberalizam – Od Đilasa do danas*, Beograd 1978; A. Đilas, *n. d.*

⁹⁶ Moglo bi se reći da je prava saradnja nastala kada je Aleksa Đilas došao u London 1975. godine radi završavanja studija. Ona se naročito razvila tokom 80-ih godina, pa je 1987. upriličen tajni sastanak oba Đilasa i redakcije *Oslobođenja*: Bogoljub Kočović, Milić Cvijanović, Toma Mardaljević, Desimir Tošić, Stojanka Aleksić, Mihailo Kojčinović, Aleksandar Petrović i Nenad Petrović. (D. Tošić, *Ko je Milovan Đilas*, 234; M. Radojević, *Milovan Đilas i srpska politička emigracija*, 130–131).

⁹⁷ M. Radojević, *Milovan Đilas i srpska politička emigracija*, 134.

Nastavak progona i torture

Đilas je i posle 1966. godine bio izložen vansudskim progonima, ali ipak više nije dospao na robiju. Policija je po izlasku iz zatvora pri- sluškivala njegov stan i telefonske razgovore. Pošta koju je primao i slao strogo je kontrolisana (ponekad i oduzimana). U stanu u zgradi preko pu- ta njegove nekoliko godina je neskriveno dežurala policija, saslušavani su ljudi koji mu dolaze u posetu i njima je prećeno. Njega i suprugu pratili su policijski agenti (često neprikriveno, radi zastrašivanja onih koji su Đi- lasa pozdravljali). Pokušali su da ga isele iz stana u znatno manji zajedno sa bolesnom majkom, suprugom i malim sinom. Pozivan je u policiju na razgovore, na kojima su mu postavljeni ultimatum i pretilo hapšenjem.⁹⁸ Uskraćen mu je pasoš zbog istupa u inostranstvu od 1970. do 1987. godi- ne, a mnogi Đilasovi rođaci i prijatelji otpušteni su s posla i na druge na- čine progone.⁹⁹

Nekoliko puta bio je pred hapšenjem i suđenjem, najčešće na Ti- tovu predlog. O tome su svedočanstva ostavili, između ostalih, Mirko Te- pavac, državni sekretar za spoljne poslove i Lazar Koliševski, vodeći ma- kedonski komunista. Tito je ideju o hapšenju, navodno, da bi proverio re- akcije na Zapadu, izneo Margaret Tačer, kao šefu opozicije, tokom svoje posete decembra 1977. Ona je Titu rekla da će mu Đilas „nanositi mnogo više štete ako bude u zatvoru“.¹⁰⁰ Zato se više nije našao iza rešetaka, iako je 1977. objavio knjigu *Ratno vreme (Wartime)* i prvi put progovorio o delikatnoj temi „martovskih pregovora“ između partizana i Nemaca 1943. godine (vođenim sa njim, Vladimirom Velebitom i Kočom Popovi- ćem). Đilas se pravdao da je o ovoj činjenici uveliko pisano u zapadnim medijima.¹⁰¹

⁹⁸ Prema jednoj anegdoti, toliko se navikao na prisustvo udbaša da im je neretko plaćao autobusku kartu ili piće. Jednom je Đilas u šali (1979) došavši po trofejno oružje iz Drugog svetskog rata u SDB rekao: „*Hap- site me malo češće kako bi se moje knjige u inostranstvu bolje prodavale*“ (Svedočenje Mihajla Mihajlova dato S. Cvetkoviću u Beogradu 3. oktobra 2007).

⁹⁹ Advokat Vitomir Đilas osuđen je u proleće 1977. na 30 meseci zatvora zbog još neposlato pisma *Politi- ci*, koje je policija otkrila u njegovom pisaćem stolu, u kome je govorio o potrebi stvarne slobode govora i štampe. Posle izdržane kazne do preranog kraja života radio je kao fabrički radnik (A. Đilas, *n. d.*).

¹⁰⁰ Margaret Thatcher, *The Path to Power*, London: Harper Collins, 1995, 370–371.

¹⁰¹ O martovskim pregovorima 1943. prvi je pisao nemački obavestajni oficir Valter Hetl u knjizi *Tajni front*. Njegovoj priči se nije mnogo verovalo sve dok američki istoričar Valter Roberts, na osnovu zaplenje- nih nemačkih dokumenata, nije napisao naučnu istoriju Drugog svetskog rata u Jugoslaviji (Roberts R. Wal- ter, *Tito, Mihailovic and The Allies 1941–1945*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1973) i potvrdio njegove navode. Tito je prvi put javno progovorio o pregovorima na proslavi 35-godišnjici bitke na Neretvi 1978, ali okrivljujući indirektno izaslanike da su prekoračili svoja ovlašćenja i sklopili primirje, umesto da

Režim je smatrao Milovana Đilasa za „državnog neprijatelja broj jedan“, napadan je i klevetan od najviših partijskih i državnih rukovodilaca. Nazivan je „izdajnikom svoje zemlje, neprijateljem, prodanom izdajničkom dušom, unutrašnjim emigrantom, stranim plaćenikom i agentom“. Na VII kongresu SKJ (Ljubljana, 22 – 26. april 1958) Tito je Đilasa nazvao „ludakom, izdajnikom, renegatom, čovekom koji pljuje na dostignuća revolucije“. U Sovjetskom Savezu i zemljama Istočne Evrope, Đilas je dobijao slične nazive i dodavano je da je „kralj antikomunizma, potpaljivač Hladnog rata“, jedan od najopasnijih neprijatelja Sovjetskog Saveza i marioneta u rukama američkih vladajućih krugova. Išlo se tako daleko, kao i kasnije u slučaju Rankovića, da su na javnim proslavama i u novinskim člancima isecani kadrovi gde se on pojavljivao (na primer, na fotografiji sa sednice Vrhovnog štaba na Visu 1944. godine).¹⁰²

U jednom delu javnosti rasla je mržnja prema Đilasu, dobijao je otvorene pretnje i na ulici. Primer zapaljive atmosfere tih godina jeste i upozorenje aktiva Saveza komunista u zgradi broj 235 u ulici Jurija Gagarina na Novom Beogradu. Pošta je 23. septembra 1980. počela Generalna konferencija UNESKO-a u kongresnom centru *Sava*, stanarima je poslato upozorenje da se treba čuvati provokacija. Između ostalog, uočena je „neprijateljska aktivnost Milovana Đilasa i Mihajla Mihajlova“ od kojih se Đilas nalazi u Beogradu. „Večernje novosti“ objavljuju feljton o Đilasu od 22. oktobra do 15. novembra 1981. godine. Autor Boško Matić naslovio ga je *Đilas iz izdaje u izdaju*, a izlazio je svakog dana na celoj strani.

U takvoj atmosferi zbilo se i poslednje hapšenje. Uveče 20. aprila 1984, Služba državne bezbednosti je u brižljivo pripremljenoj raciji uhapsila Milovana Đilasa i 27 slušalaca *Slobodnog univerziteta* (u stanu, u ulici Knez Miletinij 40 na Dorćolu), koji su se godinama bez tajnosti sastajali u privatnim stanovima. Đilas je trebalo da održi predavanje o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Stan mu je detaljno pretresen i privremeno

su samo razgovarali o razmeni zarobljenika. To je izazvalo ljutnju Vladimira Velebita i Koče Popovića koji su tvrdili da su radili sa Titovim odobrenjem. Tito je, po Đilasu, naročito bio zainteresovan da se razmeni njegova supruga Herta Has. (V. Glišić, *Istoričarevi susreti i razgovori sa Milovanom Đilasom*, 111).

¹⁰² *Историја се не кроји макамама. Реаговање на дневник А. Ранковића*, Вечерње новости, 12. август 2001.

mu je oduzeto oko pedeset raznih knjiga i kompleta članaka i neki rukopisi. Ujutro je pušten kući, ali mu je zaprečeno da može biti suđen.¹⁰³

Na sastanku članova Opštinskog komiteta SK Zvezdare 13. novembra 1984. Milić Mladenović, u ime 200 komunista preduzeća „Kosmaj“, zahtevao je da nadležni preduzmu „potrebne mere“ protiv Milovana Đilasa, a Zvonimir Radenković, član Opštinskog komiteta, rekao je da je „ovom neprijatelju našeg društva mesto na psihijatrijskom odeljenju ili u zatvoru“. Dvonedeljni *Intervju* (br. 156/1987) bio je zabranjen zbog fotografije Milovana Đilasa na naslovnoj strani. Od 1954. do 1988. godine Đilas nije mogao da objavi u Jugoslaviji nijedan politički ili literarni tekst, pa ni prevod engleskog speva iz XVII veka *Izgubljeni raj* Džona Miltona. Časopis „Savremenik“ prihvatio je u leto 1972. godine da objavi njegovu pripovetku *Gubavac*, ali je zbog javnih političkih pritisaka morao da odustane. Slično se dogodilo i sa studijom *Njegoš*. Početkom 70-ih godina Đilas je tu studiju nudio izdavačkim kućama Prosveti, Obodu i Nolitu, ali bez uspeha. Poslednji put je odbijen 1987. godine u Nolitu kada je direktor M. Stambolić saopštio Đilasu da je to jednoglasna odluka redakcije.¹⁰⁴

Đilasov sin Aleksa, takođe aktivan u disidentskim krugovima 70-ih i 80-ih godina XX veka, bio je često prozivan i napadan u jugoslovenskoj štampi i dobijao je ozbiljne fizičke pretnje.¹⁰⁵ Prema njegovim rečima, službeni Zapad nikada nije podržavao Đilasa, kao ni druge jugoslovenske disidente. Nisu ga posećivale zapadne diplomate, niti je pozivan u zapadne ambasade. Diplomatama je čak preporučivano da izbegavaju odlazak na mesta gde bi slučajno mogli da ga sretnu. Osim nekoliko retkih izuzetaka, njegovo oslobođenje iz zatvora ili ublažavanje zatvorskog režima nisu zahtevali predsednici, premijeri ili ministri zapadnih zemalja. Đilasa su podržavali zapadna liberalna štampa, obrazovaniji i prosvetljeniji deo javnog mnjenja demokratskih zemalja, intelektualci leve demokratske orijentacije, međunarodne i nevladine organizacije. U nekim periodima podržavali su ga austrijske, britanske, indijske, norveške i švedske so-

¹⁰³ *Yugoslavia Freedom to conform*, U. S. Helsinki Watch Committee, New York, August 1, 1982, p. 15. – U grupi uhapšenih bili su i Dragomir Olujić, Stojan Cerović, Miodrag Milić i Vojislav Šešelj.

¹⁰⁴ Većina Đilasovih dela štampana je u inostranstvu na više jezika. On je objavio preko stotinu članaka i eseja u zapadnoevropskim i američkim novinama i časopisima i dao brojne intervjuje zapadnim sredstvima javnog informisanja. (A. Đilas, *n. d.*; Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, Beograd 2009, 76).

¹⁰⁵ Aleksa Đilas je objavio u emigraciji niz kritičkih članaka i publikacija o političkom, ekonomskom i društvenom životu u socijalističkoj Jugoslaviji pišući, između ostalog, o posebnim vezama između nacionalizma i komunizma.

cijaldemokrate, ali jedino kada su bile u opoziciji budući da su vodile računa prvenstveno o državnim interesima.¹⁰⁶

Milovan Đilas se prvi put (posle 1953. u Mariboru) na političkoj sceni pojavio u proleće 1987, a potom se u Beogradu izdaju njegove knjige i on se sve češće viđa u javnom životu. Učestale su i pozitivne ocene njegovog dela. Lord Dejvid Oven, (kasnije posrednik u jugoslovenskim sukobima), priseća se svoje opčinjenosti u studentskim danima Đilasom (veće nego kasnije Solženjicinom), a iz kasnije perspektive procenjuje da je „*Đilasovo zastupanje demokratije naišlo na odziv kakav zaslužuje u 50-im godinama, možda je sadašnji srpsko-hrvatski, srpsko-muslimanski i muslimansko-hrvatski rat mogao biti izbegnut*“.¹⁰⁷

Jedan od bliskih prijatelja iz ratnih i poratnih dana, Svetozar Vukmanović Tempo, koji ga je žestoko napadao i od njega se ograđivao, posle 50 godina pominjao je rehabilitaciju, a svoje ponašanje opravdavao obuzetošću „ekonomskom bazom“ i ondašnjom „situacijom koja je nametala poslušničko ponašanje“.¹⁰⁸ Mihajlo Mihajlov, posle Đilasa najpoznatiji jugoslovenski disident, vidi Đilasa kao „rodonačelnika disidentskog pokreta“ ne samo u Jugoslaviji nego u čitavom „komunističkom svetu“ i veruje da će „Đidina posmrtna slava zatamniti onu Josipa Broza, te da će mnoge buduće generacije potezati njegovo ime svaki put kada neko balkanske narode bude optuživao za primitivizam, koji je toliko pogodovao komunizmu i nacionalizmu“.¹⁰⁹

Mihajlov je Đilasu zamerao pasivno držanje smatrajući da je on posle Titove smrti mogao da se stavi na čelo demokratske opozicije i dobi je podršku dobrog dela svetske javnosti.¹¹⁰ Istoričar Branko Petranović ga

¹⁰⁶ *Intervju Alekse Dilasa*, TV emisija *Ćirilica*, TV Košava, januar 2010.

¹⁰⁷ http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2000/242-243/242-243_21.html; Zbornik radova *Milovan Đilas*, Beograd 1996, 17–18.

¹⁰⁸ U januaru 1990. NIN i *Literaturnaja gazeta* organizovali su u Moskvi okrugli sto o uzrocima sovjetsko-jugoslovenskog sukoba 1948. Pored Đilasa, u jugoslovenskoj grupi bili su književnik Dobrica Ćosić, filozof Svetozar Stojanović, istoričari Andrija Krešić i Branko Petranović. Osam general-pukovnika i general-potpukovnika u penziji, nosilaca ordena narodnog heroja (S. Vukmanović Tempo, S. Drljević, B. Đuričković, V. Kovačević, G. Mandić, V. Nikolić, V. Ščekić) potpisali su zahtev „da se Đilasu vrate odlikovanja“ pošto su njegova suđenja i kazne bile zasnovane na ideološkoj, a ne na pravnoj osnovi. Poslali su ga maja 1990. Predsedništvu SFRJ, ali im je njegov član Stipe Šušvar saopštio da je zahtev odbijen, jer ne postoji pravni osnov. Obratili su se s istim zahtevom 10. oktobra 1992. akademiku D. Ćosiću, predsedniku SR Jugoslavije, ali ponovo bez ikakvih rezultata. (A. Đilas, *n. d.*)

¹⁰⁹ Nebojša Popov, *Disidentska skrivatica*, Republika, br. 242–243, Beograd 2000; R. Danilović, *n. d.*, 130–133.

¹¹⁰ Po njegovom mišljenju, poznao je taj sistem iznutra i imao je mogućnosti da se nametne kao lider. To je bila velika šansa za mirnu demokratsku tranziciju u Jugoslaviji između nacionalizma i komunizma. (Sve-

definiše kao „prvo antistaljinističko pero“ koje je krčilo puteve revolucije, a „energija, interesovanja i raznovrsna delatnost zahtevaju interdisciplinarnu obradu“.¹¹¹ Đilas je smatran za jednog od najznačajnijih istočnoevropskih disidenata i kritičara komunističkog sistema. Najcitiraniji je i jedan je od najprevođenijih srpskih i jugoslovenskih autora, dobitnik mnogih nagrada i priznanja. Njegova politička karijera ostaje za dalje istraživanje i prosuđivanje: u kojoj meri je goneći „jeretike“ gonio samog sebe i koliko je kontroverzna, a koliko konvertitska ličnost.¹¹² Đilasov globalan ideološki uticaj na disidente u zemljama realsocijalizma, na mlađe generacije i levičarske krugove na Zapadu bio je ogroman i traje i danas.

Progon „đilasovštine“

Đilasov pad nije izazvao nikakav veći potres u partiji, niti je kasnije bilo mnogo sledbenika koji su proganjani zbog „đilasovštine“. Još ih je manje bilo na nižim nivoima. U tom smislu je njegov uticaj daleko manji i od Aleksandra Rankovića, čije su pristalice i simpatizeri praćeni i klasifikovani u SDB. Ni među nekomunističkim disidentima kasnije, osim na Mihajlova, nije ostvario veći uticaj. Za komuniste i levičare bio je previše radikaln (odbacio je i Marksa na kraju svoje duhovne odiseje), dok mu desnica, građanska opozicija i bivši „ibeovci“ nisu opraštali grehove iz vremena pre 1953. godine.

„Đilasovci“ članovi partije, poput „rankovićevaca“, smenjivani su i partijski kažnjavani, ali nisu pretrpeli žestoke sudske osude, osim ako nisu bili previše uporni. Posle Đilasovog pada 1954. iz Partije su isključena samo 23 člana: 13 u Srbiji, 3 u Hrvatskoj, 4 u Crnoj Gori i po jedan u ostalim republikama. Osim prijatelja Vladimira Dedijera, koji je pružio podršku i sam bio proganjan, Đilasa je podržao i Jovan Barović, bivši borac i komesar Prve proleterske.¹¹³ U Beogradu je ugašena i agencija Jugo-

dočenje Mihajla Mihajlova S. Cvetkoviću, 3. oktobar 2007). Đilas je umro 20. aprila 1995, a sahranjen je u roditeljskoj grobnici u rodnom selu Podbišću kod Mojkovca. Opelo su služili pravoslavni sveštenici, po želji sina Alekse i pesnika Matije Bečkovića, Đilasovog najbližeg prijatelja, koji je držao i posmrtni govor. Na vest o njegovoj smrti, odbijen je predlog za minutu ćutanja u jugoslovenskoj skupštini.

¹¹¹ Branko Petranović, *Istoričar i savremena epoha*, Beograd 1994, 68–69.

¹¹² D. Tošić, *Ko je Milovan Đilas*, 242.

¹¹³ Posle rata, bio je komesar korpusa u Zagrebu, a kad se dogodio slučaj Đilas rekao je: „*Ne mogu da verujem u te priče, znam Đida!*“ i već 1954. izašao je iz partije. Ostao je bez posla u vojsci i bez čina pukovnika. Kasnije je radio kao advokat u političkim procesima i navodno stradao u automobilskoj nesreći 1979. godine. (V. Glišić, *Istoričarevi susreti i razgovori sa Milovanom Đilasom*, 104–105; Svedočenje Mihajla Mihajlova S. Cvetkoviću, 3. oktobar 2007).

press koju je pokrenuo Đilas kao protivtežu centralizovanom i kontrolisanom Tanjugu.¹¹⁴

Bilo je najviše pojedinačnih primera neprijateljske propagande sa „đilasovskih“ pozicija. Jedan od takvih retkih slučajeva je primer Žarka Lukića iz Bradića kod Niša, osuđenog pred Vojnim sudom u Splitu 1956. na godinu i 6 meseci zatvora. Na odsluženju vojnog roka u Puli (VP 6439), pred mornarem L. Radojevićem i drugima govorio je „u nameri da podrije vlast radnog naroda i odbrambenu moć zemlje i ekonomsku osnovicu SFRJ“ kako radnici imaju male plate, da je mnogo bolje na Zapadu gde je viši životni standard, da je ekonomsko stanje ravno nuli. Đilas je, po njegovim tvrdnjama, imao pravo i da je uspeo sa svojim udarom „za njim bi pošla većina ljudi iz naše zemlje, jer je on veliki političar i imao je jak autoritet i borio se za prava radničke klase. Doček i govor druga Tita u Puli je bio vrlo slab, ali naša štampa će to preuveličavati, a sutra će sigurno pisati da je to bio veliki miting“.¹¹⁵ Za njega je Đilas borac za pravdu, pa njega brani advokat Kovačević, branilac Tita i komunista pred kraljevskim sudovima. Govorio je da kod nas u praksi nema ljudi koji sprovedu ideologiju Marksa i Engelsa.¹¹⁶

Posle smenjivanja Đilasa, kao prvi disidenti u Hrvatskoj često se navode pripadnici grupe oko časopisa *Naprijed*.¹¹⁷ Grupa se zalagala za pluralizam unutar partije (jednopartijsku demokratiju) i našla se na udaru u vreme obračuna sa Đilasom. Časopis se zalagao za tezu da „pluralizam jača demokraciju“, to jest za mogućnost kandidovanja više nezavisnih kandidata, što je i bila ustavna mogućnost. Kritičko preispitivanje jugoslovenskog socijalizma u sklopu partijske rasprave o „slobodnoj borbi mišljenja“, ocenjeno je kao forma „đilasovštine“, nove jeresi u okviru SKJ, a oni su izloženi žestokoj kritici.

Krug oko ovog časopisa činili su: Dušan Diminić – urednik, Berto Črnja, Živko Vnuk, Mile Jok i Miloš Mimica i njima blizak Augustin Šprljan Gušte, član CK SK Hrvatske, kao direktor političke škole SKH „Rade Končar“. Tu su objavljivali i drugi komunisti liberali – Ljubo Bavcon urednik ljubljanskih *Naših razgleda*, kao i M. Despot urednik *Narod-*

¹¹⁴ Zdenko Radelić, *Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija. Disidentstvo u suvremenoj povijesti*, Zagreb 2010, 63.

¹¹⁵ G. Lazarev – M. Mijušković, *Pod maljem ideologije*, Šabac 2008, 232–235.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Istoimeno glasilo osnovano je 1943. godine kao direktivni list KPJ, a od maja 1953. postao je nedeljnik za politička, kulturna i društvena pitanja.

nog lista. Šprljan je, posle kritike seljačkih radnih zadruga i otkupa, napisao u *Vjesniku u srijedu* 26. januara 1954. da je partija dolaskom na vlast izvršila istorijsku ulogu i „da je treba smestiti u muzej i nastaviti da deluje SSRNJ“. Bakarić ga je zbog toga na saborskom zasedanju nazvao „đilasovcem, jeretikom, izdajnikom svoje partije“ i radio prenos je prekinut. Šprljan se uveče vratio u kancelariju u partijskoj školi u Tvrtkovoj ulici i izvršio samoubistvo.¹¹⁸

U januaru 1954. urednik i saradnici časopisa *Naprijed* osuđeni su od CK SK Hrvatske, a glavni urednik je smenjen i prisiljen da se odrekne mandata u saveznom parlamentu. Časopis je ubrzo ugašen zbog „malo-građansko-anarhističkih stajališta“ i lokalizma (vezanost za lobije u Istri i Baniji), već oprobanom metodom odbijanja radnika da ga štampaju. Marijan Stilinović, istaknuti predratni jugoslovenski i hrvatski komunista, član IK CK KPH, u vreme „đilasovštine“ govorio je na sednici CK KPH u duhu Šestog kongresa. Prešavši granice dopuštenog, morao je da se suoči sa posledicama. Nije bio suđen, ali je administrativno stavljen u politički „zapećak“ sve do smrti novembra 1959. godine.¹¹⁹

Hrvatski intelektualac Rudi Supek je već početkom 60-ih godina XX veka (pod uticajem Đilasovih ideja) na predavanjima na Radničkom univerzitetu u Beogradu smelo tvrdio da je desetogodišnji bilans nove vlasti u moralnom pogledu negativan. Veću pažnju i smelije kritike uputio je svetskom kapitalističkom i socijalističkom lageru i njihovoj moralnoj dekadenciji („drže kolonije, a pričaju o demokratiji“). Pored kritika, nije dublje ulazio u pitanje demokratije i stranačkog pluralizma u Jugoslaviji, niti je potezao pitanje unutarpartijske demokratije.¹²⁰ U Makedoniji je Mitke Čalovski, kasniji šef kabineta Lazara Koliševskog, kao student Novinarsko-diplomatske škole u Beogradu, zbog podrške Đilasovim gledištima partijski kažnjen i isključen iz škole. Intervencijom iz makedonskog političkog vrha primljen je u SSUP, a posle Brionskog plenuma,

¹¹⁸ Đilasa je, navodno, podržavao i Vladimir Bakarić, ali se na vreme „povukao“. Zagrebom su se širile priče da je Šprljan iste večeri premlaćen po izlasku iz Sabora ili da je ubijen u saborskim klupama. Zanimljivo je da je sprovod održan uz najveće državne počasti, a *Vjesnik* je 26. januara 1954. izvestio o smrti i samoubistvu. (Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji. Od zajedništva do razlaza 1945–1991*, Zagreb 2006, 294–295).

¹¹⁹ Katarina Spehnyak –Tihomir Cipek, *Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija*, Časopis za suvremenu povijest, 2/2007, 255–297.

¹²⁰ D. Jovanović, *Ljudi, Ljudi ... Medaljon Rudija Supeka* (rukopis).

kada je stao na stranu Rankovićevih protivnika, ostvario je blistavu diplomatsku karijeru.¹²¹

Jedno od intrigantnijih pitanja glasi: Zašto je Đilas, najpoznatiji disident Jugoslavije, imao tako zanemarljiv uticaj na razvoj intelektualne opozicije u sopstvenoj zemlji i zašto je bio toliko odsutan sa postkomunističke političke scene?

Prvo objašnjenje leži u činjenici da je druženje sa Đilasom do druge polovine 80-ih godina XX veka moglo da izazove različite probleme, ali to ne objašnjiva kontinuirano podozrenje sa kojim je na njega gledala beogradska inteligencija. Osnovni razlog bila je njegova komunistička prošlost i uloga tvorca jugoslovenskog sistema pre 1954. godine. Pošto je komunistički režim sve više okrivljavan za sve nevolje koje su snašle Srbe, Đilasovo učešće u povlačenju republičkih granica, formalnom uspostavljanju crnogorske nacije i republike, kao i kritički stav prema jačanju nacionalizma u posttitovskoj Jugoslaviji doprineli su njegovom ostrakizmu. Osim toga, Đilasova vodeća uloga u partizanskom pokretu tokom Drugog svetskog rata i početkom 50-ih godina u vreme represije prema ibeovcima, posebno uveličana glasinama i prepričavanjima u atmosferi otvaranja 80-ih godina, viđena je kao neoprostiv greh.¹²²

Kada je aprila 1984. Đilas uhapšen, Mirko Đekić je pisao da je on zaboravljena ličnost i da se mnogi ljudi na spomen njegovog imena pitaju „ko to beše“? Isto je bilo i sa Đilasovim idejama: „*Pod ovim nebom nema pravih pristalica: jeste li ikad čuli nekog ko je za sebe rekao da je 'đilasovac'?* Njegove teze o građanskoj demokratiji, znaju to mnogi što ga dugo pamte, trajale bi, kada bi nekim čudom došao na vlast, možda i čitavih nekoliko sekundi. [...] U ove tri decenije niko nije s toliko jeda ogovarao Evropom predsednika Tita kao on. 'Olakšavajuća mu je okolnost', neka bude dopuštena i ova vrsta slobodnijeg novinarskog izražavanja, što je nešto slično uvreženo u mentalitet neuspešnih političkih lidera ovog podneblja, lidera raznih ideologija. [...] Alternativa da nam Đilas pokazuje put daljeg razvoja je najblaže rečeno – smešna“.¹²³

¹²¹ S. Numić, *Dobra zemljo, lažu*, Beograd 1989, 170–171.

¹²² J. Dragović-Soso, „*Spasioci nacije*“, 44–45.

¹²³ М. Ђекић, *Ђиласови растанци и састанци*, НИИ, 29. април 1984, 15.

Dokument koji se objavljuje do sada je bio nepoznat stručnoj i široj javnosti. U pitanju su Stenografske beleške sa prvog suđenja Milovanu Đilasu i Vladimiru Dedijeru iz januara 1955. godine. Dokument se objavljuje integralno, uz minimalne lektorske intervencije. Original dokumenta pohranjen je u biblioteci Instituta za savremenu istoriju.

Ova knjiga je nastala kao rezultat rada na projektu *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – između demokratije i diktature* (projekat broj 177016) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Vlade Republike Srbije.

IV. SUĐENJE MILOVANU ĐILASU I VLADIMIRU DEDIJERU – STENOGRAFSKE BELEŠKE

OPTUŽNICA

/Javni deo pretresa/

OPTUŽENI MILOVAN ĐILAS: Molim pre početka suđenja, moju majku i snahu nisu pustili, dok vidim da ima publike koja nije porodica. To je diskriminacija prema porodici.

PRETSEDNIK: Ko kaže da nije prisutna?

ĐILAS: Ja kažem, nisu je pustili.

PRETSEDNIK: Ja znam da majku, majku, nisu, ja sam Vam rekao da ne možemo majku pustiti, ne zbog toga.

ĐILAS: Ona spada u porodicu.

PRETSEDNIK: Ne zbog toga što je to porodica, nego zbog toga što je to majka. Ja sam se plašio zbog toga da ona ovde ne, zbog majke kao majke a ne zbog toga što je mi nismo hteli da je pustimo.

ĐILAS: Dobro.

PRETSEDNIK: Mi smo pustili i braću i sestre i ženu i sve smo pustili, ali majku nismo iz tih razloga, a ne iz drugog razloga koji Vi mislite. Jer tu ima i druge publike, to je tačno.

BRANILAC VELJKO KOVAČEVIĆ: Ja bi molio da se kopira zapisnik tako da bi odbrana imala kopiju zapisnika. Kada se to čini na mašini, mislim da to ne pretstavlja nikakvu teškoću.

BRANILAC DR. POLITEO: Isto molim i za mene.

PRETSEDNIK: To ste mogli reći ranije.

ĐILAS: (svome braniocu) Druže Veljko, da li se stenografiše proces?

KOVAČEVIĆ: Izgleda.

ĐILAS: Treba pitati pretседnika.

KOVAČEVIĆ: Posle ćemo.

PRETSEDNIK: (zapisničaru) Ajde, donesi indigo. Hvala.

Otvaram današnje zasedanje i objavljujem da je predmet današnjeg glavnog pretresa krivica optuženih ĐILASA Milovana i Vladimira DEDIJERA, zbog krivičnog dela iz čl. 113 KZ. Od pozvanih lica na ovaj glavni pretres prisutni su svi. Upozoravam prisutne u sudnici na zaseda-

nju da se pristojno drže i da ne ometaju rad suda. Ukoliko bi neko ometao rad suda biće udaljen iz sudnice. Obzirom da svi uslovi postoje da se pretres održi, Veće donosi rešenje da se današnji glavni pretres održi. (zapisničaru) Ti piši:

Pretsednik veća otvara zasedanje i objavljuje predmet glavnog pretresa. Utvrđuje da su na pretres pristupila sva pozvana lica. Upozorava da se prisutni pristojno ponašaju i da ne ometaju rad suda, u protivnom će veće narediti da se uklone iz zasedanja lica koja ometaju rad suda. Za ovim veće donosi

REŠENJE

DA SE GLAVNI PRETRES ODRŽI. PRETSEDNIK VEĆA NAREĐUJE DA SE CEO TOK GLAVNOG PRETRESA BELEŽI STENOGRAFSKI. ZATIM POZIVA OPTUŽENE DA DAJU LIČNE PODATKE.

Optuženi Đilas, pridite bliže. (Optuženi Đilas prilazi). Optuženi Đilas, nadimak „Đido“?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: Porodično i rođeno ime roditelja?

ĐILAS: Nikola, majka Vasilija rođena Radenović.

PRETSEDNIK: Devojačko, porodično ime majke?

ĐILAS: Radenović.

PRETSEDNIK: Gde ste rođeni?

ĐILAS: Selo Podbišće, srez Kolašin, Crna Gora.

PRETSEDNIK: Gde živite?

ĐILAS: U Beogradu.

PRETSEDNIK: Kad ste rođeni?

ĐILAS: 12. juna 1911.

PRETSEDNIK: Po narodnosti?

ĐILAS: Po narodnosti sam Crnogorac, Jugosloven.

PRETSEDNIK: Zanimanje? Penzioner?

ĐILAS: Ministar u penziji.

PRETSEDNIK: Oženjen?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: Koliko dece imate?

ĐILAS: Dvoje.

PRETSEDNIK: Koliko ste završili škole?

ĐILAS: Nesvršeni student, matura svršena.

PRETSEDNIK: Učestvovao u NOP-u?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: Da li se vodite u vojnoj evidenciji?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: U kom otseku?

ĐILAS: Ne znam.

PRETSEDNIK: Jeste li osuđivani?

ĐILAS: U staroj Jugoslaviji osuđivan. U novoj nisam još.

PRETSEDNIK: Sedite. (zapisničaru) Piši:

1) Optuženi Đilas Milovan, penzioner iz Beograda. Ostali podaci kao na zapisniku kod istražnog sudije ovoga suda pod i. o br. 842/54 od 30. decembra 1954.

PRETSEDNIK: Optuženi Dediđer. Dediđer Vladimir?

OPTUŽENI DEDIĐER: Da.

PRETSEDNIK: Nadimka nemate?

DEDIĐER: Nemam, ne.

PRETSEDNIK: Roditelji, kako se zovu? Jefto i majka Milica, rođena?

DEDIĐER: Babić.

PRETSEDNIK: Gde ste rođeni?

DEDIĐER: U Beogradu.

PRETSEDNIK: Gde živite?

DEDIĐER: U Beogradu.

PRETSEDNIK: Kad ste rođeni?

DEDIĐER: 4. februara 1914.

PRETSEDNIK: Narodnost, državljanstvo?

DEDIĐER: Jugosloven.

PRETSEDNIK: Zanimanje?

DEDIĐER: Vanredni profesor Univerziteta.

PRETSEDNIK: Vanredni, honorarni profesor?

DEDIĐER: Da.

PRETSEDNIK: Je li honorarni profesor?

DEDIĐER: Da, da.

PRETSEDNIK: Oženjen?

DEDIĐER: Da.

PRETSEDNIK: Koliko dece imate?

DEDIJER: Petero.

PRETSEDNIK: Školu. Jeste završili Pravni fakultet?

DEDIJER: U Beogradu gimnaziju i u Beogradu Pravni fakultet.

PRETSEDNIK: Služili ste vojsku?

DEDIJER: Jesam.

PRETSEDNIK: Vojni otek u Beogradu, broj 7?

DEDIJER: Da.

PRETSEDNIK: Osuđivani niste?

DEDIJER: Nisam.

PRETSEDNIK: (zapisničaru) Kaži dalje, pod 2:

2) Optuženi Dedijer Vladimir, honorarni profesor univerziteta iz Beograda. Ostali podaci kao na zapisniku kod istražnog sudije io br. 841/54 od 30. decembra 1954.

(Dedijeru) Sedite.

PRETSEDNIK: Pre nego što pređemo dalje, da li su prema Vama u istrazi, od strane istražnih sudija i od strane suda poštovani zakonski propisi, do sada?

ĐILAS: Da, poštovani su zakonski propisi prema meni.

PRETSEDNIK: A prema Vama?

DEDIJER: Pa, jesu.

PRETSEDNIK: A što to pa? Ima li nešto?

DEDIJER: Bilo je izvesnih pitanja na kraju istrage.

PRETSEDNIK: To je druga stvar pitanja. Ali jesu li propisi oni, ako je islednik postavljao pitanja, to je nešto drugo, koja Vi smatrate da nisu trebala da budu postavljena, to mislite?

DEDIJER: Da.

PRETSEDNIK: Pa to nije. Nego uopšte zakonski propisi, postupak i ostalo, jeli bilo korektno?

DEDIJER: Jeste.

PRETSEDNIK: E, to.

ZA OVIM PRETSEDNIK VEĆA OBJAVLJUJE DA ĆE GLAVNI PRETRES BITI JAVAN I OPOMINJE OPTUŽENE DA PAŽLJIVO PRATE TOK PRETRESA. UKAZUJE IM DA MOGU IZNOSITI ČI-

NJENICE I PREDLAGATI DOKAZE U SVOJU ODBRANU I DA PREKO PRETSEDNIKA VEĆA MOGU POSTAVLJATI PITANJA.

PRETSEDNIK: Vi treba da pažljivo pratite tok pretresa, da ukoliko smatrate da treba da postavljate neka pitanja u vezi sa Vašom odbranom to možete da učinite preko pretседnika Veća. (zapisničaru) Dalje kaži: nakon toga pretседnik veća poziva javnog tužioca da pročita optužnicu i objavljuje da glavni pretres počinje u 8 sati i 25 minuta. Molim druga tužioca.

JAVNI TUŽILAC: „Na osnovu čl. 44 st. II tč. 2 ZKP

OPTUŽUJEM

1) ĐILAS MILOVANA, zvani „Đido“, penzionera iz Beograda, sa stanom u ulici Palmotićeva broj 8, rođen 12. juna 1911. godine u selu Podbišće, srez Kolašin, NR Crna Gora, od oca Nikole i majke Vasilije, rođene Radenović, Crnogorac, državljanin FNRJ, oženjen, otac dvoje dece, pismen, završio veliku maturu, vojsku služio, odlikovan – Ordenom Narodnog heroja, Partizanskom zvezdom I stepena, nosilac „Spomenice 1941“, bez nepokretne imovine, neosuđivan, ne odgovara za drugo krivično delo, nalazi se na slobodi,

2) DEDIJER VLADIMIRA, vanrednog honorarnog profesora Univerziteta, iz Beograda, sa stanom u ulici Branka Đonovića broj 4, rođen 4. februara 1914. godine u Beogradu, od oca Jefte i majke Milice, rođene Babić, državljanin FNRJ, oženjen, otac petoro dece, pismen, završio Pravni fakultet, vojsku služio, vodi se u evidenciji vojnog oteka Beograd VII, odlikovan – Ordenom narodnog oslobođenja I reda, Ordenom zaslug za narod I reda, Ordenom bratstva i jedinstva I reda i Ordenom za hrabrost, bez nepokretne imovine, neosuđivan, ne odgovara za drugo krivično delo, nalazi se na slobodi.

Što su tokom decembra 1954. u Beogradu, u nameri da podriju vlast radnog naroda u našoj zemlji, dogovorno davali dopisnicima inostrane štampe klevetničke izjave u kojima su neistinito prikazivali stanje u zemlji, sračunato na to da u naročito izabranom momentu, od velikog značaja za razvijanje međunarodnih odnosa i jačanju međunarodnog položaja naše zemlje, prouzrokuju opsežnu kampanju izvesnih inostranih krugova radi narušavanja ugleda naše zemlje, njenih ustavnih institucija i njenih najviših pretstavnika kao i radi otežavanja njenog međunarodnog

položaja, kako bi time izazvali mešanje tih inostranih krugova u unutrašnje stvari naše zemlje i na taj način dobili inostranu pomoć za ostvarenje svojih ciljeva, što je imalo za posledicu to da je do takvih pokušaja za mešanje inostranstva u naše unutrašnje stvari zaista i došlo, i to:

a) Okrivljeni Milovan Đilas, svojom izjavom datom 24. decembra 1954. godine dopisniku „New York Tajmsa“, koja je otštampana u tom listu u broju od 25. decembra iste godine, u kojoj da bi stvorio utisak kako je u našoj zemlji stvoren sistem upotrebe nedemokratskih metoda, između ostalog kaže da je povodom njegovog slučaja očekivao da će doći do diskusije i da će ta „diskusija biti demokratska kao na Zapadu“, a da nije „očekivao inkviziciju“, kako „ako bismo imali mir tokom deset godina, savremena tehnologija učiniti će nemogućim da ova mala zemlja zadrži totalitarni aparat“, da je „u toku 1950. i 1951. godine kod nas počela da se razvija atmosfera slobode. Policija nije stavljala ljude u zatvor. Ali je sada jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode“, da u našoj zemlji „najreakcionarniji elementi još drže vlast u svojim rukama“, čime, u sklopu celokupne svoje izjave, ne samo što je hteo da prestavi neistinito kako su protivu njega zbog njegovih političkih mišljenja i stavova, primenjene mere nasilja i nezakonitih postupaka, nego da je u našoj zemlji uopšte zaveden totalitaristički sistem, sistem nasilja i nezakonitih hapšenja.

b) Okrivljeni Vladimir Dedijer, svojom izjavom datom 20. decembra 1954. godine dopisniku londonskog lista „Tajms“, koja je otštampana u broju toga lista od 22. decembra iste godine, u kojoj da bi stvorio utisak kako je u našoj zemlji stvoren sistem upotrebe nedemokratskih metoda, između ostalog kaže, da je bio podvrgnut izvesnim „pritisima“ koji su vršeni nad njim kako bi ga se prisililo da se odrekne svojih političkih mišljenja i stavova, odbivši da govori o vrsti i karakteru tih „pritisaka“, jer da „ne želi da naškodi interesima svoje zemlje, čime je u sklopu sa ostalim tekstom izjave hteo da predstavi neistinito kako je on nezakonito progonjen zbog svojih političkih uverenja i stavova već i to kako u našoj zemlji vlada sistem nasilja i nezakonitosti uopšte; čime su prihvatili usluge koje su im stavili na raspoloženje pretstavnici inostrane štampe, kako bi izvesnim inostranim krugovima pružili materijal za klevetničku kampanju protiv naše zemlje, svesni da će se takva kampanja povesti i želeći da do nje i dođe na štetu ugleda naše zemlje, njenih ustavnih institucija i njenih najviših predstavnika, izabravši za davanje takvih klevetničkih i tendencioznih izjava, momenat kada su očekivali da te izjave mogu naneti našoj zemlji najviše štete i izazvati pritisak u cilju uticanja na unutraš-

nju i spoljnu politiku naše zemlje, pa čak i promene političkog, društvenog i ekonomskog uređenja u njoj, te su time učinili krivično delo neprijateljske propagande predviđeno i kažnjivo u čl. 118 st. I KZ.

Predlažem

Da se pred tim sudom održi glavni pretres na koji pozvati:

1/ Javnog tužioca grada Beograda,

2/ Okrivljenog Đilasa Milovana iz Beograda sa stanom u Palmotićeveva, broj 8 i okrivljenog Dedijer Vladimira iz Beograda sa stanom u ulici Branka Đonovića, broj 4.

Da se u dokaznom postupku pročita izjava okrivljenog Đilas Milovana štampana u listu „Njujork Tajms“ od 25. decembra 1954. godine, izjava okrivljenog Dedijer Vladimira otštampana u listu „Tajms“ od 22. decembra 1954. godine i pismo Jack Raymonda upućeno okrivljenom Đilasu 23. decembra 1954. godine.

OBRAZLOŽENJE

Da su okrivljeni zaista dali inkriminisane izjave nepobitno je utvrđeno tokom istrage. To su, uostalom, i sami okrivljeni priznali. Oni su istovremeno priznali i autentičnost prevoda teksta njihovih izjava, izvršenog od zakletog sudskog tumača i sadržanog u zapisnicima od 6. i 7. januara 1955. Okrivljeni su ujedno priznali činjenicu da su takve izjave dali dopisnicima inostranih listova „New York Tajmsa“ i londonskog „Tajmsa“. Sadržina, način davanja ovih izjava i momenat u kome su date, jasno ukazuje na njihovu nameru da ovakvim izjavama nanesu štetu svojoj zemlji i pokrenu izvesne inostrane krugove za izvršenje svojih planova.

U složenom međunarodnom položaju, u kakvom se nalazi naša zemlja, kada naši najviši predstavnici čine napore za obezbeđenje mirnog i nezavisnog života i razvitka naših naroda kao i radi učvršćivanja mira u svetu uopšte, u čemu i imaju ne malih uspeha i upravo zbog toga što ih imaju, naša zemlja, njena unutrašnja i spoljna politika, njeni najviši državni predstavnici, izloženi su poslednjih dana ogorčenim klevetničkim napadima jednog dela svetske štampe. Za podlogu svega toga služe upravo inkriminisane izjave obojice okrivljenih.

Letimičan pogled samo na naslove, podnaslove i komentare jednog dela inostrane štampe u vezi sa inkriminisanim izjavama okrivljenih, najočiglednije ukazuje na uzročnu vezu između inkriminisanih izjava

okrivljenih i harange kojoj je izložena naša zemlja. Tu se sreću izrazi kao na primer: „Akcija protiv neortodoksnih jugoslovenskih komunista“, „Seme destrukcije“, „Prvi veći rasep“, „Đilas javno optužuje Titov komunistički režim“, „Apel za slobodu u Jugoslaviji“, „Poziv protiv diktature u Beogradu“, „Đilas otpočeo političku revoluciju u Jugoslaviji“, „Crnogorci Đilas i Dedijer ustaju protiv Hrvata Tita i pretežno srpskog rukovodstva u beogradskoj metropoli“, „Jugoslovenski jaram“, itd., itd.

Sadržina tih napisa u inostranoj štampi još je rečitija. Tako na primer: „Skotsmen“: „Totalitarizam je više manje isti na Istoku ili Zapadu, kod nacista, fašista ili komunista, iza gvozdene zavese ili ispred nje. On /prim. okr. Dedijer/ nije prekinuo odnose sa g. Đilasom, pošto je imao neke čudne ideje da čak i komunisti treba da postupaju kao ljudska bića“. „New York Tajms“: „U međuvremenu diplomatski krugovi ovde se slažu da slučaj Đilasa za koji su komunističke vođe objavili da je rešena stvar, izgleda u stvari da tek sada počinje“; „Tajms“ – njujorški – u kome njegov beogradski dopisnik Klark piše: „Jeres u titolandu“, „Partiska disciplina ne može da okrvavi ruke druga“. On dalje tvrdi kako mu je Dedijer izjavio: „Neću da Vam kažem sve što su radili sa mnom“, „Očigledno je da Tito zna sve o ovome i ja ne tražim ništa. Oni znaju da ja imam petoro dece i očekujem da izgladnim“, „Ipak, čovek kao što je Kardelj, koga sam uvek gledao kao stvarnog demokratu, doveden je kroz partisku disciplinu u položaj da mojom krvlju okrvavi svoje ruke“. Tvrdeći takođe da mu je i Đilas izjavio: „Čak tako nedavno kao što je 1949. Tito bi naredio da se stave u zatvor i pogube, ali sada, 1954. kada se javno zna da sam u opoziciji prema njemu, najgore što se može dogoditi je to da me odstrane iz Beograda“.

/Okrivljeni istina poriču da su davali ma kakve izjave inostranom dopisniku Klarku, pa i da su upotrebili i ove izraze koji su ovde navedeni, što je teško verovati s obzirom na činjenicu da su okrivljeni već dovoljno pokazali da ne prezaju ni od kakvih kleveta, a uostalom, ukoliko bi njihova tvrđenja bila tačna, činjenica da se ovakav napis pojavio najbolje pokazuje da okrivljeni pothranjuju akciju za klevetanje naših najviših predstavnika i naše zemlje, ne prezaju od toga da im u usta stavljaju i ovakve stvari/.

Klevetničke izjave okrivljenih imale su očigledno za cilj da poremete prijateljske odnose između naše zemlje i zapadnih zemalja i da pokolebaju uzajamno poverenje koje vlada između njih. Oni su zaista i dali materijala da se vrše mnogobrojni pokušaji kompromitovanja spoljne po-

litike naše zemlje. Tako na primer: „Đornale d’ Italiija“: „Ortodoksní pretstavnici partije ne žale da se govori o Zapadu i Đilasu jer žele da se vrate u Kominform“, „Kelniše Rundšau“: „U ovom slučaju bilo bi sve ono što se ranije odigralo /prim. odnosi se na političke događaje u Jugoslaviji/ – vešt manevar. Ovakvo znanje, međutim, moralo bi kod nas na Zapadu da razbije veru i mogućnost koegzistencije sa komunističkim sistemom“; „Jenisabah“: „Događaji počinju da daju utisak kako nije mnogo unosno imati veliko poverenje u Jugoslaviju“; „Junajted stejs end vorld riport“: „Pitanje je da li Jugoslavija postaje spremnom da se vrati u moskovske ruke“, „Tempo“ kaže kako se ne skriva da se struje u korist Zapada sada nalaze u opasnosti da budu u unutrašnjoj i spoljnoj politici Jugoslavije potpuno žrtvovane u prilog Moskve“.

Nameru okrivljenih još bolje osvetljava njihova ocena momenta u kojem su bili dali inkriminisane izjave. Takve izjave bile su potrebne sada, kada Pretsednik Tito, svojim putem u Indiju i Burmu doprinosi tome kako bi se postigla poboljšanja na polju miroljubive saradnje među narodima, naročito među evropskim i aziskim narodima, i kako bi ona trijumfovala nad politikom raspirivanja mržnje među narodima i stvaranje takve međunarodne situacije u kojoj bi nezavisnost miroljubivih naroda mogla biti lakše dovedena u pitanje. Inkriminisane izjave okrivljenih poslužile su upravo zato da umanje uspehe jedne takve politike i pažnju međunarodnoj javnosti skrene u drugom pravcu. Dajući svoje izjave inostranoj štampi, okrivljeni su znali i morali znati da one mogu poslužiti i da će one poslužiti, isključivo za takve ciljeve. Upravo poznavajući tako složenu međunarodnu situaciju Jugoslavije, oni su pokušali da izvrše ocenu našeg demokratskog sistema sa namerom da izbegnu političku i zakonsku odgovornost za destruktivne postupke, koji ih čine oružjem stranoga mešanja u unutrašnje stvari Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

Nisu samo građani Jugoslavije ti koji uviđaju svu štetnost jedne ovakve akcije okrivljenih. To vide i drugi van granica Jugoslavije. Tako na primer: „Entransišan“: „Ma kakve bila vrednosti Đilasa kao ideologa, čitajući ove izjave, čovek bi se mogao pitati šta mu je naspelo. U času kada je Jugoslavija i onako sumnjiva zapadnjacima zbog zdravica kojima je pozdravljaju rukovodioci Kremlja i trgovinskih sporazuma koji joj se nude u Moskvi, u času takođe kada jedna porazno slaba žetva povećava njevu potrebu sa anglosaksonskom pomoći, – šta da se misli o čoveku – bivšem Titovom prestolonasledniku – koji se jednom američkom listu obraća sa žalbom na antidemokratizam i staljinizam šefa svoje zemlje?“

Primeri ovakvih konstatacija u inostranoj štampi moglo bi se navesti na desetak.

Okrivljeni ne mogu reći da nisu znali kakvu štetu bi mogli naneti svojoj zemlji. Sama činjenica da oni vrše napad na svoju zemlju pred inostranstvom to dovoljno potvrđuje. U ostalom i sam okrivljeni Đilas imao je takvo mišljenje kada su u pitanju bili napadi drugih lica, a ne njegovi i okrivljenog Dedijera. Po njegovim sopstvenim rečima (članak u časopisu „Književne novine“ od 24. maja 1952. pod naslovom „Domovina“) pokušaji takve vrste izgledaju ovako: „Ali to ne znači da oni koji nisu oduševljeni socijalizmom kod nas, ili su čak i protiv njega, mogu reći: pošto sam protiv socijalizma ja sam i protiv takve – socijalističke – Jugoslavije, a da se istovremeno ne pretvore u sluge onih koji priželjkuju da Jugoslaveni budu zavisni, poluzavisni ili kolonijalni robovi, jer naša zemlja i naši narodi mogu biti slobodni samo ovakvi kakvi jesu u stvarnosti, u borbi za svoj novi život. Socijalizam i kritika slabosti i nedostataka u borbi za njega i njegovo ostvarenje – to je naša, jugoslovenska stvar, stvar borbe, iskustva i rada nas Jugoslavena. Ali svako nije kadar da se digne na tu visinu. I kako jadno izgledaju pred strancima, u očima samih tih stranaca, oni koji udvorički ogovaraju svoju sopstvenu zemlju i svoj poredak koje je delo naroda i njegove duge, krvave i složene borbe, jer ovi stranci, po pravilu, nikad to sa svojom zemljom ne čine. Ne mislim time reći da treba kriti naše slabosti i nedostatke, jer je skrivanje takođe znak nečiste savesti, ili da se treba hvalisati, jer je i hvalisanje znak slabosti. Ali radi se o celini – o narodu koji se bori, o onome zašto se borio i bori, o njegovom jedinom mogućem kretanju napred, o slobodi i nezavisnosti, o domovini. I ti udvorički ogovarači i 'demokrati' koji se 'stide' što kod nas nema 'dosta' demokratije to čine u vreme kada 'njihova' zemlja, 'njihov' narod herojski krči nove puteve ne samo sebi i za sebe, nego i za druge narode, kada u tome svakako stoji bar u prvim redovima čovečanstva“.

Iz svega izlazi ne samo to, da su okrivljeni znali kakve će rezultati dati njihova nezakonita akcija sa davanjem klevetničkih izjava nekim predstavnicima inostrane štampe, nego da su takve rezultate upravo i želeli.

Odbrana okrivljenih da njihove izjave nisu klevetničke neosnovana je. Iako su oni znali da njihovo tvrđenje o tome da su bili podvrgnuti inkviziciji, nezakonitim „pritisicama“ itd., oni su te izraze ipak u svojim izjavama upotreбили. Činjenice pak govore suprotno. Njih niko nije hapšio, niti vršio ma kakvo drugo nasilje, ili upotrebio ma kakvu nezakonitu radnju protiv njih. Okrivljeni Đilas je dobio znatnu mesečnu pomoć, tako

da je udobno i bezbrižno živeo u Beogradu. Živeo je na miru, išao je gde je hteo, vodio je razgovore sa kime je hteo i kakve je god hteo. On je čak nesmetano vodio razgovore i davao izjave stranim novinarima i drugim stranim posetiocima. Njegovo tvrđenje da se inkriminisana izjava ne može shvatiti kao kleveta zbog toga što je notorno svim građanima Jugoslavije da on nije niti hapšen niti da su prema njemu primenjene ma kakve prisilne mere, te da se ovi njegovi izrazi mogu shvatiti kao da je prema njemu primenjena jedino izvesna duhovna inkvizicija, – sasvim je neumesno. On inkriminisane izjave nije ni dao za građane svoje zemlje, kojima je dobro poznato pravo stanje stvari – nego ju je dao za lica iz inostranstva koja ne poznaju činjenice te zbog toga mogu lako i da nasednu i poveruju njegovim tvrdnjama. Ista je stvar i sa okrivljenim Dedijerom. On je mirno živeo kao i ranije. Imao je osetne redovne mesečne prihode, a još veće vanredne. Niko ga nije hapsio niti mu sličnim merama pretio. On je čak, nedavno, bio izabran i za vanrednog profesora Univerziteta. Zar su to te mere nazvane inkvizitorske i mere „pritiska“? Nikakav pak demokratizam sada ne može sprečiti zakonitu vladu jedne zemlje da ih uzme na zakonsku odgovornost, kada se bave klevetama i to sa određenim namerama da nanose štetu vitalnim interesima naše zemlje, da je klevetaju i ucenjuju.

Okrivljeni su smišljeno i dogovorno dali inkriminisane izjave, kao uostalom i niz drugih sličnih. Njihova odbrana, kako je tobož sasvim slučajno došla do toga, – sasvim je neumesna. Pre svega inkriminisana izjava okrivljenog Đilasa nije tako slučajna kako to on želi da pretstavi. Pošto on u svojoj zemlji nije mogao da nađe ljudi koji bi ga pomogli i pošto je slično prošao i sa pojedinim socijalističkim pokretima u inostranstvu i pojedinim inostranim socijalistima, koji nisu hteli da mu služe kao oruđe za klevetanje naše zemlje i njenih pretstavnika, – on je počeo da se obraća drugim ljudima iz inostranstva za koje je znao da će to prihvatiti i koji su ga potstrekavali i nudili svoje usluge u tu svrhu. To najbolje pokazuje činjenica da je „New York Tajms“, još 7. decembra 1954. objavio članak sa natpisima i izrazima koji potpuno odgovaraju onome što je Đilas kasnije proglasio za svoje „ideje“: „Bivši vođa napada režim“, „Kaže se Đilas tuži na „staljinizam“ u porastu“, „smeđeni komunistički vođa Đilas, kako se saznaje, u poslednje vreme govori stranim predstavnicima da „staljinizam domaćeg tipa preuzima njegovu zemlju“. Da li je ovo dopisnik g. Raymond izmislio? Ako bi to neko pomislio kako bi se onda objasnila frapantna sličnost između ovoga što on piše još 7. decembra, tj. pre

nego što je okrivljeni Dedijer i pozvan pred Kontrolnu komisiju, što je navodno okrivljenom Đilasu poslužilo kao povod da da inkriminisanu izjavu, i onoga što je okrivljeni Đilas kasnije zaista i izjavljivao? Kako se dalje mogu objasniti činjenice koje navode okrivljeni Đilas i Dedijer na svojim saslušanjima, a naime: da je okrivljeni Đilas od stranih dopisnika supružnika Born saznao da je Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju, pozivajući ga da o tome da izjavu i da je on to, Đilas, odbio, da je potom u razgovoru sa okrivljenim Dedijerom koji mu saopštava takođe da je zaista pozvan u Kontrolnu komisiju kao i to da povodom toga ima nameru da da izjavu stranoj štampi, – promenio svoje mišljenje i rekao da bi i on okrivljeni Đilas učinio to isto; da je to još istoga dana saznao strani dopisnik g. Raymond /od koga?/ te se on obraća okrivljenom Đilasu, traži od njega izjavu za „New York Tajms“ i odmah je i dobija? Sve ove činjenice pokazuju, u zajednici sa ostalim momentima, da do inkriminiranih izjava okrivljenih nije došlo pukim slučajem nego da je to jedan smišljen metod koga su oni upotreбили na štetu svoje zemlje.

S obzirom na sve što je ovde izloženo i optužnica je u potpunosti osnovana jer je u potpunosti dokazano da su okrivljeni izvršili krivična dela izložena u dispozitivu.

Druže sudija, ja bih imao jedan predlog a to je: iz pročitane optužnice vidi se da je suština ovoga procesa da su optuženi Đilas i Dedijer radi ostvarivanja svojih ciljeva davajući izjave stranim novinarima, stranim dopisnicima išli na to da izazovu kampanju protiv naše zemlje, mešanje u unutrašnje stvari naše zemlje, da narušavaju ugled naše zemlje i umanje ugled naše spoljne politike, a da je ovo učinjeno u momentu dok se drug Tito nalazi na putu u Indiju i Burmu, doprinoseći poboljšanju miroljubive saradnje među narodima i stvaranju takve situacije u kojoj bi nezavisnost miroljubivih naroda mogla biti time dovedena u pitanje, da su to njihovo delo prihvatili strani novinari i povelili kampanju u tom pravcu, pošto će se govoriti, pošto se radi o spoljnopolitičkim odnosima naše zemlje i u toku pretresa će se govoriti o tim odnosima, to u interesu čuvanja tajne u smislu čl. 271 Zakonika o krivičnom postupku, predlažem da Sud isključi javnost za ceo glavni pretres.

PRETSEDNIK: (Diktira u zapisnik): Javni tužilac je pročitao optužnicu tt br. 42/55 od 11. januara 1955. godine pa u dopunu predloga o izvođenju dokaza prilaže pored ranijih predloženih dokaza još i to da se pročita obavest Vladimira Dedijera dopisnicima stranih listova koji je dostavljen is-

tražnom sudiji ovoga suda 31. decembra 1954. godine, a primljen u sudu 4. januara 1955. godine, kao i da se pročita prevod članka koji je izašao u časopisu „Tajm“ od 9. januara 1955. godine. Nakon pročitane optužnice javni tužilac, u smislu člana 271 ZKP, stavlja predlog da se na današnjem glavnom pretresu isključi javnost za ceo glavni pretres, jer to zahtevaju interesi naše zemlje i interes čuvanja tajne obzirom da se radi o spoljno-političkim momentima važnim za našu zemlju, pa bi javno tretiranje na glavnom pretresu moglo da nanese štetu našoj zemlji.

PRETSEDNIK: Optuženi, da li imate prigovor protiv?

ĐILAS: Imam prigovor.

PRETSEDNIK: Recite.

ĐILAS: Nema nikakvog razloga da pretres bude tajnan, sem ako se želi da se od javnosti sakrije insceniranost optužnice a prema tome i procesa. Ustvari zahtev državnog tužioca da se odstrani javnost ne znači ništa drugo nego organizovanu pripremu sudskog ubistva.

TUŽILAC: Možda je to i u Vašem interesu da bude javnost isključena.

ĐILAS: Molim Vas, ja tražim javnost procesa. Jasno sam rekao. Drugo, u svakom slučaju tražim da porodica prisustvuje. Čak iako je proces tajnan. Svakako će biti tajnan dok ga vi tražite.

TUŽILAC: U Vašem interesu.

KOVAČEVIĆ: Odbrana to zastupa, njegove interese.

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer?

DEDIJER: Ja se takođe protivim predlogu javnog tužioca iz toga razloga što je u našoj javnosti od strane najviših državnih rukovodilaca iznet čitav niz tvrdnji koje pogađaju moju čast kao građanina ove zemlje i u izjavi koju sam ja dao istražnom sudiji ja sam izjavio da želim da na javnom procesu iznesem svoju odbranu i ograničio sam se od davanja bilo kakvih izjava u tome periodu, bilo domaćoj, bilo stranoj štampi. Međutim, ovim predlogom državnog tužioca meni je to onemogućeno, tako da sam ja javno optužen za najstrašnije zločine protiv svoje zemlje, a sada mi se ovde od strane javnog tužioca pokušava da mi se onemogući da pred mojim sudom iznesem svoju odbranu.

PRETSEDNIK: Molim, odbrana?

KOVAČEVIĆ: Razlog iz kojih javni tužilac traži da se ovaj pretres oglasi tajnim: interesi naše zemlje i interesi čuvanja tajni onoga što bi moglo biti izneto na ovom pretresu.

TUŽILAC: Rekao sam da se radi, govoriće se o političkim odnosima naše zemlje i biće razgovora o saradnji odnosno odnosima sa stranim zemljama i da, pošto će biti reč o spoljno-političkim odnosima da je interes da se čuva tj. da se uvede tajni pretres. To je stilizacija kako sam ja rekao, vi ste slušali kad sam ja govorio.

KOVAČEVIĆ: Ništa ja drugo, družo tužioče, nisam rekao. Ja sam samo ukratko naveo ono što je razlog, a obrazloženje nisam navodio. Član 271 predviđa tri razloga, to su interesi ...

PRETSEDNIK: Pa mi znamo, družo branioče, pa mi znamo za taj propis, nego radi se o tome, jeli vi, ovaj, protivite se tajnom pretresu kao i Vaš klijent, ili ne.

KOVAČEVIĆ: Razume se, razume se, protivim se iz ovih razloga. Predmet optužbe je isključivo, što se tiče moga branjenika, jedna izjava koju je on dao dopisniku New-York Times-a. Ta se izjava u vernom prevodu nalazi u spisima. Van toga predmet optužbe do ovoga časa nije ništa drugo. Pošto je ta izjava publikovana, ona je u našoj štampi reprodukovana, nema nikakvoga razloga da se suđenje za krivično delo koje, po mišljenju javnog tužioca, proizlazi iz te izjave, obavi i javno.

PRETSEDNIK: Dobro.

KOVAČEVIĆ: Ukoliko bi se, odbrana dopušta, ukoliko bi se u toku pretresa javio neki momenat, gde bi zaista došla u pitanje neka državna tajna a pošto su na optuženičkoj klupi dva čoveka koji su upoznati sa mnogo državnih tajni, oni će, bilo oni sami, ukoliko su vezani nečim, bilo javni tužilac, može u svako doba predložiti da se za taj momenat pretres oglasi tajnim, a da se ono što je bitno u ovom pretresu, a to je izjava koju su oni dali koju je moj branjenik dao u Njujork Tajmsu, pretresa potpuno javno pod kontrolom celokupne naše javnosti.

POLITEO: Iako ovaj pretres nije javan u pravom smislu reči, jer je ograničen sa propusnicama, ja se ipak protivim isključenju javnosti. U interesu ugleda naše zemlje, očuvanja njezinog demokratskog karaktera i predusretanja onih kombinacija koje bi se mogle stvoriti u inostranstvu u vezi baš sa vršenjem prenosa.

PRETSEDNIK: (diktira novi red): Optuženi Đilas se protivi tajnosti pretresa i navodi da nema nikakvog razloga da pretres bude tajan. Optuženi Dedijer isto tako navodi da nema razloga da ovaj pretres bude tajani i ističe da je naša štampa donela niz optužbi protiv njega i da bi on hteo ha ovom pretresu da se čuje njegova odbrana. Branioci optuženih takođe se

protive predlogu javnog tužioca i smatraju da nema nikakvih razloga da ovaj pretres bude tajni.

Dajem odmor od 10 minuta.

/.../

PRETSEDNIK: A, dobro, ko je ovo pušio u sali? Pa zabranjeno je pušiti u sali, bogamu. Trebali ste da izađete u hodnik ako ste već hteli da pušite. Tišina tamo.

PRETSEDNIK: Povodom predloga javnog tužioca, a ceneći ovaj predlog i prigovore optuženih i njihovih branilaca, sud je doneo rešenje: isključuje se javnost sa glavnog pretresa za svo vreme njegovog trajanja. Obrazloženje: kako je u vezi slučaja optuženih Đilasa i Dedijera poveljena opsežna kampanja preko nekih inostranih listova protiv naše zemlje, čija je svrha rušenje ugleda naše zemlje, njenih ustavnih institucija i otežavanje njenog međunarodnog položaja i kako će se nužno tokom celog pretresa tretirati pitanja koja imaju veze sa odnosima naše zemlje i drugih zemalja, to sud nalazi da bi javno tretiranje ovih pitanja išlo na štetu naše zemlje i interesa čuvanja tajne u smislu člana 271 ZKP. Zbog napred izloženog, odbijeni su prigovori optuženih i branilaca kao neosnovane a što se tiče odbrane optuženih ona će biti obezbeđena i na tajnom pretresu. Službena lica, naučni i javni radnici koji imaju opravdane razloge da ostanu na pretresu, neka ostave podatke kod zapisničara. Isto tako veće može, na zahtev optuženih, dozvoliti prisustvo glavnom pretresu, njegovom bračnom drugu i bliskim srodnicima, pa nek i njihova imena ostave optuženi, ukoliko to zahtevaju, a optuženi Đilas je to hteo pre odluke. Neka sad napuste salu svi prisutni sem optuženih, branilaca, i javnog tužioca, a rekao sam ona službena lica, javni radnici, i ova imena bliških srodnika neka se jav zapisničaru, pa ...

(Pauza).

ISPITIVANJE OPTUŽENOG ĐILASA

/Zatvoreni deo pretresa/

PRETSEDNIK: Veće je dopustilo da u sali ostanu: Mileva Đilas, ne, Milka Đilas, Draga Đilas, Štefica Đilas, Akim Đilas i Dedijer Vera. Zatim, Dobrica Ćosić, Živko Bilbija, Svetozar Krstić, Bogdan Perović, Mijuško Šibalić, Ma-

to Radulović, Boško Đorđević, Srba Savić, Sava Pređa, Nikola Marić, Nikša dr Mikulandra, i Radmila Stojanović. Ostali mogu da idu sad.

PRETSEDNIK: Ne na vrata. Molim vas izađite, da jednom počnemo da radimo. Milka Đilas, Draga Đilas, Štefica Đilas, (zapisničaru: ti pazi tamo) dikтира: Pretsednik veća upozorava lica koja prisustvuju glavnom pretresu da su dužna da kao tajnu čuvaju sve ono što su ha pretresu saznali i ukazuje im da zbog odavanja tajne mogu krivično odgovarati po čl. 285 KZ nakon toga pretsednik veća naređuje da u zasedanju ostane samo optuženi Đilas, a optuženog Dedijera upućuje u sobu br. 77 koja je za njega određena. Na pitanje pretsednika veća (ustanite), da li je optuženi Đilas razumeo optužnicu i šta ima da navede u svoju odbranu izjavljuje:

KOVAČEVIĆ: Samo momenat, da nešto pitam. Jedno razjašnjenje. Pretres je oglašen tajnim.

PRETSEDNIK: Da.

KOVAČEVIĆ: Očigledno da će možda doći optuženi u priliku da saopšte sudu neku tajnu koja je jedna istina o onim stvarima koje su oni u službenoj svojoj funkciji saznali i znaju. Da li su, u zakonu to nije jasno, da li su oni razrešeni obaveze ovde pred sudom da i tu tajnu saopšte. Oni su dužni da čuvaju kao tajnu ono što je na ovom pretresu bilo, kao i svi.

PRETSEDNIK: Da.

KOVAČEVIĆ: Ali, pošto oni u svoju odbranu mogu da navedu izvesne stvari koje su tajna po sebi, zaštićene drugim propisom Krivičnog zakona, da li oni da to pitanje odmah razjasnimo i raščistimo mogu, i da li ih sud razrešuje, da oni i te stvari mogu da iznesu u svoju odbranu.

PRETSEDNIK: Ukoliko samo budu imali veze sa onim što je optužnica postavila, sa predmetom današnjeg glavnog pretresa.

KOVAČEVIĆ: Dobro, ukoliko sud će ...

PRETSEDNIK: Mi ćemo, pa sud će rešavati, onda ako naiđe takav slučaj onda će sud doneti odluku. Jeste li razumeli optužnicu?

ĐILAS: Nisam je u celini razumeo. Ima mesta koja ne razumem.

PRETSEDNIK: U čemu?

ĐILAS: Pa ima mesta koja prosto ne razumem.

PRETSEDNIK: Kako ja ne znam, molim Vas recite, u čemu se ...

ĐILAS: Molim vas izvolite pogledati kod vas na stranu, sad ću Vam ja kazati tačno, na stranu 8, ako je kod vas original optužnice.

PRETSEDNIK: Jeste, kod mene je original optužnice, nego samo radi se, jeste li razumeli dispozitiv optužnice.

ĐILAS: Samo sam razumeo da sam optužen za neke stvari, za koje ja smatram da nisam kriv, je li, ali nisam razumeo niz stvari u optužnici.

PRETSEDNIK: To ćete vi reći u Vašoj odbrani. Nego radi se o tome da li ste vi razumeli ovaj dispozitiv šta vas tereti u čemu vas tereti optužnica.

ĐILAS: Razumeo sam da me tereti, da me javni tužilac optužuje za neke stvari za koje nisam kriv. To sam razumeo.

PRETSEDNIK: To ćete vi reći u Vašoj odbrani.

ĐILAS: Međutim, optužnicu celu nisam razumeo.

PRETSEDNIK: E pa, dede, da vidimo gde to.

ĐILAS: Evo, izvolite na stranici osmoj.

PRETSEDNIK: To je poslednji stav.

ĐILAS: Da, poslednja stranica, ako je kod vas original.

PRETSEDNIK: Jeste.

ĐILAS: Pođite od rečenice: Kako se dalje mogu, dakle to je prva rečenica odozgo, jeste li našli?

PRETSEDNIK: Prva rečenica odozgo?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: Kako se dalje mogu objasniti činjenice ...

ĐILAS: Ja ću čitati: „Kako se dalje mogu objasniti činjenice koje navode okrivljeni Đilas i Dedijer na svojim saslušanjima, a naime, da je okrivljeni Đilas od strane stranih dopisnika supruga Born, saznao da je Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju, pozivajući ga da o tome da izjavu, a da je on to, Đilas, odbio, a da je potom u razgovoru sa okrivljenim Dedijerom, koji mu saopštava takođe da je zaista pozvan u Kontrolnu komisiju, kao i to da povodom toga da ima nameru da da izjavu stranoj štampi, promenio svoje mišljenje i rekao da bi i on, okrivljeni Đilas, učinio to isto. A to isto znači da bih uradio isto što i na Kontrolnoj komisiji. Pratite molim vas dalje. „Da je to još istoga dana saznao strani dopisnik Rajmond“. Šta je saznao strani dopisnik Rajmond, ne zna se, „te se on obraća okrivljenom Đilas, traži od njega intervju za „Njujork Tajms“, i odmah ga dobija“. Tu se ne vidi ko je dao...

PRETSEDNIK: Evo optužnice.

ĐILAS: Tu se ne vidi ko je dao izjavu, ko treba da kaže šta u izjavi, tako da je ta materija meni potpuno nejasna. Ja mogu...

PRETSEDNIK: Tako tretira tu materiju javni tužilac.

ĐILAS: Samo je nejasna.

PRETSEDNIK: Tako je tretira, u obrazloženju, sad, ja ne znam da li mogu da Vam razjašnjavam ovo tretiranje javnog tužioca u obrazloženju nas uglavnom vezuje dispozitiv, ono što Vam stavlja na teret optužnica, pa ćemo da

pođemo od toga. A Vašom odbranom ćemo doći i na to. Ovde se tretira pitanje, pitanje, ovaj, da ste, da su kod vas, kaže, „kako se dalje mogu objasniti činjenice koje navodi okrivljeni Đilas i Dedijer na svojim saslušanjima, a name da je okrivljeni Đilas od strane dopisnika supruga Born saznao da je Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju“. To ono pre podne 23-eg.

ĐILAS: Da, da. Znam.

PRETSEDNIK: 23-eg došli su kod Vas strani novinari i ...

ĐILAS: Ko koga poziva, nije jasno, o tome da da izjavu ...

PRETSEDNIK: Čekajte, molim vas. Je li se sećate, došli su kod Vas 23-eg?

ĐILAS: Da, da.

PRETSEDNIK: Molim, čekaj, da se sa njim objasnim. Došli su kod Vas 23-eg strani novinari i rekli su Vam da su pozvali Dedijera, a Vi ste, a vi ste, tada kazali meni to nije ništa poznato.

ĐILAS: Jeste, imate dalju, družte predsedniče, rečenicu.

PRETSEDNIK: Dalje ...

ĐILAS: Da je zaista pozvan u Kontrolnu komisiju, kao i to da povodom toga ima nameru da da izjavu stranoj štampi. Ko ima nameru da da izjavu stranoj štampi?

PRETSEDNIK: Čekaj, čekaj. Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju. Pozivajući ga da o tome da izjavu i da je on to, Đilas, odbio. Vi ste ovde rekli na zapisniku Vašem /... /

ĐILAS: Čitajte dalje.

PRETSEDNIK: Ne, ne, da ste odbili njima ...

ĐILAS: To je sve u redu, a ovo dalje je nejasno.

PRETSEDNIK: Dalje, potom, u razgovoru sa okrivljenim Dedijerom, koji mu je saopštavao takođe da je zaista pozvan u Kontrolnu komisiju, kao i to da je povodom toga imao nameru da da izjavu stranoj štampi.

ĐILAS: Da li sam to ja koji ima nameru, ili Dedijer? Nije jasno. Ova rečenica: „Kao i to da povodom toga ima nameru da da izjavu stranoj štampi“.

PRETSEDNIK: Na Vas se odnosi, evo zašto. Vi ste rekli na svome zapisniku, tamo da ste Vi ...

ĐILAS: Sad ovde iz optužnice izlazi da se na Dedijera odnosi. Evo čitajte logično: „Kao i to da povodom“, Dedijer, vidi sad, „u razgovoru sa Dedijerom koji mu saopštava, kao i to da mi Dedijer saopštava da povodom toga da izjavu“.

TUŽILAC: Što se tiče te rečenice, optuženi Dedijer je došao kod vas, jeli tako? Pre nego što je došao kod vas, došli su dopisnici Born, je li tako? I vi niste dali nikakovu izjavu. Međutim, kad dolazi Dedijer, on Vas upoznaje: Pr-

vo, da je bio pred Kontrolnom komisijom i drugo, da je dao izjavu „Tajmsu“, je li tako? E, to vas upoznaje. E, a Vi kažete Dedijeru: da sam ja to znao i ja bi tim stranim novinarima dao nešto. Sad se postavlja pitanje ...

ĐILAS: Čekajte onda. Dobro, sad ću ja to pobijati to kao činjenice, ne, ovde se ne zna da li smo to ja ili Dedijer ...

TUŽILAC: Jer, kad je Dedijer došao, koji mu saopštava, pazite, sa okrivljenim Dedijerom koji mu saopštava, takođe, da je zaista pozvan u Kontrolnu komisiju ...

ĐILAS: Kao i to da mi saopštava ...

TUŽILAC: Da povodom toga ima ...

ĐILAS: Vidite, koji mu saopštava da je pozvan u Kontrolnu, kao i to da povodom toga ...

TUŽILAC: Da je dao ...

ĐILAS: E, nije, ovde ne piše da je dao, kao i to da povodom toga ima namenu da da izjavu stranoj štampi.

PRETSEDNIK: Molim, molim Vas druže tužioče! Nije ovde sporno pitanje to, tu može da bude i greška i da vi drukčije tumačite, ali nije to pitanje i mi možemo dalje da idemo.

ĐILAS: Ima još jedna isto tako ...

PRETSEDNIK: To se odnosi na ono iz Vašeg saslušanja, gde ste vi rekli da su 23-eg bili novinari, da ste Vi sa njima razgovarali; da su Vas upoznali da je Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju da Vi niste hteli da, rekli ste im da ništa ne znate i da niste hteli da im date nikakovu izjavu povodom toga, a da je posle toga oko 12 došao kod Vas na ručak Dedijer i tada Vam rekao, da je zaista pozvan na Kontrolnu komisiju i da je povodom toga dao izjavu. A Vi ste mu tada rekli, to Vi na zapisniku kažete, da sam znao jutros kad su kod mene bili novinari.

ĐILAS: Nešto bih rekao.

PRETSEDNIK: Ja bi im nešto rekao.

ĐILAS: Tačno.

PRETSEDNIK: E, to je to u suštini.

ĐILAS: Ja bih molio još jedno mesto, preko Vas, da tužilac razjasni?

PRETSEDNIK: Dede, da vidimo.

ĐILAS: Koje mi je takođe nejasno: To će biti na ..., sad ću Vam reći, na četvrtoj strani, pasus počinje sa „Sadržina“.

PRETSEDNIK: Na četvrtoj strani?

ĐILAS: Da, sa „Sadržina“, počinje pasus, uzmite poslednju rečenicu.

PRETSEDNIK: „Sadržina tih napisa...“

ĐILAS: Ne, poslednju rečenicu tog pasusa, koja počinje sa „okrivljeni“.

PRETSEDNIK: „Okrivljeni istina poriču da su davali ma kakve izjave inostranom dopisniku Klarku, pa da su upotrebili i ove izraze koji su ovde navedeni“. Je li tako?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: „Što je teško verovati. A obzirom na činjenicu da su okrivljeni već dovoljno pokazali da ne prezaju ni od kakvih kleveta, a ...“

ĐILAS: „A uostalom“. Sad dolazi nejasan deo.

PRETSEDNIK: „A uostalom, koliko bi njihova tvrdnja bila tačna, činjenica da se ovakav napis pojavio, najbolje pokazuje da okrivljeni pothranjuju akciju za klevetanje naših najviših predstavnika i naše zemlje, ne prezaju od toga da im u usta stavljaju i ovakve stvari“.

ĐILAS: Dozvolite, ja ću kazati šta mi je nejasno, pa preko Vas neka javni tužilac to objasni.

PRETSEDNIK: Dajte da vidimo.

TUŽILAC: Ja ću Vam objasniti.

ĐILAS: On kaže: Ukoliko bi naša tvrdnja, da nismo tajno dali izjavu, bila tačna. Činjenica da se takav natpis, koji mi nismo dali ...

PRETSEDNIK: Pojavio.

ĐILAS: Pojavio, potvrđuje, da „pothranjujemo akciju“. Prema tome ako je naša tvrdnja, a on pretpostavlja, tačna, onda ne može biti govora o tome da mi pothranjujemo, preko toga natpisa, koji on prima da nije tačan, da ga mi demantujemo, ne može izlaziti logično da pothranjujemo akciju. Druga je nejasnoća u ovome: ne vidi se kome mi šta stavljamo u usta. Da li mi to stavljamo u usta stranim novinarima ...

PRETSEDNIK: Ovo se radi o onom članku iz „Tajmsa“.

ĐILAS: Znam, znam. Da li stavljamo stranim novinarima, ili vladi.

TUŽILAC: Prvo, ja mislim družu predsedniče, tu ...

PRETSEDNIK: Ovde se radi o obrazloženju.

TUŽILAC: ... je bitno šta je u dispozitivu, a što se tiče obrazloženja o ovom, to znači to da i takve stvari, ukoliko ne bi bile tačne, da Vi pod Vašom firmom se objavljuju one izjave kao Vaše izjave, Vi dozvoljavate da strana štampa u Vaša usta stavljaju takve klevete.

ĐILAS: U naša usta?

TUŽILAC: Jeste.

ĐILAS: Što niste tako i objasnili?

TUŽILAC: Tako i piše, jasno.

ĐILAS: Tako ne piše, nego neko nekome stavlja nešto u usta, a ne vidi se ko kome.

TUŽILAC: Vidi se i po dispozitivu.

PRETSEDNIK: Dobro, idemo dalje.

ĐILAS: Ima još nekih malih nejasnoća, ali koje za smisao nisu bitne i neću se na njima zadržavati.

PRETSEDNIK: Jeste li Vi u suštini razumeli optužnicu?

ĐILAS: Da, u suštini sam je razumeo.

PRETSEDNIK: Ovo što Vas tereti?

ĐILAS: Da. I razume se, osećam se nevinim.

PRETSEDNIK: Vi recite, izjasnite se o optužnici, izložite svoju odbranu o svim činjenicama iz optužnice...

ĐILAS: Ja bih u vezi, pošto sada po Krivičnom postupku jeli, pretstoji postavljanje pitanja. Ja bih predložio da ja prvo izložim sve?

PRETSEDNIK: Pa Vi izvolite u vezi ...

ĐILAS: Na osnovu optužnice, držeći se činjenica, pa onda ako ostane pitanja, razume se, ako primete Vi tu proceduru?

PRETSEDNIK: Dobro, u redu, dajte vi sad svoju odbranu?

ĐILAS: Pre svega da utvrdimo dve netačne materijalne činjenice.

PRETSEDNIK: Samo to da se sporazumemo, da se držite ovog ...

ĐILAS: Apsolutno, ne brinite ništa ...

PRETSEDNIK: Tako da ne, ne ...

ĐILAS: Prvo, na stranici osmoj optužnice stoji da sam, stoji sledeće: „Da je okrivljeni Đilas od stranih dopisnika, supruga Born, saznao da je Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju. Ovo se odnosi na 23. decembar, pre podne, to se vidi jasno iz mog saslušanja da su kod mene bili dva strana dopisnika, i to: gospođa Klark iz „Čikago Tribjuna“ i ovaj iz „Frankfurter Cajtunga“, ovaj Kerber. Prema tome, nisam ja saznao Dedijerov slučaj od supruga Born, nego od dvojice drugih dopisnika. To se vidi iz dva mesta u mom saslušanju, mislim, da, ako tužilac raspolaže sa nekim drugim činjenicama da su to bili supruzi Bern, on neka pokuša da ih navede? Prema tome ...

PRETSEDNIK: Ne znate ime ovoga dopisnika „Frankfurter Cajtunga“?

ĐILAS: Kerber, Kerber.

PRETSEDNIK: Kerber?

ĐILAS: Prema tome je ovaj navod ...

PRETSEDNIK: I gospođa Klark?

ĐILAS: I gospođa Klark iz ... Prema tome, ovaj navod je netačan. Ako bi sada, zbog čega je ovo važno, nastojali da proverimo, recimo saslušanje tih do-

pisnika, onda bi saslušavali ove Borna, a ne one koji su bili. Eto, vidite kako je optužnica netačna. Druga činjenica jeste da javni tužilac kaže za mene da sam primao mesečnu pomoć. Ja nisam primao nikakvu mesečnu pomoć. Savezno Izvršno veće je meni ponudilo mesečnu pomoć, ja sam mesečnu pomoć odbio, pošto ja ne smatram sebe isluženim lakejom, nego revolucionarom. Ja sam ovu pomoć odbio i tražio sam svoje zakonsko pravo, koje sam i dobio, to jest tražio sam penziju. Ako je potrebno ja mogu isticirati sve zakonske propise na osnovu kojih mi je penzija data. Razume se ...

TUŽILAC: Vidi se iz dispozitiva da Vi kao penzioner ...

ĐILAS: Dozvolite, molim vas. Vi lepo tendenciozno kažete pomoć, da bi ste prikazali Saveznu vladu kako je bila prema meni velikodušna. Međutim, ona meni ništa nije dala, meni to pripada po zakonu što sam dobio, nije ona meni dala.

TUŽILAC: Da Vi kao penzioner ...

ĐILAS: Ma znam, ali zašto Vi kažete pomoć, to je netačno da je pomoć.

TUŽILAC: Dobro, nijansa jedna, bez ikakve ...

PRETSEDNIK: Dobro, bez te međusobne ...

ĐILAS: Nikakva to nije principijelna stvar, znate. On mene, on ustvari pokušava da izvučne nekakve propagandne efekte na osnovu toga kako je Savezna vlada velikodušna, pa eto mi je davala i pomoć, a ja sam se pokazao nemirko koji neće da sluša i tako dalje i da bude uljudan kako se zapravo pristoji, kako se od njega traži. Očevidno je da je to netačno, takođe, u optužnici. Treća stvar jeste, da je optužnica rađena potpuno na brzinu. Desetog januara ujutro, „Tajm“, „Tanjug“ prenosi vest da smo dali svoju izjavu „Tajmu“.

TUŽILAC: Druže pretsedniče ja mislim da ne diskutujemo o sastavu optužnice, nego diskutujemo o krivičnoj delatnosti. Kako je sastavljena optužnica, da to nije predmet optuženja

ĐILAS: To su činjenice, izvinite.

PRETSEDNIK: To nije, nego da vidimo šta hoće da kaže.

ĐILAS: Desetog ujutro „Tanjug“ objavljuje našu navodnu izjavu datu „Tajmu“. Posle toga mi bivamo saslušani i odbijamo da je ta izjava naša data „Tajmu“. Jedanaestog ujutro mi već dobijamo optužnicu u koju je uneta ... Ako se vide ove činjenice, vidi se da javni tužilac nije pročitao moje saslušanje i sastavio optužnicu. On trpa Bornove ...

PRETSEDNIK: U to se ne možemo da upuštamo.

TUŽILAC: U redu, ime Born može da se promeni i stavi „dva strana novinara“.

ĐILAS: To se vidi sa kakvom je savesnošću rađena optužnica, u celini.

TUŽILAC: Pogledajte vi u Vašu savest?

ĐILAS: Pa to je, ja pokazujem da ste se Vi olako igrali sa činjenicama i to tako da se stiče utisak kao da vi ni moje saslušanje niste pročitali.

PRETSEDNIK: Molim, molim Vas optuženi, bez diskusije između stranaka. Nego govorite odbranu sudu.

ĐILAS: Ja sam samo odgovorio, izvinite, na njegovu upadicu.

PRETSEDNIK: Samo molim Vas. I molim Vas i bez upadanja.

KOVAČEVIĆ: Ja sam mislio ovako, izvinite družo pretsedniče, ako mi dozvolite.

PRETSEDNIK: Treba da tražite reč.

KOVAČEVIĆ: Tu diskusiju je nametnuo optuženom predstavnik javne tužbe, javni tužilac. Pa vas molim ...

PRETSEDNIK: Ja ću u buduće da ... Bez toga, to nema ovde nikakve potrebe. Govorite!

TUŽILAC: ...

PRETSEDNIK: Molim Vas, molim Vas, tužioče.

KOVAČEVIĆ: Nije neprikosnovena optužnica.

PRETSEDNIK: Molim branioče. Ako tražite, opominjem, nemojte da, da ...

KOVAČEVIĆ: Molim.

PRETSEDNIK: De, govorite.

ĐILAS: Dalje, na drugoj, to je kod mene na drugoj ... Ja mislim da nema potrebe stranice...

PRETSEDNIK: Ajde da idemo mi, molim Vas, na ove činjenice koje Vas terete.

ĐILAS: Javni tužilac polazi od pretpostavke da sam ja „Njujork Tajmsu“ dao izjavu. Ja ću prvo izložiti kako je došlo do izjave, da bi se neka slika dobila.

PRETSEDNIK: De, govorite.

ĐILAS: 23-eg, kao što sam rekao rano izjutra, oko 9 sati, ja sam još spavao, došli su kod mene dva strana novinara, čija sam imena već rekao. Oni su tom prilikom mene upitali da li mi je poznato da je Vladimir Dedijer bio pozvan pred Kontrolnu komisiju Centralnog komiteta Saveza komunista i da je tom prilikom došlo do izvesnih nesporazuma između njega i te Kontrolne komisije, i da je ta stvar prodrla u inostranu javnost. I šta ja, kao prijatelj Dedijerov i kao čovek koji je bio predmet rasprave ili Plenuma, kojega je Dedijer podupirao tamo do izvesne mere, na izvestan način, i da li imam šta da kažem tim stranim novinarima? Ja sam njima rekao da je meni ceo slučaj nepoznat i da o celoj stvari ne mogu ništa da kažem. Istom prilikom oni su me pitali da li

znam nešto slično, kao sa Dedijerom da se dogodilo i sa Mitrom Mitrović i generalom Pekom Dapčevićem, našto sam im ja rekao da ja ne znam ništa i da o tome ne mogu ništa ni da izjavim. To je bilo oko 9, moglo je biti 9 i četvrt časova pre podne. I posle toga sam ja otišao negde u grad, oko 10, 11 sati, ne znam šta.

Kad sam se vratio kući sam zatekao Vladimira Dedijera. Ili on je ušao istovremeno, to sad ne znam, ali je on došao pred ručak kod mene. I tom mi je prilikom ispričao šta se dogodilo na Kontrolnoj komisiji. Ja sam mu odobrio njegov stav, nisam mu odobrio nego solidarisao sam se sa njim, kao smatrao sam da je pravilno postupio što nije Kontrolnoj komisiji priznao kompetencije koje je ona htela sebi da prisvoji, po Statutu na njih nema pravo, i rekao mu tom prilikom da mi je žao što nisam to znao, jer bi se na neki način sa njim solidarisao kod ovih stranih novinara. Dedijer je, mislim, ostao kod mene na ručku, oprostili smo se, ja sam posle podne, uveče, ne znam gde sam bio...

PRETSEDNIK: Do kog je momenta ostao, de, do koliko je sati ostao ...

ĐILAS: On je mogao ostati do pola tri najviše. Bio je sa vreme ručka, za vreme ručka se nije ništa o tim stvarima pričalo, je li ...

PRETSEDNIK: Tamo u istrazi ste rekli od tri do pola četiri, tako...

ĐILAS: Ne, ne to, ja sam rekao pred ručak da je došao ...

PRETSEDNIK: Ne da je došao nego do kad je ostao to ...

ĐILAS: Moguće je da ...

PRETSEDNIK: Samo da vidimo da li se poklapa...

ĐILAS: Ja mislim, da nije, da je ostao do oko pola tri. Sad dopuštam da mi se takva greška može omaći. Dopuštam čak da ste Vi u pravu.

PRETSEDNIK: U zapisniku stoji tri do pola četiri ...

ĐILAS: Da verovatno, bio sam svežiji manje, recimo, uzrujan nego sada pa sam mogao tačno ...

PRETSEDNIK: Pa sad ja ne znam šta je tačno, u tome je stvar, zato što

ĐILAS: Pa neka ostane kako je u zapisniku, priznato.

PRETSEDNIK: Dobro.

ĐILAS: Mada se ja ne sećam da tako što postoji u zapisniku.

TUŽILAC: Ni na ručku, nije činjenica?

PRETSEDNIK: Ne, ne. Do kad je ostao Dedijer.

ĐILAS: No, ja se ne sećam da ima to u zapisniku.

PRETSEDNIK: Ima. /traži u zapisniku/ Vreme do kad je ostao. Sad ja ne znam da li je to kod Vas ili Dedijer to kaže. Možda je Dedijer to rekao.

ĐILAS: Da, onda on je mogao. Ja se tačno ne sećam, znate. Znam da je bio na ručku, toliko se sećam.

PRETSEDNIK: U redu, u redu, znate, da vidimo. Vi kažete do, do ...

ĐILAS: Ja sam mislio do pola tri, možda tri kao obično oko ručka...

PRETSEDNIK: Pola tri?

ĐILAS: Tri, tako možda. Do tri sata, tako otprilike, stavite definitivno. Kad sam se vratio. Ja mogu nastaviti?

PRETSEDNIK: Možete.

ĐILAS: Kad sam se vratio uveče oko 9 časova zatekao sam pismo od dopisnika „Njujork Tajmsa“ Rejmonda. To pismo se nalazi u, spominje se u dispozitivu optužnice, koji me molio da se nađe samnom i tražio je u tome da mu dam nekakav intervju ili da pristanem na razgovor. To je bilo oko 9 časova. Oko 10 časova ja sam zakazao telefonom sastanak sa njim za sutra u 11, ili pola 11 časova u hotelu „Union“. Nisam odmah bio rešen da mu dam intervju, ali sam već bio na pola, tako za sebe rešio da se na neki način javno moram solidarisati sa Dedijerom. U toku noći sam ja sasvim zrelo razmišljao i potpuno mirno odlučio da dam intervju koji se nalazi pred Vama. Sutra dan kad sam se našao sa Rejmondom u određeno vreme ja sam mu postavio dva uslova. Ovo ističem zbog toga, ova dva uslova, što je to važno kao dokaz da taj mu nisam dao intervju. Ja sam Rejmondu postavio ovaj uslov: ili da mi na pismeno postavi pitanje i na pismeno da mu odgovorim ili da imamo, kako je to u svetu uobičajeno, jedan nevezan razgovor, ali on ipak da mora intervju da mi pokaže; da u protivnom slučaju neću da dadnem intervju. Ovaj. Da sam ja „Tajmu“ kao što tužilac pretpostavlja, dao sličnu izjavu, ja bih takođe tražio uslov da intervju pregledam. Prema tome je očevidno i po tom detalju da ja „Tajmu“ nisam dao izjave.

PRETSEDNIK: Dobro, da idemo ovim redom, pa ćemo posle o tome.

ĐILAS: U 5 sati posle podne, kako sam se dogovorio sa Rejmondom ja sam njega našao u hotelu „Excelzior“, gde smo se našli, on mi je pokazao intervju, ja sam ga površno, taj intervju, pregledao, jeli, i odobrio da može biti objavljen. Da se ovaj izraz „površno“ ne bi krivo razumeo ja intervju u celini smatram za svoj i ostajem kod svih tačaka koje su kod, u intervjuu nabrojane, svega smatrajući ga da je potpuno tačan, da odražava moje mišljenje i da je istinit. Neću time da kažem da neki izraz, ako bih ja pisao tekst ne bih kazao drukčije.

PRETSEDNIK: Koje izraze?

ĐILAS: Pa kad budemo čitali intervju, ja ću naći. Recimo izraz „najreakcionarniji“ ja bih zamenio recimo sa reakcionarnim. Onda ima jedan izraz, vi-

deo sam kad sam čitao ovaj tekst, koji je blaži čak nego što bih ja upotrebio. Dakle, imate i u jednom i u drugom pravcu, mogao bih kad bih pisao kažem tekst, ja bih drukčije stvari možda kazao, ali on održava potpunu suštinu mog mišljenja, i suštinu mojih pogleda i smatram da je on u svim pojedinostima istinit i da sam ja samo istinu rekao. Posle toga su kod mene dolazili i drugi strani novinari. U saslušanju pred islednim sudijom ja sam se setio svih koji su došli, jedino nisam mogao tačno da utvrdim datume i vreme kad su oni dolazili; nikom nikakve više intervjuue nisam davao. Ti su se novinari zadržavali kod mene kratko vreme po najviše do 10 minuta, jedino se dopisnik „Rojtera“ zadržao možda nešto duže. Nikakve intervjuue nikom više nisam davao. Važno je pri tom uočiti sledeću činjenicu, da ja ni jednog stranog novinara nisam tražio, ono što optužnica očevidno pokušava da prikrije. I ne samo što pokušava da prikrije nego i izvrće istinu. Ona prosto kaže, da sam ja tražio druga lica kad nisam mogao naći socijaliste, prema tome, ja ću o tome još detaljnije, detaljnije govoriti. To je što se tiče samih onih činjenica kako su se one dogodile. Optužnica polazi od pretpostavke da smo se ja i Dedijer dogovorili. On ne navodi zato apsolutno ni jednu činjenicu, niti može navesti, javni tužilac, ni jednu činjenicu. Stvari su između mene i Dedijera tekle potpuno kako sam izložio. A ako on ne može da navede ni jednu činjenicu da smo se dogovorili, onda mu ne ostaje drugo nego ili da se služi netačnostima ili da primi naš iskaz kao tačan. Šta mu drugo ostaje, ja ne mogu da razumem. Normalna ljudska logika ...

PRETSEDNIK: Dobro.

ĐILAS: ... bez obzira na pravo postavlja stvari tako. Pitanje se postavlja koje su mene pobude rukovodile da dam sledeću izjavu. Pobude su bile sledeće: prvo, ja sam se solidarisao sa Dedijerom kao svojim ličnim prijateljem, jer se on isto solidarisao sa mnom na III Plenumu i to sam se solidarisao sa njim što sam čvrsto uveren da je on u pravu. Kada bi bio uveren da Dedijer nije u pravu ja bih zadržao sa njim normalne prijateljske odnose ali se javno sa njim ne bih solidarisao.

Druga pobuda je kod mene bila političke prirode tj. ja sam hteo da javno iskažem svoje mišljenje šta mislim o prilikama u Jugoslaviji. Kako u zemlji nisam imao zato nikakve mogućnosti u domaćoj štampi da to učinim, što kažem i u svojoj izjavi, datoj „Njujork Tajmsu“, u situaciji u kojoj se nalazio Dedijer pod jednom nepravednom optužbom meni nije preostalo ništa drugo nego da se obratim jednoj stranoj novini, odnosno kada se ona meni obratila da dam intervju. Optužnica pokušava da veštački, veštački pokušava da prikaže kako sam ja dao „Njujork Tajmsu“ izjavu da bi se

povezao s nekim inostranim krugovima i na taj način svesno i namerno potpalio već unapred pripremljenu kampanju tih inostranih krugova. Pre svega mislim da je vrlo važno za ocenu cele stvari utvrditi karakter „Njujork Tajmsa“ i šta se sve u to vreme događalo. Dva dana od prilike ili možda tri ili jedan, svejedno, dva dana pre moje izjave isti „Njujork Tajms“ objavio je deklaraciju Nehru-Tito u celini, onda dolazi iza toga moja izjava, 29. ili 28. imam tamo zabeleženo, on objavljuje takođe izjavu Kardelja koju je dao u Sarajevu protiv nas. Prema tome, ako je „Njujork Tajms“ hteo da potpiri kampanju protiv nas, onda u stvari nije uradio ništa drugo nego dao informacije. Isto tako objavio je Kardeljevu izjavu, prema tome dao je podršku Kardelju protiv nas, mene, objavljuje Nehruovu izjavu.

PRETSEDNIK: Da se mi ograničimo na ovo. Ja mislim...

ĐILAS: Ne, ovo je važna stvar. To su isto tako činjenice, ovo je politički proces. Mi moramo sklopiti događaje tako da dobijemo celinu.

PRETSEDNIK: Pa sad, ovo je za nas običan proces. Za sud je običan proces.

ĐILAS: Za vas jeste, znate, ali ja se moram braniti logikom.

PRETSEDNIK: Za sud je običan proces.

ĐILAS: Tom istom „Njujork Tajmsu“ daju izjave svi zvanični jugoslovenski funkcioneri.

PRETSEDNIK: Vi ste optuženi kao građanin.

ĐILAS: Sem ostalih i maršal Tito od prilike jednom godišnje. Prema tome taj je list reakcionaran, i instrumenat strane propagande izgleda samo kad mu ja dajem izjave, a ako mu daje neko drugi, ko hvali prilike u Jugoslaviji, onda je to svetsko javno mnjenje, svetska štampa i slične stvari. Prema tome je očevidno da se tu građani ne tretiraju u stvari na jednak način. Ja sam, kao vrlo važan elemenat navodi optužnica, da sam ja smišljeno dao izjavu u vezi sa putem Pretsednika Republike u Indiju i Burmu. Ja sam naveo činjenice kako je došlo do moje izjave, prema tome on može samo da konstruiše obzirom da su se događaji dogodili istovremeno, da sam ja dao povodom Titovog puta u Indiju. Međutim, povodom Titovog puta u Burmu ja sam stvarno dao jednu izjavu.

PRETSEDNIK: Kome?

ĐILAS: I to sam je dao dopisniku „Rojtera“ kad mi je pokazao Kardeljevu izjavu iz Sarajeva i tražio da se izjasnim, ja sam rekao ne, ja nikakvu izjavu povodom Kardelja nemam da dadem, jedino nije tačno da je moja izjava ikakvim putem Pretsednika Republike u Indiju i Burmu, pošto ja

taj put odobravam. ja ga stvarno odobravam. Sem toga odobravam ga, na kraju odobrava ga moja politička prošlost, ja sam radio na pripremi tog puta u svoje vreme i samim svojim putovanjima i direktnim kontaktima sa izvesnim stranim državama. Za vreme ili Plenuma kad je prema meni vršeno jedno drugo, drukčije vrste suđenja niko nije putovao, pa su se ove stvari isto manje više događale. A drugo, ne može se tražiti po mome mišljenju ono što državni tužilac kaže...

PRETSEDNIK: Dobro.

ĐILAS: ... od građana da čute ako imaju neko mišljenje da iskažu dok putuju državnicima u inostranstvo ili sklapaju međunarodne ugovore. To je što se tiče tih, tih stvari. Zadržao bih se samo kratko na pitanju inostranih krugova koje pominje optužnica. Ona potpuno ne navodi ko su ti inostrani krugovi. Ko je to? Jel' to neka vlada, jel' to neka obaveštajna služba, jel' to neka ambasada, s kojom sam se ja povezao? Jel' to neka politička partija? Vi tražite da ja budem suđen na osnovu nekakvih izmišljenih, maglovitih inostranih krugova. Molim vas lepo, ako je to neka, na stranu što Vi na taj način pokušavate

PRETSEDNIK: Obratite se sudu.

ĐILAS: ... mene da ocrnite u javnosti, da, navedite vi činjenice koji su to inostrani, inostrani krugovi. Vi govorite jednu potpuno iskonstruisanu i maglovitu ...

PRETSEDNIK: Jeste li čitali izjave u štampi? Čija je ta štampa?

ĐILAS: Govoriću ja o toj štampi. Ja sam Vam na primer u „Njujork Tajmsu“ takođe izneo da sva štampa istovremeno donosi paralelno, sliku Kardeljevu i njegovu izjavu istovremeno kad donosi i moju izjavu.

PRETSEDNIK: To je druga stvar.

ĐILAS: Prema tome inostrani su krugovi: ja ne tvrdim molim vas družite predsedniče da me razumete; ja ne branim sve što je pisala strana štampa o nama. Ona je pisala tačne i netačne stvari, kao što štampa vrlo često i obično piše. One koje su netačne ja se od njih ograđujem, ako bi mi se pokazao tekst ja bi za svaku koju mislim da je tačna, ja bih rekao ovo smatram da je tačno. Razume se da je tu u stranoj štampi bilo preterivanja i netačnosti. Na kraju krajeva nisam ja odgovoran šta piše strana štampa, nego ona. Dakle, inostrani krugovi su potpuno ostali jedna neodređena i maglovita činjenica iza koje treba da se opravda da ustvari mene javni tužilac tuži zbog toga što sam se usudio da iskažem javnosti svoje mišljenje koje, jeste faktički opoziciono prema unutrašnjoj politici Saveznog Izvrš-

nog veća. Što se tiče spoljne politike ja se sa njom slažem, i ja nikad nigde nisam pravio primedbe na spoljnu politiku.

TUŽILAC: Znači, nije jedinstvo spoljna i unutrašnja politika?

PRETSEDNIK: A da li jedna spoljna, unutrašnja i spoljna politika ima veze? Tako nekako nije jasno sudu kako Vi to delite.

ĐILAS: Ima veze, ima veze, i moguće da se, pošto je naša spoljna politika, politika u suštini, politika nezavisnosti, ja je odobravam. Ja u našoj spoljnoj politici, ja ću Vam tačno reći šta ne odobravam, ja ne odobravam galamu koja se pridaje toj spoljnoj politici preveć, pridavanje značaja previše nekim događajima koji nisu značajni i ne odobravam velike reprezentativne rashode koji idu na spoljnu politiku. Inače, ja što se tiče svih ugovora koje Vlada zaključuje, ja se sa njima slažem. Zašto je moguće da bude disharmonije između spoljne politike i unutrašnje politike, iako je spoljna politika u izvesnom smislu, ja se sa Vama slažem, izraz unutrašnje politike. Da Vam navedem primer stare Jugoslavije. Kada su vladajući krugovi stare Jugoslavije, ja Vam navodim samo letak Centralnog Komiteta, sada mi je pao napamet, koji je pisao Tito iz 1937. zauzeli izvestan stav otpora prema Hitlerovskoj Nemačkoj, iako su ti krugovi bili izvanredno reakcionarni u unutrašnjoj politici, u tom Proglasu CK kaže se: „Mi podupiremo čak i Vlada ukoliko pravi te gestove otpora i nezavisnosti prema Hitlerovskoj Nemačkoj“.

PRETSEDNIK: Znači i u tom smislu, u tom smislu.

ĐILAS: Ono što je u spoljnoj politici za nezavisnost ...

PRETSEDNIK: Dobro.

ĐILAS: I protiv mešanja, ja se s tim slažem.

PRETSEDNIK: Da idemo dalje napred.

ĐILAS: Ja ću o tome još opširnije možda imati prilike da govorim. Javni tužioc navodi kako je na bazi naših izjava došlo do stranog mešanja u naše unutrašnje stanje. On ne kaže konkretno kakvog mešanja, a daleko je od toga da uspostavlja vezu između naših izjava i tog stranog mešanja. Mislim, pošto ja nisam pravnik, da nema smisla ni da ja objašnjavam njemu šta je strano mešanje. Strano mešanje to su slanje trupa, to je ultimativni zahtevi upućeni nekoj vladi za izmenu unutrašnjeg poretka, to je ekonomska blokada i ubacivanje bandi.

TUŽILAC: A propaganda nije?!

ĐILAS: Molim vas lepo. Propagandu vodimo i mi isto tako protiv drugih zemalja pa, nas niko ne opominje da je to mešanje.

TUŽILAC: Ni kad se traži da se promeni ovo ili ono u unutrašnjem poretku?

ĐILAS: U toj stranoj štampi, javni tužilac je bio ljubazan da nam je ostavi na raspoloženje, mi nismo našli, ja i moj branilac, nigde zahtev za promenom unutrašnjih prilika u Jugoslaviji, ni u jednoj novini da je direktno postavljen zahtev, čak da i da neka novina i postavi takav zahtev, on bi na kraju bio smešan, on bi bio celom svetu smešan i nama bi morao biti smešan. Prema tome, ja smatram da je navod optužnice, da je došlo do stranog mešanja, pobuđenog našim izjavama netačan. Ako on tvrdi da je došlo do kampanje i pisanja strane štampe on ima pravo u tom pogledu, do izvesne mere, ali ne može biti govora o stranome mešanju. Nigde pravo u svetu, sem izgleda kod nas, ne smatraju negativno pisanje o političkim prilikama u nekoj zemlji mešanjem u unutrašnje prilike te zemlje, nego smatraju kritikom manje ili više pravednom, tačnom ili više netačnom. Uzmite kada „Borba“ piše skandalozne članke o Parizu, koji su kulturna sramota za ovu zemlju, zamislite da francuska Vlada sada uputi nama notu ...

PRETSEDNIK: Molim Vas o tim stvarima da se tako ne izjašnjavamo ...

ĐILAS: ... i da kaže, molim Vas, nemojte da se mešate u naše unutrašnje stvari.

ĐILAS: To ja imam pravo o našoj štampi da govorim, šta želim.

PRETSEDNIK: To štampi, ali ne možete pred sudom.

ĐILAS: Da, moram, hvala Vam, izvinite.

TUŽILAC: Samo vodite računa o zakonima našim.

PRETSEDNIK: Jeste, molim Vas, to treba da ...

ĐILAS: Nema sumnje da je indirektni navod optužnice, kako je strana štampa nas u izvesnoj meri pomogla, tj. da su do izvesne mere i tačni navodi u optužnici i da nas je pomogla, mislim u izvesnoj meri pretežno preko donošenja činjenica o samim događajima koji su se dogodili. Ja ne mogu da shvatim logiku optužnice koja prema meni zauzima jedan stav, a recimo prema Vladi zauzima drugi, sasvim drugi stav. Činjenica je da je kominformovska štampa sva podupirala zvanični stav Vlade FNRJ protiv mene i Vlade Dedijera. „Dejli Vorker“, iz Londona, piše kako sam ja u svojoj izjavi „Njujork Tajmsu“ tražio vraćanje kapitalizmu, tj. vraćanje industrije privatnim vlasnicima, to je manje više isto što je rekao Kardelj u Sarajevu. „Unita“, talijanski organ KP, piše i „Paese“ kako su celu ovu stvar skuvali Amerikanci zajedno samnom i Dedijerom. A „TASS“, sovjetska agencija, podupire zvanični stav indirektno a čak i direktno podu-

piru zvanični stav. Ja sam daleko od toga da osumnjičim Vladu FNRJ da je ona instrumenat ovih krugova. Naprotiv, dogodio se jedan događaj i sada svaki iz svojih pozicija polazeći zauzima stanovište prema tome slučaju. Nije mi jasno druže predsedniče ovako obilje citata u optužnici. Na momente mi optužnica, moram da budem iskren, ličila ...

PRETSEDNIK: Pa nemojte, ja ne bih, nemojte govoriti o optužnici. Govorite o onim činjenicama koje, a činjenica je optužnica.

ĐILAS: O činjenicama. Dobro. Evo, on ovde navodi tri citata. Evo navodi citat iz mene iz 1952. godine.

PRETSEDNIK: E to.

ĐILAS: Ja ostajem kod toga citata i moji se pogledi u pogledu toga citata ništa nisu promenili ni danas. Međutim, on je citat uzeo iz jedne sasvim druge situacije, iz situacije kad smo mi još imali neko demokratsko kretanje u napred i citat koji se odnosi, kako se to kaže u citatu, na ljude koji su protiv socijalizma. Međutim, ja protiv socijalizma nisam, kako ja tamo kažem oni koji nisu oduševljeni socijalizmom kod nas oni su čak i protiv njega. I dalje, u tom citatu kaže da ne treba da ...

PRETSEDNIK: Ne, sudu bi, meni ovde kad ste izlagali samo da razjasnite jednu činjenicu. Vi rekoste da kod tog citata ostajete.

ĐILAS: Apsolutno.

PRETSEDNIK: Samo da on nije

ĐILAS: To je i danas moj stav.

PRETSEDNIK: To je i danas Vaš stav?

ĐILAS: To se ne odnosi na mene.

PRETSEDNIK: Samo što kažete, da smo mi još imali tada neko demokratsko kretanje.

ĐILAS: Demokratsko kretanje, tako da je ova kritika koja je izražena u mom citatu potpuno odgovarala.

PRETSEDNIK: Da.

ĐILAS: Danas mi imamo, mi smo danas

PRETSEDNIK: Tada je bilo po Vašem.

ĐILAS: Demokratsko kretanje, jeste, jer smo

PRETSEDNIK: Dok smo imali još neko demokratsko kretanje do tada.

ĐILAS: Ne, ne do kasnije, ja kažem tada. Ono je prestalo po mom mišljenju u toku 1953. to demokratsko kretanje. U toku 1953, krajem 1953, u toku 1953. godine.

PRETSEDNIK: Dobro.

ĐILAS: Zaustavljeno, došlo je do političke stagnacije, do zaustavljanja demokratskog kretanja. Prema tome, ovaj citat odgovara za onu priliku mada ja kod svih ovih normalnih njegovih kategorija i dalje ostajem. Ali je ...

TUŽILAC: Jeste li osuđivali one koji se obraćaju strancima za rešavanje svojih pitanja i intervencije?

ĐILAS: Znam, ali su se oni obraćali iz jedne pozicije kvazi-demokratske, kvazi-demokratske, a ja se obraćam, slušajte, oklevetan u svojoj vlastitoj zemlji gde nemam gde.

TUŽILAC: A kako to da oni nisu imali pravo?

ĐILAS: Nemam mogućnosti da se obratim, ja se obraćam iz ...

TUŽILAC: Pa molim, onda i oni nisu mogli da se navodno brane, kako ste vi rekli, nego su trebali da se obrate inostranstvu.

PRETSEDNIK: Molim vas, družite tužioče i optuženi, komentar samo, tražite, samo tražite pitanja da vidimo i samo postavite pitanje pa onda da možemo, da pridemo reči.

ĐILAS: Moj citat je potpuno ušao neumesno u optužnicu kao kad bih ja

PRETSEDNIK: I sad Vi opet komentar o optužnici. Ja bih želeo da se ne komentariše o optužnici nego Vi izlažete, eto dobro.

ĐILAS: Evo kažem.

PRETSEDNIK: To, izlagali ste, izlažite činjenice i pobijajte ono što je napisano.

ĐILAS: Sve sam to do sada radio.

PRETSEDNIK: Ne samo optužnicu, da, pominjemo da li je ona formulisana i kako je, to je, ovaj

ĐILAS: Dakle, to je u pogledu Javni tužilac isto tako upotrebljava da smo mi postali oružje stranog mešanja. On tu razume se nije sebi dosledan, na jednom mestu on kaže da su nam strani novinari ponudili usluge, a na drugom da smo postali oruđe stranog mešanja. Za ovo da smo postali oruđe stranog mešanja nije naveo ni jednu činjenicu. To je otprilike važi isto ono što sam rekao za inostrane probleme. Dalje, javna tužba navodi da sam se ja nudio socijalistima, da im dam izjave radi klevetanja naše zemlje, pa pošto nisam naišao na odziv kod socijalista da sam se onda obratio drugim ljudima. To se nalazi, ako Vas interesuje, ja znam stranu ...

PRETSEDNIK: Ne treba mi, to je u obrazloženju.

ĐILAS: I to je ...

PRETSEDNIK: Mi treba da se držimo dispozitiva.

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: I da idemo činjenicama, da raspravljamo ...

ĐILAS: Međutim, ovo nije tačno. Nikakvim stranim socijalistima se ja nisam nikada ni zašto obraćao. Kod mene su, od kada sam ja osuđen na III Plenumu do ove afere sa Dedijerom, bili nekoliko socijalista: Prva je kod mene došla grupa Nemaca, socijalista – omladinaca i ja sam sa njima razgovarao, izneo sam svoje mišljenje o prilikama, ono što mislim, nisam skrivao svoja mišljenja. Posle toga me potražio, ovo je vrlo važno, ja nikog nisam tražio od tih socijalista, ja nisam nikad znao da li su oni u Beogradu, oni su dolazili kod mene preko naših zvaničnih omladinskih organizacija, oni su dolazili kod mene preko „Politike“, preko redakcije „Politike“ su tražili moje adrese i zakazivali mi sastanke. Druga ličnost koja je došla, koja je od nekog naročitog značaja to je Ernest Dejvis, laburistički britanski poslanik. Ja sam se našao s njim, razgovarali smo i tom prilikom on je meni rekao da li bih ja objavio svoje poglede koje sam, koje je iz razgovora samnom čuo. Ja sam rekao da bi ih objavio ali ne u nekoj nesocijalističkoj štampi, nego u nekoj socijalističkoj štampi. Na tome se razgovor između nas uglavnom završio, da ne izlažem šta smo sve razgovarali. Sada sam pročitao u „Nju Stejtsmenu“ njegov članak o tom razgovoru, on je činjenice iz tog razgovora naveo tačno manje više. Međutim, pogledi koje je on tamo izneo o našoj zemlji ja se sa njim, razume se, ne slažem. To nema nikakve veze sa nama. Ja tako rđavo ne mislim o njegovom narodu kao on o mome. On kaže da mi nismo zreli za demokratiju.

Posle toga je bilo od socijalista, još su bili i Azijski socijalisti, bili su i Indusi, bio je jedan profesor induski socijalista. Nikom od njih ja nikada ništa nudio nisam niti sam šta tražio. Induski su socijalisti tražili od mene jednu izjavu kao neki pozdrav njihovoj omladini, s obzirom da sam ja bio u Indiji i da sam, kako su oni rekli, poznat tamo preko štampe, saradivao sam u njihovoj štampi, ja sam i taj kratki pozdrav, u kome se ne pominje ništa Jugoslavija, koji se drži opštih principa dao. Nije mi poznato da je objavljen iako sam čuo da su ti induski socijalisti nešto pisali o meni povodom toga. Dakle, netačan je navod. Izvinite još ovaj momenat, da je, u septembru otprilike dobio sam poziv na saradnju iz Nemačke od redakcije nemačkog socijalističkog časopisa „Socialistiše Gezelšaft“, u principu sam ja na tu saradnju pristao i uputio sam im članak. Nije mi nikad niko odgovorio, da li su taj članak zaista dobili iz te redakcije. Članak se ne odnosi na Jugoslaviju i nema veze sa Jugoslavijom, a ukoliko tretira

neka spoljno-politička pitanja ona nam nisu suprotna ovoj liniji koja je danas usvojena u spoljnoj politici. Nikome nikad nisam pisao niti sam ikome ikada se i za šta obraćao, samo sam vodio prepisku, kao što sam Vam rekao, sa ovom redakcijom, oko tog članka. Ta je prepiska sačuvana, ona je vođena preko pošte, je li, javno, nije skrivena itd. Prema tome nije tačna činjenica, niti to može tužilac ičim da potkrepi, jer ne postoje, da sam se ikome od socijalista nudio da mu dam izjavu a pogotovo ne u nekakvim neprijateljskim listovima. Isto to što se odnosi na socijaliste, odnosi se i na sva druga strana lica.

Da bi Vam činjenice oko toga bile potpuno jasne ja ću najkraće moguće izložiti sa kojim sam se strancima video od kad nisam ministar, je li, otkad nisam potpredsednik Saveznog Izvršnog veća, do danas. Već sam te socijaliste nabrojao, i zaboravio sam još pri tom jednog američkog profesora koji je takođe kazao da je socijalista Niel-a i neka američka grupa omladinaca. To je sve u ovom periodu u kome sam rekao. Od septembra meseca do oktobra. Posle prestanka mojih zvaničnih funkcija ja se ni sa kim od stranaca nikad nisam video dok nisam predao svoju partisku knjižicu, mislim krajem marta ili početkom aprila. Tada je kod mene došao dopisnik „Rojtera“ da traži izjavu, ja sam ga odbio, nisam ga čak ni primio, ispred kuće sam ga odbio. Posle toga su došli ovi famozni supruž[nici]i Born koji su ovako pogreškom ušli u ovu optužnicu. Oni su mi odmah rekli, ja sam rekao izvinite, njih znam od ranije sa konferencija za štampu, znam ih od ranije, izvinite rekao sam ja nikakve intervju ne mislim da dam i ne želim da dajem. Kad su mi oni rekli da ne žele intervju nego samo da razgovaraju samnom, jer sam im interesantna ličnost, hoće da rade moj politički pokret ili ne znam šta, ja sam se sa njima dva puta sastao. Tema razgovora je bila najraznovrsnija, od Nehrua, filozofije, Trockog, pa i do naših konkretnih pitanja. Ja sam se u svojim stavovima tada kretao potpuno u okviru svojih članaka objavljenih u „Borbi“, koji pretpostavljam da su Vam i poznati. Od tada do slučaja Vladimira Dedičera ja nijednog stranog novinara nisam video, sem te supruge Born, ona je pre svega Jugoslovenka i otuda je znam. Od prestanka mojih zvaničnih funkcija.

PRETSEDNIK: Od predaje partiske knjižice?

ĐILAS: Ne, ne, ne. Od prestanka mojih zvaničnih funkcija. Ja sam se video samo sa supruž[nici]ima Born kojima nisam dao nikakvu, u aprilu mesecu, kojima nisam dao nikakvu izjavu, ni sa jednim novinarom stranim se nisam sreo do slučaja Vladimira Dedičera, ni sa jednim, ne samo

novinarom nego ni sa jednim strancem, sem onih socijalista koje sam naveo. To sam već izložio. Prema tome, tvrdnja optužnice da sam ja preko nekih drugih stranih lica, kako on kaže, javni tužilac, preko drugih stranih lica, da, on kaže: „Slično prošao i sa pojedinim, pošto on u svojoj zemlji nije mogao da nađe ljude koji bi ga pomogli i pošto je slično prošao i sa pojedinim socijalističkim pokretima u inostranstvu i pojedinim inostranim socijalistima, koji nisu hteli da mu služe kao oruđe za klevetanje naše zemlje i njenih predstavnika“, e sad ovo ja demantujem. Ovo sam o socijalistima već rekao, „on je počeo da se obraća drugim ljudima iz inostranstva“, čak ne kaže ni akreditovanim dopisnicima u Beogradu, „nego drugim ljudima iz inostranstva, a koje je znao da će to prihvatiti, koji su ga potstrekavali i nudili mu svoje usluge“.

PRETSEDNIK: Molim, samo jedan ton ovde, sud je sud i bez ...

ĐILAS: Prema tome ne postoje nikakvi ljudi iz inostranstva sa kojima sam ma kakve veze imao, ne postoje nikakvi strani novinari do slučaja Dedijera, kad sam dao izjavu „Njujork Tajmsu“, čak ni stranim novinarima nudio nisam kojima sam davao ma kakve izjave, a pogotovu ne postoji niko ko bi me potstrekavao i nudio mi svoje usluge u tu svrhu, u svrhu klevetanja, kako kaže optužnica, naše zemlje. Ne postoje nikakve činjenice niti mogu postojati na kojima bi se ova optužba, indirektno rečena, teško jako, jer to je ustvari špijunaža samo što to tužilac nije rekao je li, koja bi se mogla meni staviti na teret.

PRETSEDNIK: Optužnica stavlja neprijateljsku propagandu.

ĐILAS: Da, samo ovako, propagandno ovo zvuči na što zvuči, znate, a osobito kad nije tačno.

PRETSEDNIK: Dobro. Dalje.

ĐILAS: Zadržao bi se pre svega na jednom pitanju posebno. Moj je utisak iz optužnice da mene ne goni ni javni tužilac nego Vlada, preko javnog tužioca. Zašto je inače potreban citat da zakonska Vlada ima prava, ako zakon treba da deluje mehanički samo svojim postojanjem i postojanjem organa koji ga štite jeli, koji ga vrše, a među njima spada i Javno tužništvo.

PRETSEDNIK: Pa dobro, ovde je optužnica Javnog tužioca, a to što je u ...

ĐILAS: Ne samo to, nego on kaže Vlada ima pravo zakonski da me goni. Vlada nema pravo ...

TUŽILAC: To je o stranim dopisnicima koji smatraju da po Vašem slučaju treba da se sudi.

ĐILAS: Onda pišite članak u novinama.

PRETSEDNIK: Dobro, dobro, ovaj.

ĐILAS: Drugo, koliko je Javno tužništvo bilo pod opsesijom ove javne kampanje, izjava zvaničnih političkih ličnosti se vidi da direktno ulaze Kardeljeve reči u optužnicu „ucena našeg demokratskog sistema“ to je direktno uzeo iz Kardelja. Ja smatram da treba da mi sudi zakon i da me Javni tužilac optužuje kao branioc zakona a ne kao organ Vlade.

PRETSEDNIK: Dobro, o tome nećemo, to nije predmet.

ĐILAS: Pa to je vrlo ozbiljan predmet.

PRETSEDNIK: Pa ovde imamo optužnicu Javnog tužioca koji je po svim našim zakonima ovlašten da podnosi optužnicu, o tome nećemo, a to što je, šta je on u razlozima rekao, to je druga stvar, po mišljenju suda. Sad tu nije

ĐILAS: Ja bi se samo još osvrnuo na jedno pitanje, ima još dva ustvari pitanja, biću kratak. Prvo ja sam, ovo što sam ja izjavio „Njujork Tajmsu“ to je identično sa mojim člancima koji su objavljeni u „Borbi“, po suštini, u svoje vreme pre III Plenuma, identično sa mojim stavovima, koji su javno izloženi pred III Plenum. Ja mogu da citiram ako smatrate da trebam.

PRETSEDNIK: Ne treba.

ĐILAS: Molim, ja mogu da citiram da se tačno vidi da iste stvari o stagnaciji iste stvari o tome, o nedemokratskim, o jačanju birokratizma kod nas koje nisu tako izričito rečene, ali ...

PRETSEDNIK: Ali je III Plenum konstatovao da su netačne te Vaše tvrdnje.

ĐILAS: To je mišljenje III Plenuma, a mišljenje III Plenuma nije meritorno.

PRETSEDNIK: Pa sad.

ĐILAS: Ono je samo meritorno kao politička sila, snaga, a ne kao istina.

PRETSEDNIK: Sad ne mogu da, sad nećemo da se upuštamo u to, mislim da nije ...

ĐILAS: Nije mesto, slažem se.

PRETSEDNIK: Da.

ĐILAS: Jer bi smo otišli u drugom pravcu. Prema tome te su ideje identične ja mogu to da dokažem i sud može da se uveri. Drago, Karlo Kaulih, austrijski socijalista objavio je razgovor samnom, taj je razgovor vođen u septembru mesecu, ja sam od istražnog sudije tražio da se to priloži materijalima, ovde nije priloženo, mada sam ja tražio u svom saslušanju,

objavio je iste takve moje poglede kakvi su u „Njujork Tajmsu“. To je druga činjenica. Treća činjenica, čak i „Njujork Tajms“ od 7. decembra, našta se poziva i optužnica kao na liniji da je kampanja bila pripremljena citira manje više te iste moje poglede, i citira ih na osnovu onoga što je taj dopisnik doznao iz moje izjave već objavljene, koju je objavio Karlo Kaulih i iz, i verovatno nešto je saznao od nekog od tih socijalista što su bili kod mene. Pazite logiku optužnice, ako su moje misli pre III Plenuma i moja izlaganja bili slična ovima koji su u „Njujork Tajmsu“, ako su, ako je moja izjava Karlu Kaulihu, koja je objavljena, identična sa mojim sadašnjim pogledima izloženim u „Njujork Tajmsu“, a jeste identična, ako je ovo pisanje „Njujork Tajmsa“ od 7. decembra, dakle, kako kaže optužnica daleko pre ovog događaja identično sa mojim pogledima izraženim u „Njujork Tajmsu“, onda se postavlja pitanje, zašto Javni tužilac nije mene tada pozvao, pozvao na odgovornost. Očevidno je, za mene, da su dejstvovali faktori koji nisu identični sa nekim zakonskim potrebama i sa samim zakonom. To samo dokazuje da je optužnica pravljen za jedan određeni politički momenat i da nije na zakonu osnovana. Drugo ...

PRETSEDNIK: Ja bih samo optuženi da Vas potsetim da tu razjasnimo stvar. Ovde optužnica kaže da Vaša izjava je došla u momentu, naročito izabranom momentu.

ĐILAS: Ja sam Vam rekao da taj momenat ne postoji ničim zasnovana činjenica, on ne dokazuje to ničim i ni jednom činjenicom on ne dokazuje da sam ja birao momenat, nego je momenat meni nametnut. Na kraju krajeva, zašto se čekao IV Plenum koji je bio u martu mesecu do decembra meseca da se Dedijer izvede pred Kontrolnu komisiju? Znači da se tražio pogodan politički momenat za Vladu. I taj momenat stvarno pogodan za Vladu je nastupio i unutarnji i spoljni. Ja ću se okrenuti druže predsedniče kratko na same inkriminisane izraze.

PRETSEDNIK: De, da vidimo.

ĐILAS: Na same i time ću ...

PRETSEDNIK: Na to.

ĐILAS: I time ću ustvari završiti. To su izrazi „očekivao inkviziciju“, „totalitarni aparat“, „najreakcionarniji elementi“, to su ti izrazi, a na one izraze iz „Tajma“ neću da se osvrćem prosto što ja tu izjavu nisam dao i nije moja i nema razloga.

PRETSEDNIK: To optužnica u dispozitivu ne stavlja na teret.

ĐILAS: Da, zato se na njih neću ni osvrnuti.

PRETSEDNIK: Prema tome.

ĐILAS: Samo ću se na ovu izjavu ...

PRETSEDNIK: Mi hoćemo samo iz optužnice, ono što je u dispozitivu.

ĐILAS: Ja ostajem kod tih svojih izraza i smatram da su tačni i da se mogu dokazati. Međutim, pošto je u politici normalno da se o svom političkom protivniku kaže mišljenje koje se ima, mislim da za sud nema apsolutno nikakvog značaja hoću li mu ja dokazivati da li su to reakcionarne ili najreakcionarniji elementi i slične, i slične, i slične stvari. Ja ću se u završnoj reči i na to nešto malo više možda osvrnuti. Ja bi se samo osvrnuo na izraz „Inkvizicija“ i na ono pitanje „da smo trpali“, „da ljude nismo stavljali u zatvor“, ono što mi inkriminišete iz 1951. godine.

PRETSEDNIK: Iz 1950. i 1951. godine.

ĐILAS: Da, prvo ću se na to osvrnuti, ovo iz 1951. godine. Tu se prosto radi o nerazumevanju Javnog tužioca, ja sam video da to nije ni islednik, ni isledni sudija shvatio. Tu sam ja ustvari govorio pozitivno o političkim prilikama kod nas. Ja sam tu rekao od, da otprilike kažem ako je neka reč netačna, ja sam rekao otprilike ovo i to u izjavi stvarno tako i stoji: „A 50-oj i 51-ov kod nas je počela da se razvija atmosfera slobode“. Dakle to je pozitivan odnos prema tadašnjim prilikama i stanju kod nas, nastavio je on, tj. ja kažem Dedijeru.

PRETSEDNIK: Hm, hm, gde je to Vaše?

ĐILAS: To je na samom početku.

PRETSEDNIK: „Ujedno kod nas je u 50-oj i 51-oj godini počela da se razvija atmosfera slobode, nastavio je on“.

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: „Policija više nije ...“

ĐILAS: Da. „Policija više nije stavljala ljude u zatvor“. To mi inkriminiše optužnica. Ja s tim tvrdim, je li, da policija nije više stavljala, od toga perioda, da je počela jače da se uvodi zakonitost, da nije stavljala u toj meri kao do tada, do septembra, ljude u zatvor.

PRETSEDNIK: Ja bih hteo da Vi sudu objasnite ...

ĐILAS: Hoću, ja ću da objasnim.

PRETSEDNIK: Jer ovde se radi o ograđenom vremenu. Od 1950. i 1951. godine kao da se taj period izdvaja od 1955. i 1954. godine.

ĐILAS: Ne, ne bih rekao.

PRETSEDNIK: Je li Vi mislite na samo taj period ili na ...

ĐILAS: Ne, ja ga ne izdvajam.

PRETSEDNIK: E, pa to, ali to se ne vidi u ovoj, ako se jasno ...

ĐILAS: E pa vidi se, dovoljno je, jer je sada jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode, na primer, u umetnosti i književnosti, koje se Pa vidite kako radnja kaže, „počela je da se razvija atmosfera slobode“ ja ne tvrdim da je zakonska strana tih stvari, je li, gde da ga sklonim, samo smeta. Je li treba da bude?

PRETSEDNIK: Mora da bude, inače ne čuje se.

ĐILAS: A, onda nisam razumeo. Ovaj, prema tome ja mislim, i prema mom mišljenju, to proizilazi da je kod nas počelo jače uvođenje zakonitosti od ovog perioda pedesete i 51-ve godine. Pazite kako ja nastavljam. E sada je jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode. Koje, postavlja se pitanje. Samo ove slobode da policija više nije stavljala ljude u zatvor i kao na primer, u umetnosti, u umetnosti i književnosti. Dakle, ja se odnosim pozitivno, ne treba da Vam citiram, Plenum, CK govore Rankovića, šta je on govorio, o ovom periodu pre 50-te i 51-ve, da je kršenje zakonitosti bilo masovno na svim stranama u zemlji. Uostalom ja to znam iz svojih službenih, i sa položaja na kome sam bio. Ja lično smatram da je baš ovo uvođenje zakonitosti.

PRETSEDNIK: Ne, radi se o ovome. Ja bih samo sudu da objasnite. Zašto tada niste rekli, u 50-oj i 51-oj?

ĐILAS: Pa, rekao sam ...

PRETSEDNIK: Do 54-te.

ĐILAS: Pa rekao sam

PRETSEDNIK: Ali to se ne vidi.

ĐILAS: Pa vidi se.

PRETSEDNIK: Ne vidi se ovde, u tome je ... Ja na primer ne mogu da vidim.

ĐILAS: Dozvolite, ali se vidi vrlo jasno, tendencije izjave.

PRETSEDNIK: E sad to ...

ĐILAS: Da je tada išla demokratizacija.

PRETSEDNIK: Ne, baš obratno, sudu baš obratno proizilazi. Da je samo u tom periodu bilo izvesnih sloboda, a da 53. i 54. godine ne ide tako.

ĐILAS: E, to ja ne kažem da ne ide. Ja sad ne znam na osnovu čega ...

PRETSEDNIK: Čim se ograđujete. Tako, meni nije jasno, ja bih hteo da Vi objasnite.

ĐILAS: Nema ograde nikakve.

PRETSEDNIK: Vi uzimate samo ovaj ...

ĐILAS: Policija nije više stavljala ljude u zatvor, ali je sada jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode, na primer u književnosti i umetnosti.

PRETSEDNIK: E, samim tim što kažete 50-te i 51-ve, kao da ...

ĐILAS: Ma ne kažem

PRETSEDNIK: Kao da se ograničava

ĐILAS: U 50-oj i 51-oj kod nas je počelo da se utinje, počela ...

PRETSEDNIK: U 50-oj i 51-oj.

ĐILAS: Ja ne kažem da se samo tada, već da je tada počela, ja ne kažem da se samo tada obavila, nego tad je počela jedna radnja koja traje.

TUŽILAC: Jeste, počela u 50-oj i 51-oj, ali i stala, pošto je ...

ĐILAS: Gde ja kažem da je stala?

TUŽILAC: Ne, pa ja ga tako razumem.

PRETSEDNIK: Policija nije više stavljala ljude u zatvor, tu ja ne znam, tu nije precizno.

ĐILAS: To je apsolutno krivo tumačenje od strane javnog tužioca. Ja sam to primetio.

TUŽILAC: Nije to jasno, ni istražnom sudiji nije bilo jasno.

ĐILAS: U svakom slučaju je jasnija moja pozicija nego zaključivanje javnog tužioca.

TUŽILAC: Dobro, hajde da vidimo dalje.

ĐILAS: Počela da se razvija atmosfera slobode.

TUŽILAC: Vi ste na saslušanju rekli, kod istražnog sudije da ste se nejasno izrazili, u zapisniku.

ĐILAS: Znam, ali ja nisam tako rekao. Dajte da pročitam, zapisnik.

TUŽILAC: To ste Vi rekli.

ĐILAS: Nisam ja kod istražnog sudije rekao.

PRETSEDNIK: Kako, sad ja hoću da Vi sudu objasnite, bez obzira na onog kod istražnog sudije, da objasnite kako Vi sad

ĐILAS: U vezi sa svim onim

PRETSEDNIK: Ne samo ovo u vezi 50-te i 51-ve.

ĐILAS: Počela tada i da je trajala do 53. i 54. godine. U 54-oj godini imamo samo značajnije političke događaje na liniji demokratizacije, ovaj zakon o postupku, koji je po mom mišljenju jedan od najznačajnijih naših zakona, političkim, posle rata. O krivičnom postupku.

TUŽILAC: 54-te januara.

ĐILAS: Jeste, 54-te januara. Inače nekakvih političkih promena unutar nema nikakvih, ima čak i nekih stvari koje su nazad otišle. Na primer, pitanje štampe, to je po mom mišljenju nazadovalo, čak u poređenju sa 53-om i 52-om godinom. Ostale stvari što se tiče zakonitosti one su ostale takve kakve su bile i 53-će godine koliko ja znam to bilo je jedno pozitivno

kretanje na liniji te zakonitosti. Time sam, mislim, bar sad izložio jasno. Međutim, uopšte nije u intervjuima, nije normalno, da se sve do detalja kažu stvari, to je jedan politički intervju koji kažete ono što mislite u najgrubljem crtama i to je tako primljeno u svetu.

TUŽILAC: Hm, dobro.

ĐILAS: Prema tome ja mislim da se ovde radi apsolutno o nerazumevanju i da je tu čak moj stav bio pozitivan u odnosu na političke prilike kod nas.

TUŽILAC: Da, to ste rekli i u saslušanju, kod istražnog sudije.

ĐILAS: Da. Još ću se samo zadržati na izrazu inkvizicija. Jer se mislim, radi o jednom svestranom nerazumevanju. Ja smatram da je III Plenum bio inkvizicija. Ja sam to rekao i ja na toj poziciji i stojim. III Plenum je po formi, kako se obavio, da je svak mogao kazati šta misli, on je bio samo po formi demokratski. Forma je zadovoljena, međutim, sadržina njegova je bila čista inkvizitorska. Evo kako. Šta je III Plenum, da li sam ja imao ikakvo krivično delo, ne pred sudom, nego pred Partijom, pre III Plenuma. Da li sam pravio neku grupu, da li sam pravio neku frakciju, za preuzimanje vlasti u Partiji, za propagiranje nekih svojih ideja? Ne, nisam. Ja neću da govorim o zakonskoj odgovornosti, pošto pretstavljam da ju je bilo da bih bio i gonjen. Nikakav ja prekršaj u Partiji nisam napravio, sem što sam javno izložio svoje ideje koje sam i na što sam prema Statutu imao prava, čak i bez obzira na svoje funkcije. Zbog tih ideja ja sam bio na III Plenumu kažnjen, svrgnut sa tih funkcija i stvarno izbačen iz Partije. Stvarno izbačen iz Partije. Dozvolite, na III Plenumu je bio predlog, je bila opšta atmosfera da ja budem isključen iz Partije. Onda je ustao Tito i rekao: – Drugovi, ne treba da ga isključimo iz Partije, da to ne bi iskoristila strana propaganda, kako postupamo kao u Moskvi, nego da mu damo strogi ukor sa poslednjom opomenom. I tako sam ja zbog strane propagande da se ne bi iskoristilo, dobio strogi ukor sa poslednjom opomenom /uz smeh/. Svi su se složili sa tim. To je istina, to nije objavljeno na Plenumu. Pošto smo na tajnom suđenju to mogu da Vam izložim.

PRETSEDNIK: Ovu stvar da, da ...

ĐILAS: Sad ću ja reći zašto je to inkvizicija. Ja dokazujem činjenicama.

PRETSEDNIK: Da, ali da li bi mogli da, Vi ste mogli na III Plenumu da, tada, da kažete isto ovo?

ĐILAS: Jeste, ali šta je bitno, ja ću sad reći šta je tipično ustvari za, šta je inkvizicija uopšte? Inkvizicija je jedan određeni pojam koji je istoriski

vezan za katoličku crkvu i to za određen period vremena katoličke crkve dok je ona mogla da vrtili optužbe, ona tada presude nije vršila protiv krivaca. Za inkviziciju su karakteristične dve stvari: fizička tortura – mučenje, i druga stvar, kažnjavanje jeretika, progonjenje ljudi zbog ideja. To su dve stvari koje su za sve ljude učene, intelektualce, uopšte to su dve karakteristike inkvizicije. Međutim, torturu mi zatičemo u svim periodima društvenog razvitka, nezavisno od inkvizicije. Prema tome tortura nije karakteristika samo inkvizicije, nego u staroj Jugoslaviji, na pr., na policiji ja sam bio mučen ali to nije bila inkvizicija nego je bila tortura. Jer mi niko na policiji nije tražio, niti mi je iko, ni na državnom sudu kad sam bio, tražio, da se odrekнем svojih ideja, niti me zbog samih ideja nije sudio sud za zaštitu države. Čak mi je važno da slobodno mogu imati svoje ideje, nego mi je samo ilegalno i otvoreno propagiranje određenih ideja, kažnjavano.

Prema tome, moj izraz se o inkviziciji može odnositi na dvoje, ili na duhovnu inkviziciju ili i na duhovnu i fizičku. Javni tužilac sam priznaje da je u zemlji uopšte poznato, u našoj zemlji, da ja nisam fizički mučen, i da je samnom u pogledu nekakvog fizičkog, ili nekog sličnog fizičkog pritiska, nije napravljen nikakav prekršaj, nikakva grubost. Što je tačno. Međutim, on kaže, da sam ja neobaveštenom inostranstvu namerno upotrebio izraz inkviziciju, da bih stvorio utisak u inostranstvu, kako sam ja fizički mučen zbog mojih ideja u vezi sa III Plenumom. Ja sam pročitao sve što je pisalo, pregledao sve u stranoj štampi povodom ovoga mog slučaja, sada, ovog novog. Posle III Plenuma strana štampa je sva objavila da ja nisam hapšen, prema tome ako nisam hapšen ne mogu biti ni mučen, da i onda, čak i iza III Plenuma je objavila, da sam ja ostao na slobodi, da sam dobio penziju, da živim više manje normalnim, privatnim građanskim životom, to je i taj Karl Kaulih objavio, u celoj ovoj štampi sada, koju sam sada pregledao povodom izraza, da nađem da li je iko u toj štampi shvatio izraz inkvizicija kao torturu i fizičko mučenje, nema nigde u toj štampi da je iko tako shvatio ovaj moj izraz inkvizicija. A ako ga niko nije shvatio, ja mislim da je to takođe jak dokaz da ga je svak mogao shvatiti samo u duhovnom smislu, samo kao kažnjavanje ljudi zbog ispovedanja određenih ideja. Ja mislim da sam u sličnoj poziciji sada, da ne samo zbog ovih, ja nikakav prekršaj ne vidim da sam napravio, već samo zbog javnog iskazivanja sam došao pod udar javnog tužioca, odnosno optužnice. Nisam samo ja ovako shvatio III Plenum. On je tako shvaćen i kod najkompetentnijih mesta. 25. februara 1954. godine, dok sam ja još

formalno bio član Partije, održao je maršal Tito konferenciju sa stranim novinarima, večeru. To nije objavljeno kod nas, ali je objavljeno, ja imam citat tu kod sebe, ali je objavljeno u „United Pressu“ i AFP objavljuje na primer sledeće: da je tom prilikom maršal Tito između ostalog rekao, da ja nisam bio u užem štabu revolucije, da sam, da nisam bio sposoban ni za kakvu specijalnu funkciju i da mi zato nije ni data, da sam oduvek bio sklon filozofiranju i kao takav, zbog filozofiranja bio oduvek izvesna smetnja u pokretu i u rukovodstvu, pa da zbog tog svog filozofskog skretanja sam bio osuđen na III Plenumu. I izričito ja neću ulaziti šta je tačno u izjavi maršala Tita, i ...

PRETSEDNIK: Dobro, da se ne udaljavamo.

ĐILAS: Ništa se ne udaljavam. I izričito kaže sledeće: – Đilas je politički mrtvac a to je najstrašnija smrt koja nekoga može zadesiti. Politička smrt. Ja se s njim slažem. Najstrašnija smrt jeste politička. Na III Plenumu, zbog ideja, po izrazu Titovom, zbog filozofiranja, kako on kaže, zbog filozofskih shvatanja koja nisu u skladu sa pokretom, kako on kaže, nadamnom je izrečena presuda političke smrti. To je inkvizicija i ništa drugo. Još jedan momenat je važan, koji državni tužilac obilazi. Naime, ja tamo, u vezi sa celim tekstom, kažem, očekivao sam demokratsku diskusiju, a došla je inkvizicija, to jest, ne demokratska diskusija, ja govorim po sadržini nedemokratske diskusije, a ne po formi. Pretpostavka je da li je jedna diskusija demokratska ili nije da u svakom trenutku može biti nastavljena. Ako javni tužilac meni to kaže da ja nisam u svakoj javnom delatnosti bio onemogućen zbog svojih ideja osuđenih na III Plenumu, u toku ove godine dana, to jest na liniji svojih ta delatnost da bude.

TUŽILAC: Vi ste i sami na III Plenumu osudili to.

ĐILAS: Pa ja sad i govorim o tome. Ovaj, ja, onda izraz inkvizicija ne bi bio adekvatan, on to ne može da dokaže, ja sam onemogućen u svakoj ... Što se tiče, pošto je javni tužilac ubacio moje izjave na III Plenumu, ja ću o toj izjavi isto tako da kažem otprilike ono što sam rekao u saslušanju.

TUŽILAC: Ne, nisu predmetne, nego samo kažem što niste hteli da date svoje mišljenje.

ĐILAS: Izvinite, ja svoje političke izjave imam pravo kazati u jednom trenutku kako smatram iskreno da ih, da ih ... Pre svega nisam se ja odrekao svojih shvatanja na III Plenumu. Ja sam delimično u onom momentu, na zahtev Titov i Kardeljev tražio, zbog jedinstva Partije se tražilo od mene da se ...

TUŽILAC: To nije predmetno.

ĐILAS: Zbog jedinstva Partije se tražilo od mene da se odrekнем nekih stavova iz svojih članaka, onih neposredno političkih. Dakle, pošto sam bio pod optužbom da sam cepač Partije, ja sam imao ili javno priznati da sam cepač Partije ili javno se odreći od nekih svojih shvatanja, iako nisam bio ubeđen da treba da se odrekнем. Ja sam stvarno tada iskreno tu svoju, drugu, na III Plenumu dao. Prema tome izraz inkvizicija može se samo, sve činjenice kada analizirate, ako hoćete juridičke, uzmite princip akuzacije i princip inkvizicije.

PRETSEDNIK: Dobro.

ĐILAS: Može se samo shvatiti, samo shvatiti u duhovnom ...

PRETSEDNIK: Dobro, Vi shvatite da je samo u duhovnom pogledu.

ĐILAS: Nema nikakve činjenice, niko u inostranstvu nije krivo razumeo. Inostranstvo i te kako živo prati moj slučaj. Iz svega ovoga bih ja zaključio, još bih dodao jednu stvar, na liniji pošto se sve vezuje sa spoljnu politiku, da ja nikada, ni s kim od stranaca, bio socijalista, bio nesocijalista, bilo od stranih novinara, bilo nestranih novinara, nisam razgovarao o našoj spoljnoj politici. A ukoliko se pominjala naša spoljna politika, ja sam uvek izjavljivao da se slažem sa spoljnom politikom Vlade. Ne vidim razloga zašto u spoljnoj politici, u unutrašnjoj se ne bih slagao, a u spoljnoj bih izjavljivao da se slažem. Od ovih novinara koji su povodom Dedijerovog slučaja bili kod mene, o tome je razgovarao samnom samo ovaj Erl iz „Rojtera“, koliko se sećam ja sam njemu tom prilikom, u razgovoru, rekao da se sa spoljnom politikom naše vlade slažem. Nikada, u stvari, spoljna politika nije bila predmet nikakvih mojih razgovora. Prema tome, iz svega proizilazi ovo: da ne postoji nikakva namera kod mene, da učinim ma šta, što bi bilo suprotno zakonima ili interesima moje zemlje. Ta namera, tu je, optužnica je tu moju nameru malo na veštački, dosta na veštački način, izvukla, iz činjenice koja stvarno stoji, da se ja ne slažem sa našim unutrašnjim prilikama, da smatram da je danas došlo do političke stagnacije, da je zaustavljeno demokratsko kretanje na liniji socijalizma kod nas, iz te činjenice, on, koja stvarno postoji i koju sam javno ukazao preko „Njujork Tajmsa“, jer nisam imao prilike ni na koji drugi način drukčije da je iskažem, on je izvukao jednu netačnu stvar, da sam ja imao kakvih namera. Jedina namera koja je kod mene postojala jeste, da kažem svojoj zemlji ono što mislim o političkim prilikama u njoj, nikakva druga. Time sam ja sa pobijanjem tih činjenica gotov.

PRETSEDNIK: E, sad, da razjasnimo izvesne stvari. Dakle, samo hoćemo, i mada smo o tome govorili, da jasno preciziramo. Onaj dolazak onih

stranih novinara, onog Klarka, gospođe Klark i Kerbera kod vas pre podne 23-eg. Oko 9 sati, posle 9, Vi ste razgovarali sa njima i rekli su Vam da je Dedijer pozvan na Kontrolnu komisiju da, da posle toga ...

ĐILAS: To su meni rekli i za Mitru i za Peka.

PRETSEDNIK: Jeste, Mitru i Peka, i Vi ste im kazali da o tome ne znate ništa. Posle toga je došao Dedijer i Vi ste mu ispričali da je, ovaj, da su bili jutros, složili ste se sa njim, solidarisali i rekli ste mu: „Da sam znao jutros kad su dolazili oni, oni novinari, ja bih im nešto rekao“. E, posle toga, Dedijer je ostao kod Vas na ručku do oko tri sata.

ĐILAS: Tako otprilike.

PRETSEDNIK: Tako, i otišao je. Sudu bi trebalo da bude jasno, otkuda, jeste li. Vi kažete da niste obavestili ovoga Rejmonda?

ĐILAS: Ne, ne, nisam, a imate pismo uostalom.

PRETSEDNIK: Rejmond, nego da je on poslao pismo, posle kraćeg vremena, oko 9 sati. Kako je došlo pismo, je li poštom, u sanduče, ili?

ĐILAS: U 9, ja kad sam došao kući, ja sam ga našao u poštanskom sandučetu, u 9 sati kad sam došao.

PRETSEDNIK: Nađeno u poštanskom sandučetu, to znači moglo je doći još i ranije.

ĐILAS: Nije moglo doći pre 7 časova, jer sam ja bio u bioskopu, ustvari nije pre 7. Bioskopi su ili od 6 ili od 7. Ja bih ga našao da je bilo pre tog vremena.

PRETSEDNIK: Znači, u 7, između 7 ...

ĐILAS: Moglo je doći posle 5 sati, odnosno posle 6.

PRETSEDNIK: Posle 6 do 9.

ĐILAS: Tako otprilike. Moguće je da nisam ni pogledao, ja obično pogledam, normalno pogledam. One je moglo biti bačeno i pre, i u tri je moglo biti bačeno. To ne znam.

PRETSEDNIK: Dobro. Samo da ... tužilac je ... Ovaj, dobro. Znači, to pismo je došlo između 7 19, između 6 19, od Rejmonda.

ĐILAS: Tako otprilike, kao pretpostavka, dosta sigurna.

PRETSEDNIK: E sad, posle toga ste vi, oko 10 sati, telefonom ili ranije, oko 10 sati prema onom Vašem

ĐILAS: Tako.

PRETSEDNIK: Oko 10 sati telefonom, tražili njega i obavestili ga da sutra se nađete. Da li je pre toga Rejmond s Vama ...

ĐILAS: Ja sam Vama rekao, ja Rejmonda nikad od svojih zvaničnih funkcija, do intervjuja nisam sreo na ulici.

PRETSEDNIK: U redu. Nije ranije uopšte ni dolazio.

ĐILAS: Telefonirao je, mislim da je telefonirao, za vreme mog davanja članske knjižice, i odgovorila mu je moja žena ili služavka da ne dajem intervju e, prema tome, nije bilo, može se reći. Nisam ga na ulici sreo od prestanka mojih zvaničnih funkcija, do 24. kada sam mu dao intervju. Inače, Rejmonda sam pozvao, ovako, kao novinara.

PRETSEDNIK: Šta je tamo napisao, izjavljuje u svoju odbranu?

(Daktilografkinja – nije napisano.)

PRETSEDNIK: Razumeo je optužnicu i u svojoj odbrani izjavljuje: kao na zapisnicima kod istražnog sudije ovoga suda okio br. 842/54 od 30. decembra 1954. dalje od 6. januara 1955, 7. januara 1955, i 10. januara 1955. s tim što navodi (sedite) da je u optužnici netačno rečeno u pogledu stranih dopisnika koji su kod njega dolazili 23. decembra oko 9 sati, a name, da se tu radi o dopisnicima Born, već da se radi, kao što je to on i u svojim izjavama na zapisnik kod istražnog sudije rekao o gđi Klark i o dopisniku Kerberu, dopisniku „Frankfurter Cajtunga“. Dalje primećuje da je u optužnici pogrešno rečeno da on prima mesečnu pomoć već da se radi o primanju penzije, mesečne penzije. Dodaje, da izjava koju je dao stranom dopisniku Rajmondu odražava u suštini njegove poglede. Navodi dalje da nikada ni sa kim od stranaca nije razgovarao o spoljnoj politici naše zemlje sem ono što je naveo u svojim saslušanjima kod istražnog sudije. I na kraju navodi da kod njega nije postojala nikakva namera da učini nešto što bi išlo na štetu naše zemlje.

PRETSEDNIK: Molim druga tužioca za pitanje. Pardon. A ja, hoće drug Pantović.

ĐILAS: Treba li isto da pridem?

PRETSEDNIK: Pa možete.

SUDIJA PANTOVIĆ: Mislim ovo, kako ste Vi shvatili ovo interesovanje stranog, ovog, dopisnika, pored slučaja Dedijera, još i Mitre Mitrović i Peke Dapčevića, da li je ovo samo, govorimo ovako kao građani, da li je ovo samo jedna novinarska čista revnost, ili interes, ili ima tu možda, da li ste mislili, da ima možda i nekih drugih pobuda?

ĐILAS: Meni nije bilo jasno, ja ne isključujem neke druge pobude, samo nije bilo jasno. Ne isključujem ih ja.

PANTOVIĆ: Da.

ĐILAS: Ali ja sam, pošto ništa nisam znao, ja sam, ja im ništa nisam odgovorio, ja sam rekao, ja slučaj ne znam, obratite se Mitri i Peku. Ne isključujem ja, ne isključujem da kod njih nije bilo drugih pobuda, ja to ne

znam. Da sam znao nešto o njihovom slučaju ja bih rekao, mada u principu stojim na stanovištu da je neizgodno govoriti o drugim ljudima ako ne znate, i kad znate čak.

PANTOVIĆ: Mislim ovo, Vi iz iskustva, ili možda i kao publicista jel' tako, Vi znate da i ti novinari, sve jedno i neki drugi, mislim, pretpostavljam to je normalno, jel' tako, ne traže samo vesti radi vesti. I sada, Vi doduše govorite često o slobodi, i pravu svome, sad ne možemo nišćim apsolutno, ni u pravu, ni u slobodi, izgleda tako, jeli, a da li u toj takvoj situaciji, kad kao građanin Jugoslavije imate pred sobom ljude koji iz iskustva, kažete, mogu da zloupotrebe i ovako. Šta ste Vi o toj mogućnosti mislili, bez obzira na ono pravo čoveka da izlaže svoju misao?

ĐILAS: Tačno što i Vi mislite, to jest, ja sam želeo da dam intervju i taj sam intervju pregledao i ništa drugo ja im rekao nisam što bi moglo. Da Vam objasnim kako je to teklo sa ovim Klarkom razgovor. Ja sam na taj razgovor bio, za mene je bio beznačajan, pa sam se onda u istrazi, sa sudijom diskutujući, i sećao toga. Kako to izgleda praktično: on kaže sigurno da su vas, da ste vi dali tu izjavu „Njujork Tajmsu“ ovako opoziciono 1949. prema tome i sporazumevanje je jako teško, pošto nije tumača bilo. No, dobro, nekako, pretpostavimo, da smo se glat sporazumeli. Kaže, sigurno bi ste gore prošli, a ja kažem pa sigurno, mnogo bi gore u to vreme prošao. Od tada su se kod nas mnogo promenile prilike u ovom smislu u kome sam govorio. I ovo dokazuje da se ja odnosim pozitivno. Ono za 1951, 1952. ova izjava sama dokazuje da me nije javni tužilac shvatio, ono za hapšenje. Mnogo bi gore prošao. Za jednoga Amerikanca, za koga u Jugoslaviji postoji diktatura i to lična Titova diktatura, a pošto sam ja čovek na vrlo visokom položaju, on logično zaključuje da sam ja rekao Tito bi me uhapsio, iako ja to nisam rekao. Čak o ovome razgovoru koji sam mu zabranio da objavi to nisam rekao. Rekao sam da bi ...

PRETSEDNIK: A jeste li mu zabranili?

ĐILAS: Izričito sam mu rekao da ne može, ja sam kad je ušao, ja sam rekao izvinite gospodine ja intervju neću da dajem. Što sam imao da kažem, ja sam rekao „Njujork Tajmsu“. I ja sam ih zatekao pre svega u pretsoblju gde sede. Oni kažu, pa mi nismo mislili, pa šta mislite o ovome. To je bio jedan razgovor koji je trajao pet, šest, deset minuta i onda su otišli. Razume se, oni su od toga napravili intervju. Karakteristično je, on ga nije napravio sa dobrom namerom, to je očevidno. Taj je razgovor bio negde 27. decembra, a on ga objavljuje 10. januara. Nije, nije, ovde je forma toga intervjuja strahovito važna. Koja je onako drečava, vašarska,

gruba, razumete. Čak je i forma važnija od njene sadržine. Jer nije ono to, prosto ne liči na moj način izražavanja.

PRETSEDNIK: Kako Vi gledate na ovo pitanje – moramo li mi građani Jugoslavije voditi računa i o tim posledicama i o tim razno raznim raspoloženjima osoba sa kojima mi u datom momentu o određenim stvarima razgovaramo?

ĐILAS: Ja sam tako i govorio.

PRETSEDNIK: I Vi to mislite?

ĐILAS: Vi nemate slučaja da sam ja rekao uvredljivu reč i za jednog od naših, na primer rukovodilaca. A ja ne mogu kazati da kod nas vlada demokratija, ako u to nisam ubeđen.

TUŽILAC: Vi u Vašoj diskusiji kad kažete smrdi na birokratiju i baš mislite na naše drugove rukovodioce. To ste Vi isto upotrebljavali.

ĐILAS: Znam, ali to je moje normalno političko mišljenje, to je moje normalno političko ...

PRETSEDNIK: Dobro, o tom mišljenju ...

ĐILAS: Ja se na primer ne bunim šta piše jugoslovenska štampa o meni.

KOVAČEVIĆ: To se ne odnosi na ličnosti.

ĐILAS: Sve što piše to je neistina. Ili recimo šta Kardelj govori u Sarajevu o meni, ili što je rekao, ja se na to ne bunim, on kao političar smatra da sam ja takav i da tako treba da govori, molim, izvolite.

PRETSEDNIK: Sad još nešto, molim Vas, dobro ...

ĐILAS: Ja se njegovim rečnikom ne služim, protivu njega, ni protivu koga.

PRETSEDNIK: Niti on Vašim, izgleda.

ĐILAS: Očevidno.

PRETSEDNIK: Mislim ovo o izlaganju mišljenja, u redu. Imali tu negde granica gde se može stati, možda nekada?

ĐILAS: Ima, ne sme se klevetati.

PRETSEDNIK: Još u toliko pre mislim kad se radi o čoveku koji je ipak ...

ĐILAS: Sve te stvari znam.

PRETSEDNIK: Osobito imao državne poslove nekada u rukama i državnički, to sad mi se shvatamo, je li, mora da se odnosi uvek, izgleda ...

ĐILAS: Vi polazite od jedne krive pretpostavke da sam se ja odrekao politike. A, ja to nisam učinio.

PRETSEDNIK: A ne, ne, ne kažem to, nego, da se razumemo, razlika je mislim, je li, državnički istupiti ili politizirati ili voditi politiku.

ĐILAS: Slažem se. Imate pravo. Ja mislim da sam istupio državnički, pošto u svojoj zemlji nemam slobode, ja kad hoću da kažem svojoj zemlji neko mišljenje (25 godina sam u politici), ja drugog sredstva ... Da je bila socijalistička novina, ja bi možda i u oktobru bio izdao nešto slično. Ja sam se uzdržao. Ali kad je došao slučaj Dedijerov, tu nema ni jednog socijalističkog dopisnika, ni jedne socijalističke novine, prvi koji mi se javio, a to je bio ... Ja bi onima ujutro dao intervju da, verovatno mada bi se još jedno kolebao da razmislim, ali verovatno bih nešto rekao. Ne bi ova-ko kompletan intervju, ali bi rekao solidarišem se sa Dedijerom, smatram, nepravda protiv njega.

PRETSEDNIK: Slušajte, optuženi Đilas. Dozvoljavate li Vi da je inkvizicija izraz koji neće svaki i ne tako kako je neko tamo razumeo, kako ste Vi razumeli? Da li se može o takvoj kategoriji da kažemo tome izrazu, kako hoćete, to može uvek objasniti ili se može shvatiti, čak, normalnije ono drugo.

ĐILAS: Slažem se, ali samo van teksta, ako se ceo tekst ne čita, nego uzmete reč „inkvizicija“ golu, ona znači i torturu. Ja sam to rekao. Ja se slažem sa Vama. Samo ako je čitate u kontekstu i ako imate u vidu da je poznato u svetu šta se samnom dogodilo, i da niko me nije krivo shvatio, nemate navoda, onda je značila stvarno ono što kažem.

PRETSEDNIK: Još ovo, molim Vas. Vi ste onu noć, između 23. i 24, kažete, razmišljali ...

ĐILAS: Nisam spavao.

PRETSEDNIK: E, sada, razmišljali ste o tome, verovatno, da li dati ne to, nego kako dati.

ĐILAS: To sam se uglavnom već bio odlučio. Ja sam se kolebao malo i preko noći oko toga. Znao sam da će me domaća štampa napasti, to sam znao. Reći će eto strancima daje on ovo, to sam ja predviđao.

PRETSEDNIK: E, da li je u tom razmišljanju bilo razmišljanja i o eventualnim posledicama što će da nastupe iza ovoga.

ĐILAS: Jeste, jeste, nisam predviđao da ću biti suđen. Predviđao sam ...

PRETSEDNIK: Ne mislim to, nego na posledice, koje inkriminiše tužba, mislim da će to objektivno da nanese štetu našoj zemlji.

ĐILAS: Ja smatram da nije zemlji naneta šteta nego vladi.

PRETSEDNIK: I o tome ste razmišljali?

ĐILAS: Za mene Vlada i zemlja nisu iste. U ovoj zemlji XII stoleća živi ovaj narod i trpi i obara i izbira razne režime, stvara kulturu, vlade dolaze

i odlaze. To sa, apsolutno, sa zemljom i narodom moja izjava nema nika-
kve. Samo ...

TUŽILAC: To su sinonimi.

ĐILAS: Ne, nisu sinonimi, to je tropija iz XVIII stoleća. To je sa apsolut-
nom monarhijom propalo, znate.

PRETSEDNIK: E, ovo sad optuženi Đilas. Kako ste Vi mislili da će ško-
diti Saveznom Izvršnom veću Vaša izjava, na koji način?

ĐILAS: Ja sam smatrao, pošto sam ja ličnost politički poznata, smatrao
sam da će ta izjava, pošto je u ovoj krizi oko Dedijera, i pošto postoji ne-
kakvo još od Plenuma sam znao, interesovanje u inostranstvu za taj slu-
čaj, tačno sam znao da će joj biti dat publicitet. Nisam predviđao ovoliki
publicitet, ali sama činjenica da izlazi u „Njujork Tajmsu“ već je veliki
publicitet, jer je to jedna od najpoznatijih novina u svetu. I znao sam da
će ona dopreti do građana moje zemlje. To mi je jedini cilj bio. A sem to-
ga, hteo sam tom izjavom i da demantujem tu svoju drugu izjavu tzv. na
Plenumu. To mi je isto bila namera, jedna od namera.

PRETSEDNIK: Znači da će joj biti dat publicitet i znači, u stvari, izve-
stan pritisak spolja.

ĐILAS: Ne, ne, nikakav pritisak.

PRETSEDNIK: Kako može spolja publicitet, ne može unutra da joj se da,
kad je data stranim novinarima? Ne, nije sudu jasno to.

ĐILAS: Data je stranoj novini.

PRETSEDNIK: Da bi građani Jugoslavije to doznali.

ĐILAS: Jer ja u zemlji ne mogu da dam domaćoj novini.

PRETSEDNIK: Koliko naših građana čita strane listove?

ĐILAS: Pa nešto se čuje preko radia, nešto ja sam znao da će reagovati
naša domaća štampa, pa ipak prođe nešto.

PRETSEDNIK: To znači na taj način ste mislili?

ĐILAS: Pa jeste.

PRETSEDNIK: Ali ipak spolja da dođe? Što znači ...

ĐILAS: Što unutra nema mogućnosti.

PRETSEDNIK: Znači da će joj biti dat publicitet.

ĐILAS: Molim Vas, družite pretседниче, pročitajte moju izjavu i onaj ne
inkriminirani deo, ona se završava time: „Ova moja izjava baca crno sve-
tlo na jugoslovensku štampu, jer ja je ne bih dao stranoj štampi „Njujork
Tajmsu“ kada bi imao mogućnosti u domaćoj štampi“. Neka mi vlada
FNRJ obezbedi da mogu iskazivati svoja mišljenja u zemlji javno, jer ja
sam i publicista, ja sam i pisao dosta. Neka mi obezbedi časopis, ja ću joj

se potpisati dok sam živ da neću da dajem intervju stranoj štampi. Ali neću da krijem svoja mišljenja i time se ne mirim.

TUŽILAC: Ali će uvek jedan krivični zakonik da postoji.

ĐILAS: Molim?

TUŽILAC: Dokle postoji ova ... A, sad dokle se može ići sa tim tu imaju granice, zakonske granice.

ĐILAS: Imaju. Ne sme se izdati svoja zemlja.

PRETSEDNIK: Da li ste Vi koristili ova ostala građanska prava na koja po Ustavu imate kao građanin? Da li ste Vi to koristili recimo u Socijalističkom Savezu? Da li ste kao poslanik iznosili takva mišljenja? I druga uopšte prava koja imate recimo u Socijalističkom Savezu?

ĐILAS: Do III Plenuma ja sam koristio svoja prava, i kao poslanik i kao potpredsednik. Posle toga mi je praktički sve bilo zabranjeno.

PRETSEDNIK: A zašto niste iznosili na konferencijama Socijalističkog Saveza?

ĐILAS: Kako? Šta ja mogu na konferenciji Socijalističkog Saveza kritikovati Savezno Izvršno veće?

PRETSEDNIK: Pa zašto, svoje mišljenje iznosite.

ĐILAS: Ma koješta.

PRETSEDNIK: Tamo, možete da iznesete, ili na zboru birača za privredne mere i za druge. Kako niste, imali ste ta građanska prava, što niste izneli?

ĐILAS: Ne, ne, ja se u osnovnom konceptu sa Saveznim Izvršnim većem ne slažem u načinu vođenja politike.

TUŽILAC: A što niste izneli ovamo. To Vas pitam?

ĐILAS: To je, to je, potpuno se ne može shvatiti danas, nađite mi primer da neko kritikuje Savezno Izvršno veće u datim političkim prilikama kod nas.

TUŽILAC: A, zašto?

ĐILAS: Prosto zato što bi ga tamo onemogućili, na kraju bi ga opet doveli ovde.

TUŽILAC: To znači da se ljudi tamo ne bi složili sa Vama, sa Vašim mišljenjem. Inače kada bi se slagali.

ĐILAS: Apsolutno nema nikakvog značaja da li je većina ili manjina za mene, nego imam li ja pravo da iznosim svoje mišljenje.

TUŽILAC: Ne postavlja se pitanje to, nego ja Vam postavljam pitanje zašto to niste recimo, kažete da niste mogli da pišete. Ustvari u našoj

štampi se piše ono što stvarno zakoni dozvoljavaju da se piše ne može niko da se ...

ĐILAS: Ne, ne piše samo što zakoni dozvoljavaju. Zakoni

TUŽILAC: Vi ste imali mogućnosti kao član Socijalističkog Saveza, onda isto kao poslanik recimo što niste iznosili ta svoja mišljenja?

ĐILAS: Da li je Vama poznato?

TUŽILAC: Ja Vas pitam, nemojte Vi mene da pitate. Ja Vas pitam.

ĐILAS: Zato što sam se ja nalazio već pod bojkotom, koji je organizovao protivu mene CK. Tako da je moje istupanje tamo nemoguće, je li.

TUŽILAC: Što? Da li bi Vas ljudi prihvatili, jeli, ili ne. Mislim da ste Vi to rekli ili optuženi Dedijer da bi Vas izviždali tamo.

ĐILAS: Ja to ne kažem. Ja ne znam.

TUŽILAC: Neko je od optuženih Vi ili Dedijer. To samo u toliko što kažete da niste imali mesta, a niste koristili ta druga građanska prava.

ĐILAS: Ne, nisam, a sem toga znate, ja sam 25 godina u politici, bio sam na tako visokim funkcijama da ja na osnovnu organizaciju svoje političke probleme ne mogu rešavati.

TUŽILAC: Pa ni kao poslanik niste govorili o privrednim merama ništa.

ĐILAS: Kao poslanik sam ja dao ostavku odmah posle III Plenuma.

TUŽILAC: O privrednim stvarima niste se čuli.

ĐILAS: O privrednim stvarima, ja sam učestvovao u internim diskusijama.

PRETSEDNIK: Dobro. Kako ste vi to smatrali da možete da oštetite Vladu, da oštetite Vladu ili njen ugled ili nešto drugo, a da pomognete narodu?

ĐILAS: Smatram da u ovoj zemlji nema dovoljno demokratije i kritikovao sam Vladu FNRJ zbog toga što ne dozvoljava dovoljno demokratije. I boreći se za demokratiju smatram da koristim svome narodu, jer budim njegovu svest. Eto, prosto i jednostavno sam time smatrao. Smatram da narod i Vlada nisu identični. Da Vlada uživa poverenje jednog dela naroda, ne znam ja većine ili manjine, ja to ne znam, ali da ima u narodu i suprotnih mišljenja, demokratskih i socijalističkih, ja sam za ta i ta podržavam.

PRETSEDNIK: A šta to praktički znači?

ĐILAS: Praktično znači da Vlada FNRJ može, ako je moja kritika opravdana, može da izgubi unutra u zemlji nešto na ugledu.

PRETSEDNIK: Ne znači li to poziv onako da ...

ĐILAS: Ne, ja sam u izjavi izričito rekao da stojim na stanovištu mirnog razvitka i poštovanja zakona ove zemlje, bez obzira šta mislim o tim zakonima. O nekima mislim bolje, o nekima gore. Ali stojim na stanovištu, to sam i sam izjavio i to u izjavi stoji da stojim na stanovištu zakonske legalne borbe protivu Vlade. Smatram da Vlada treba da da, da dozvoli to. Ako ona neće da dozvoli ne može se ništa. Smatram da spoljni ugled nisam ništa rušio, jer to i ne zavisi od moje izjave. Spoljna politika jedne zemlje ne zavisi uopšte od hoće li nešto reći ovo ili ono. Ona se događa često puta i nezavisno i od volje mnogo puta i od volje same Vlade sticajem objektivnih okolnosti.

PRETSEDNIK: Ali snaga zemlje i unutarnja konsolidacija znači uspeh ili neuspeh, je li tako?

ĐILAS: Svakako. Ukoliko je zemlja demokratskija, utoliko je jača. A ja pošto polazim od stanovišta da kod nas nema dovoljno demokratije smatram da smo slabiji. To bi bilo, da bi zemlja bila jača, ako bi bilo više sloboda.

PRETSEDNIK: A i ukoliko je jedinstvenija, utoliko je jača.

ĐILAS: Jedinstvo ja smatram da je moguće jedino ostvariti, jedino preko razlika. Jedinstvo pod nedemokratskim sistemom je samo prividno ...

PRETSEDNIK: Dobro, da se ne upuštamo u ono što ide van ove ...

ĐILAS: Pa, znate, razmišljanje.

PRETSEDNIK: Ima li pitanja?

TUŽILAC: Da, podimo samo od davanja izjava. Neke stvari, jer ima kontradiktornih stvari između vas i optuženog Dedijera. Da li ste ... da li ste, već je bilo pitanje samo da preciziramo. Da li ste od drugog nekog ili od stranog dopisnika ili od drugih ljudi za ovaj slučaj Dedijerov saznali ranije, pre nego što su ona dva strana novinara Kerber i onaj drugi bili kod vas pre podne 23. decembra?

ĐILAS: Ne.

TUŽILAC: Niste bili upoznati, ni sa pozivom ni sa ...

ĐILAS: Ne, ne, ništa.

TUŽILAC: E, kad ste Vi i od koga ste to saznali?

ĐILAS: Od njih sam saznao to jutro.

TUŽILAC: Od ovo dvoje stranih novinara?

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Šta je bilo, šta ste razgovarali sa tim novinarima?

ĐILAS: Oni su meni došli i kazali su šta imate vi da izjavite povodom slučaja Dedijera, otprilike. Ja kažem nemam ništa. Kakav slučaj Dedije-

rov. Pa dobro kaže, povodom njegovog izvođenja pred Kontrolnu komisiju kaže, ta je stvar prodrla u stranu javnost. Moram da napomenem ja sam dobio utisak kao da su oni bili kod Dedijera. Nisu mi to rekli, ali takva mi je iz razgovora impresija bila. Ili da nešto znaju o njegovoj izjavi, ili tako da su informisani od nekoga. Ja kažem verujte mi, ja ne znam ništa. Ja kažem nemojte, jer o tome ne znam ništa, ne mogu ništa da Vam kažem. Pa kako, Vi ste njegov prijatelj, ja kažem, jeste, Dedijer je dolazio rede kod mene. On je pre toga bio, bio kod mene pre petnaestak dana otprilike i kažem ništa više. Onda se nastavio razgovor bez veze. Pitali su za Mitru i Peku i ja sam rekao da nemam pojma i onda se bez veze s tim nastavio razgovor.

TUŽILAC: Da, i Vi sem ovoga niste ništa više govorili. E sada, vi kad ste došli iz grada, vi ste zatekli optuženoga Dedijera kod vas u stanu? Kad ste došli iz grada?

ĐILAS: Koliko se sećam da sam ga zatekao, on, moguće je bilo da je on i mene zatekao, ali, ali koliko se sećam

TUŽILAC: Mene interesuje o čemu ste razgovarali onda vas dvojica?

ĐILAS: Ja sam njemu onda rekao: Vlado šta je to s tobom, otprilike, šta je to bilo? I onda mi je on ispričao.

TUŽILAC: Kako ste Vi u vezi sa onim novinarom?

ĐILAS: Sa onim novinarima, jeste.

TUŽILAC: Sa onim novinarima što ste rekli?

ĐILAS: Rekao sam: Malo sam se čak i naljuti na njega, kažem, kako da mi ne saopšti šta je to, kako je to bilo. On kaže, pa to se tako dogodilo, ja kažem, nisam ni hteo da mešam tebe u te stvari, ne znam, šta, nepravilno i bio je malo uzbuđen, ne mnogo. Uglavnom sve skupa je bio normalan, malo možda uzbuđen. I onda mi je ispričao ceo slučaj na Kontrolnoj komisiji, kakav Vam je poznat. Razume se, on je meni ispričao sa svim detaljima šta je ko kome rekao, gde je ko sedeo.

TUŽILAC: Da, da, e onda da li Vas je upoznao o onoj svojoj izjavi što je dao Tajmsu?

ĐILAS: Rekao mi je da je dao.

TUŽILAC: Rekao je. Je li vas upoznao detaljnije?

ĐILAS: Ne, nije, nije, on mi je rekao da je u izjavi ispričao to što je bilo na komisiji. Rekao mi je da je stvar prodrla u stranu štampu. Nije mi rekao da li je on dao, čak mi je izričito rekao da nije on dao stranoj štampi, da je on negde ispričao nekim prijateljima, i kako je to došlo ne znam.

TUŽILAC: Kako to, nije Vam rekao da je dao izjavu.

ĐILAS: Za izjavu nije rekao.

TUŽILAC: Rekao je da je dao izjavu „Tajmsu“?

ĐILAS: Jeste, jeste.

TUŽILAC: Je li Vas upoznao sa detaljima izjave?

ĐILAS: Nije, rekao je samo da je u izjavi rekao ono što je bilo otprilike na komisiji.

TUŽILAC: Da.

ĐILAS: Nije ni bilo potrebno da mi, jer mi je ispričao iz čega se sastoji.

TUŽILAC: E, kako ste Vi primili to njegovo saopštenje?

ĐILAS: U kom smislu? Nije mi jasno pitanje.

TUŽILAC: U tom smislu, kako ste primili to saopštenje njegovo da je izneo stvari koje se dešavaju pred Kontrolnom komisijom da je o tome dao izjavu stranoj štampi.

ĐILAS: Da li pozitivno ili negativno?

TUŽILAC: Da. Kako ste Vi to primili?

ĐILAS: Pozitivno, u smislu solidaranja sa nekim. Tako sam ja to primio. U smislu podrške, ako hoćete, njegove.

TUŽILAC: Da li ste optuženi Dedijer recimo kaže da ste bili vrlo zadovoljni zbog toga što se stvar gužva.

ĐILAS: Da, da, da. E, pa gužva? Ja nisam mislio na gužvu. Pa ja, ja sam ga pozitivno podržavao. Ja to kažem.

TUŽILAC: Pozitivno podržavao?

ĐILAS: Pozitivno podržavao. Tj., solidarisao se sa njime, rekao sam mu imaš pravo kad se tako odnose prema tebi pred Komisijom. Rekao sam imaš pravo. A u zemlji si inače pod diskriminacijom, nemaš ništa, praktično, šta tu imaš pravo da kažeš, da se braniš.

TUŽILAC: Dobro, ako je to pozitivno podržavanje i kako optuženi Dedijer kaže da ste bili vrlo zadovoljni.

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Usled čega ste bili tako vrlo zadovoljni, zato što je Dedijer dao izjavu inostranoj štampi?

ĐILAS: Zadovoljan sam što je Vladimir Dedijer time raskrio ili pokušao da otkrije izvestan nedemokratski postupak prema njemu, izvesne postupke diskriminacije koji se vrše prema njemu. I onda, prijatelj mi je. Solidarisao sam se sa njime zato što se brani.

TUŽILAC: I posle odlaska Dedijerovog od Vas, da li ste Vi sa nekim razgovarali, da li ste dolazili sa nekim u kontakt, od stranaca?

ĐILAS: Ne, sa nikim nisam, niti sa strancima.

TUŽILAC: Ili sa našim ljudima ili sa strancima, mislim iz naše zemlje?

ĐILAS: Nekog sam na ulici sreo ali ne sećam se koga, koji mi je rekao da je radio London već objavio Dedijerovu izjavu.

TUŽILAC: Znam, ali evo što me interesuje: da li ste nekome razgovarali o onome što ste ... Vi kažete da ste Dedijeru kad ste

ĐILAS: Ne, nisam, pa nisam ja, ne družim se ja ni s kim.

TUŽILAC: Ovo saslušanje Vaše, Vi recimo u saslušanju kažete: kada je optuženi Dedijer bio kod Vas, kad je saopštio to, da ste mu Vi rekli, da bi ste i Vi nešto rekli stranim novinarima.

ĐILAS: Sasvim tačno.

TUŽILAC: Dakle od odlaska optuženog Dedijera do poziva Rejmonda, Vi ni s kim niste imali sastanak?

ĐILAS: Ni skim.

TUŽILAC: Niti ste ikom govorili da bi ste dali izjavu.

ĐILAS: Ništa.

TUŽILAC: Izuzev što ste optuženom Dedijeru rekli ste da bi ste dali ...

ĐILAS: Napamet sam mu rekao.

TUŽILAC: Da ste znali takvu situaciju. Kako onda možete da objasnite otkud da Vam se Rejmond javio? Da li možete da objasnite?

ĐILAS: Preksutra su se javili trojica, a ne Rajmond.

TUŽILAC: Znam, ali bio je već i toga dana, Vi niste imali dodira ni s kim, izuzev što ste ...

ĐILAS: Vest je Dedijera bila izazvala, ja pretpostavljam, interesovanje kod stranih novinara, već su je prenosile strane radio stanice, izašla je u „Tajmsu“ i potpuno je normalno da svi strani novinari, kao drugoj ličnosti, pošto sa Dedijerom više nemaju šta, obraćaju se meni. Sutradan se obratilo nekoliko, ili preksutra dan, tako da je, ja mislim potpuno Rajmond išao za intervjuom.

TUŽILAC: Vi ste pre podne odbili, ono što su išli da razgovaraju ...

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Razgovarate sa Dedijerom i sa nikim drugim, od jednom se javlja Rajmond, izuzev što ste Dedijeru rekli.

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Da li sad tu ima možda neko objašnjenje?

ĐILAS: Ja ne vidim kod Rajmonda ništa, sem trku za intervjuom, to je za njegovu novinu važno da dobije intervju od mene i ne vidim drugu namenu. To u toliko pre što su se i drugi novinari javljali.

TUŽILAC: A kad su se javili?

ĐILAS: Sutra dan, a možda čak i posle podne kad ja nisam bio.

TUŽILAC: To posle?

ĐILAS: Posle Dedijera, to kad sam ja otišao sa ženom na šetnju ili u bioskop.

TUŽILAC: Da.

ĐILAS: Ne tvrdim, ali pretpostavljam, jer novinari su stalno mene zivkali na telefon, od Dedijerovog slučaja pa skroz dok isledni sudija nije zabranio kontakt sa stranim novinarima.

TUŽILAC: Dobro. Onda, jedna druga stvar me interesuje. Kako je došlo, Rajmond se Vama javio, jel' tako?

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Vi ste odmah primili ...

ĐILAS: Interesuju Vas detalji, tačno da Vam ispričam?

TUŽILAC: Jeste, kako se on javio, kratko.

ĐILAS: Ja sam zatekao pismo koje je tu. To pismo nisam ja ponudio istrazi, ja sam pričao da sam zatekao pismo i isledni ga je sudija tražio. Ja sam tražio tamo, ostavio je broj telefona, ja sam tražio po tom broju telefona i tamo su mi rekli, iz njegove kancelarije, sat kasnije sam tražio, da nije tu, nego da je u nekakvom klubu. To mi se javila neka devojkica. Ja sam rekao da želim da mi je on zakazao sastanak, možete li mu vi zakazati sastanak za sutra, koji je on od mene tražio i preko nje je zakazan sastanak. Ja nisam s njim direktno razgovarao. Sutradan kad sam došao u „Union“ u određeno vreme, tamo sam ga našao. I onda je bio taj nevezani razgovor. On je postavljao pitanja, pravio beleške. Posle toga smo se našli u „Excelzioru“ u 5 posle podne, zakazano je bilo za 5, ali je on došao kasnije u 5,20 i pregledao sam neki bilten. Posle toga se on javljao telefonom dva, tri dana posle toga, gde je saopštio u jednom telefonskom razgovoru da je intervju objavljen, a u drugom je rekao da će mi doneti original „Njujork Tajmsa“ našto, nisam

TUŽILAC: Dobro, Vi kad ste davali Vi ste, u zapisniku stoji to jasno navedeno – da li je od onoga što ste vi razgovarali s njim da se objavi kao Vaša izjava, da li je nešto izostavljeno?

ĐILAS: Jeste, jedan pasus je izostavljen.

TUŽILAC: Koji pasus?

ĐILAS: Izostavljen je pasus o radničkim savetima, a drugo se ne sećam.

TUŽILAC: Da li je bilo onda nešto o spoljnoj politici?

ĐILAS: Nije bilo.

TUŽILAC: Kad ste razgovarali s njim ...

ĐILAS: O spoljnoj politici nismo, ja sam njemu rekao da se sa spoljnom politikom slažem i rekao sam mu ono za SSSR o normalizaciji.

TUŽILAC: A da li ste želeli da i to bude u Vašoj izjavi o spoljnoj ...

ĐILAS: O spoljnoj politici?

TUŽILAC: Jeste.

ĐILAS: Nisam postavljao. Ja sam mu rekao da se sa njom slažem i u onom detalju, ako vidite, ja odobravam normalizaciju, ja ne odobravam našu unutrašnju politiku povodom SSSR-a, tj. što kod nas nema ideološke borbe protiv Sovjetskog Saveza. To ne odobravam. Unutrašnju našu politiku u odnosu na SSSR, a spoljnu odobravam.

TUŽILAC: Dobro, a kako objašnjavate da tu sad strane novinare ta pitanja, Vaše mišljenje, pozitivno o spoljnoj politici izbacuje iz teksta?

ĐILAS: Pa, ono je i ušlo.

TUŽILAC: Pa da.

ĐILAS: Za Amerikanca je

TUŽILAC: Pa nema.

ĐILAS: Pa kako nema, nemojte, za Amerikanca je odnosi sa Amerikom inače nije pitanje, ni s moje ni sa Rajmondove, niti sa Vladine strane, tu se slažemo. Jedino sporno može, pitanje odnosa sa istočno-evropskim zemljama. Ja kažem normalizacija je dobra stvar, odnosno sa istočno-evropskim zemljama. To je toliki detalj, koliki je potreban, on je ušao.

TUŽILAC: Ovu izjavu, mislim izjavu koju ste uputili, sa u kom cilju i kojom namerom ste je uputili stranoj štampi? I baš da ste je dali?

ĐILAS: Ima mnogo elemenata. Osnovni je element da ja želim da kažem svojoj zemlji da ja stojim odlučno na onim demokratskim pozicijama na kojima sam stajao pre III Plenuma, i da sam ...

TUŽILAC: A zašto ste smatrali da je to pravi momenat? Da to treba da kažete?

ĐILAS: Nisam smatrao da je momenat uopšte, za mene je irelevantno taj ili jedan pre momenat ili jedan posle. Potpuno mi je sasvim svejedno ali pošto je izbio slučaj sa Dedijerom, onda sam smatrao kada već povodom toga i iz moralnog pogleda moram da progovorim, onda izlažem se istim rizicima kampanje domaće štampe kao da kažem sve što mislim. I onda ću reći sve što mislim. Eto – to je suština.

TUŽILAC: A dobro, Vi kažete da ste mislili da će da se nanese šteta davanjem takve izjave?

ĐILAS: Vladi FNRJ sam smatrao da će, ne velika šteta, ali izvesna šteta će biti.

TUŽILAC: U čemu Vi mislite, šteta?

ĐILAS: U tome što će izvesni ljudi koji misle kao i ja dobiti jasne poglede o mom stavu i istovremeno postati svesniji na taj način nekakvih političkih odnosa u našoj zemlji. Smatrao sam da će ugled Vlade u zemlji, pred javnim mnjenjem, ne mnogo, ali da će izvesnu štetu imati. To sam smatrao. Inače ne bi davao izjavu.

TUŽILAC: Pa dobro, jedna stvar, Vi upućujete Vaše mišljenje stranoj štampi. Strana štampa, znate, vrlo dobro ...

ĐILAS: Ne, ne, ja ga upućujem zemlji. Ne, ja ga upućujem zemlji.

TUŽILAC: A kome se obraćate?

ĐILAS: Pošto nemam drugog sredstva, jedino mi je bilo preko strane štampe.

TUŽILAC: A poziv preko strane štampe, kako glasi Vaša izjava, „apel“, „poziv“ za

ĐILAS: Ne, to nije moje molim Vas. Ja nisam rekao.

TUŽILAC: To se nalazi u Vašoj izjavi gore. Evo, izjava Dedijera stoji, evo

ĐILAS: To je komentar strane štampe koji ja nisam pisao.

TUŽILAC: Evo stoje „uputio je danas apel“, uputio je „poziv“, šta to znači? Kome poziv se upućuje?

ĐILAS: Ukoliko sam upućivao nekakav poziv, to je samo svojoj zemlji.

TUŽILAC: A preko koga (pomoć) poziv da dođe?

ĐILAS: Onim sredstvom koje mi je jedino bilo moguće.

TUŽILAC: To znači, da stvarno upućujete poziv, kome? Inostranstvu?

ĐILAS: Ne, ne.

TUŽILAC: Da podrži Vaše stavove?

ĐILAS: Ne, ne. Krivično je to sasvim svejedno.

TUŽILAC: Nije to pitanje, kako objašnjavate to?

ĐILAS: Ne, ja, ja ga upućujem svojoj zemlji samo.

TUŽILAC: Svojoj zemlji preko inostranstva, a ko da Vam podrži taj poziv?

ĐILAS: Nemam druge mogućnosti, nemam nikakve druge mogućnosti.

TUŽILAC: Ja sam Vam rekao: imali ste kao građanin mogućnosti da svoje ideje iznosite.

ĐILAS: To je meni premalo.

TUŽILAC: A, to je Vama premalo?

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Nego trebate inostranstvo?

ĐILAS: Ne, ne, ne radi se o inostranstvu, nego o ...

TUŽILAC: Pa ne, kome ste uputili?

ĐILAS: To je na jednom većem nivou od osnovne organizacije Socijalističkog Saveza.

TUŽILAC: Konkretno, Vi ste poziv uputili inostranstvu.

ĐILAS: Građanima FNRJ. Ukoliko do njih može da dođe.

TUŽILAC: Preko koga? Preko inostranstva.

ĐILAS: Preko „Njujork Tajmsa“.

TUŽILAC: Preko „Njujork Tajmsa“?

ĐILAS: Da. I preko koga se i maršal Tito obraća i građanima FNRJ i inostranstvu.

TUŽILAC: Ne obraća se on preko stranih, nego se neposredno obraća.

ĐILAS: Obraća se on i preko „Njujork Tajmsa“, izvinite.

TUŽILAC: Jeste, kad treba on se obraća svome narodu direktno. Dobro, kad ste znali recimo da će se naneti takva šteta, recimo Vi ste i političar i kao novinar i svega, da li ste pretpostavljali i računali na to da će upućujući takav poziv i apel, on biti podržan od inostrane štampe i da će se razviti kampanja protiv naše zemlje?

ĐILAS: Pre svega, ja smatram da kampanje protiv naše zemlje nije bilo, nego je bilo netačnog pisanja o našoj zemlji. Dakle, bilo je netačnog pisanja o našoj zemlji. Drugo, ja nisam predviđao toliki publicitet. To nisam predviđao. Predviđao sam objaviće „Njujork Tajms“, pa će preneti neka agencija i stvar će leći. Međutim, ustvari je tako i teklo, ako pratite kako je išao razvoj tog događaja u stranoj štampi, da nije Kardelj, Moša, da nisu potpirili ovu kampanju i naše novine, ona bi legla.

TUŽILAC: Dobro, vidite jedna stvar ...

ĐILAS: Glavni je motiv za to pisanje strane štampe čak nije dao ni moja izjava, nego Kardelj, počeli su tada da komentarišu Kardelja.

TUŽILAC: Vaše izjave su baza svih pisanja inostranstva, baza je Vaša izjava i komentarisanje.

ĐILAS: Nije.

TUŽILAC: Jeste. Sve je prepričavanje iz Vaših izjava.

ĐILAS: Isto je toliko baza i ono što je Kardelj uradio.

TUŽILAC: Pa dobro, objasnite, kako objašnjavate ovo, tu promenu. Vi kada ste, Vi ste i sami rekli sad i ovde pred sudom da ste sa Davisom imali neki sastanak i razgovor?

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: I, po saslušanjima tamo pred sudom navodi se da ste Vi sa njim govorili da bi ste izneli svoje ideje, ali pred socijalističkom štampom. Jeli tako?

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Kako sada ispade da ...

ĐILAS: Da dam jednom nesocijalističkom, zato što sam bio priteran okolnostima, slučajem Dedijer.

TUŽILAC: Sa slučajem Dedijer?

ĐILAS: Da, inače ja ne bi dao „Njujork Tajmsu“ izjavu.

TUŽILAC: Pa dobro, Vi ste te Vaše stavove iznosili i sami ste rekli jednim, drugim, čak ste rekli da ste trebali nešto da pišete iz razgovora su Davisom, da pišete neki članak, šta li?

ĐILAS: Ne, on je nabacio to kao ideju i ja sam rekao, u principu, ja bih napisao.

TUŽILAC: Pa dobro, Vi ste

ĐILAS: Samo u principu ja bih napisao, on mi se više nije javljao i ja mu se nisam javio.

TUŽILAC: Pa dobro, Vi ste sa Kaulihom govorili, iznosili mu svoje ideje, razgovarali ste sa drugim licima, recimo sa profesorom iz Indije. E, sada, kako Vi objašnjavate ponudu, vi sa Rajmondom niste imali ni jedan sastanak?

ĐILAS: Nisam, nisam.

TUŽILAC: Pre, ni jedan sastanak. Međutim, kako objašnjavate da Rajmond 27. decembra ono što ste Vi dva ili tri meseca pričali da ...

ĐILAS: To imate kod Rajmonda. On kaže da je doznao u ...

TUŽILAC: Jest, pa ima.

ĐILAS: On kaže da je doznao, on ne kaže da je doznao od mene, on kaže doznao od socijalista

TUŽILAC: Vi kažete, niste razgovarali, a ja pričam to što Vi kažete, nego pitam kako možete, da mi objasnite na koji način, zašto sada ovaj Rajmond kad su oni ili pisali ili razgovarali s Vama pre dva, tri, četiri, pet meseci neki koje kako, da sada 7. decembra objavljuje te stvari, taj razgovor i sve?

ĐILAS: On je verovatno doznao od nekog od socijalista, od, pa, pročitao je Kauliha, jer on se poziva na te detalje, a ostalo ne znam. Ostale njegove pobude, ako ih ima, ne mogu da znam.

TUŽILAC: E, sada što se tiče, ja sam to predložio kao dokaz: Pisanje lista „Tajm“ Vaše i optuženoga Dedijera. Ovo što je iznešeno. Da li ste Vi

razgovarali sa Klarkom, ili u vezi sa ovim, Vama je poznata ova moja, Vas je istražni sudija ...

ĐILAS: Da, da, imam kod sebe prekucano.

TUŽILAC: Prekucano i sve tako. Da li ste Vi sa Klarkom razgovarali, šta ste razgovarali, i suštinu tih razgovora?

ĐILAS: Razgovor je bio najopštije prirode, recimo pitao me šta očekujem zbog moje izjave „Njujork Tajmsu“ da će mi se dogoditi.

TUŽILAC: A kad je bio Klark kod Vas?

ĐILAS: Za ženu sam rekao 23. sa onim, a sad su bili zajedno 27, 28-og tu negde.

TUŽILAC: Posle date Vaše izjave?

ĐILAS: Da, da, izjava je bila već, bila je i Kardeljeva izjava već objavljena.

TUŽILAC: Da.

ĐILAS: Razgovor je bio najviše, šta će Vam se dogoditi, šta mislite dalje da radite, imate li nekakve planove, nemam nikakvih planova, tako ništa naročito, šupalj razgovor. Jer ja nisam hteo da dajem intervju.

TUŽILAC: Da, ali ovde, šta mislite o ovom pisanju?

ĐILAS: Da li bi Vas, pa nije to moja izjava, ja sam Vam već rekao.

TUŽILAC: Pa znam, Vi ste rekli da oni to pišu kao da ste vi to izjavili.

ĐILAS: Oni kažu, ali nije.

TUŽILAC: A kad ste Vi razgovarali sa njima? Jeste li dozvolili da pišu to.

ĐILAS: Nisam, izričito sam rekao da ne dajem nikakav intervju. To znači da ne mogu ništa iz razgovora objaviti.

TUŽILAC: Kako objašnjavate ovde ovo objavljivanje pod Vašom firmom?

ĐILAS: Pa to Vi pitajte njega, to on objavljuje, on nešto za svoj račun ratuje sada. Bez veze samnom.

TUŽILAC: Jest, pa to je ono što Vi baš prigovarate optužnici, eto oni takve stvari nastavljaju. Ako Vi niste izišli sa ...

ĐILAS: Vi meni stavljate to neosnovano, Vi meni kažete, da sam dao izjavu koju nisam dao...

TUŽILAC: Vi ste razgovarali, u čemu je onda suština razgovora bila sa njima, sa Klarkom?

ĐILAS: Suština je razgovora

TUŽILAC: Da preciziramo stvari.

ĐILAS: Možemo.

TUŽILAC: Da preciziramo stvari.

ĐILAS: Suština je razgovora, možemo, suština razgovora je bila o tome

...

TUŽILAC: Šta je suština, šta je tačno od ovoga što je „Tajms“ objavio, šta je tačno?

ĐILAS: Ništa nije tačno. Suština razgovora je bila u ovome. Šta mislim da je, kakve posledice predviđam, kakve perspektive imam. Eto, suština razgovora je bila u tome.

TUŽILAC: Ovde kaže: „Đilas je stvorio opoziciju“, „Tito je učinio dobro zemlji, ali Tito je stari marksista Azije“, „naredio bi da me uhapsu i streljaju“.

ĐILAS: Nije to moje. To Vi uostalom znate da američki novinari su vrlo laki u interpretiranju izjava pojedinih lica. A, hoćete li Vi da uđe u zapisnik posebno ovde, zapisnik se vodi i stenografski pa ako hoćete, suština ta je u zapisniku već, u onim zapisnicima već ušla.

POLITEO: Je li se smatra stenografski zapisnik delom toga zapisnika?

PRETSEDNIK: Da, a on će biti priključen uz ovaj zapisnik. Zbog toga ja ne tražim ništa da uđe u zapisnik kad ima stenografske beleške. Zbog toga sam i naredio to, on će biti preveden u roku od 48 sati, će biti preveden i priključen tu. Samo i pored svega toga zapisnik se ovaj vodi za one najosnovnije stvari.

TUŽILAC: Vi kažete da u ovome nije bilo reči o hapšenju, o streljanju sa Klarkovima, ništa.

ĐILAS: Apsolutno. Ne samo, evo ja ću Vam, ako vas interesuje, ja ću Vam iz teksta pokazati šta nije moje.

TUŽILAC: Izvolite.

ĐILAS: A onda ne, ne ostane ništa od tog teksta.

PRETSEDNIK: Samo imate li vi tekst o ...

ĐILAS: Imam, imam prekucan iz Suda.

PRETSEDNIK: Original?

ĐILAS: Da, prekucan iz Suda.

PRETSEDNIK: E, tada nije bio preveden, molim Vas, samo da se ...

ĐILAS: Bio je na istrazi, ja sam ga dobio.

PRETSEDNIK: Bio je možda iz „Tanjuga“, ali

ĐILAS: Jest, iz „Tanjuga“.

PRETSEDNIK: Ali ovaj prevod.

ĐILAS: Ovaj je iz Suda uzet.

PRETSEDNIK: Ovaj prevod ovde. Imate li Vi prevod?

ĐILAS: Da, da ovaj je uzet iz Suda.

PRETSEDNIK: Ovo je opširnije možda nešto.

KOVAČEVIĆ: Iz spisa sudskih i spisa ono kako je bilo

PRETSEDNIK: Znam, to je ono ranije, ono ranije samo, a ovo je opširnije ovde. Ne, ne mogu mu ja dati da čita.

POLITEO: Može, može: To je isti.

PRETSEDNIK: Evo, evo.

KOVAČEVIĆ: To je isti, samo ...

PRETSEDNIK: To je samo zapisni prevod, pa čitajte kako sve jedno, možete da, to je sad ponudio tužilac.

ĐILAS: Pa vidi se da je duži odmah.

PRETSEDNIK: Da, to je sada ponudio tužioc u spisima, to nije bio tako originalan prevod, ovde je original.

ĐILAS: Nekoliko sati čitam ovaj svoj deo, nekoliko sati kasnije Kardelj, čovek broj dva u Jugoslaviji, to nije važno što je on rekao meni, „sada kada je svađa prvi put javno potvrđena unutar Jugoslavije stvari se brzo odvijaju“, sada je to opis odvijanja, „Dedijer je Titov drugi buntovnik prošle nedelje dobrodušno je sedeo čekajući da ga članovi Kontrolne komisije potraže“. Evo vidite ja nisam član Partije, a on piše da ja čekam da me potraži Kontrolna komisija.

PRETSEDNIK: To misli valjda na Dedijera?

ĐILAS: Nije nego na mene. Na drugog buntovnika. Drugi buntovnik to sam ja.

PRETSEDNIK: Valjda nije nego prvi.

ĐILAS: Milovan Đilas, bile su, evo vidite.

PRETSEDNIK: Dobro, čekajte, čitajte.

ĐILAS: Baš se vidi, odmah nastavlja, Mliovanu Đilasu bile su oduzete sve njegove funkcije pre godinu dana, izgleda je spremniji od svoga prijatelja da primi posledice svoje jeresi, jer sam ja rekao, da je Kardelj bio napadnut ja bi bez sumnje bio primoran, da vodim borbu protiv njega. Nije tačno. „To je način na koji komunističke partije rade“. Nije tačno. Sve je tačno. „Ne kao Dedijer, Đilas je otvoreno u opoziciji prema samom maršalu Titu“, ovamo kaže da sam blaži od Dedijera, a ovde kaže da sam u otvorenoj opoziciji, odmah kontradikcija. „Partizanski heroj Đilas rekao je Tajmu“, Tito je činio, Tito čini dobra dela za zemlju za vreme rata i za jedno kratko vreme nakon rata“. To je moj opšti stav prema Titu, to ne sećam se da li sam mu rekao, ali odgovara otprilike mom. „Ali Tito je stari marksista koji je čvrsto na liniji“, to nije moj jezik pre svega, način

izražavanja. „A Marksizam kako ga on praktikuje samo je za zaostale zemlje u Aziji i na ivicama Rusije“. Nisam rekao. „Jugoslavija se razvila do položaja na kome joj je potrebna veća politička sloboda“. Ovo odgovara onom u „Tajmsu“. To je takva jedna mešavina gde ima nekakvih, ali u celini kad uzmete nije moja stvar, šta ću dalje „Đilas je mirno naveo svoju vlastitu situaciju, čak i tako nedavno kao što je i u 1949. godini Tito bi morao narediti da budem zatvoren i ubijen“. Nije tačno. „Ali u 1954 kada je javno poznato da sam u opoziciji, najgore što se može dogoditi je da ću biti proteran iz Beograda. Jugoslovensko javno mnjenje ne bi dozvolilo da nas nešto strožije“. Ne isključujem da sam mu rekao da ću biti proteran iz Beograda, zaboravio sam bio na onaj ustavni propis tamo da to nema kao kazne, to da ću nekako biti kažnjen ili sklonjen iz Beograda, ili ma kako, to ne isključujem. Tako sam nešto i mogao eventualno očekivati. „On je bio sigurniji svoje bezbednosti nego što je imao pravo, da bude u bolje u jednoj komunističkoj zemlji. Pre isteka nedelje Đilas i Dedijer odvučeni su u Okružni sud“. Mi smo lepo i učtivo pozvani u Okružni Sud. „U Beogradu na četvero-časovnom ispitivanje, saslušanje. Vlada je otvaranje krivične istrage“ citira Vladu ovde. Nije moja izjava, ne mogu da kažem da je moja.

TUŽILAC: Iz te izjave nema Vaših ...

PRETSEDNIK: Ni u celini ni u detaljima?

ĐILAS: Nekakvih dalekih misli ima, ali nije moja izjava.

PRETSEDNIK: Jesu li ove velike misli došle povodom razgovora Vašeg ili iz razgovora

ĐILAS: Mogle su iz razgovora, mogle. Evo na primer ovo

PRETSEDNIK: Ovo niste demantovali.

ĐILAS: Nisam, samo ako treba mogu da demantujem, ne izbegavam.

PRETSEDNIK: A kad ste o tom pisanju čuli?

ĐILAS: Pred istražnim sudijom.

PRETSEDNIK: Niste dali?

ĐILAS: Ništa nisam dao.

PRETSEDNIK: A jeste se viđali posle sa Klarkovim, posle saopštenja?

ĐILAS: Ma nisam, nisam.

TUŽILAC: E samo ...

ĐILAS: Nisam ja ni njima zakazao sastanak. Oni su opet nekako iz jutra ušli u stan. Služavka ih je pustila pa sam ja izašao iz sobe i zatekao ih već gde sede. Ja ih inače ne bih primio. Jer ja sam prosto, nisam nikog pri-

mao, nisam hteo da dajem intervju. Na pr. tražio je Singleton, pa je tražio AFP, pa ja nisam nikog hteo da primim.

TUŽILAC: Pa dobro, a kako objašnjavate toliku navalu novinara, recimo obletanje za neke izjave.

ĐILAS: Po njima to treba pre svega u ovoj se zemlji sem zvanične politike manje više vrlo retko šta događa. Za njih je to pre svega izvanredno senzacionalna stvar. Drugo, ja sam za njih jedini komunistički vođa koji je javno, manje više, ustao protiv sistema iz koga sam izrastao. Prema tome, ja sam sam po sebi za njih zanimljiva ličnost, zanimljiva pojava.

TUŽILAC: Ali baš to toliko saletanje recimo, zašto nije bilo saletanje recimo kad drug Tito nije bio, bio u zemlji recimo kad nije put, kad nije normalizacija odnosa i svega ...

ĐILAS: Nije se dogodio slučaj Dedijera.

TUŽILAC: Pa o Dedijeru se raspravljalo još nekoliko meseci, jel' tako. Postavljeno pitanje njegovo da se raspravlja pred Kontrolnom komisijom.

ĐILAS: Druže Javni tužioče ja ne krijem od Vas da bih ja izjavu dao ...

TUŽILAC: Da bi ste dali ranije izjavu, i ranije jel tako?

ĐILAS: I posle, a to kad kažem time kažem da nisam birao momenat.

TUŽILAC: Ali onda zašto ste, ovo ranije, zašto ranije se niste odlučili?

ĐILAS: Nisam imao kome da je dam.

TUŽILAC: Pa, Dedijerov slučaj se postavljao još ranije.

ĐILAS: Nije.

TUŽILAC: Zašto? Još posle IV Plenuma je odlučeno da Kontrolna komisija

ĐILAS: To je Dedijer, Vi ćete videti iz saslušanja Dedijera da je doznao da se taj njegov slučaj postavlja onog dana kada je ostao pred Kontrolnu komisiju.

TUŽILAC: Dobro. Šta je posle kada ste dali Vašu izjavu, kad ste se nalazili, da li ste se nalazili uopšte sa optuženim Dedijerom?

ĐILAS: Jesam.

TUŽILAC: Kad je on saznao da ste i Vi dali izjavu „Njujork Tajmsu“.

ĐILAS: To Vam ne bih mogao reći, ali mislim pre nego smo pozvani na sud, da smo se videli još jednom.

TUŽILAC: Posle Vaše date izjave onda, kada ste se prvi put videli?

ĐILAS: To bi moglo biti tri, četiri, pet dana negde iza izjave.

TUŽILAC: E, o čemu je bilo reći na tom sastanku? Da li ste ga vi upoznali, da li je on saznao o Vašoj izjavi da ste dali?

ĐILAS: Ne mogu se setiti, znam da smo o izjavi mojoj jednom razgovarali i rekao mi je da se sa nekim stvarima u izjavi ne slaže.

TUŽILAC: Da, ali posle toga, imali ste posle nekoliko dana prvi sastanak.

ĐILAS: Da. Da li je to na tim prvim, na tom prvom sastanku ili kasnije ne znam. No ja sam ga video pre otvaranje istrage i posle istrage sam ga video i tom mi je prilikom rekao da se sa nekim stvarima iz moje izjave ne slaže.

TUŽILAC: E, dobro, kad su Vama, tu je oko 3. januara mislim „Asošiated Press“ objavila onu falsifikovanu besramnu falsifikat o izjavi druga Popovića. Da li vas je neko upoznao i kada vas je upoznao.

ĐILAS: Jest, jeste.

TUŽILAC: Ko Vas je tražio?

ĐILAS: Singleton.

TUŽILAC: Singleton Vas je tražio?

ĐILAS: Pročitao mi je na telefon i rekao da li imam šta da izjavim. Pošto je meni isledni sudija već bio zabranio da dajem izjavu, tj. da po njegovom mišljenju ponovo prekršim krivično delo. Zato sam mu rekao hvala na informaciji, nemam ništa da saopštim, nemam ništa da izjavim.

TUŽILAC: Da li ste Vi nekom saopštavali te stvari?

ĐILAS: Da, Dedijeru sam ja rekao telefonom.

TUŽILAC: Da, Dedijeru ste odmah javili. Jeste li imali da Vam se još neko javljao, da Vam je javljao tu vest?

ĐILAS: Od novinara mislite?

TUŽILAC: Od novinara mislim.

ĐILAS: Nije mi niko. Nije, nije. Čekajte, neki me novinar još tražio, da Francuz me neki tražio je li iz neke komunističke novine. Ja sam hteo, odmah sam mu rekao da ne dajem intervju, ali sam hteo sa njime da se nađem.

TUŽILAC: Da.

ĐILAS: Ali pošto je istražni sudija javio da to ne radim, ja sam rekao dobro, neću.

TUŽILAC: Evo samo još jednu stvar. Da li ste, Vi ste sam izjavili da ste imali neki sastanak sa grupom nekih studenata iz SAD.

ĐILAS: Da. Trojica su bili.

TUŽILAC: Jeste.

ĐILAS: Njih je bilo više, ali smo se dogovorili da ih bude trojica na sastanku.

TUŽILAC: O čemu ste, da li ste govorili o nekom, o čemu je bila reč? Mislim na, na ...

ĐILAS: Oni su se interesovali za moj slučaj kako je tekao i za moje stavove pre Plenuma, onda jesam li ja na tim stavovima, šta mislim o političkim prilikama u Jugoslaviji i tako, to je bio razgovor sa njima.

TUŽILAC: Pa dobro, da li ste u toku tog razgovora rekli da su Srbi nezadovoljni sa ovakvim rukovodstvom?

ĐILAS: Koješta!

TUŽILAC: Pa to pitam, da li je bilo reči o tome?

ĐILAS: Ne, pa to i ne odgovara uopšte mom stavu, nema veze.

PRETSEDNIK: Druže tužioc, imaš li još koliko pitanja?

TUŽILAC: Još jedno.

PRETSEDNIK: Ako imaš više pitanja da prekinemo, jedan mali odmor da ...

ĐILAS: Pa neka, druže predsedniče pa neka on završi molim Vas.

PRETSEDNIK: Može, može.

ĐILAS: Pa sad, dva pitanja kaže da ima.

PRETSEDNIK: Može, može. Može se prisetiti pa opet pitanje posle ...

ĐILAS: Pa dobro, Vaša je vlast ovde, nije moja.

PRETSEDNIK: Pa sad ovo je Sud, nije tu ...

ĐILAS: Znam, pa to je vlast.

PRETSEDNIK: Pa ja, malo ironično to optuženi ...

ĐILAS: Nije, nije.

PRETSEDNIK: Ipak treba da budemo korektni.

ĐILAS: Nisam bio ironičan.

PRETSEDNIK: A ja, kako „vaša vlast“ sada.

ĐILAS: U Sudu je vlast predsednika Suda.

KOVAČEVIĆ: Pa sad, Vi garantujete da nije.

PRETSEDNIK: Onda odmor, odmor ...

ĐILAS: Ako ste shvatili kao ironiju, izvinjavam se.

PRETSEDNIK: Molim, odmor pola sata ili 15 minuta dosta je. 15 minuta. A drug Đilas obzirom da se radi o tome da se ne bi sastajali otići ćete u 78 sobu.

ĐILAS: Mogu li sa porodicom?

PRETSEDNIK: Možete, možete.

PRETSEDNIK: Druže tužioče.

TUŽILAC: Da li ste Vi nekom govorili, da li ste uopšte govorili, u nekim razgovorima, sa nekim ljudima da se Vaši protivnici boje svojih položaja,

pa zbog toga Vas progone. Da li je bilo, da li ste sa nekim razgovarali o tome?

ĐILAS: Nisam, to i ne mislim.

TUŽILAC: I niste govorili?

ĐILAS: Nisam govorio.

TUŽILAC: Da.

ĐILAS: Boje se svojih položaja, mislite ovako ministarskih i to funkcija, i tako ...

TUŽILAC: Pa ja, tako da se boje svojih položaja, tako kao da postoji neka klika koja se bori za vlast.

ĐILAS: To nije suština spora mog samog ...

TUŽILAC: Ali ja ne pitam, ja pitam da li ste govorili ili niste.

ĐILAS: Nisam. Ne mogu se setiti.

TUŽILAC: Suština spora je rešena, je li tako?

ĐILAS: Ne sećam se, tako.

TUŽILAC: Šta mislite Vi, da li je ...

ĐILAS: U smislu da se boje svojih političkih pozicija svakako da im ne bi oslabilo u ovako, nekakvim mojim izjavama ...

TUŽILAC: Jeste.

ĐILAS: Ali mislim ovako materijalnih, i konkretnih, državnih funkcija, to ne. To ne.

TUŽILAC: A kako mislite da oslabi, Vi ste i javno, i u člancima i na III Plenumu, koji je prenošen, pa niko ne ostade da se plašio, to su, to su javne ..., radio objavili, mogli ste, jedini koji Vas branio.

ĐILAS: Ja ne mislim, ja kažem nisam to rekao i zato ne odgovaram ...

TUŽILAC: To je optuženi Dedijer, jel' tako, posle ste Vi njega branili, jel' tako?

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: E sad, ovo mene interesuje. Vi ste dobili materijal, pročitali ste ovu kampanju koja se piše u inostranstvu, da postoji rascep u Jugoslaviji, ne znam promene, razne stvari, kriza, svega i u većini slučajeva se pominju Vaša imena tj. Vaše i optuženog Dedijera.

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Onda, vidite, navaljivanje recimo Rajmonda, i raznih novinara, i Vi kažete da su navaljivali posle izjave za razne izjave. Šta Vi mislite da li tom inostranstvu koje piše to, i onim novinarima koji su ovde u zemlji, da li to njihovo navaljivanje je toliko i zato zbog toga što ih intere-

suje i leži na srcu demokratija i socijalizam u Jugoslaviji ili kako vi to ocenjujete, to njihovo navaljivanje.

ĐILAS: Ja mislim da su pobude inostranstva u tom pogledu različite. Ja verujem, kod velikog dela socijalista na primer, koji su takođe istupali povodom ovog mog slučaja, da su sasvim poštene pobude. Kod ostalog dela te javnosti i štampe ne bih mogao da tvrdim da su pobude ne zainteresovane, tj. da su u svemu demokratske.

TUŽILAC: Jeste. Da li je ovo navaljivanje recimo dopisnika ovde, iz Jugoslavije ...

ĐILAS: Ono delimično može da bude ...

TUŽILAC: Zbog toga što im leži na srcu socijalizam Jugoslavije, demokratija...

ĐILAS: Ne leži njima uopšte socijalizam na srcu Jugoslavije, ja to i ne tvrdim. Pre bi se moglo reći da je obrnuto.

TUŽILAC: Kako objašnjavate onda, ja Vam sad ponovo postavljam to pitanje. Otkud toliko njihovo navaljivanje baš na Vas.

ĐILAS: Mogu dvostruki razlozi biti. Razlozi mogu biti prvi, interesovanje kao za novo, za vesti, što je kod novinara tipično i drugi mogu biti neki političke prirode, koju ja potpuno detaljno ne mogu da znam.

TUŽILAC: Pa dobro, zar nije, Vi kao političar, Vi znate situaciju, Vi znate da ne leži na srcu recimo put druga Tita tamo, jel' tako?

ĐILAS: Ja ne znam, vidite ja u inostranoj štampi nigde nisam pročitao da se napada taj put, da neko napada taj put.

TUŽILAC: Pa ne napada put, ali da li je prijatno recimo inostranstvu povezivanje i sprovođenje te međunarodne politike recimo koju sprovodi naša zemlja i taj put. Recimo, posle povike na normalizaciju odnosa ...

ĐILAS: Dobro, recimo, ti, Englezi. Imate izjavu zvaničnu Stejt Departmana, ja sam to pročitao u ovom materijalu, da od njih nije povedena nikakva kampanja, niti s namerom mešanja imate istu izjavu američkog Ministarstva spoljnih poslova. Sad snađite se tu. Znači da, neke novine nezavisno od Vlada, ukoliko se tim vladama eventualno može verovati, a i Vi u optužnici tvrdite da su to prijateljske vlade sa kojima sam ja hteo da zavadim našu zemlju, prema tome očevidno je da kod vlada nema tu nešto.

TUŽILAC: Pa po pitanju stranih listova, recimo, u odnosu na Balkanski savez i tako dalje, pišu da ne treba Jugoslaviji verovati ...

ĐILAS: Balkanski savez ukoliko je doveden u sumnju on nije doveden u sumnju uopšte nikakvim mojim izjavama.

TUŽILAC: Ja kažem samo šta piše u inostranstvu. Ali dobro vidite, posle te kampanje i navaljivanja novinara na vas, vidite da tu situaciju imate ustvari u Jugoslaviji, u našoj zemlji, imate dve stvari. Inostrane novinare i Vas. U stvari, povezana je Vaša izjava i kampanja, zar ne vidite da ste na jednoj strani vas dvojica i inostrani novinari u ovoj Jugoslaviji protiv, odvojili se nasuprot naroda Jugoslavije.

ĐILAS: Ne, ja mislim da je znatan deo naroda u Jugoslaviji sa mnom.

TUŽILAC: Sa Vama?

ĐILAS: Apsolutno

TUŽILAC: Po čemu mislite?

ĐILAS: To vidim po simpatijama na ulici. Na primer sa kakvom simpatijom mi se ljudi obraćaju. Ne smeju da mi priđu, ne smeju da razgovaraju, skine mi šešir, osmehne mi se, pogleda me, i to sam video i letos kad sam putovao u Višegrad, u Foču, apsolutno vidim masovne simpatije publike.

TUŽILAC: U vezi i sa tom Vašom ...

ĐILAS: U vezi sa ovim mojim stavom ...

TUŽILAC: Sa Vašim stavom ...

ĐILAS: I mene kao ličnosti. I vidim i ovo, po tome stavu vidim da naša štampa apsolutno nije ubedila, ne tvrdim da građani FNRJ smatraju da sam izabrao najsrećnije rešenje, ne vidim da je ubedila većinu naroda u to da sam ja napravio ma kakvu grešku prema svojoj zemlji.

TUŽILAC: Smatrate li ...

ĐILAS: Ja nemam statistika.

TUŽILAC: Smatrate da nije greška obraćati se inostranstvu koje će Vaš poziv da publikuje, koje će dati široki publicitet, namenjeno na unutrašnjost Jugoslavije.

ĐILAS: Ne, ako vi u tom pozivu ne tražite ničije mešanje.

TUŽILAC: Dobro, kako Vi onda, ili ima li nekog čoveka u vezi s tim, kako vi onda gledate? Vi ste 1952. godine, da li ono pisanje, onog Vašeg članka da li ste „Domovina“ ...

ĐILAS: Da.

TUŽILAC: Onda ste dali ocenu to obraćanje inostranstvu i žaljenje zbog izvesnih nedemokratskih sloboda.

ĐILAS: Jeste i danas stojim na tome.

TUŽILAC: Smatrate da je to udvorničko, nepošteno, nepravilno?

ĐILAS: Slažem se, i danas to mislim.

TUŽILAC: A kako je, dobro, Vaše obraćanje kome je učinjeno?

ĐILAS: Samo je razlika, oni se obraćaju na ...

TUŽILAC: Čekajte, ko je učinio?

ĐILAS: Oni se obraćaju na linije borbe protiv socijalizma i demokratije, ja se obraćam na liniji „za“.

TUŽILAC: Obraćati se isto inostranstvu, žaliti se na nedemokratski sistem.

ĐILAS: Znam, ali ja nemam gde drugo da se obratim.

TUŽILAC: Dobro, ali tom linijom i oni nisu imali gde pa su se obraćali inostranstvu.

ĐILAS: Jeste, samo su se oni obraćali iz drugih pobuda.

TUŽILAC: Kako Vi to onda ...

ĐILAS: Oni su se obraćali iz jednih pobuda, ja iz drugih pobuda.

TUŽILAC: Dobro, kako, al' kako onda dva morala? Jednom osudio to da je to udvorički, nepošteno, a kad Vi to isto činite onda je to pošteno. Ne mogu da postoje ...

ĐILAS: Pročitajte kraj moga članka, tamo sve stoji. Ali ja smatram da ne treba kriti naše slabosti i nedostatke i na toj liniji ja i dajem tu izjavu, što smatram da našu stagnaciju u demokratiji i nedostatke u toj demokratiji ne treba kriti. Pogotovo ako ne možete da ih kažete u svojoj zemlji.

TUŽILAC: Kad se kritikuju slabosti niko u svojoj zemlji ne brani da se iznose slabosti.

ĐILAS: Ja ne znam družu javni tužioče, gde Vi nalazite da se u Jugoslaviji kritikuje išta iz našeg političkog sistema i poretka.

TUŽILAC: Sve moguće ako počnete, od svih mera.

ĐILAS: Nigde, nema nigde ...

TUŽILAC: Na široku diskusiju, privredna široka diskusija na Socijalistički Savez, svi zakoni na široku diskusiju, i sve je na široku diskusiju.

ĐILAS: Nije tačno, evo jedan detalj.

TUŽILAC: Kako nije tačno?

ĐILAS: Izrazi ...

TUŽILAC: Kako nije tačno, ako živite u Jugoslaviji, ako živite sa inostrancima onda ne znate situaciju. A, ja živim dole u svojoj osnovnoj organizaciji.

ĐILAS: Ne, Vi znate vrlo dobro da ja ne živim sa inostrancima.

TUŽILAC: Pa znam, ali vidim sa dodirima ovih, i sa ...

ĐILAS: Ne, ti su dodiri nametnuti Dedijerovim slučajem, ostali su bili napredni ljudi, koji su dolazili kod Vlade FNRJ, pa nju posećivali, pa i mene usput. Svi ti socijalisti koji su bili, ili su bili kod Kardelja, ili su bili

kod Predsednika Savezne Skupštine, ili potpredsednika, ni jedan nije došao samo kod mene.

TUŽILAC: Dobro, u razgovoru, kad ste imali, posle razgovora sa Ernestom Davisom i neki razgovori sa drugim novinarima, da li ste se nešto žalili, da li je bilo nešto žaljenja na Davisa što se recimo nije javio i što laburistička štampa ne piše o Vašem slučaju?

ĐILAS: Ne, u tom smislu ne.

TUŽILAC: Niste?

ĐILAS: Moguće da sam rekao jednu drugu stvar.

TUŽILAC: Da.

ĐILAS: Da sam tumačio zašto mi se Davis nije obratio. To da, ali se žalio nisam, jer ja sam znao da mi se Davis neće obratiti.

TUŽILAC: Da, a zašto?

ĐILAS: Čak i kad je rekao.

TUŽILAC: Zašto?

ĐILAS: Zato što su engleski laburisti empirici, praktičari. Za njih sam ja jedna nejasna, polu-ilegalna opozicija, oni neće da kvare odnose sa Vladom. Ja sam znao, iako je Davis pozitivno se odnosio, kao otprilike da bi ja napisao za laburističku novinu, ja sam znao da od toga neće biti ništa. I tako nešto pošto sam to znao mogao sam reći, to ne isključujem.

TUŽILAC: Dobro, još neke stvari. Ovo sam rekao o publicitetu koji je dat i Vaše izjave, recimo solidarisanje onih dopuna. Recimo govori tamo, to je bilo i da ne ponavljam na III Plenumu, a i sada povodom ove kampanje, recimo Unija Srba, Hrvata i Slovenaca u listu „Combat“, tamo piše ovako. Živko Topalović daje izjavu da bez rezerve usvaja Vaše izjave i izjave optuženog Dedijera.

ĐILAS: Šta ja imam na to da kažem?

TUŽILAC: Ne, jeste, šta Vi imate na to da kažete?

ĐILAS: To je stav Živka Topalovića, on očevitno vidi da se nešto događa, on gleda da ulovi nešto za mene, ja sam, ja ću Vam jedan detalj reći. 1948–49. kad smo mi bili u sporu sa SSSR-om.

PRETSEDNIK: Okrenite se sudu.

ĐILAS: Da reći ću i Vama. 1948–49. godine u sporu sa Kominformom kad smo bili, princ Pavle i Milan Stojadinović su se solidarisali sa nama. Možda to nije poznato Vama, ali ja znam. To ne znači da smo mi, tadašnja vlada, postali princ Pavle i Milan Stojadinović, to je stav Živka Topalovića. To samo dokazuje njegov stav.

TUŽILAC: Ali vidite ...

ĐILAS: Ja se ograđujem od njegovih stavova. Moji pogledi nisu ...

TUŽILAC: Ali vidite li koga mobilišu Vaše izjave?

ĐILAS: Verovatno da izvesni ljudi, iz bivših građanskih partija smatraju da sam ja manje zlo, to nije isključeno.

TUŽILAC: Vaše izjave su mobilisale, eto, izjave Živka Topalovića mobilisale su ovu štampu koja ...

ĐILAS: Sve socijalističke partije u svetu su zauzele pozitivan stav.

TUŽILAC: A Vi ste, Vi se, vidite obraćate svom narodu u inostranstvu tamo, pa kako izgleda ta situacija, tamo se mobiliše van zemlje, da bude inostranstvo

ĐILAS: Da li sam ja, da li je iko za mene u zemlji ne može se dokazati.

TUŽILAC: Molim?

ĐILAS: Ne može se dokazati imam li ja u zemlji koga za sobom ili nemam, pošto niko ne može ni da iskaže.

TUŽILAC: Pa mi to ne ispitujemo.

ĐILAS: Niko javno ne može da iskaže, javno niko iskazati ne može.

TUŽILAC: Ali vidite, Vi radi sprovođenja, tj. pridobijanja pristalica za Vašu ideologiju, Vi u inostranstvu sa Vašim izjavama mobilišete inostranstvo. Dakle, za sprovođenje svojih stvari, inostranstvo Vam je instrument za sprovođenje Vaše politike, je li tako?

ĐILAS: To je jedini bio put, znate, istina, znate, makar iz čijih ruku poticala ostaje istina.

TUŽILAC: Samo ovo nije istina.

ĐILAS: Čak i iz „Njujork Tajmsa“, ako ide, ona ostaje istinom.

TUŽILAC: Samo ovo nije istina. Evo, kad govorite o istini. Da li je istina i da li može kao istina da se shvati onako kako Vi recimo, mada je to sporedno u ovom procesu, skoro naročito inkvizicija, kad Vi u Vašoj izjavi, pazite optuženi, Vi u Vašoj izjavi kažete: inkvizicija u zemlji gde ima hapšenja, u totalitarističkoj zemlji, najreakcionarniji elementi vladaju, kad se u celom tom sklopu uzme baš inkvizicija, da li inostranstvo koje poznaje situaciju ovde, shvati pa to je i mlaćenje i tućenje i zlostavljanje i ko zna šta, kad se u celom sklopu izjave, baš na suprot od ovoga što vi kažete. Inkvizicija kad se u jednoj totalitarističkoj zemlji ...

ĐILAS: Ja to nisam rekao, da smo mi totalitaristička zemlja.

TUŽILAC: Jeste, ima u Vašoj izjavi.

ĐILAS: Ja sam rekao totalitaran aparat, to je jedna nijansa.

TUŽILAC: Jeste, i to zemlja, evo, ovde.

ĐILAS: Ja sam rekao ...

TUŽILAC: Evo, da pročitate.

ĐILAS: Ja sam rekao da je zemlja sklona staljinizmu.

TUŽILAC: Evo da pročitamo, da pročitamo.

ĐILAS: Izvolite.

TUŽILAC: Evo šta kaže, na traženje ovako: – Ja sam demokratski socijalista. Ime komunizam je dobro, ali je kompromitovano. To je sinonim za totalitarizam u ovoj zemlji.

ĐILAS: U javnom mnjenju ...

TUŽILAC: U ovoj zemlji!

ĐILAS: Ne, ne, ne tvrdim ja da je ova zemlja ...

TUŽILAC: Tako piše!

ĐILAS: Ja tvrdim, molim Vas čitajte tekst.

TUŽILAC: Evo, evo

ĐILAS: Ja tvrdim da je pojam komunizma ...

TUŽILAC: U redu

ĐILAS: Sinonim za totalitarizam u ovoj zemlji

TUŽILAC: U ovoj zemlji to znači

ĐILAS: Naime, ljudi koji kad kažu

TUŽILAC: To znači da je u ovoj zemlji totalitarizam.

ĐILAS: Ne, ne, većina ljudi u ovoj zemlji kad kaže komunizam, misli na totalitarizam.

TUŽILAC: Pa to je to.

ĐILAS: Mi imamo totalitarnih elemenata unutra, u stvari, mi smo klasična totalitarna zemlja, to nismo jer smo sačuvali i neke forme slobode i neke smo i razvili forme.

TUŽILAC: E sad, imamo

ĐILAS: Pa dobro, aparat pokazuje tako izvesne tendencije totalitarizma.

TUŽILAC: Jeste, tako je u izjavi, Vi ste primili celu izjavu za svoju, jel tako, cela Vaša izjava je

ĐILAS: Jeste, priznajem ja, samo je možemo tumačiti vidite, tu se ne slažemo, priznajem je za svoju.

TUŽILAC: Vidite, što se tiče one izjave koju ste dali, ja sam Vas pitao da li je nešto izostavljeno tamo. Jedan list, list recimo, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, 8. januara 1955. godine.

ĐILAS: Dakle, mnogo kasnije.

TUŽILAC: Mnogo, jeste, posle Vaše date izjave, je li tako, kako on piše povodom Vaše izjave, pa kaže, piše jedan novinar koji je uzimao Vašu iz-

javu, izostavio Đilasove reči: u ovoj zemlji postoje samo dva čoveka koji zaista kažu one što misle, to su samo Stepinac i ja, tako on piše.

ĐILAS: Tako on tumači.

TUŽILAC: Ne tumači, pa pitam, da li je bilo reči o tome i da li je izostavljeno.

ĐILAS: U mojoj izjavi nije bilo.

TUŽILAC: Nije bilo. E sada, da li ste Vi pred nekim govorili da je proces Stepinca isceniran?

ĐILAS: Nisam.

TUŽILAC: Niste?

ĐILAS: I to i ne mislim.

TUŽILAC: Pa to kažem, da li ste ...

ĐILAS: U procesu Stepinca ima i grešaka sa naše strane, ali Stepinac je sasvim solidno kriv i kaznu je i veću zaslužio.

TUŽILAC: Dobro, kako Vi mislite, onda, i ona Vaša izjava, kad sam dao predlog za tajnost pretresa, da ste rekli: ovo je isceniran pretres, i vrši se sudsko ubistvo?

ĐILAS: S Vaše strane smatram da je pretres insceniran. Sa Vaše, tužioče.

TUŽILAC: Po čemu?

ĐILAS: Po tome što ste na mene nabacili niz sumnji bez i jedne činjenice. Da sam se ...

TUŽILAC: Molim Vas, optuženi Đilas, ovde se ispitiva prvo, da li ste dali izjave

ĐILAS: To je neosporno.

TUŽILAC: E, tako, izjave takve sadržine, jel' tako, da li su te izjave takve sadržine izazvale tu kampanju, da li ste vi želeli tu kampanju i da li je to krivično delo?

ĐILAS: Nije, niste Vi, imate vi one druge stvari koje ste dali za novine, pošto je

TUŽILAC: To je suština.

ĐILAS: Pošto je optužnica javna, a pretres je tajna. U optužnici se nalaze one difamne stvari koje su mnogo važnije, od kojih ja ne mogu javno da se branim.

TUŽILAC: Dobro, da li ste Vi, vi ne poričite na pretresu da ste dali ove izjave, jel' tako, izjave ovakve sadržine?

ĐILAS: S Vaše strane je, moj je utisak ovaj. Da vi pod pritiskom, možda čak i pod sugestijama vlade ili vladinih organa ...

TUŽILAC: Nemojte, po zakonu ...

ĐILAS: Dozvolite. Ne ja, sud, ja u sudu ništa ne govorim.

TUŽILAC: Ovde se radi o krivičnom postupku.

ĐILAS: Ja o Sudu ništa ne govorim rđavo.

TUŽILAC: Pa tužilac se po postupku tamo tuži, nadležan tužilac tuži.

ĐILAS: Da, vi nastupate više kao, to je moj utisak, kao organ onih političkih faktora koji su otpočeli protiv mene kampanju, nego kao zakon.

TUŽILAC: Jeste, ja nastupam kao organ koji je zakon ovlašten da

ĐILAS: Na toj osnovi ja nisam rekao da će Sud i presudu da ...

TUŽILAC: Ne, Vi ste rekli sudsko ubistvo. Kako Vi to mislite? Da objasnite da je priprema „sudsko ubistvo“?

ĐILAS: Vi lično pripremate „sudsko ubistvo“.

TUŽILAC: A u čemu?

ĐILAS: Vi pripremate, pošto ste dali niz netačnih stvari namerno u optužnici po mome utisku za javnost, nabacili ste na mene sumnju da sam ja izdajica, špijun, povezan sa inostranstvom.

TUŽILAC: Nigde ne piše ovde da je, da ste vi špijun.

ĐILAS: To je vešto sastavljeno, ali Vi kažete „potražio je ljude iz inostranstva, preko kojih će moći da obara poredak u svojoj zemlji“.

TUŽILAC: Pa jesmo li o tome razgovarali? Vi se inostranstvu obraćate da date izjavu, da Vam inostranstvo ...

ĐILAS: Čekajte, gde sam ja to tražio ljude molim Vas?

TUŽILAC: Pa kako niste?

ĐILAS: Gde su ti ljudi koje sam ja tražio?

TUŽILAC: Pa došao je, došao je, kome ste dali izjavu?

ĐILAS: Drugo, tvrdite da sam se nudio socijalistima, ili je to Kardelj rekao: oni nude usluge onome koji im ne treba.

TUŽILAC: Pa davali ste izjave socijalistima.

ĐILAS: Ma, čekajte, molim Vas, nisam ja tražio njih, tamo piše da sam ja njih tražio, a ne oni mene.

TUŽILAC: Dobro, u čemu mislite da je „sudsko ubistvo“, prema tome da zato optužnica nije bazirana na činjenicama?

ĐILAS: Ona je, pazite, u optužnici se sadrži izvesne i to glavne indirektno, van dispozitiva optužbe, van dispozitiva optužbe na osnovnu kojih Vi hoćete da motivišete zašto ja treba da budem suđen, da Vam ja objasnim, da izložim šta ja mislim pod „sudskim ubistvom“, pre svega ja ne mislim da ću biti suđen na smrt, jer to ni paragraf ne predviđa. „Sudsko ubistvo“ je pravni pojam, koji je izmislio Volter 1764. godine u procesu protiv Kava-
vasa i taj Kavas takođe nije bio osuđen na smrt, kao što znate. Prema to-

me, to je jedan pravni pojam uzet iz pravne terminologije, koji znači ovo: Kada se iz političkih motiva bez pravnih razloga, kada trebaju pravni razlozi na veštački način da posluže političkom obračunu. Evo, to je pojam za „sudsko ubistvo“.

TUŽILAC: Dobro, da li smatrate Vi, pa po čemu mislite da tajni proces, evo i sami se uveravate da Vam garantuje

PRETSEDNIK: Da se ne udaljavamo druže tužioče sa ovim objašnjenjem, nego da se držimo optužnice.

ĐILAS: Pretres je tajan, ali je tajan mimo moje volje, je li. On je tajan na Vaš predlog.

TUŽILAC: Pa, ja nisam, Sud je odlučio.

PRETSEDNIK: Kao što vidimo do sada se ni jedna državna tajna nije pojavila i ovaj je deo do sada mogao biti javan.

PRETSEDNIK: Imaš još?

TUŽILAC: Nemam.

PRETSEDNIK: Ako imaš, da ne ulazimo u ovu ... Onda odbrana?

KOVAČEVIĆ: Imam nešto. Na način na koji su ti se obratili novinari, konkretno ovaj Rajmond, da li ti je sam način činio se sumnjivim da se radi o nekoj možda pripremi nečega, što bi bilo štetno po našu zemlju? Sam način na koji se jedan novinar

ĐILAS: Da, razumeo sam pitanje. Nije mi način bio sumnjiv, jer je to bio način kakav je uopšte uobičajen u svetu, tj. on je meni tražio intervju pismenim putem i ja sam se javno sa njim sastao u hotelu, na javnom mesto. Prema tome, u načinu nije moglo biti ničeg sumnjivoga.

KOVAČEVIĆ: Dobro, tamo ima jedan izraz u tvojoj izjavi, odnosi se na reakcionarne elemente, upravo on glasi najreakcionarniji elementi u Partiji i „nedemokratske snage“. Šta si pod tim mislio i kakav je da se odredi u odnosu na koga je to reakcionarno? Da li se misli na reakcionarnost u smislu recimo predratnih prilika stare Jugoslavije?

ĐILAS: Kad sam upotrebio taj izraz nisam mislio da je naša Vlada reakcionarna u odnosu na bivše političke partije i na bivše stanje u Jugoslaviji, nego sam mislio da je ona, nije demokratska, u odnosu na mogućnosti za jedan demokratski socijalizam u zemlji, na težnje izvesnih ljudi među koje i ja spadam za jednom demokratijom doslednijom i socijalističkom, u odnosu na bivše stanje oni nisu reacioneri, oni su i revolucioneri, ne, spadaju, oni spadaju u odnosu prema demokratskim težnjama izvesnim, koje su za mene istovremeno i socijalističke težnje, u tom smislu oni koč

razvitat. Prema tome, odnosi se prema novim socijalističkim elementima, taj se izraz odnosi na njih. U tom smislu.

KOVAČEVIĆ: Ima, dobro, da li postoji razlika između tebe i socijalista zapadnog tipa? U čemu bi bila razlika?

PRETSEDNIK: Molim Vas, ja mislim nema šta ...

KOVAČEVIĆ: Ima, zato što je cela izjava jedan ideološki stav.

PRETSEDNIK: Pa dobro, u redu stvar, samo ja ne znam. Ideološko svoje stanovište nećemo da izlažemo. On to kaže, samo nema ...

ĐILAS: Ima istih stvari, ima i raznih.

KOVAČEVIĆ: Dobro, nije važno, predsednik zabranjuje.

PRETSEDNIK: Pa ne zabranjujem, nego tu nema, ja mislim da nema ...

KOVAČEVIĆ: Ne na pitanje koje ocenjujete, da to pitanje nije u vezi ...

PRETSEDNIK: Nije, šta nije u vezi, da li je njegovo stanovište istovetno sa socijalističkim. Nema nikakve veze.

KOVAČEVIĆ: Ima veze.

ĐILAS: Ja sam svoje stanovište izgrađivao nezavisno od njih, i nezavisno od njih i stojim na njima.

KOVAČEVIĆ: Dobro, ti si došao u sukob sa Savezom komunista i vodstvom njegovim. Kako si zamišljao te promene u okviru Saveza?

ĐILAS: Do III Plenuma ja sam to zamišljao iznutra u Savezu. Na liniji ...

PRETSEDNIK: Druže branioče, molim Vas da se, da bi tekao pretres, ja mislim da to, i ukoliko je dodirnuo III Plenum, dodirnuo je optuženi u vezi sa svojim stavom u vezi svoje izjave. A ovde, ja mislim, te razlike, da sada tu razglabamo, to nema skoro nikakve veze sa optužnicom. Da ne bi produžili ovaj pretres, da se ograničimo na ono što optužnica inkriminiše i na ta pitanja u vezi sa optužnicom. Ako imate neka pitanja, dobro, ona prva dva pitanja, ona su u redu.

KOVAČEVIĆ: Ja ne bih imao onda ništa više.

PRETSEDNIK: Sada, ako ima ko šta u vezi sa optuženim. Imate li Vi druže branioče (Politeu)?

POLITEO: Nemam.

PRETSEDNIK: Dobro, kako Vi ono kažete, ja bih samo da bi jasno Sudu bilo. Kako Vi ocenjujete ovu anti-jugoslovensku kampanju, koja je preko štampe povedena u inostranstvu? Da li mislite da je to dat publicitet ili da to može štetiti interesima zemlje? Vi smatrate da ne može?

ĐILAS: Neke stvari mogu da škode kao što sam rekao, a neke stvari mogu i da koriste, one koje su istinite, a ima i istinitih stvari, one stvarno mogu da koriste. Ima istinitih stvari.

PRETSEDNIK: A koje stvari smatrate da mogu da škode?

ĐILAS: Pa one stvari koje su preterane, koje su netačne, jer ima mnogo netačnih stvari. Ja sam to iz one štampe kod „Veliki rascep u Jugoslaviji“ i „uzdrman režim Titov“, to su netačne stvari, uopšte nema nikakvog rascepa, nije uzdrman režim, to su netačne stvari. Ali kad neki pišu da je Đilasov istup zahtev za više slobode, to je tačna stvar. Ta stvar, ne znam zašto bi jedna kritika, zašto ne bi ona, ako ima u njoj pozitivnosti, pa ma kome koristila, pa čak i Vladi? Ima i netačnog. Nisam video u toj štampi jedan stvarni zahtev za unutrašnje mešanje u onom smislu u kome se ...

PRETSEDNIK: Pa sav taj pritisak ...

ĐILAS: Nema pritiska.

PRETSEDNIK: Kako nema? Pa to sve znači povela se kampanja.

ĐILAS: Pišu novine šta se događa.

PRETSEDNIK: Šta rade te novine, imaju odraza u svojoj, u njihovim zemljama.

ĐILAS: Ni jedna vlada ne pravi nikakav pritisak, ne zahteva ništa. Te novine čak ne zahtevaju ništa. Ja nisam video.

PRETSEDNIK: Pa kako da ne, ima tamo.

ĐILAS: Pišu da u Jugoslaviji nema dovoljno demokratije, neke pišu da je to i identično sa najcrnjim režimom, ovde imate neke tačne i neke tačne.

PRETSEDNIK: Znači, Vi smatrate da mogu i da štete.

ĐILAS: Ja mislim da su pojmovi pobrkani da se kritika smatra kao mešanje, mislim nepravilna kritika.

PRETSEDNIK: Opet sa Vama nisu uspeli, ali, dobro.

ĐILAS: Mogu li da sednem?

PRETSEDNIK: Možete. Ima li još tužilac ili neko? Dobro.

ISPITIVANJE OPTUŽENOG DEDIJERA
/Zatvoreni deo pretresa/

PRETSEDNIK: Neka dođe drugi optuženi. Pozovite ga.
(Ulazi u sudsku dvoranu Vladimir Dedijer.)

PRETSEDNIK: Jeste li razumeli optužnicu?

DEDIJER: Jesam.

PRETSEDNIK: E, pa sad, u vezi sa onim što Vas optužbe terete, izložite svoju odbranu po svim činjenicama koje Vam optužnica stavlja na teret.

DEDIJER: Dobro. Ja ću da koristim ovaj član 212.

PRETSEDNIK: Izvolite samo.

DEDIJER: Ja se ne osećam krivim, izjavu „Timesu“ sam dao, to su moje reči, mislim one reči koje su navedene pod znakom navoda. Mislim da u optužnici se prilazi preko jedne osnovne činjenice, a to je uzrok moje izjave date „Timesu“ od 22. decembra 1954. Doduše u optužnici se samo jednom rečenicom pri kraju ovlaš prelazi preko činjenice mog pozivanja pred Kontrolnu komisiju, a šta je osnovni uzrok moje izjave od 22. decembra. Sad koji je uzrok te moje izjave? Na dan 15. decembra prošle godine bio sam pozvat da pristupim Kontrolnoj komisiji. Ja sam kao disciplinovani član Saveza komunista odazvao se pozivu. Međutim, kad mi je predsedavajući Kontrolne komisije saopštio da imam da odgovaram zbog svoga stava na III Plenumu, kao i zbog moga stava posle III Plenuma, a na osnovu odluke IV Plenuma od 31. marta 1954. Ja sam tada odbio kompetenciju Kontrolne komisije i naveo sam sledeće razloge: Prvo, ne može Kontrolna komisija mene da poziva na odgovornost zbog moje izjave kao i moga stava na III Plenumu, jer je to ...

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer, molim Vas, ti razlozi za Kontrolnu komisiju ne bi nas nešto interesovali ovde u vezi sa Vašom optužnicom, nego samo da, dobro Kontrolna komisija, a da date u vezi sa optužnicom ono što Vam stavlja na teret, odbranu, a sad ti razlozi, što ste Vi dali Kontrolnoj komisiji to je stvar Saveza komunista i Kontrolne komisije s kojima ste Vi rešavali to pitanje. Nego da se držimo ipak teksta.

DEDIJER: Da, ja se baš držim, samo ne znam ...

PRETSEDNIK: Samo ono što ...

DEDIJER: Druže predsedavajući, dozvolite mi ...

PRETSEDNIK: Ti razlozi zbog kojih ste Vi odbili, to nema skoro nikakve veze skoro sa optužnicom.

DEDIJER: Kako da nema, družo predsedavajući? Kako to?

PRETSEDNIK: Šta evo ja ...

DEDIJER: Kako da nema, to je ključno pitanje čitave moje odbrane, znate ...

PRETSEDNIK: Zašto?

DEDIJER: Ja moram da iznesem i pobude moje zbog kojih sam dao izjavu.

PRETSEDNIK: Dobro, pa to možete u jednoj rečenici, smatrate da Vas je nepravilno pozvala i ništa više. Nas razlozi ne interesuju.

DEDIJER: Pogotovo, družo predsedavajući, što je to za mene ključno pitanje, najbitnije pitanje, znate.

PRETSEDNIK: U redu stvar, ali to nas ne interesuje.

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Ne interesuju nas razlozi da li Vi smatrate, to je dovoljno, za sud je dovoljno da Vi smatrate da je komisija nepravilno, protivno Statutu Saveza komunista pozvala na odgovornost. U redu stvar. To ste rekli i u istrazi, ali koji su razlozi, pa da ih vi ističete ovde po tačkama to nas ovde ne interesuje. Tu je optužnica i izlaganje Vaše odbrane u vezi sa onim što vas optužnica tereti nema nikakve veze. To da se proširi van toga.

DEDIJER: Družo predsedavajući, jedna je stvar ovde, ja ne mogu da se branim samo na osnovu činjenica koje je optužnica iznela. Mi moramo da gledamo čitavo ovo pitanje u celini, znate, moramo da ispitamo sve druge činjenice.

PRETSEDNIK: Dobro u redu stvar. Dobro. Vi kažete da izjavu ste dali zbog pozivanja na Kontrolnu komisiju?

DEDIJER: Da.

PRETSEDNIK: Ja mislim nama je jasno.

DEDIJER: Ja moram da objasnim, pogotovo videćete, to je povezano dalje sa drugim delom moje izjave, znate, jer taj osnovni princip koji je Kontrolna komisija uredila, tj. princip borbe mišljenja, princip borbe mišljenja takođe je i kasnije povređena u mome slučaju. Ja bih vas molio da ne bi ...

PRETSEDNIK: Recite samo kratko molim Vas da vidimo u čemu je, šta kažete.

DEDIJER: Ja bih Vas molio, da ne bi ...

PRETSEDNIK: Samo to izlaganje tih svih razloga to ne ...

DEDIJER: Ja bih želeo samo ovo da podvučem, molim vas, da ne bio primoram da tumačim način na koji se Krivični postupak u mome konkretnome slučaju, ovde, ovaj, primenjuje. Pogotovu što je meni bilo, ja sam optužen znate, za jednu strahovitu stvar, optužen sam preko čitave štampe, radia, optužen sam i od javnog tužioca znate i mislim

PRETSEDNIK: I nas interesuje ...

DEDIJER: Dozvolite

PRETSEDNIK: Mi uglavnom hoćemo da govorimo o ovoj optužnici Javnog tužioca.

DEDIJER: Pa jeste.

PRETSEDNIK: A o onim drugim stvarima mi ne možemo ovde raspravljati, da li je to pravilno ili nije pravilno. Hoćemo da postavimo ovde ...

DEDIJER: Ja i ne raspravljam, to samo ja govorim moje motive, moje pobude.

PRETSEDNIK: E pa dobro, da vidimo hajde govorite.

DEDIJER: Dakle, tu je osnovna stvar, ovaj, to što je Kontrolna komisija povredila s jedne strane, ovaj, Statut SKJ, a s druge strane ona je povredila i moja osnovna prava kao građanina, jer ja to svoje mišljenje koje sam izneo bio na III Plenumu, shodno principu demokratskog centralizma, tj. da se manjina uvek mora pokoriti većini, ja sam ga dosledno držao sve do današnjeg dana i niko meni ne može prebaciti da sam ja bilo kojim svojim korakom ili gestom, ovaj, taj princip prekršio. Čak šta više posle III Plenuma, kada mi je bila zatražena izjava da dam za inostranu štampu kakav je moj stav povodom odluka na III Plenumu, ja sam tu rekao, ja sam na Plenumu izneo svoje gledište ono je ostalo usamljeno, CK je doneo svoju odluku, a ja sam tu odluku na kraju sastanka prihvatio držeći se principa koji su uobičajeni u svim političkim organizacijama da se po iscrpnoj diskusiji donose odluke većinom glasova koja posle toga postaje obaveza za sve članove organizacije ukoliko žele da ostanu njeni članovi. U tome sam zahtevu Kontrolne komisije da me ne saslušava jeste protivan Statutu i njihove kompetencije, ovaj, nisu bile. Pogotovu što ispravnost toga moga stava koji sam ja zauzeo u odbrani Statuta, jeste potvrđena meni ranije bila, od samog Generalnog sekretara SKJ Josipa Broza Tita, koji me je pre III Plenuma bio pozvao i rekao mi da će diskusija biti potpuno slobodna i ja da mogu da govorim slobodno, što sam ja i učinio. Drugo, sam sekretar CK SKJ drug Aleksandar Ranković koji je samnom imao čitav niz razgovora tokom marta i aprila meseca, dakle, posle IV Plenuma bio mi je saopštio na kraju tih razgovora da Kontrolna komisija

mene nema ništa da poziva na odgovornost za moj stav na III Plenumu i ono što je bilo posle III Plenuma posle toga razgovora u aprilu mesecu.

PRETSEDNIK: Dobro, idemo dalje.

DEDIJER: Želim da konstatujem ove činjenice da bi sud mogao da shvati i stanje u kome sam se ja nalazio tim nepravednim korakom Kontrolne komisije. U takvoj situaciji, 15. decembra uveče kada sam se našao ponižen i uvređen, tu neću da govorim o načinu na koji me je Kontrolna komisija dočekala, nisu hteli da mi odgovore na pozdrav, u Kontrolnoj komisiji nalazili su se ljudi takođe koji su učestvovali u diskriminaciji protiv mene, u zabrani pojedinih mojih knjiga.

PRETSEDNIK: Dobro, da idemo napred.

DEDIJER: Molim Vas, brzo ćemo preći druže predsedavajući, znate, ja sam odmah još istoga dana uputio jedno pismo CK-u gde sam se žalio na ovaj postupak. Međutim, odgovora nisam dobio nikakvog. Onda sam uputio jedan privatni telegram drugu Titu kao Generalnom sekretaru Partije i dozvolićete druže predsedavajući da ja tu navedem glavne misli iz toga telegrama. Tu sam ja rekao drugu Titu: „Sinoć sam izveden pred Kontrolnu komisiju da odgovaram zbog mog istupa na III Plenumu, odbio sam kompetenciju Kontrolne komisije, jer smatram da je ona tim postupkom prekršila Statut Partije koji predviđa borbu mišljenja u okviru demokratskog centralizma. Ovim nedemokratskim postupkom Kontrolna komisija je teško kompromitovala princip javnosti III Plenuma. Nije mi razumljivo zašto sam pozvat na odgovornost zbog mojih reči od pre skoro godinu dana. Ti si meni lično, a i u uvodnoj reči na Plenumu rekao da će diskusija biti slobodna. Takvim svojim stavom Kontrolna komisija daje sebi prava koja su iznad onih koji ima CK SKJ. Ta činjenica“ ...

PRETSEDNIK: Dobro.

DEDIJER: Bar samo još jedan red. „Baca ružno svetio na odnose u Partiji“. I ja sad tu govorim o značaju puta Pretsednikovog u Indiju gde se to tada događa. Na ovaj telegram, koji sam mu uputio preko Sekretarijata za inostrane poslove, dobio sam odgovor da se telegram ne može poslati Maršalu i da ja moram da odgovaram pred Kontrolnom komisijom. Dakle, tu sam ja bio povređen, hteo sam kao član CK kome je onemogućen kontakt sa Generalnim sekretarom Partije, nego sam bio onemogućen ujedno i kao građanin FNRJ koji se saobraća Pretsedniku Republike gde mu se žali konkretno o jednoj stvari zbog nepravilnosti koje su učinjene prema njemu. E, sad ćemo preći na same činjenice iz optužnice.

PRETSEDNIK: E, ajde dajte da pređemo na to.

DEDIJER: Ja u toj, u odbrani principa i Statuta kao i osnovnih ljudskih prava, ja sam bio odlučio da stvar iznesem pred domaću javnost. Obratio sam se nekolicini beogradskih novinara, pokazao sam im, kako pismo CK tako i telegram drugu Titu. To sam učinio takođe i pred nekolicinom književnika i javnih radnika. Međutim, zbog uslova koji su zavladaali u domaćoj štampi – zbog toga što sam ja pre toga, naročito povodom pojedinih diskriminatorskih postupaka prema meni upućivao veći broj pisama našim listovima. Međutim, ta moja pisma nisu bila objavlјivana, a pogotovu što je baš tih dana ponovo bila otpočela u našoj štampi diskriminacija protiv mene, a naročito brisanje moga imena iz vesti o izlasku knjige „Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita“ na burmanskom i indijskom jeziku, ja sam; ovaj, domaća štampa u toj situaciji nije ovaj, mogla da objavi bilo šta povodom ovoga moga slučaja. Iako je moje pravo da se obratim domaćoj štampi u ovome slučaju direktno predviđeno u Statutu Saveza komunista Jugoslavije gde se kaže: „Član Saveza komunista ima pravo da na sastancima organizacije i u štampi Saveza učestvuje u raspravljanju svih pitanja politike Saveza i donošenje njihovih odluka“.

Ta činjenica da sam ja bio, sad prelazim na pitanje kako se vest pojavila u stranoj štampi. Činjenica, da sam ja bio pozvat u Kontrolnu komisiju nije dobila mesto u domaćoj štampi, ali je dobila mesto u javnosti. O tome se počelo na široko da priča, da se komentariše, jer ja sam bio pred Kontrolnom komisijom 15. decembra i tako su pojedine agencije napr., francuska agencija AFP, još je 20. decembra dakle, pet dana posle mog pozivanja pred Kontrolnu komisiju objavila vest o mom saslušanju. Dopisnik AFP-a nije se meni uopšte obraćao da proveri tu vest nego je sam poslao. Istoga dana bio mi se obratio, došao u moju kuću dopisnik „Asošijated Presa“ i pitao me da li vest tačna. Ja sam mu potvrdio, ali sam mu, ovaj, odnosno rekao sam mu da ne mogu tu vest da ne demantujem, ali sam mu odbio da dam bilo kakvu izjavu. Toga dana javlja mi se isto i dopisnica „Tajmsa“ gđa Born i pitala me da li su tačne te vesti i da li bih želeo neku izjavu da dam, ja sam joj potvrdio i ona je došla kod mene i ja sam njoj dao izjavu koja je izašla u „Tajmsu“ odnosno u toj izjavi su one moje reči koje su navedene pod znakom navoda, a ostali komentar je gde Born, sad da predemo na pitanje, druže predsedavajući, na moje argumente za pravo davanje izjava stranoj štampi. Ja mislim da sam ja imao pravo da to učinim, jer pre svega što u Statutu SK ...

PRETSEDNIK: Samo jednu stvar ...

DEDIJER: Molim, izvolite ...

PRETSEDNIK: To mi znamo. Samo jednu stvar, da li je pre ove gđe Born bio neko od stranih novinara i tražio od Vas izjave?

DEDIJER: Mislim bio je. ovaj, iz „Asošijted Presa“, ali on je došao samo da pita da li je vest tačna.

PRETSEDNIK: Hm, hm, a nije tražio i izjavu od Vas?

DEDIJER: Nije, nije tražio izjavu.

PRETSEDNIK: Dakle, samo je tražila ova gđa ...

DEDIJER: Gđa Born je došla ...

PRETSEDNIK: Gđa Born ...

DEDIJER: Da traži izjavu, znate, a ovaj iz „Asošijted Presa“ on je bio dan pre i samo je pitao da li je vest tačna ili nije i ja sam rekao da ne mogu da demantujem. Dakle, ja sam rekao to da je moj osnovni argumenat za davanje izjave to što je rad SK javan i što se u Statutu od 1952. izričito kaže delatnost SK je javna. Drugo, što je moja izjava data gđi Born „Timesu“, ona je povezana sa III Plenumom, a III Plenum je bio potpuno javan, stenografske beleške objavljene su skoro sasvim, bio je prenošen preko radia, i ovaj to je bilo preneseno čitavoj domaćoj i stranoj javnosti. Treći razlog zašto sam ja dao ovu izjavu gđi Born, odnosno „Timesu“, jeste što je posle III Plenuma, družu predsedavajući, o III Plenumu izjave su davali mnogi članovi CK i to su davali direktno stranim novinarima bilo na tzv. otvorenim pres-konferencijama, a bilo je i na zatvorenim tj. kako se kaže, ovaj, off-record, gde se ne mogu da nanose citati nego se samo misli iznose. Ja mislim da se u biltenu Tanjuga može naći, da ne navodim imena, ko je sve davao te izjave stranim dopisnicima.

PRETSEDNIK: Dobro, u redu nas interesuje konkretno Vaša izjava.

DEDIJER: E sad, moja izjava ...

PRETSEDNIK: Kako je do nje došlo, kako ste je dali?

DEDIJER: Sada ćemo, družu predsedavajući, samo o III Plenumu jedna moja izjava izašla je takođe u „Timesu“ u aprilu mesecu prošle godine. Ja sam, nažalost ne mogu da kao dokaz sudu podnesem tu izjavu, jer je agencija „Tanjug“, kad je advokat Kovačević zamolio da dobijem bilten Tanjuga, ona ga dobila, drug javni tužilac bio je tako ljubazan da nam je stavio na raspoloženje svoje kompletne crvenog biltena, međutim, baš su nedostajali ti meseci tako da ne mogu da donesem, kao ovaj, taj dokaz da se vidi da je jedna ...

PRETSEDNIK: Dobro, u redu stvar.

DEDIJER: Moja izjava već ranije o tome istome pitanju izlazila u „Timesu“.

PRETSEDNIK: Da se mi vratimo samo na ovu sadašnju Vašu, za koju vas tereti optužnica Javnog tužioca.

DEDIJER: Jeste.

PRETSEDNIK: Nama je to osnovno pitanje.

DEDIJER: Jeste, družte predsedavajući, samo da ja još iznesem moja dva argumenta na pravo pa ćemo odmah da pređemo na tu konkretnu, ovaj...

PRETSEDNIK: Pa mi ne, to nije, to nije sudu ovaj nepoznato, to na pravo da Vi možete dati izjavu. Nego da vidimo ovu izjavu kako je data, kako je došlo do nje i njenu sadržinu za ono što Vas u stvari tereti.

DEDIJER: Dobro, ja ću dati...

PRETSEDNIK: Dobro, u redu, ajde recite, ali samo kratko, molim Vas.

DEDIJER: Ja bih molio, družte predsedavajući, da se držimo ...

PRETSEDNIK: Hajde da vidim, kratko recite o čemu se ...

DEDIJER: Član 212, znate, koji izričito predviđa pravo svakome okrivljenom da može ...

PRETSEDNIK: Ali jeste da može, koji izlaže ...

DEDIJER: Da može u kontinuitetu da izlaže.

PRETSEDNIK: Da izlaže, tako je, ali, ako taj kontinuitet prelazi, ovaj, takve okvire da nema nikakve veze sa predmetom, onda ne može ...

DEDIJER: Sad je to pitanje, jer se baš u 212 izričito i kaže da se mogu izneti sve i sve ostale činjenice koje optuženi smatra da su mu potrebne radi pobijanja optužbe. Ja bih želeo samo da dodam još i to, znate, da je to moje pravo na osnovu davanja izjave na osnovu Ustava i, ovaj, moje pravo davanje izjave takođe leži i na osnovu deklaracije o ljudskim pravima, gde je po 10 članu to se pravo izričito predviđa.

PRETSEDNIK: U redu, naši zakoni ...

DEDIJER: A ja u ime jugoslovenske delegacije aktivno sam radio na Ujedinjenim nacijama baš na tome amandmanu i borio sam se da on uđe kao jedan od osnovnih principa, što je i naša država kao takva prihvatila, sada da pređemo, ja bih hteo da pređemo ovde na osnovno pitanje, a to je pitanje sadržine moje izjave.

PRETSEDNIK: Ne, da vidimo kako je došlo. Jeste li, dakle, javila Vam se ili ste Vi pozvali?

DEDIJER: Ne, ona mi se javila telefonom, znate, telefonom mi se javila.

PRETSEDNIK: Ona se javila, kako?

DEDIJER: Telefonom.

PRETSEDNIK: Telefonom. Kad se javila?

DEDIJER: Javila se onog istog dana kad je ...

PRETSEDNIK: Koje vreme? Posle podne, pre podne?

DEDIJER: Mislim da se javila tako posle ručka, odmah kad je objavila „Asošiajted Presu“.

PRETSEDNIK: Znači, posle podne?

DEDIJER. Jeste.

PRETSEDNIK: Posle podne se javila, a kad ste, kad ste se sastali?

DEDIJER: Sutradan sam je primio.

PRETSEDNIK: Sutradan. Jeste li tada zakazali kad se javila?

DEDIJER: Jeste, ja sam rekao da može da dođe.

PRETSEDNIK: Da može da dođe. I ona je došla sutradan ...

DEDIJER: Ona je došla sutradan posle podne kod mene, znate, jer je već dan ranije, znate, već su sve agencije objavile.

PRETSEDNIK: Opet sutradan posle podne, posle ručka znači ...

DEDIJER: Jeste. AFP i one druge agencije, znate, i „Asošiajted Pres“ one su već objavile, znate.

PRETSEDNIK: Ne, ne u redu, da, da ste Vi pozvani na Kontrolnu komisiju, to su objavile samo kao vest.

DEDIJER: Jeste, jeste.

PRETSEDNIK: Ali, ne kao Vaš intervju, kao Vašu izjavu.

DEDIJER: Ne, ne.

PRETSEDNIK: Nego su objavile zato što su se one saznale, došle do tih podataka. Dobro, e kad je ona došla, kako ste dali izjavu?

DEDIJER: Kad je ona došla ...

PRETSEDNIK: Na koji način?

DEDIJER: Kad je ona došla ona me je pitala prvo, da li je tačno što su ove agencije javile, ja sam to potvrdio, znate, zatim me je pitala da li bih ja želeo da, da ...

PRETSEDNIK: Ne, mislim način davanja izjave, ono, Vi ste publicista, Vi znate ...

DEDIJER: Jeste, da.

PRETSEDNIK: Jeste li tražili da Vam postavi pismena pitanja?

DEDIJER: Ne.

PRETSEDNIK: Pismena pitanja, ili u nevezanom razgovoru?

DEDIJER: U nevezanom razgovoru, znate.

PRETSEDNIK: U nevezanom razgovoru, a ...

DEDIJER: S tim što sam ...

PRETSEDNIK: A jeste li postavili uslov da, da pregledate? To me interesuje da opišete to.

DEDIJER: Ovako ću da Vam objasnim, znate, ona je, ovaj, postavila pitanje koja nju interesuju, znate, ja sam pred njom skicirao svoj odgovor, znate, izdiktirao sam taj odgovor, a zatim ona ga je pažljivo napisala i ja posle nisam od nje tražio da mi to čita, i da mi šalje rukopis, pošto tu moji su bili vrlo kratki odgovori, tu su bile samo tri rečenice ustvari svega od te moje izjave, znate. Onda, jedino sam posle kad je ona otišla, znate, za sebe te svoje misli iskucao na mašinu, a ona mi je posle dva dana, već kad je vest izašla, poslala mi je tekst moje izjave kako je ona bila poslala u London.

PRETSEDNIK: Je li se slagala sa Vašom? Mislim u potpunosti.

DEDIJER: Pa uglavnom se slagala, neke rečenice nisu ni izašle.

PRETSEDNIK: Koje, koje?

DEDIJER: Nije izašla rečenica o putu Pretsednika u Indiju, nije ta rečenica izašla, onda zatim „Times“ nije objavio, ona je poslala, a redakcija u Londonu nije objavila onu jednu moju rečenicu da svaki pokret, znate, koji počne da zanemaruje etiku i moral, da su to seme njegove propasti, ja sam tu dodao da to nije slučaj samo u SSSR-u nego i u SAD-u. Tu reče nisu je redakcija „Timesa“ u Londonu, ovaj, izostavila.

PRETSEDNIK: A šta mislite, što su izbrisali ovo i o putu druga Tita?

DEDIJER: To je, to je, pravo redakcije, znate, tako da skрати. Međutim, u suštini moja izjava nije izmenjena, znate, nije izmenjena. Moja izjava nije izašla u potpunosti, ali ono što je izašlo to i odgovara mojim mislima i ja tu izjavu priznajem za svoju.

PRETSEDNIK: A šta mislite, što su, što su izbacili? Vi ste bili, ovaj ...

DEDIJER: Pa to je možda, možda zato...

PRETSEDNIK: Šta ih je rukovodilo?

DEDIJER: Ja sam, ja sam gledao na tu pojavu u celini tako kao svetski jedan problem, znate, imam o tome svoja shvatanja, znate, o problemima etike i morala u tim stvarima i baš radio sam, studirao bio baš te pojave u SSSR-u, a takođe u SAD-u u vezi sa makartizmom i tim stvarima, znate, verovatno da se uredniku nije sviđala ta rečenica ili šta li i...

PRETSEDNIK: I ono, put, ovaj...

DEDIJER: A ono o putu Pretsednika Republike to je ono isto, to ni gđa Born nije unela u svoj izveštaj.

PRETSEDNIK: Šta ni gđa Born?

DEDIJER: Još je bila jedna rečenica.

PRETSEDNIK: Znači Vi izjavu niste pregledali pre nego što je štampana?

DEDIJER: Nisam.

PRETSEDNIK: Sem što ste tada u nevezanom razgovoru dali gđi Born.

DEDIJER: Nisam, ovaj, nisam je pregledao u tome smislu da sam od nje tražio tekst, pa da pregledam, znate, ali kao što sam rekao ja sam te misli bio skicirao, prvo, pred njom kad mi je ona pitanja postavila, pa sam joj to manje više izdiktirao ...

PRETSEDNIK: A dobro, da ste pregledali ovo, biste li, ovaj ...

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Da ste pregledali, pa primetili ove, ovaj, izbacivanja, da li biste tražili da se ...

DEDIJER: Da tražio bih, tražio bih, da se to unese. Ali radi se o tome da onaj deo izjave koji je objavljen, da su to moje misli i da ... pogotovu, znate, te misli ...

PRETSEDNIK: Ne, ovo, ovo pitam zbog toga, što ste Vi na zapisniku tamo prilikom, kod istražnog sudije, naročito to podvukli da ste još i to dali, a međutim, ovaj, niste insistirali da uđe ovakva izjava, niste je čak ni pregledali.

DEDIJER: Ne, ali kažem Vam, kako je bilo, znate, ja sam njoj diktirao, znate, pogotovu što te misli koje sam ja dao, znate ja sam ih već više puta ponovio u pismima.

PRETSEDNIK: Kako, kako se praktikuje kod publicista, kod novinara?

DEDIJER: Pa praktikuje se ovako: ljudi koji nisu sigurni u svoje misli, znate.

PRETSEDNIK: Da mu se postave pismena pitanja?

DEDIJER: E, to, to je, to rade znate ljudi koji nisu sasvim sigurni u svoje misli, znate, ili koji nemaju vere, u novinara da će da im iskrivi itd. znate, onda se traži pismena pitanja i pismeni odgovori i to rade obično najviši državni rukovodioci na primer.

PRETSEDNIK: A drugo?

DEDIJER: Staljin je imao one čuvene svoje intervjuje.

PRETSEDNIK: Dobro, da ne idemo tamo.

DEDIJER: A drugi je način uobičajen u novinarstvu, znate, kad čovek tačno zna šta će da kaže, znate, da on tu svoju misao, ovaj ...

PRETSEDNIK: Kaže...

DEDIJER: Da, kaže, jelte ...

PRETSEDNIK: A posle da, da pregleda ...

DEDIJER: Ovaj, pa i ja sam tako polako diktirao gđi Born da se ovaj, a to su bile svega tri, četiri misli, vrlo kratke, tako da nisam imao potrebe od nje ponovo da tražim. Onda tu se i radi takođe i o listu s kojim posla ima-

te napr. da je bio tu neki drugi list, znate, ja bih, ovaj, tražio napismeno znate, jer imate listova ...

PRETSEDNIK: Da li ste vi imali poverenja u gđu Born da će ona preneti?

DEDIJER: Pa, ja sam kao, kao ...

PRETSEDNIK: Tačno, jeste li se poznavali od ranije?

DEDIJER: Kao novinara, iz viđenja sam samo, ovaj, poznavao.

PRETSEDNIK: Iz viđenja.

DEDIJER: Iz viđenja sam se samo poznavao, hoćete dozvoliti da ja ...

PRETSEDNIK: Dobro, ajdemo dalje.

DEDIJER: Pređem na sadržinu same izjave.

PRETSEDNIK: Hteo sam da ovo bude jasno.

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Hteo sam da ovo raščistimo, jer tako ...

DEDIJER: Dobro, dobro, hvala lepo. Što se tiče same sadržine moje izjave koja nažalost u našoj štampi uopšte nije objavljena, tako da bi, niti u Narodnoj skupštini kad mi je oduziman imunitet, tako da bi ljudi mogli da vide šta sam ja to rekao, znate, kakvog je karaktera ta izjava. U toj mojoj izjavi, ona je uperena samo protiv postupaka nekih članova CK Saveza komunista Jugoslavije koji su po mom mišljenju prekršili Statut, u mojoj izjavi nema ni jednog elementa iz kojeg bi se mogla videti moja namera, ne samo da podrijem vlast radnog naroda, nego ona nije uperena ni protiv Saveza komunista Jugoslavije kao celine, a još manje protiv društvenog poretka u zemlji. Čak ako pretpostavimo ono prvo pitanje koje ste Vi postavili, znate, u toku mogla izlaganja da sam ja povredio Statut Saveza komunista Jugoslavije i disciplinu SKJ, a ja to nisam, ja ne bi mogao da odgovaram po 118 članu, jer pojedini funkcioneri ...

PRETSEDNIK: Pa nisam ja to pitanje postavio.

DEDIJER: Ne, baš ja to kažem, znate, to je Vaša ova misao koju ja ovde ponavljam, znate, jer je to interna stvar SKJ i on nije zaštićen zakonom, i to ovaj – sud ovde ne interesuje ...

PRETSEDNIK: Ja kažem, baš ta, ta, ... raspravljen je pred Kontrolnom komisijom to je Vaša stvar ...

DEDIJER: Jeste, jeste, tačno ...

PRETSEDNIK: Kao član Saveza komunista.

DEDIJER: Pogotovu što ja stojim na gledištu, da ...

PRETSEDNIK: A da ovde, ovde Vas optužnica tereti, je li, za krivično delo ...

DEDIJER: Pogotovu, što ja stojim na principu da niko u našoj zemlji nije zaštićen od kritike, znate, i da je kod nas ta borba mišljenja bila praksa, da pojedini partiski funkcioneri ne mogu da se zaštite, pogotovu što je taj princip u ime naše države i javno bio proklamovan pred Ujedinjenim nacijama. Ja sam, na primer, na UN u decembru 1951. u diskusiji jednoj, izjavio u ime jugoslovenske delegacije od reči do reči: „Ja nisam od onih koji veruju da je moja vlada imuna od grešaka, bilo u svojoj unutrašnjoj bilo u spoljnoj politici, ali mislim da ćemo se mi svi ovde, predstavnici svih 60 nacija složiti u jednome, a to je da je sadašnje jugoslovensko rukovodstvo tokom poslednjih deset godina branilo nezavisnost Jugoslavije prvo, protiv nemačkih i drugih agresora, zatim protiv pritiska izvesnih krugova sa Zapada“.

PRETSEDNIK: Dobro, pa mi to znamo, to je stav našeg rukovodstva, a Vi ste istupali u ime naše zemlje, tada.

DEDIJER: A ovo što sam ja davao izjavu, znate, ja sam govorio da je to samo konkretna primena toga opšteg stava. A u optužnici baš se pokušava da se ta činjenica dezavuiše.

PRETSEDNIK: Ne bi to rekao.

DEDIJER: Sada osnovno pitanje ovde u optužnici, koja se meni inkriminira jeste što se kaže da sam ja želeo svojom izjavom u „Timesu“ da stvorim utisak kako je u našoj zemlji stvoren sistem upotrebe nedemokratskih metoda, da sam ja bio podvrgnut izvesnim pritiscima koji su vršeni nad njima, kako bi ga se prisililo da se odrekne svojih političkih mišljenja i stavova odbivši da govori o vrsti i karakteru tih pritisaka, jer da ne želi da naškodi interesima svoje zemlje. Ja sam tačno tu izjavio gđi Born da ne želim da ulazim u pojedinosti o tim pritiscima, sem onih koji su bili ovaj, već javnosti poznati. I rekao sam da to ne želim zbog interesa same zemlje o čemu ne vode računa oni koji te pritiske sprovode. Ja sam takođe istražnome sudiji odbio da govorim o detaljima tih pritisaka koji su, kakvi su bili, i rekao sam da to neću čak ni sudu reći ukoliko sud to od mene ne bude tražio. I bio sam mislio da, međutim, ovo što se meni inkriminira i ovo za mene postaje ključno pitanje, jer ako ja ne dokažem da su na mene vršeni pritisci to znači da je optužba opravdana i onda ja treba da odgovaram. I ja sam se bio čak nosio mišlju da kada budem govorio odnosno kada budem iznosio pojedine te forme pritiska da predložim sudu da to eventualno bude rečeno na tajnoj sednici, jer bi to zaista moglo da škodi interesima zemlje zbog postupka tih pojedinaca prema meni. Pošto je već ovo suđenje tajno, to ja koristim svoje pravo odbrane da iznesem koje su

te forme pritiska ovaj, vršene protiv mene. Pošto meni od čitave moje izjave, optužnica jedino inkriminira ovu rečenicu o pritiscima, znate, ništa drugo ona meni ne inkriminira, niti ono o moralu, niti na, na tu činjenicu da sam dao o pozivu pred Kontrolnu komisiju.

PRETSEDNIK: Ali, optužnica inkriminiše i to da je zbog Vaših izjava došlo do one kampanje u inostranoj štampi protiv naše zemlje, antijugoslovenske kampanje protivu naše zemlje to inkriminiše optužnica, ona kaže da je do toga došlo, zbog, Vaših ... da nije suština, suština ovog odve, inkriminacije, da nije suština u onim izrazima, nego i u antijugoslovenskoj, koja je na osnovu Vaših izjava, došla.

DEDIJER: Jeste, jeste. Ja sam tako optužnicu razumio i na to pitanje ću i preći. Ali, u ovome, u ovome ...

PRETSEDNIK: E, to je, e sad što se tiče ovih pritisaka tu, da bi bili precizniji, onda da govorimo samo o onim nelegalnim, protivzakonitim postupcima.

DEDIJER: Jeste.

PRETSEDNIK: Protivzakonitim, nelegalnim postupcima.

DEDIJER: Jeste. Vi se slažete da ja mogu ...

PRETSEDNIK: Samo o tim, ako imate neki nezakoniti, protivzakoniti pritisak koji je vršen, protivzakonito, protiv propisa, protiv onoga što propisuju naši zakoni, ako se radi o nekim stvarima koje su unutar Saveza komunista Jugoslavije ili unutar Socijalističkog saveza, ili neke druge društvene organizacije, o tome mi ne bi raspravljali, da opet ne pođemo kao ono u početku da govorimo o stvarima koje su ... Da bi što brže ovaj pretres tekao. O tim protivzakonitim, nelegalnim pritiscima, samo da njih preciziramo.

DEDIJER: Dobro, družo predsedavajući, ja mislim da nama nije cilj da pretres brže teče, znate, ja mislim da mi ...

PRETSEDNIK: Ne, ne cilj je nama, na to ja mislim.

DEDIJER: Osudimo, tražimo istinu znate.

PRETSEDNIK: Jeste, nama je cilj materijalna istina, to je tačno.

DEDIJER: Da, Vama je cilj da utvrdite materijalnu istinu.

PRETSEDNIK: Ali nama je i cilj da se ne udaljavamo, da se ne udaljavamo od suštine stvari.

DEDIJER: Jeste, apsolutno se s Vama slažem, samo bih želeo da istaknem i tu činjenicu, znate, ako ja ne bi govorio, ja ću izneti i ovu formu pritiska, znate, na koju ste me upozorili, na protivzakonite forme pritisaka protiv mene. Ali ja ujedno moram da iznesem i pritiske koji su vršeni u

javnosti protiv mene, znate, i to vršeni u toku, od strane pojedinaca iz Saveza komunista, znate, jer ja tu stojim na gledištu da ta forma pritisaka, da je uopšte taj stav prema meni bio, da je tu bilo dve vrste, da je tu bilo s jedne strane i stvarno ljudskih postupaka, znate, a s druge strane da je bilo od pojedinaca i od pojedinih grupa vrlo grubih, ovaj, formi pritisaka, koji su išli baš izričito na to da ja moram da se pospem pepelom po glavi i da svoje reči izrečene na III Plenumu, da se moram da se odreknem od njih, znate. Tako bih ja uostalom ja sam u dva maha u martu mesecu prošle godine uputio jedno pismo CK-u, gde sam izneo te glavne forme, i takođe želim, jako mi je važno, da vas upoznam i sa reakcijom kako je CK, odnosno pojedini sekretari CK kako su oni reagovali na tu, ovaj, na tu stvar, a s druge strane ja sam još opširnije u jednom memorandumu Pretsedniku Republike kojeg sam uputio 15. septembra prošle godine izneo detalje o tim formama pritiska, mada sam ja uveren lično da Pretsednik Republike taj moj memorandum nije dobio ili, mu je o tom memorandumu referisano na takav način, tako da on, ovaj, njemu je referisano da je to beznačajan, ovaj, i da to su stare stvari i tako, jer poznavajući njega kao čoveka koji je uvek meni od kako ga znam, uvek na svako moje pitanje i na svako moje pismo uvek vrlo brzo i vrlo precizno odgovarao, ja stojim do zaključka da taj memorandum njemu, da on nije upoznat sa tim memorandumom.

Tu, oko tih formi pritiska tih internih, toga je bilo prilično mnogo, naročito, ja sam se čak i kolebao jedno vreme da li da protiv inicijatora tih uvreda da podignem čak i tužbu zbog uvrede i klevete. Tu je bilo takvih stvari, naročito od strane pojedinih govornika još na III Plenumu koji su direktno ciljali na moj patriotizam koji su govorili da je časopis „Nova misao“, čiji sam ja bio jedan od urednika, Makartijev komitet, a mi znamo šta to znači kad se prenese na ovaj običan jezik. Dalje, te su se stvari ponavljale čak i posle VI Plenuma, skoro dva meseca u pojedinim listovima u Jugoslaviji, kao, na primer u „Ošišanom Ježu“. Ja ću sudu dati dokaze, to te brojeve „Ošišanog Ježa“ gde se opet govori o markatizmu, a mi znamo šta to znači, družte pretседavajući, na običnom jeziku našeg građanina, čim nekome prilepите titulu markatizma, odmah iza toga ispada i agent i špijun. Ja mislim da je to jedna vrlo gruba forma.

PRETSEDNIK: Vi ste zato imali mogućnosti ...

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Vi ste zato imali mogućnosti, i po zakonu o štampi, i prema tome ...

DEDIJER: Ja sam imao mogućnosti, znate, i pisao sam pisma CK-u i Aleksandru Rankoviću.

PRETSEDNIK: Ali, ali, imali ste i zakon o štampi, mogli ste da koristite.

DEDIJER: Jeste, jeste. Ali to samo pokazuje moju veru da, da će se, da stvari ne zaoštavamo.

PRETSEDNIK: E, pa sad.

DEDIJER: I da će se sa tim pritiscima jednoga dana prestati, znate. Da će sa tim pritiscima jednoga dana prestati. Druga stvar, ovaj, koja je mene naročito, strahovito pogodila jeste to, utaja moga imena, kao pisca, koja je vršena u jugoslovenskoj dnevnoj štampi.

PRETSEDNIK: A to je u jednom pismu „Borbi“ predsednik Pijade.

DEDIJER: Dozvolite, samo dozvolite samo, da Vam ispričam tu činjenicu. Ja sam uputio mnogobrojna pisma bez ikakvoga odgovora. Kad sam uputio prvo, pismo CK-u, drug Aleksandar Ranković me je obavestio da je povedena istraga povodom toga, i zaista je jedanput izašlo moje ime, međutim, kasnije ta se diskriminacija ponovila, i tu diskriminaciju nisam ja samo primetio, nego su takođe primetili i najodgovorniji faktori u našoj zemlji. I kad sam ja uputio jednu interpelaciju Saveznoj Skupštini povodom toga, jer ta se već stvar primetila i u inostranstvu ovaj, ja sam imao veze sa preko svojih trideset izdavača u svetu i oni dobijaju isečke o svim mojim knjigama, znate, njih je to čudilo, šta to znači da se u ovoj Jugoslaviji Vladimiru Dedijeru briše stalno ime sa njegove knjige, sa biografije koju je on napisao. I za mene je tu karakteristično da je tu diskriminaciju primetio i sam Pretsednik skupštine, koji mi je na moju interpelaciju u Skupštini odgovorio jednim pismom gde kaže: „Žao mi je samo što nisam zbog posla stigao da kod 'Politike' protestvujem pre tebe, kako sam nameravao, a što sam i njima danas rekao“. Dakle, i jedan od najodgovornijih ljudi u zemlji i on je sam primetio tu diskriminaciju, ali je tu intervenisao.

PRETSEDNIK: Pa tu je intervenisao.

DEDIJER: Znate, međutim, šta se događa? Događa se baš onoga dana, baš onoga dana kada, kada sam ja pozvat pred Kontrolnu komisiju, da ponovo u štampi, i to nije slučaj samo u jednom listu, nego to je dala agencija Jugopres i to je objavila u „Borbi“, „Politici“ i svim drugim našim dnevnim listovima, tačno onoga dana, kada ja idem pred Kontrolnu komisiju meni se ponovo briše moje ime. Ja, družu predsedavajući, sam pisac po zanimanju i napisao sam sedam knjiga, i za mene je to pitanje od ogromnog značaja, od principijelnog značaja. Ta moja knjiga je otišla već

na 33 jezika, a u zemlji prodata u 208.000 primeraka, i te uvrede koje se čine prema meni ne čine se samo meni nego i našoj zemlji i našem sistemu i kada Pretsednik Skupštine interveniše i vrlo oštro interveniše i naziva tu praksu stranom, koja se kod nas ne sme da odomaći, i ta njegova intervencija, nije takva nego odmah posle toga, ponovo se moje ime briše. Ta činjenica je mene vrlo duboko pogodila i pokazala mi je da stvarno u Savezu komunista ima pojedinaca koji ne poštuju ni etiku ni moral, ni te najosnovnije principe, nego žele da jednog čoveka unište po svaku cenu.

PRETSEDNIK: Pa da se ovde razumemo.

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Smatrate li da ovaj, da ova intervencija Pretsednika Savezne Skupštine, bi imala manje uticaja na one koji ih neodgovorno tako se odnose i vršili pritisak i nisu Vam Vaše ime uz biografiju druga Tita navodili, a da se obratite stranoj štampi da će to efikasnije biti _

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Da će efikasnije biti ako preko izjave stranoj štampi.

DEDIJER: Nisam se obraćao stranoj štampi. Sama inostrana štampa je, druže pretsedavajući, videla pismo Moše Pijade i videla posle nekoliko nedelja da mi pismo Moše Pijade ne može u ovoj zemlji, ni on sa svojim autoritetom Pretsednika Skupštine, ne može da postigne vršenje te diskriminacije. Dalja vrsta diskriminacije ...

PRETSEDNIK: Na ovo, da li Vi smatrate da ova izjava koju ste dali, gde ste naročito podvukli pritiske, o kojima niste hteli da govorite, da će preko inostrane štampe biti u stvari, kampanjom?

DEDIJER: Mene je gđa Born sama pitala kako ja tumačim tu izjavu Moše Pijade i ovo brisanje. Ona je sama primetila, to su svi ljudi primetili, jer to je već jedna stvar, koja se čitavu godinu dana, radi, i mislilo se u javnosti, znate, ja sam bio duboko ubeđen, da će posle intervencije Pretsednika Narodne Skupštine, jednom to prestati. I ona me sama pitala kako ja to tumačim, znate. I u tumačenju toga, ja sam joj dao tu izjavu da se vrše, i baš je tu taj deo izjave ona nije dala, taj deo izjave gde sam ja rekao da mi je naročito žao da čak ni intervencija pretsednika Skupštine nije uspela da onemogući tu diskriminaciju protiv mene.

PRETSEDNIK: Ja sam ovde, samo da se objasnimo.

DEDIJER: Da.

PRETSEDNIK: Meni nije najjasnije. Da li Vi smatrate da je efikasnija intervencija koju ste preduzeli, preko dajući ovu izjavu ovoj dopisnici

Born, da će ona biti efikasnija u pogledu ove diskriminacije, da će je ona onemogućiti?

DEDIJER: Uopšte to nije bila moja namera, družo predsedavajući, da ja tu preko gđe Born, ovaj, tu vršim neku, da bi bilo efikasnije, znate, niti je to bio moj cilj. Ja sam Vam izneo razloge mog prava, ovaj, davanje te izjave, znate, ja sam samo konstatovao, naime, na njeno pitanje, konstatovao sam tu činjenicu, jel' te.

PRETSEDNIK: Dobro.

DEDIJER: Druga diskriminacija, koja mene isto tako strahovito pogodila, bila je zabrana pojedinih delova mog Dnevnika. Vi verovatno taj Dnevnik ste čitali i videli.

PRETSEDNIK: Da.

DEDIJER: I znate, da je to knjiga koja je u ovoj zemlji prodana u 130.000 primeraka, u tri toma, tako, znate, da je manje-više u svakoj čitaonici imate odlomaka iz tog dnevnika, da se na toj knjizi mlade generacije uče patriotizmu.

PRETSEDNIK: Pa znam, ne trebate sad ...

DEDIJER: Da. Ja sam bio pre dve godine dobio poziv urednika „Krajiške spomenice“, Velje Stojnića, da napišem jedan veliki prikaz odnosno iz svoga Dnevnika, da dam „Bosanska Krajina u IV ofanzivi“. Ja sam to napisao, trudio sam se, to je bilo oko 40 stranica, predao sam to, i ta, knjiga već, taj moj deo je već bio u mašini, već prelomljen, i samo počeo da se štampa, međutim, kako sam ja obavešten, po naređenju Velje Stojnića, on je tu stvar izvukao iz štampe, izbacio je taj deo mog Dnevnika, iz te ovaj, knjige. Ja sam isto tako uputio CK-u vrlo energičan protest, to je za mene strašna stvar, da se u mojoj rođenoj zemlji meni se takve stvari prave, ja sam ...

ĐILAS: Mogu li da se udaljim u hodnik samo na dva minuta?

PRETSEDNIK: E pa hoćete da izađete napolje? Dobro, u redu, sačekajmo malo.

DEDIJER: I možete s druge strane, Aleksandar Ranković mi je na to odgovorio da se on, i on izražava svoje neslaganje sa ovim gestom Velje Stojnića, da on nije imao prava da to učini, ovaj, međutim ...

TUŽILAC: Molim Vas, ja bih molio za reč. Nije ova stvar predmet optuženja, nisu ove stvari nezakoniti, nelegalni pretresi. Mi Vas tužimo, to je hitno i drug Predsednik je rekao, ja sam pročitao optužnicu: tužimo Vas zato što ste dali izjavu u inostranoj štampi jel' tako, koja je izazvala tu propagandu, jel' tako i pitanje davanja te izjave i suština te izjave, i o pri-

tiscima, koje Vi niste objašnjavali, naprimer ste govorili o pritiscima; u jednoj takvoj situaciji može se govoriti samo o pritiscima koji su nezakoniti i nelegalni. A da li Partija preduzima mere gde ima društvenih i političkih organizacija koje nemaju svoj statut, po kojima moraju svi članovi da se pokoravaju, jeli tako? I to prema tome nisu nelegalni pritisci.

DEDIJER: Da mi brišu ime iz mojih knjiga.

TUŽILAC: Molim, po čemu, molim ne govorimo o tome te druga Rankovića, te onoga, te ne može te stvari. U Partiji Statut postoji, molim, gde postoji organizacija koja nema svoj statut po kome članstvo mora da se pokorava, ako je član te organizacije. Evo i sad imate u Francuskoj, 16 ovih socijalističkih poslanika, zbog nediscipline isključeni iz Partije i svaka koja ima društvena organizacija, koja nema svoj statut kome moraju svi da se pokoravaju svi, ako ...

PRETSEDNIK: Zato sam ja i ograničio da se držimo samo nelegalnih pritisaka.

ĐILAS: Došao sam.

PRETSEDNIK: Dobro, video sam.

DEDIJER: Dobro, ja ću da predem na te nelegalne pritiske.

PRETSEDNIK: Jeste, i nezakonite.

POLITEO: Ne samo nelegalne, i uopšte neistinite, i nedopuštene.

DEDIJER: Ja sam te nelegalne, i nedopuštene, i znate ...

PRETSEDNIK: E, pa sad ovaj ...

DEDIJER: To nije, ako mogu preko Vas da odgovorim javnom tužiocu, to nije u Statutu SKJ, propisano, da se ima meni u mojoj zemlji da se zabranjuje ime sa mojih knjiga. Nije u Statutu SKJ propisano.

PRETSEDNIK: Nije, pa nema to, to smo raščistili, tu je intervenisao i pretседnik Skupštine.

DEDIJER: Pa, jeste.

PRETSEDNIK: U pogledu toga, i sad nije to pitanje.

DEDIJER: Ali nije uspeo.

PRETSEDNIK: On je uspeo, ali rekli ste da je 15-og opet. Hajdemo opet.

KOVAČEVIĆ: Molim, ja bih sa optuženim Đilasom ...

PRETSEDNIK: Nema ništa tu sa optuženim Đilasom.

TUŽILAC: O tome rešava, molim po Statutu.

PRETSEDNIK: Dosta, molim tužioče.

DEDIJER: Ja bih želeo prvo da konstatujem da je meni u mojoj zemlji, bila uskraćena lekarska pomoć, što smatram da je protiv, protiv naših osnovnih zakona, da je to takođe protivno i konvenciji Ženevskoj koju

smo mi potpisivali, da po toj konvenciji smo obavezni da čak ukažemo lekarsku pomoć i ranjenom neprijateljskom vojniku, a kamoli svome građaninu. Do toga je došlo, družo predsedavajući, neposredno posle III Plenuma, kada je se usled onih izjava na Plenumu, znate, kojima se ciljalo na moj patriotizam, stvorila takva psihoza da jedan lekar, čije ime ovde neću da ipak da iznosim, jer kad sam ja zbog povreda u glavi od rata, imam Džeksonovu padavicu i bio sam se srušio, od te Džeksonove padavice, dobio sam napad i bio sam devet dana bez lekarske pomoći u mojoj kući. Moja drugarica je dva dana išla kod toga lekara i molila ga da dođe, on je obećao, međutim, nije došao. Ta stvar je mene drugovi strahovito, čim sam se malo podigao.

PRETSEDNIK: A što niste, ovaj, toga lekara, tu imamo mogućnosti da se protiv takvih pojava borimo, to nisu ...

DEDIJER: Dozvolite, molim. Ja smatram to odbijanje lekarske pomoći, da je to jedan ...

PRETSEDNIK: Pa čekajte, pa to pritiscima o kojima se govori, ja ne razumem molim Vas objasnite mi. Da li se to radi o pritiscima o kojima se govori u Vašoj izjavi, ili se radi o konkretnom slučaju?

DEDIJER: Pa, to je jedna od formi pritisaka na mene, slušajte.

PRETSEDNIK: Pa, čekajte, danas meni, kad neki lekar ne bi ukazao pomoć, ja bih preduzeo one mere koje naši zakoni dozvoljavaju. Tužio bih ga.

DEDIJER: Dozvolite, da Vam kažem šta sam ja preduzeo. Ja sam preduzeo mere, ovaj, čim sam imao prvi sastanak sa Aleksandrom Rankovićem, ja sam se žalio ...

PRETSEDNIK: Jeste li ga ili ga niste tužili sudu?

DEDIJER: Nisam hteo da ga tužim sudu, žalio sam se na to, i od tog trenutka ...

PRETSEDNIK: E, pa sad ...

DEDIJER: Po naređenju ...

PRETSEDNIK: Pa nećemo da ulazimo ...

DEDIJER. Pa samo govorim, družo predsedavajući, kakve su sve mere ...

PRETSEDNIK: Molim Vas. ...

DEDIJER: Kakve su sve forme pritiska bile, jedan od mojih najintimnijih prijatelja, taj čovek to napravio, slušajte, ali nije smeo da dođe u kuću, slušajte, zbog straha, slušajte, koji su pojedini govornici na III Plenumu govorili kod ljudi, znate. O tome se radi.

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer...

TUŽILAC: Što ga niste pozvali kao lekara, a ne kao prijatelja? Zato se odvojio od Vas?

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer, pa zna se u neprijateljskoj vojsci ...

DEDIJER: Evo, evo ga, pa to i tražim da kažete, evo, šta kaže javni tužilac, evo vidite, javni tužilac, moj prijatelj on meni ne može da dođe. (optuženi diže ruke iznad glave) .

TUŽILAC: I ja ti, smiri se, i ja kad bi bio Vaš prijatelj, i ja ne bih.

DEDIJER: Molim da uđe u zapisnik!

PRETSEDNIK: Čekajte, molim Vas.

TUŽILAC: U zemlji, ma koji moj prijatelj da radi na štetu moje zemlje, on mi više nije prijatelj, i meni je preči interes moje zemlje, nego li prijatelj. Prema tome to je pitanje stava pojedinaca.

PRETSEDNIK: Ma znam, ali radi se ...

TUŽILAC: Tog pojedinca, možda neodgovornog što nije došao kao lekar, nego ga on poziva kao prijatelja.

DEDIJER: Druže pretsedavajući, molim Vas da ova izjava javnog tužioca uđe u zapisnik.

TUŽILAC: Jeste, Vi ste ga pozivali kao prijatelja.

DEDIJER: Za mene je bitno to pitanje.

TUŽILAC: A ne kao lekara, Vi podvlačite baš to kao prijatelj nije hteo da dođe. Kao prijatelj nije hteo da dođe, nego kao lekar, tu. ...

PRETSEDNIK: Radi se o tome, da ovde podvojimo dve stvari. Tužilac smatra da niste trebali da ga pozivate kao prijatelja i da se odnosite prema njemu kao prijatelju, već da se odnosite prema njemu zvanično kao prema lekaru, i da se odnosite prema njemu kao lekaru i svakom lekaru je dužnost, da ukaže lekarsku pomoć, bilo kome građaninu ove zemlje.

DEDIJER: Tako je.

PRETSEDNIK: Prema tome...

TUŽILAC: Tako je, a Vi kažete ...

PRETSEDNIK: Prema tome, Vi ste imali mogućnosti, da protiv takvog lekara, koga ste Vi znali, da Vam ukaže lekarsku pomoć, vodite zakoniti postupak. Ja to hoću, da ...

DEDIJER: Druže pretsedavajući, samo da konstatujem ...

PRETSEDNIK: Da se razumemo ...

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Prema tome, ja u ovom konkretnom slučaju, u ovom konkretnom slučaju ne vidim neke pritiske, u množini rečeno ne vidim

pritiske, nego se radi o konkretnom slučaju, da jedan lekar, nije vršio svoju dužnost savesno.

DEDIJER: Nije vršio zbog čega, iz političkih razloga, ovo što kaže, a zamislite to je uradio lekar koji je imao sve moje nalaze, za poslednjih osam godina.

PRETSEDNIK: E, sad ne znam. Vi ste pravnik.

DEDIJER: Jesam.

PRETSEDNIK: Prema podacima iz zapisnika. Pravnik, i Vi znate da ako neko ne vrši svoju dužnost, da treba da odgovara.

POLITEO: Pa to ne prestaje biti pritisak.

DEDIJER: Pa ne prestaje da bude pritisak, ne prestaje.

PRETSEDNIK: Pa sad, ja ne znam kakav je to pritisak uopšte.

DEDIJER: To je pritisak.

PRETSEDNIK: Nama se dešava, dolaze nam, građani, pa kažu, nije lekar. ...

DEDIJER: Nije lekar, nego nesrećnik.

PRETSEDNIK: Nije mu lekar ukazao pomoć, onda ga izvedu na sud, a zbog toga što nije ukazao pomoć bi ovde Pantelić pa je odgovarao.

PRETSEDNIK: Molim? Ali to nije nikakav pritisak radi toga, mi ne možemo da govorimo o pritisku, o nekim pritiscima u zemlji, bogamu.

TUŽILAC: Ceo svet treba da se žali na pritiske.

DEDIJER: Najveći od svih prijatelja, znate, lični lekar, koji ima sve moje nalaze za poslednjih 10 godina, druže predsedavajući, iz bolnice kad sam ležao ...

PRETSEDNIK: Zato ste ga mogli, zato ste ga mogli da ga tužite.

DEDIJER: On je imao osam nalaza, znate, I on je uvek dolazio u moju kuću kad god sam ja imao tu padavicu, znate.

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer, Vi ste mogli protiv takvog lekara da vodite borbu, zakonitu borbu.

DEDIJER: Jeste. Samo ja konstatujem ...

PRETSEDNIK: Samo da se konstatuje. U redu stvar: Vi to navodite, hajdemo dalje.

DEDIJER: Takođe je u tome periodu vršen pritisak od strane pojedinaca na moje prijatelje da prekinu svaki kontakt sa mnom. I to vršenje pritiska, vršen je pritisak na ljude, čak i pod pretnjom gubitka službe, što ja smatram takođe, jednom nezakonitom radnjom. Imena tih ljudi ja ne mogu da iznosim, sem ukoliko bi sud dao garanciju da se tim ljudima neće ništa dogoditi. To su činovnici i tako ...

PRETSEDNIK: Ja ne znam kako, u kom vidu, ako se radi o nekim političkim raspravama i mišljenjima o tome, to je druga stvar, to ne interesuje sud. Nas interesuju nelegalni, evo vi ste pokazali, ali ovo je samo jedan slučaj, slučaj jednog lekara, koji je radio nešto što nije nezakonito. Ali radio kao lekar, lekar kao sam u odnosu na Vas.

DEDIJER: Jedna od ključnih stvari u tim raznim formama pritiska koje su bile protiv mene, jeste, i to, što je od mene u septembru mesecu traženo da se pridružim bojkotu, društvenom bojkotu protiv Milovana Đilasa. Ja sam taj, taj zahtev odbio, iz sledećih razloga: prvo, što sam smatrao da III Plenum CK nije doneo takvu odluku, to je protivno takođe Statutu Saveza komunista Jugoslavije gde se kaže da je svaki član Saveza komunista dužan da se bori za socijalističke odnose među ljudima, a nije socijalistički, po mom mišljenju, bojkotovati i potpuno prekinuti svaki društveni kontakt sa jednim čovekom, sa kojim već 20 godina čovek radi. Ja se sa Milovanom Đilasom nisam slagao u mnogim teoretskim, političkim pitanjima, istina, osim dugogodišnjeg prijateljstva nas vezuju i izvesni zajednički pogledi, na primer dužnost borbe mišljenja. Ja sam još pre III Plenuma imao diskusije sa njim, po pitanju jednopartiskog sistema kod nas, u onome mome članku što sam diskutovao sa onim Bokaljom, predstavnikom ...

PRETSEDNIK: Dobro, da se ne udaljavamo, molim Vas.

DEDIJER: Ja bih molio znate, družo predsedavajući, ovo je meni ključno pitanje, znate? Ja bih Vas lepo molio ...

PRETSEDNIK: Ali je zanimljivo u čemu je?

DEDIJER: Znate, ja bih Vas lepo molio da me pustite da na osnovu poslovnika, ovaj, ja iznosim svoje mišljenje.

PRETSEDNIK: Na osnovu Zakona o Krivičnom postupku?

DEDIJER: Jeste. Izvinite. Naučio sam da poslovnik, ja sam parlamentarac. Pogotovu, družo predsedavajući, ja na Vas apelujem, da ... Vidite, nisam imao prilike u javnosti da se odbranim našoj javnosti protiv ovih optužbi, ovaj, pretres je tajna, a ja, makar na tajnom pretresu dozvolite mi da govorim, jer dovešćete me kažem Vam, družo predsedavajući, u takvo stanje, da ja više neću moći, uzmite tamo onaj ...

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijeru, evo u čemu se radi. Mi ne možemo, niti nam to postupak dozvoljava da van okvira ovoga predmeta i da govorimo o raznim drugim stvarima koje nemaju skoro nikakve veze sa ovim predmetom. Ne može to.

DEDIJER: Kako nema nikakve veze, družte predsedavajući, za mene je ovo ključno pitanje, to zahtev da se ja pridružim bojkotu protiv Milovana Đilasa? Za mene je to ključno pitanje slušajte. To je za mene kao čoveka osnovno pitanje. Na tome pitanju ja sam i došao u ovaj sukob, došao sam u ovu situaciju, a sad ovde ni na tajnoj sednici meni se ne dozvoljava to da iznesem. Ponovo ja apelujem, jer u protivnom slučaju kažem Vam, jer ću biti primoran znate, da prosto obustavim svaku dalju reč i da kažem, evo imate zapisnik i tačka.

PRETSEDNIK: Govorite, ajde da vidimo.

DEDIJER: Dozvolite molim Vas. Kako sam rekao posle III Plenuma u aprilu mesecu prošle godine imao sam jednu diskusiju sa Đilasom, to je bila jedna od naših poslednjih političkih diskusija i tu sam primetio da je on u svojim shvatanjima evoluirao od onih stavova koja je imao na III Plenumu, i on je tu izašao sa tezom o dvopartiskom socijalističkom sistemu.

PRETSEDNIK: E, pa molim Vas, da se sporazumemo. Da li ima to kakve veze sa ovim?

DEDIJER: Kako da nema.

PRETSEDNIK: Pa nema, boga mu, ja ne znam, ja ne mogu Sud ne vidi da ima veze. Vaše diskusije, Vaša i optuženog Đilasa tada ja ne znam i to o sistemu.

DEDIJER: A ja baš želim, da Vam pokažem, slušajte, koliko smo se mi politički slagali, znate, koliko se nismo politički slagali.

TUŽILAC: Pa to, to su Vaša mišljenja, to su Vaše stvari. To je posebno. To su Vaše stvari.

DEDIJER: Čekajte ja bih molio da me ne prekida javni tužilac sa postavljanjem pitanja ...

PRETSEDNIK: Dobro u redu.

DEDIJER: Molim Vas, ovde jedna od stvari koja se nama imputira to je zajednička akcija, jelte, zajednička akcija. Ja moram o toj zajedničkoj akciji ovde da pokažem. Šta je meni zajedničko sa tim čovekom, a u čemu se ja ne slažem.

PRETSEDNIK: E, pa u redu, ali o tome ne, ne da idemo u neke diskusije koje su van ovoga, nego ovde u vezi sa Vašim izjavama.

DEDIJER: Jeste, znate, ali ne može meni optužnica slušajte samo da mi na one činjenice koje je ona izabrala, ja moram da govorim o stvari u celini, družte predsedavajući.

PRETSEDNIK: Pa dobro. U redu stvar. Pa zar nema celinu, ako vi govorite o ovome?

SUDIJA PANTOVIĆ: Mi ćemo to kad hoće ja mislim sasvim lepo, recimo kod ovoga pitanja prava čoveka zašto bi pominjali Ženevsku deklaraciju jel' da i recimo deklaraciju prava. Neke su stvari čak poznate i nama, jeli?

SUDIJA: Ali recimo lekar to nije učinio što je protivno jel tako moralu i zakonu to se može reći jelda? Dakle, ja se ne slažem sa Đilasom recimo po tome, po tome, po tome, ali se slažem u ovome. Tako reći mislim, jel', da ne bi detaljisali i diskutovali.

DEDIJER: Ja sam kazao da je to ključno pitanje.

SUDIJA PANTOVIĆ: Nego se ne slažemo ...

SUDIJA: Da se ništa ne izgubi nijedna stvar iz izrečenoga je li tako? Ali ovaj. ...

DEDIJER: (braniocu) Da nastavim? Ne mogu više.

POLITEO: Izvolite, nemojte prekinuti, nastavite, branite se.

PRETSEDNIK: Evo, optuženi Dediđer, ma radi se o tome, ne treba da se udaljavamo od predmeta čoveče. Radi se o tome, Vi ste kazali i u istrazi dole, ne slažete se u mišljenju po pojedinim pitanjima sa Đilasom. U redu stvar. Ne slažete se i to je dovoljno sudu što Vi kažete, ne slažete se u ovome, ne slažete se, to je dobro. Ali mi ne možemo, to i Đilas kaže, ali mi ne možemo da dozvolimo ono kad ste se Vi sastajali tamo i na ručku i razgovarali, da po tome o svim tim, te nas više stvari ne interesuju. Šta ste vi diskutovali i kako ste diskutovali, jer ne možemo da se udaljavamo. Mi ne možemo onda nikada završiti ovo, ako mi idemo u neka druga objašnjavanja.

DEDIJER: Ja bih želeo, samo, da konstatujem ovu činjenicu, znate.

PRETSEDNIK: Izvol' te.

DEDIJER: Da član 212 kaže: „Prilikom ispitivanja“, a povezano sa 299: „Prilikom ispitivanja treba okrivljenom omogućiti da se u neometanom izlaganju izjasni o svim okolnostima koje ga terete i da iznese sve činjenice koje mu služe za odbranu“. Molim Vas, ja sam to počeo da iznosim, ja ne mogu da iznosim samo one činjenice koje je optužba sebi izabrala. I to je izabrala one koje njoj najbolje odgovaraju da potvrdi svoj, svoje postavke. Ja moram da se branim i da uzimam one, da posmatram stvar u celini, da ukažem i na druge činjenice kako bi se mogla da utvrdi materijalna istina koju na ovom procesu ispitujemo, 212 član, ovaj ...

PRETSEDNIK: Znam ja.

DEDIJER: Potpuno lepo i jasno govori, a 299 kaže, da taj princip iz istrage da on važi i glavni pretres.

PRETSEDNIK: Važi, ajde.

POLITEO: Sve što imate reći recite, pa će se videti šta je a šta nije.

DEDIJER: Posle te moje diskusije sa Đilasom ja sam dao izjavu za „Primorski Dnevnik“ u kojoj sam, to je od 24. aprila 1954. godine, u kojoj sam baš želeo da konstatujem da, sem prijateljstva koje nas vezuje, da konstatujem i u političkim pogledima gde se mi razlikujemo. I tu sam ja rekao: ne smatram da postoji samo jedan put u socijalizam, koga se slepo moraju držati sve zemlje, to je stara istina, niko nema monopola na razviktak, svaka se zemlja razvija po svojim sopstvenim putem.

PRETSEDNIK: E, pa što će to sudu, molim Vas?

DEDIJER: Molim Vas, ovo je ključno pitanje da vidite moj politički stav, ovo je politički proces.

PRETSEDNIK: Pa, ne treba nama politički stav ovde. Dovoljno je da se Vi razilazite, a mi ne možemo ispitivati politički stav optuženog Đilasa i optuženog Dediijera. Mi to ne ispitujemo na sudu. To se ispituje u višim tamo u političkim organizacijama, ali mi nećemo mi ovde ispitujemo činjenice ovde po optužnici. Vi ste rekli ne slažete se sa Đilasom hoćete time da dokažete, da niste dogovorno, a mi na to – ajd da vidimo, da li ste dogovorno izjave dali, molim Vas?

POLITEO: Ne treba specificirati u čemu se ne slažete.

DEDIJER: Ne, ali. ...

PRETSEDNIK: Pa, kako? Pa ja ne znam šta, ne oduzimamo Vam mogućnost, to mi ne možemo ...

DEDIJER: /.../¹²⁴

PRETSEDNIK: Pa Vi čitate obrazloženje u čemu se ne slažete, pa ne možemo mi to pustiti, brate. Pa kako? Trebali bi još da, da optuženi Đilas izlaže svoje poglede. Pa neće na sudu to, on je sasvim drukčije istupao pred sudom, i sasvim drukčije držao se, uglavnom se držao predmeta i optužnice. Mada je ponegde pošao u izvesnim momentima, ali ne ovako da čitava obrazloženja ...

DEDIJER: Nigde, druže predsedavajući, u Zakoniku o krivičnom postupku se ne predviđa brzina krivičnog procesa.

¹²⁴ Nedostaje deo teksta u originalu.

PRETSEDNIK: Ama nije brzina, nego predviđa se u Zakoniku o krivičnom postupku, predviđa se u Krivičnom postupku to da se govori samo o predmetu optuženja.

DEDIJER: Tu se kaže prilikom ispitivanja treba okrivljenom omogućiti da se u neometanom izlaganju izjasni o svim okolnostima koje ga terete.

PRETSEDNIK: Jeste. Čega? Koje ga terete?

DEDIJER: E, pa, eto drugi deo da iznese.

PRETSEDNIK: Da li Vas optužnica tereti za to slaganje s optuženim Đilasom ili ne? To Vas ne tereti optužnica.

DEDIJER: I da iznese sve činjenice koje mu služe za odbranu.

PRETSEDNIK: Pa ja, pa vidimo.

DEDIJER: Pa, ja ću preći preko ovoga pitanja.

PRETSEDNIK: Preko tih obrazloženja. Vi se branite i govorite ovo što, ovaj smatrate, da ...

DEDIJER: I želim da iznesem još jednu formu pritiska, a to je na moju užu porodicu, da prekinem sa njom sve veze. Na mog jedinog i rođenog brata vršen je pritisak od strane izvesnih lica da prekine svake veze samnom, da ne dolazi kod mene i baš u onim danima kada sam bio bolestan, na moju drugaricu Veru, takođe je vršen pritisak da se razvede od mene. To je činjeno odmah posle Plenuma, supruga jednog visokog funkcionera izjavila je njoj, ti imaš petoro dece i ne možemo da tražimo od tebe da se razvedeš od Vlade s obzirom, s obzirom da imaš toliko dece tj. da nema toliko dece onda bi se moglo od nje tražiti da se razvede, a ovako se ne traži, ali se očekuje. Krajem jula ove godine takođe, kad smo moja supruga i ja slavili deset godina braka jedna njena, nekadašnja najbolja drugarica, opet supruga jednog visokog funkcionera, pozvala je prvi put posle devet meseci kod sebe i tu joj je rekla: – Partija je očekivala, poznavajući tebe kakva si bila za vreme rata, da ćeš se i razvesti od Vlade. I konačno moja supruga bila je pozvana na sastanak svoje partiske jedinice 5. januara ove godine gde je od nje zahtevano da ne može da sedi na dve stolice ili iz Partije ili od Vlade Dedijera. Za mene su ovo, družu pretседavajući, najteže forme pritiska. I da Vam kažem ona stvar znate, koja je mene dovela u ovakvo stanje jeste baš to što je, je li, ovo je jedna protiv-zakonita forma pritiska. Porodica je u ovoj zemlji zaštićena zakonom Ustavom, međutim, ovde je vršen pritisak da se razvodim od porodice, a to jedino u cilju da bi se ja odrekao svojih shvatanja koja sam ja izneo na III Plenumu. I to je vršeno ne od Saveza komunista, nego od pojedinaca u Savezu

komunista. Ja molim, da se moja supruga pozove kao svedok, da ona ovde iznese.

PRETSEDNIK: Da li je ona ovde?

DEDIJER: Jeste.

POLITEO: Nije na zasedanju.

DEDIJER: Ne, ne nije, nije na zasedanju.

POLITEO: Za sve ovo što ste rekli, ne samo za ovu zadnju tačku, za sve ovo što ste rekli, znači prijatelji, „lekari“.

DEDIJER: Sada da se vratim na optužnicu ponovo mislim. U optužnici se tvrdi da sam ja imao nameru da podrijem vlast radnog naroda; da sam radio aktivno na organizovanju kampanje protivu Jugoslavije, a pri tome se ne navode činjenice da bi se potvrdilo. Meni se imputiraju odgovornosti za stvari koje su se dogodile posle moje izjave, ja nisam znao kakve će izjave doći posle moje izjave i ja se slažem da je bilo izvesne kampanje u svetskoj javnosti, odnosno u jednom delu svetske javnosti protivu Jugoslavije, odnosno protiv pojedinaca Jugoslavije i njihovih postupaka, ali pitanje je šta je izazvalo tu kampanju? Ja mislim da je ja nisam izazvao nego, pre svega, inicijativu je dala Kontrolna komisija svojim nedemokratskim postupkom, ali ta je kampanja u inostranoj javnosti, koliko sam mogao da vidim.

PRETSEDNIK: Pa kako?

DEDIJER: Dozvolite molim Vas, ja iznosim svoje gledište. Koliko sam mogao videti iz biltena koje sam gledao kod javnog tužioca, ona je naročito uzela maha posle izjave vršioca dužnosti Pretsednika Republike, posle niza članaka u našoj štampi, posle činjenice da sam ja, da mi je bio oduzet imunitet, a ja nisam bio prisutan tada u Skupštini, nisam imao mogućnosti da iznesem svoje gledište i povodom čitavog niza drugih nedemokratskih postupaka koji su se tada dešavali, napr., izbacivanje moje iz društva u kojima čak nisam ni član, odnosno udruženja. Zatim mene su izbacili iz Međunarodnog Udruženja Pravnika gde sam ja član kao stručnjak ove Komisije za reviziju Povelje zajedno sa tolikim stručnjacima pravicima iz čitavog sveta, sve su, sve su te mere stvorile, ovaj, dale povoda, da, da, da, se u međunarodnoj javnosti znate, počnu da kritikuju i ovaj, postupci. Pogotovu ono što sam ja gledao kod javnog tužioca, jer bi bilo mi uskraćeno, kao što sam rekao, da gledam sam Tanjug. Tu je čitav niz i socijalističkih listova i baš se na te postupke i ti su socijalistički listovi dosta objektivno, oni su kritikovali isto i mene za neke stvari. Ali, baš ti postupci, ta diskriminacija, mislim, i te razne druge mere to se je

najviše tamo svetilo. I sama činjenica, družu pretsedavajući, da je pre desetak dana u našoj javnosti, da su se svi ti članci obustavili, to pokazuje da je neko iz zemlje zaista video, da, da, da, samo to pisanje i da sami takvi postupci da oni sami štete zemlji i stvar se je obustavila. Tako, time se narušava ugled zemlje, da li određenim nedemokratskim aktima ili iznošenjem istine. Svako ko logično misli može da nađe pravi oblik. Optužnica ovde naročito insistira na jednome momentu, na jednome pitanju t. j. ona veli, tvrdi, da sam ja izabrao momenat za davanje izjave u trenutku kada Pretsednik Tito svojim putem u Indiju i Burmu doprinosi tome kako bi se postigla poboljšanja na polju miroljubive saradnje i tu optužnica dalje veli, da sam ja takvim svojim stavom, ovaj, ugrozio odnosno ugrozio i međunarodnu saradnju i prava naroda i da bi omalovažili čitavu tu politiku slobodoljubivih naroda i jugoslovensku spoljnu politiku.

Ja želim, ja ću na kraju to naročito da podvučem ko je dao opštu inicijativu za čitavu ovu stvar. Ja nisam. Inicijativu je dala sama Kontrolna komisija i kako sam rekao dalji ovi nedemokratski postupci. Ja sam pokušao da pošaljem i telegram drugu Pretsedniku, sprečen sam, u tome itd. Naročito ovde želim da se osvrnem na tu činjenicu iz optužnice, odnosno taj stav, gde meni optužnica imputira da ja želim, da imam nameru da miniram spoljnu politiku Jugoslavije i da ugrozim nezavisnost miroljubivih naroda. Ovo je jedna teška optužba na njoj se moram, dozvolite mi malo detaljnije, da se zadržim, pogotovo, jer sam ja poslednjih deset godina najveći deo svoje delatnosti baš bio posvetio toj međunarodnoj saradnji, to bi bilo u Ujedinjenim Nacijama gde sam kao delegat Jugoslavije učestvovao na 6 godišnjih skupština, bilo kao sekretar Spoljno-političke komisije, bilo kao delegat CK na raznim kongresima pojedinih komunističkih partija. Kao Komunističke partije Indije 1948 godine itd. Jedna od stvari koju meni ovde imputira optužnica jeste da sam ja naročito radio protiv toga principa samoopredelenja naroda, protiv te miroljubive saradnje među narodima. Međutim, družu pretsedavajući, baš ja sam bio jedan od inicijatora ako uzmete konkretno borbe da u Pakt o ljudskim pravima uđe specijalno član o pravu samoopredelenja naroda, da sam ja taj amandman branio u ime jugoslovenske delegacije, da sam baš tu konkretno i radio na okupljanju svih malih miroljubivih nacija i da smo konačno zahvaljujući svim zajedničkim uspesima, a naročito zahvaljujući zalaganju jugoslovenske delegacije, taj član konačno je i ušao u pakt o ljudskim pravima.

TUŽILAC: To je zasluga, znam, to je, Vi ste branili, zastupali interese Jugoslavije, zastupali stav Jugoslavije nije to bio specijalno lični Vaš stav. Da ste ga iznosili, to je stav, kao delegat Jugoslavije.

DEDIJER: Pa jeste.

TUŽILAC: Pa onda kakve zasluge ima? To što ste vi bili predstavnik Jugoslavije, da stav Jugoslavije branite?

DEDIJER: Vi, Vi mene ...

TUŽILAC: Da pripisujete kao Vašu zaslugu.

DEDIJER: Vi ovde mene optužujete da radim na miniranju. Ja bih molio, druže predsedavajući, da po Krivičnom postupku, dozvolite samo jednu stvar da Vam kažem.

PRETSEDNIK: U redu, u redu.

DEDIJER: Javni tužilac ima pravo pitanja da mi postavlja tek kada ne smem da iznesem sva svoja shvatanja i kad dođe, kako piše u postupku, na njega red da mi postavlja pitanja. Ja molim da ga opomenete, meni je prosto ovo onemogućeno da ja ovde ...

PRETSEDNIK: Dobro, dobro, ja sam ga opomenuo nekoliko puta.

DEDIJER: Ja prosto dolazim u takvu situaciju ...

PRETSEDNIK: Ajd, u redu.

DEDIJER: Dolazim u takvu situaciju da prekinem uopšte više da govorim ovde.

PRETSEDNIK: Da idemo dalje?

DEDIJER: A baš ovo što kaže javni tužilac da to nije moja lična zasluga, u tim stvarima treba i mnogo lične zasluge. Ja baš želim da Vam pročitam pismo ovde vođe arapskih zemalja u Trećem komitetu Džamile Barudija koji mi je uputio 1953. godine gde kaže: „Ja gajim prijatne uspomene zbog Vašeg ličnog učešća i saradnje sa nama, sa još nekolicinom kolega, u takvim pitanjima kao što je sloboda informacija i pravo samoopredeljenja naroda. Izgleda mi da mi moramo da učinimo još veće napore kako drugi ne bi torpedovali naš rad itd. itd“. I ne samo to, ja bih mogao navesti desetak takvih izjava. Evo, baš u danima ove kampanje, baš iz Burme, Ufla Maung jedan od burmanskih državnika u Biltenu koji mi je stavio na raspoloženje javni tužilac, on je 16. januara ove godine dao izjavu: „Ja Vladimira Dedijera poznajem iz Ujedinjenih Nacija kao agresivnog borca protiv kolonijalizma“.

Međutim, ja sam dočekao u svojoj zemlji da se stavljam na optuženičku klupu kao čovek koji se bori protiv borbe miroljubivih naroda, koji radi na miniranju itd., itd. Dalje, moja posebna delatnost bilo je uspo-

stavljanje veza sa socijalistima azijskih zemalja. Samo u toku 1952. godine četiri moja članka su objavljena gde sam ja baš zastupao iste one ideje potrebe saradnje Jugoslavije sa azijskim zemljama, ukazivao itd. ne želim da citiram baš naročito iz organa Socijalističke Azije, nekoliko mojih članaka u tome smislu. Dalje, ja sam, baš ovo što mi imputira optužnica, da sam ja ovo radio namerno baš za vreme puta Pretsednika Tita u Indiju, ja želim da podvučem tu činjenicu da sam ja radio sa svoje strane ovo je jedna državna tajna, koju mogu da otkrijem ovde s obzirom da je ovo tajni proces, da se tu neće, naime, da sam ja jedan od inicijatora toga puta Titovog u Indiju.

Na sastanku avgusta meseca 1953. na Brionima, na jednom internom sastanku, ja sam bio jedan od onih koji su predložili za taj put. Bilo je tu nekoliko ličnosti čija imena neću da iznosim, i prvi Pretsednik je odgovorio da on prima tu inicijativu i tu su donete smernice kako da se ta stvar konkretno, ovaj, sprovede. Takođe želim, da podvučem činjenicu da sam ja kao sekretar Spoljno-političke Komisije KPJ bio uspeo da se prvi od Jugoslovena povežem sa socijalistima Burme u Ujedinjenim Nacijama, da sam ja njih doveo u Beograd Ufa Maunga i U Ba, njih dvojicu, da su oni bili primljeni kod Pretsednika Tita i da je tu u razgovoru iznikla ideja o izmeni misija i da je tu u razgovoru takođe iznikla, da su burmanski socijalisti prvi put pomenuli da bi odnosi između Burme i Jugoslavije najbolje mogli da se manifestuju ako bi se, ako bi došlo do poseta Pretsednika Tita Burmi, te prema tome, sve ove priče, o nekoj mojoj zaveri da miniram taj put nikakve osnove druge, predsedavajući, nemaju. Pogotovu što sam ja, iako sam bio tokom prošle godine izvan politike, učinio i sa svoje strane i druge stvari radi što boljeg uspeha toga puta. Napr., ja sam bio plasirao svoju knjigu Biografija Pretsednika Tita da se prevede na jezike burmanske, taminski, na šan, hindustanski i bengalski. Otuda mi što pre izdanje izašlo, odbio sam honorar, odrekao sam se i honorara, a u novembru mesecu prošle godine dobio sam jedno pismo Sekretarijata za inostrane poslove gde me mole njihovu pomoć u tim stvarima. Međutim, ja sam odgovorio da sam ja to svršio već pre nekoliko meseci i tako da su te knjige na vreme izašle. Ja ovo želim da podvučem da koliko god ja se slažem sa našom spoljnom politikom i želim da podvučem i ono lično što sam ja učinio na toj spoljnoj politici, ja mislim samo da je u unutrašnjoj politici ako ima pitanja da ja i na osnovu Ustava da imam uvek pravo da kažem u čemu se ne slažem, jer smatram da je to najveća podrška našoj zemlji u trenutku kada Pretsednik Republike putuje tamo i reprezentuje

našu zemlju tamo, da se pokaže da građani Jugoslavije uživaju sve zakone i sva prava i da oni mogu ta prava da imaju, svoja i vrše. Na kraju, da se osvrnem na poslednju tačku optužnice, da sam ja imao nameru da podrijem vlast radnog naroda, da sam u tom smislu nudio se inostranstvu, itd. Ako se pogleda, druže pretседavajući, moj život u toku prošle godine posle III Plenuma jedna stvar je jasna.

Ja sam sam želeo da se povučem iz političkog života. To nisam krio. Posle III Plenuma kad je ova diskriminacija počela protiv mene, ja sam uputio pismo CK-u još 15. marta gde sam rekao lepo i jasno, ovaj, da pod ovim uslovima ja ne mogu politikom da se bavim. Dakle, jedan čovek koji traži da se povuče iz politike iz prostoga razloga što jedna grupa ljudi traži da on ima da se pospe pepelom po glavi i da se onda odrekne svojih pojedinih stavova, što je protivno Statutu, ja na ovo nisam pristao i tražio sam da se povučem iz politike. Ja sam to izričito tražio u pismu Pretседniku Republike od 15. septembra gde sam mu rekao: „Na kraju, druže Tito, ja bih te molio samo jedno, pošto vidim jasno da je tačna moja teza da sam izneo Marku još u februaru, tj. da će meni biti onemogućen svaki politički rad, ja te molim, da mi se makar omogući slobodan naučnički rad, da mogu mirno da pišem i slobodno objavljujem stvari iz političke istorije stare Jugoslavije i naše revolucije, jer mi je to nažalost ostalo jedini način da pomognem svoju zemlju i naš pokret“. Jedan od razloga moga povlačenja iz političkog života bila je i moja bolest. Dobio sam bio taj padavični napad posle III Plenuma, bio sam profesor, a Lavrić me je lečio, konstatovao je da mogu da radim svega dnevno tri sata. Na poslednjem pregledu u oktobru mesecu konstatovao je da mi je povreda iz rata na kičmi da moram hitno da se lečim, preporučio mi je operaciju i ja sam se nalazio, druže, ja sam ovde došao u Beograd iz bolnice, i tačno sam se nalazio pred odlaskom na operaciju; čovek koji je u takvom stanju, kako on može da radi takve stvari koje njega ova optužnica optužuje.

Šta sam radio, osim toga ja sam u slobodnom vremenu bavio sam se i naučnim radom, bio sam dovršio svoju doktorsku tezu i baš ovih dana trebao sam da branim tu svoju tezu. Bio sam završio i jedan veliki rad o izvorima za izučavanje istorije NOB-a koji je trebao da izađe u izdanju Jugoslovenske akademije nauka. Dakle, bio sam se potpuno predao nauci, koliko mi je ostalo vremena od bolesti, i kako može uopšte da se zamisli da jedan čovek koji ne želi da se bavi politikom koji živi u toj atmosferi bolesnika, koji je pred operacijom, koji sad treba svoju tezu da brani, kako se može zamisliti i kako se njemu mogu imputirati ovakve stvari. Ja

nisam tvrdoglav čovek, u politici se mogu menjati stavovi, kad se uveri da je čovek pogrešio, kad se uveri, to jest da dobro nije procenio situaciju. Ja ove svoje reči koje sam rekao na III Plenumu ne mogu da promenim. Ja mogu da promenim svoja politička uverenja, ali od mene se više tražilo, od mene se tražilo, od strane nekih ljudi, da se odrekнем svojih riječi prema prijateljstvu Milovanu Đilas, koje sam rekao na tome III Plenumu. Ja se tih reči nikad neću odreći. Eto, to sam imao da kažem. Druže predsedavajući, molim vas, ja sam bolestan čovek, kičma me strahovito boli, ja sam već na nogama jutros od 6 sati, ja bih molio.

PRETSEDNIK: Sedite, sedite, pa možete sedeći da

DEDIJER: Ja bih molio ako bi mogli da prekinemo ovu moju reč, pa da nastavimo sutra ili posle podne ili kada.

PRETSEDNIK: Možete da sedite.

DEDIJER: Još mi je gore od sedenja. Znae, moram da ležim, i tamo sam ležao i na putu sam ležao i ova dva sata evo izvolite, uverenje da sam...

PRETSEDNIK: U redu, u redu, ne treba nam.

DEDIJER: Je li potrebno?

PRETSEDNIK: Sud je upoznat.

DEDIJER: Sutra kad bi. ...

PRETSEDNIK: Vi ste završili sada?

DEDIJER: Pa uglavnom sam završio.

ĐILAS: Povodom predloga Dedijerovog da se radi eventualno po podne, ja sam protiv.

PRETSEDNIK: Nisam ja za po podne.

ĐILAS: Ako treba daću obrazloženje.

PRETSEDNIK: Pa sad u redu, sud će da

ĐILAS: Ne samo da navedem razloge, jer mogu odmah da Vam kažem: toliko je cela stvar napeta, potrebna je velika koncentracija, pa ako se zaista iz nekih posebnih razloga, ne žuri da ostavimo za sutra.

PRETSEDNIK: Tu je, ovaj, skoro pri kraju.

DEDIJER: Da.

PRETSEDNIK: To je skoro pri kraju, sad će sasvim drukčije biti, lakše. Ovo je težište je tu skoro završeno. Evo, i Dedijer je završio. Ja bih samo ovo. Da li je neki od stranih novinara posle onog sastanka Vašeg sa Đilasom 23-eg, kad ste bili kod njega na ručku; da li je neko odmah posle Vašeg odlaska od Đilasa razgovarao sa Vama? Od stranih novinara?

DEDIJER: Nije.

PRETSEDNIK: Nije.

DEDIJER: Nije.

PRETSEDNIK: A jeste li s kime razgovarali posle odlaska Đilasa?

DEDIJER: Nisam, nisam. Bio sam kod Đilasa, ručao sam tamo posle podne, ležao sam malo posle ručka, mislim da sam ili gde u bioskop išao to posle podne ili, ne sećam se tačno gde sam, ovaj bio. Ali, novinari su razgovarali posle dva-tri dana, ponovo su mi dolazili.

PRETSEDNIK: Posle toga, ali toga dana nije niko?

DEDIJER: Niko. Niko nije dolazio.

PRETSEDNIK: Niko nije razgovarao sa Vama. Daktilografkinji:

Izjavljuje: (Je si li napisala?) Optuženi Dedijer na pitanje predsednika veća da li je razumeo optužnicu izjavljuje da je optužnicu razumeo. Brani se u svemu kao na zapisnicima kod istražnog sudije ovoga suda kio br. 841/54 od 13/XII od 1954. godine od 6. januara. Samo momenat, izvinite, ovde je greška izgleda, Vi ste bili 6. januara, ovde je 6. decembra, valjda je greška u mašini.

DEDIJER: Greška, greška, zapisničaru, da.

PRETSEDNIK: Od 6. januara 1955. godine (ovde je 1954. godine), od 7. januara 1955. godine (a što ne sednete? – Dedijeru).

DEDIJER: Neću, još će mi biti teže, znate, ako promenim položaj.

PRETSEDNIK: I od 10. januara 1955. godine. Da li Vi vidite da je štetnost ove Vaše izjave i kampanje koja se povela, po interese zemlje, da je imalo štete po interese zemlje, tj. po interese Jugoslavije?

DEDIJER: Ja mislim da tu moja izjava, nije nikakvu štetu napravila, kako sam ranije govorio, da sam ja već ranije davao izjave.

PRETSEDNIK: Ali povodom Vaše izjave kojoj je tamo dat publicitet.

DEDIJER: Ali ja sam i ranije davao izjave po tom istom pitanju u stranoj štampi, ali smatram da je ...

PRETSEDNIK: Dobro ranije, ali ranije u izjavama, niste govorili o pritiscima ne znam i o ovom i onom ...

DEDIJER: Pa govorio sam o principima borbe mišljenja, isto, znate, u suštini, istu stvar sam rekao što i sada, samo drugim rečima. A pojedini nedemokratski postupci, znate, oni su po mom mišljenju, znate, najviše izazvali kampanju u jednom delu svetske štampe.

PRETSEDNIK: Dobro, da li Vi smatrate da ti, nedemokratski postupci pojedinaca, mogu vas naterati da učinite nešto što može da ide na štetu interesa zemlje. Da li vi to, ovako

DEDIJER: Izvinite, znate, mislim nedemokratski postupci posle moje izjave o tome se radi.

PRETSEDNIK: A, ja, posle izjave.

DEDIJER: O tome se radi kako sam rekao, tu se kampanja, ovaj, rasplamsala, ja nisam tu još ni sve pritiske naveo jel'te, oduzimanje moje plate, znate, skupštinske, mimo zakona, blokiranje moje uložne knjižice, znate, to je ispravljeno posle pet dana, ali je i šteta napravljena.

PRETSEDNIK: Vi pitanje?

SUDIJA PANTOVIĆ: Jeste. Ovo da raspravimo, molim Vas, optuženi Dediđer. U to vreme, kad se sve to događa, vi kao čovek koji se bavi spoljno-političkim problemima naročito, kao što je poznato, vi sami to i kažete ne, bilo je krupnih međunarodnih događaja nema sumnje, jel'te? Pitanje je recimo puta Pretsednika u Indiju, je li tako, pa onda telegram onog pretsednika vlade iz Kine jel', pa onda normalizovanja odnosa na drugim stranama, to sve skupa, jeli ne može da se kaže da je mali uspeh naše zemlje, je li?

DEDIJER: Da.

SUDIJA PANTOVIĆ: Među drugim momentima, e sada ovi novinari ili svejedno neki drugi novinari od drugih redakcija, Vi njih poznajete, jel'te, ovako, mislim kroz praksu kroz život. Jesu li to ljudi sposobni da brate moj, ovaj, zloupotrebe, da iskoriste, stalno se interesuju, je li tako, pitaju, traže; Vi ponekad kao čovek, kao političar, kao građanin, nekad ste verovatno obazrivi manje ili više, je li tako bilo? Da se nešto tu ne zloupotrebi, jeste li mislili recimo o tome?

DEDIJER: Ja sam svoju izjavu dao, znate, i ta moja izjava je jako kratka, ona uopšte ne tangira, sem tog mog odnosa sa Kontrolnom komisijom ništa više, je li. Ali ja Vam opet podvlačim, opet, znate, da ta kampanja, i ti napadi koji su otpočeli protiv te akcije tih pojedinaca kod nas, da se ona bazira baš na tim raznim nedemokratskim postupcima.

SUDIJA PANTOVIĆ: Evo ovako, Vi kažete ovim ljudima, je li tako? Izvesni pritisci protiv mene, ali neću da govorim o njima, da ne bi škodili ugledu svoje zemlje. Znači ovako.

DEDIJER: Da.

SUDIJA PANTOVIĆ: Zaključak onoga tamo, ne znam kakav je bio, da koristi ovoj to valjda ne može, tako nešto. E, da li će da šteti to nešto, šta treba onaj čitalac u Britaniji ili onaj tamo ne znam u Americi, koji ovako jel', čita, da bi čitao, šta treba da zaključí iz toga: Dediđer, koga mi znamo sa ove i sa one strane, kaže „pritisici“, sad đavo bi ga znao šta to treba da znači, pritisci, ali on čak o njima kakvi su neće da govori, da ne bi, reci-

mo, naneo štete svojoj zemlji. Kako se to može razumeti i kakve to praktične posledice može da ima?

DEDIJER: Pa, odmah ste imali posle toga, oduzimanje mog imuniteta, bez mog prisustva, slušajte. Odmah su ti ljudi svojim nedemokratskim postupcima posle dokazali to, dokazali.

SUDIJA PANTOVIĆ: Pa, čekajte ...

DEDIJER: Molim Vas, dokazali. ...

PRETSEDNIK: Čekajte da se razumemo, imunitet je 28-og oduzet, koliko se ja sećam ...

DEDIJER: Da, da.

PRETSEDNIK: A izjava je data 22-og, tako da

DEDIJER: Molim Vas. ...

PRETSEDNIK: Tako da izjava je dovela do oduzimanja imuniteta. Tako mi sa sudske strane gledamo. Izjava je dovela ...

DEDIJER: Pozivanje pred Kontrolnu komisiju je izazvalo moju izjavu u jednome mom sporu sa Savezom komunista.

PRETSEDNIK: E, to je druga stvar. Savez komunista i Vaše članstvo u njemu, to ste Vi raspravljali tamo.

DEDIJER: Jeste.

PRETSEDNIK: Ali izjava koju ste stranoj štampi dali, stranim dopisnicima, ona je izazvala oduzimanje Vašeg imuniteta, zato što po optužnici javnog tužioca, ta izjava sadrži inkriminacije, krivično delo. Tako mi zaključujemo.

DEDIJER: Tako zaključuju izvesni ljudi.

PRETSEDNIK: Vi kažete posle da su izazvali nedemokratske postupke, znate, da se to videlo, da je tačna, Vaša izjave. Međutim, ona je izazvala, izjava je izazvala ovaj postupak oduzimanja imuniteta. I pokrenut krivični postupak.

DEDIJER: E vidite, da, imate članak Pretsednika Skupštine u kome on piše da sam ja duhom u Americi, a telom ovde, što na kraju odmah, jel'te poremeti odnose ovaj, pre svega je jedna neistina, a odmah poremeti i naše odnose sa Amerikom, sa kojom mi odmah istoga dana potpisujemo ugovor o pomoći o davanju pšenice, znate. I sama činjenica da se ta kampanja preko štampe obustavila, pokazuje da su oni sami uvereni koliko je ta kampanja štete zemlji navela.

PRETSEDNIK: Dobro, da idemo dalje.

SUDIJA PANTOVIĆ: Ovo još. Da li Vi shvatate da li ćemo uvek tako postupati uzmimo za momenat da je tačno, da se u to ne upuštamo, ne

znam da li je to tačno, da je tačno, da je Kontrolna komisija pogrešila, uzmimo tako, da li će to biti dovoljan razlog, za ma koga, je li, člana te organizacije, da ovim rečima, možda drukčijim, možda težim, ili ovim o kojima je reč, saopštava tamo spolja, je li? Uzmimo napr. da je to tako tačno.

DEDIJER: Ja sam malo pre izneo svojih pet argumenata, ne bih imao družu sudija ništa da Vam ponovim. Ja sam to izneo kao interni spor, ja sam branio svoje pravo, i kada sam bio toliko izmaltretiran. Znete, ja sam onda branio svoje pravo.

PRETSEDNIK: Družo tužioče, ti imaš pitanje.

TUŽILAC: Da počnem ovde. Interesuje me ovo: kako je došlo do davanja izjave? Da li je neko, pre vas, ovo, pre nego što je došla dopisnica Born, iz „Tajmsa“, da li je neko od stranih novinara dolazio kod Vas?

DEDIJER: Jeste, ja sam to rekao već ovde jasno. Da je dolazio ovaj Singleton ranije, dan ranije i objavio vest.

TUŽILAC: A da li je još neko dolazio?

DEDIJER: Nije, niko.

TUŽILAC: Ko je dolazio od stranih novinara kod Vas, od vremena pozivanja pred Kontrolnu komisiju? To jest od 15-og decembra do davanja izjave.

DEDIJER: Niko nije bio. Bio je Singleton, to je bilo 20-og i gđa Born, 21-og.

TUŽILAC: A Džon Filips, da li je dolazio u to vreme? Od 15-og do 20-og.

DEDIJER: Džon Filips nije novinar, znate, on je

TUŽILAC: Pa, ne, dobro, on je sa Vama bio

DEDIJER: Ne, on je moj literarni agent sa kojim ja imam za 33 knjige ugovor.

TUŽILAC: Dobro, ali je radio tamo, dopisnik „Lajfa“, objavljivao

DEDIJER: Ne, on je dolazio tih dana kad je gđa Born dolazila, tih dana, znate, da li dan ili onoga dana, posle ovoga iz „Asošajted Presa“, ili onaj dan kad je bila gđa Born. On je tih dana dolazio, imali smo da iz Italije naplatimo ...

TUŽILAC: Zna, da je

DEDIJER: Dozvolite samo da sudu objasnim na Vaše pitanje. Da naplatimo poslednju ratu. On je moj literarni agent.

PRETSEDNIK: Ne, znamo mi to.

DEDIJER: Samo, i on je dolazio da tu oko, trebali smo da primimo tri miliona, iz Italije, znate, i on ima tu svoj procent, znate, i još neke stvari i onda je dolazio kod mene.

TUŽILAC: Dobro, kad je bio, kad ste, kog datuma Vi ste dali izjavu? Gospođi Born?

DEDIJER: Ja mislim 21-og.

TUŽILAC: 21-og, da. E, 21-og, Vi ste dali tu Vašu izjavu po podne mislim.

DEDIJER: Jeste.

TUŽILAC: E, 21-og, da li je dolazio i koje dolazio od stranih dopisnika.

DEDIJER: Kažem Vam, Singleton je dolazio, on je bio 20-og, 21-og je bila gđa Born, znate, a onda su posle tri-četiri dana, naročito kad je Đilas dao izjavu onda su dolazili i

TUŽILAC: E, a Džon Filips, da li je bio 20-og 21-og?

DEDIJER: On je bio posle gđe Born, mislim, da je bio ili uveče ili sutradan.

TUŽILAC: Posle date izjave?

DEDIJER: Posle date izjave.

TUŽILAC: A pre nego što ste dali izjavu, od 15-og do 20-og, dok nije dolazila gđa Born?

DEDIJER: Mislim da sam bio sa njime negde 14-og, tako mislim, pre pozivanja na Kontrolnu komisiju, sreo se bio s njim mislim tamo u Klubu novinara jednom, znate, jer smo imali oko tih ...

TUŽILAC: Pa, dobro, kad ste izvršili taj obračun?

DEDIJER: Obračun smo izvršili 30-og i 5-og januara.

TUŽILAC: A znači od 15-og decembra do davanja izjave, Džon Filips nije bio kod Vas?

DEDIJER: Ja mislim da nije bio kod mene, sem to što sam ga mislim 14-og video tamo.

TUŽILAC: Pre nego što ste pozvati na Kontrolnu komisiju?

DEDIJER: Jeste, pre.

TUŽILAC: Dobro, Vi ste u Vašem saslušanju, kad vas je Kontrolna komisija zvala, Vi kažete da ste doneli odmah odluku, bilo našoj ili stranoj štampi da date izjavu o tome.

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: Tako stoji na saslušanju kod islednog sudije.

DEDIJER: Jeste.

TUŽILAC: Kako Vi objašnjavate zašto niste, kad je pre podne, Singleton bio kod Vas, zašto niste njemu dali izjavu? Kad ste već imali odluku da date, bilo našoj ili stranoj štampi.

DEDIJER: Sad ću da Vam objasnim. Znaite, Agencije, kao napr. Asošijated Pres, one donose samo vesti, znate, vesti o jednom događaju, razumete, a „Tajms“, to je politički list, on donosi i izjave. Znaite, ta je razlika. Jednoj agenciji ne možete vi da date političku izjavu, agencija beleži događaje i činjenice i to, a „Tajms“ je politički veliki list, u kome sam i ranije ja davao izjave.

TUŽILAC: Pa, dobro, jeste li imali dodira u tome i sa drugim nekim dopisnikom?

DEDIJER: Kasnije sam imao.

TUŽILAC: Mislim od 15-og, do davanja izjave.

DEDIJER: Ne, nisam nikakvog imao. Ovaj, ja sam bio čekao, ja sam bio tek odgovor dobio na depešu Pretsedniku Titu tek 18-og i 19-og.

TUŽILAC: Dobro, a kako je došlo, jeste li Vi pozvali dopisnika Born, da dođe da date izjavu?

DEDIJER: Ne, ona je kad je AFP, prvo su Francuzi objavili nisu kod mene dolazili, 20-og, to sam video u Vašim biltenima. Onda su saznali od „Asošijated Presa“ i onda su već svi novinari znali za to. I gđa Born, i ona je došla na osnovu te vesti koju su već agencije objavile, da vidi šta je i da traži komentar.

TUŽILAC: E, sad, vi ste objasnili sudu da ste, kako, na koji način ste dali izjavu. Vi ste konstatirali svoje itd. Vama je poznato, i ponovili ste i optuženi Đilas je baš rekao o tome, i tačno je to, i on kad je govorio o tome, da izjava se daje ili pitanja, ili ako se u nevezanom razgovoru daje, onda se pročita, je li tako?

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: Vi ste ovde, kažete, imali velikog poverenja u gđu Born, i zato niste pročitali.

DEDIJER: Ne samo zbog toga.

TUŽILAC: Nego?

DEDIJER: Nego zato što sam ja rekao, da sam ja čovek, novinar po profesiji, publicista, i da sam te svoje stavove i ranije, u pismu Pretsedniku Republike, ja sam već taj svoj stav izneo, tako da je meni sasvim lako bilo te tri rečenice odmah, ovaj.

TUŽILAC: Znam, pa baš radi toga pitam kad ste Vi te tri rečenice, kako ste primili, kad ste videli, da je po odobravanju puta druga Tita izbačeno. Kako to objašnjavate? Zašto? Zašto je to uradila?

DEDIJER: Pa, sad to nije sa njene strane. Nesumnjivo da bi to meni daleko olakšalo i odbranu uopšte, da, da, da ta sama činjenica, ali to se dešava, znate.

TUŽILAC: Pa, dobro, jeste li Vi, da li se njoj desilo, ili je namerno to izostavila?

DEDIJER: Ja mislim da ona to nije namerno izostavila, nego da joj se desilo, brzo je slala izveštaj, znate, i taj stav preskočila.

TUŽILAC: Taj stav, i onaj drugi koji nije išao.

DEDIJER: I onaj drugi.

TUŽILAC: E, dobro Vi ste na saslušanju rekli da je Vaša izjava, samo ono što se nalazi „pod navodnicima“.

DEDIJER: Jeste.

TUŽILAC: Jel' tako? Na saslušanju kod istražnog sudije. Međutim, sama izjava, gore sa tekstom glasi: Lična izjava gospodina Dedijera.

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: I dole tako piše. Trebalo bi da mi objasnite: dve stvari: pod navodnicima nisu stvari recimo, gde se spominje koji su bili članovi Kontrolne komisije koji su Vas bili pozvali tamo.

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: Otkud, kako možete da objasnite, otkud gđi Born to poznavanje ko je od članova bio od Kontrolne komisije koji su Vas pozvali kad ovo nije pod navodnicima, nije Vaša stvar?

DEDIJER: Ovo je, vidite, taj prvi deo, znate, on je takođe moj, ona je to iz ovih AFP, znate, i „Asošajted Pres“-a, znate, i to mi je čitala i pitala me da li sam, da li je to tako, ja sam rekao da je tako.

TUŽILAC: A otkud oni: Kontrolna komisija, članovi Kontrolne komisije njih trojica i Vas, Vi ste samo vas četvoro svega bili, četvorica bili.

DEDIJER: Pa ja sam to ...

TUŽILAC: Otkuda to može da se zna?

DEDIJER: Slušajte, ja sam ta pisma, pismo CK i telegram drugu Titu, pismo OK imam pokazivao najmanje pa jedno pedesetorice koje novinara naših, koje javnih radnika, koje književnika, koje svojih ličnih prijatelja, žalio se išao da tražim pravdu.

TUŽILAC: Ne, tiče ovde samo ...

DEDIJER: Dozvolite da Vam samo, i to se je pročulo po gradu, pročulo se, to je pet dana čitav grad o tome brujao, znate, ko god me je sreo, ja sam rođen u ovome gradu, svi me znaju, pitaju me šta je to Vlado bilo, znate, ja sam svima pokazivao, znate, ovaj, pismo CK-u i telegram drugu Titu i žalio se da nisam našao ...

TUŽILAC: Dobro, dobro, nego pitanje imena ovih drugova, je li to Vaše davanje?

DEDIJER: Ja gđi Born to nisam dao, ja samo objašnjavam kako je to, jer sam ja pokazivao ova pisma novinarima.

TUŽILAC: Znači, Vi ste drugima pokazivali koji su bili članovi Kontrolne komisije?

DEDIJER: Ovim svojim prijateljima, piscima.

TUŽILAC: Dobro, kako možete da objasnite, Vi ste na saslušanju kod istražnog sudije rekli da onaj stav zadnji, pitanje discipline, gde se govori u vezi sa normalizacijom odnosa, gde se proganjaju izvesna lica, da je u vezi s tim, kako kažete, međutim, je da novi kurs sovjetske politike prema Jugoslaviji dao hrabrosti nekim članovima Partije da počnu obračun sa ovim ljudima itd. Vi na saslušanju kažete da to nije Vaše.

DEDIJER: To je gđe Born, to je njen komentar ...

TUŽILAC: A kako možete da mi objasnite, obračun je pod navodnicima, i ovo su pod navodnicima.

DEDIJER: Pa slušajte, izvinite, Vi ovako malo novinarsku tehniku ne poznajete.

TUŽILAC: Dobro, ja pitam da mi objasnite, i Vi znate novinarsku tehniku.

DEDIJER: Pa baš da Vam objasnim, znate, pa jeste ...

TUŽILAC: Pa ste se ogradili od ove izjave.

DEDIJER: Pa ne ...

TUŽILAC: Da je Vaše samo ono što je po citatu ...

DEDIJER: Samo ono što je po citatu ...

TUŽILAC: Jeste, po citatu.

DEDIJER: Jeste.

TUŽILAC: A da niste to u izjavi dali ...

DEDIJER: Ne, to je ...

TUŽILAC: Ko sumnja da je suština cele izjave Vaš razgovor ...

DEDIJER: Ne, ne, to je komentar „Tajmsu“ slušajte, ja ne stojim na tome gladištu.

TUŽILAC: Pa dobro, zar jedan sat ste u razgovoru samo govorili ove tri misli – pritisci, i šta drugo, onda nema ništa da ste ovde rekli.

DEDIJER: Slušajte, ...

TUŽILAC: I da komunisti nisu ljudska bića, samo ste vi ljudsko biće ...

DEDIJER: To je stav redakcije „Tajmsa“, znate.

TUŽILAC: Zar nije, hteo, evo, kad smo tu, na tu izjavu, recimo zar nije cela izjava koja je upućena inostranstvu, znate, gde se govori, zar to nije kleveta svih komunista Jugoslavije? Tad ispada da ste samo Vi i optuženi Đilas ljudska bića, a da ono sve što je van, to nije ljudsko biće.

DEDIJER: Izvinite, ja sam tu baš iznosio imena komunista koje smatram ljudskim bićima, koji su se takođe mene pokušavali da me saslušavaju, dozvolite, čekajte ...

TUŽILAC: Ovde je uopšteno i kažete da komunista nije, i ne treba da bude ljudsko biće, ko da naša Partija nije se borila da komunisti budu ljudska bića.

DEDIJER: Nemojte vi meni da imputirate, ovaj, čitavu stvar.

TUŽILAC: Tako piše u Vašoj izjavi, Vi ste trebali da je pregledate, jer Vi kao novinar znate. ...

DEDIJER: U izjavi ne piše tako.

TUŽILAC: Piše, piše ...

DEDIJER: Gde kaže tako recimo ...

TUŽILAC: Evo piše (čita u sebi izjavu).

DEDIJER: Druže predsedavajući meni je stvarno ...

PRETSEDNIK: Hoćeš ti dugo?

TUŽILAC: Pa ja imam dosta ...

PRETSEDNIK: Ako imaš još pitanja, onda treba pitanja da završimo.

TUŽILAC: To su pitanja koje ...

DEDIJER: Ne, ne, dobro, može, može, možemo.

PRETSEDNIK: Pa ne, ako ne možete ...

DEDIJER: Možemo, možemo druže, da svršimo moći ću da izdržim.

TUŽILAC: Pa ne, druže predsedniče, ako može da izdrži.

PRETSEDNIK: Pa moći će da izdrži.

TUŽILAC: Dakle, da smo načisto sa tom izjavom, objašnjavate Vi da su, ili menjate, meni potrebno to da mi objasnite da li i ove druge stvari, obračun, jer govori se ovde kao pod firmom više izjava, lična izjava, da li je to Vaš deo ili komentar?

DEDIJER: To je komentar „Timesa“.

TUŽILAC: E, pa onda da izmenimo znači šta je kod Vas bitno, mislim u saslušanju. Vi ste se ogradili tamo da je pod navodnicima samo.

DEDIJER: Jeste, pod navodnicima.

TUŽILAC: To znači da ovo obračun, pod navodnicima nije Vaše.

DEDIJER: To je, čekajte, pa Vi ne znate onu tehničku stvar, znate, pod navodnicima ovo su moje reči koje sam ja dao, znate, a ovo je stav gđe Born, jer ona smatra da to nije obračun pa ona neće pod znakom navoda.

TUŽILAC: Pa dobro, ako ovde isto slobode borbe mišljenja. Evo ovde gore.

DEDIJER: Ne možete, slušajte u istom broju „Timesa“ i u drugim člancima bilo je pod znakom navoda, znači da bi sve što je u „Timesu“ pod znakom navoda da je to moje.

TUŽILAC: Ali nosi firmu gore „lična izjava gospodina Dedijera“ i piše se dalje ...

DEDIJER: Pa to je nad naslov, jelte, da se tu nalazi i moja izjava, znate.

TUŽILAC: Dobro, da li Vi u potpunosti usvajate da je ovo Vaša cela izjava? Da ste dali dušu ovoj izjavi?

DEDIJER: Pa slušajte, ja sam dao ono što sam rekao i to je pod znakom navoda i to je moje.

TUŽILAC: Jeste.

DEDIJER: A ono ostalo komentar „Tajmsa“ kao u svim listovima. I u našoj „Borbi“ izađe nečija izjava i ispod toga se piše komentar i zato ne odgovara onaj čija je to izjava nego list. To su notorne stvari u inostranstvu.

TUŽILAC: Jes, samo kao stari novinar, publicista i pisac ste davali izjave, primali izjave, ono je stvarno notorna stvar da kad se da izjava da se pročita ako nije postavljena u pitanjima. Nego mene sad ovo interesuje. Vi kad ste dali izjavu, kad ste onda otišli kod optuženoga Đilasa?

DEDIJER: Ja sam kod Đilasa bio onog dana već kad je Radio London javio tu moju izjavu.

TUŽILAC: Da, kad?

DEDIJER: To je bilo, mislim, dva dana posle toga negde čini mi se 23-eg.

TUŽILAC: I kako je bilo?

DEDIJER: Molim?

TUŽILAC: Otišli ste, kada, dva dana, 23-eg mislim da je ...

DEDIJER: 23-eg.

PRETSEDNIK: 23-eg, jeste.

TUŽILAC: On kaže 23-eg.

PRETSEDNIK: 23-eg ste postavili ...

TUŽILAC: Šta ste razgovarali Vi i optuženi Đilas?

DEDIJER: Ja sam ga obavestio da sam bio pred Kontrolnom komisijom, da sam dao izjavu „Timesu“. Tu istu izjavu „Timesu“ sam mu naveo deo „Timesa“, da smo prijatelji 20 godina, da se sa nekim političkim pitanjima ne slažemo, jelte, ali da ja ne mogu da ostavim prijatelja koji ide sam znate, tako ...

TUŽILAC: Kako je optuženi Đilas primio to Vaše saopštenje, da li ste dali izjavu „Timesu“ i ...

DEDIJER: Pa on je tako, primio je on to, ovaj, tu me je bio po običaju kao što mi uvek se tako malo šalimo, znate, on je rekao iznenadio se kako sam bio hrabar. Ja kažem već je vreme da prestaneš da se diviš ovoj mojoj hrabrosti, ali on je uglavnom bio zadovoljan, ovaj ...

TUŽILAC: A zašto mislite da je Vi, Vi ste rekli, da Vas potsetim, može biti da menjate, nego na zapisniku stoji da je optuženi Đilas kad ste mu saopštili da je bio vrlo zadovoljan zbog gužve koja raste. E, da li je Vama optuženi Đilas nešto govorio u Vezi sa davanjem njegove izjave?

DEDIJER: Koliko se ja sećam nije, nego on mi je, mislim, to posle podne rekao da su kod njega bili neki novinari još pre nego što sam ja došao, znate, da su bili neki novinari.

TUŽILAC: Znam, i šta je rekao dalje?

DEDIJER: Molim? Da su mu bili neki novinari i da njima nije dao nikakvu izjavu.

TUŽILAC: A što je bilo reči, da li je bilo reči da je hteo da da izjavu?

DEDIJER: E, ne znam to, ovaj, ne znam to.

TUŽILAC: Ali setite se šta Vam je, kad ste Vi upoznali optuženog Đilasa sa tim da ste dali izjavu „Timesu“, šta je on rekao na to. Da li Vam je rekao da bi i on dao neku izjavu?

DEDIJER: Rekao, rekao je da je zadovoljan, toliko se ja sećam, znate, to je bilo ...

TUŽILAC: A ne da bi dao neku izjavu?

DEDIJER: Ne znam, to ne mogu da se setim, znate, toga je toliko protutnjalo, ja sam čovek ...

TUŽILAC: Ma ne setite se, ima tu kontradiktornosti.

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: Zbog toga što Vi kažete na Vašim saslušanjima da Vam optuženi Đilas nije rekao da je znao, pošto su neki bili novinari pre Vas pre

nego što ste Vi došli, da bi nešto rekao. Vi kažete da Vam to nije optuženi Đilas rekao.

DEDIJER: Možda, možda moja je izjava kod istražnog sudije je bila nepotpuna, znate, jer to je bilo ...

TUŽILAC: E pa sad to da raščistimo tu suprotnost.

DEDIJER: Jer to je bilo vrlo dugo jedno saslušanje, ja sam se vrlo slabo osećao i nisam sve te stvari, ovaj, ono što sam rekao sve je tačno, znate, samo nisam tu činjenicu dodao da mi je Đilas to posle podne pred rastanak rekao da su takođe bili novinari kod njega, neki novinar i novinarka, a ne znam koji, da li nemački neki novinari.

TUŽILAC: Da bi šta on radio?

DEDIJER: Ne mogu da se setim šta je još bilo, to je bilo ...

TUŽILAC: Optuženi Đilas kaže, da Vam je rekao da je znao to da ste bili pred Kontrolnom komisijom, odnosno da ste dali izjavu „Timesu“, da bi i on nešto rekao tim novinarima koji su dolazili. Da li se sećate toga, da li je bilo reči o tome?

DEDIJER: Ne mogu da se setim.

TUŽILAC: Pa šta usvajate Vi, je li Vama treba suočenje između Vas dvojice ili ne, tu se razmimoilazite u toj činjenici?

DEDIJER: U čemu se razmimoilazimo?

TUŽILAC: U tome, što optuženi Đilas kaže da Vam je rekao, kad ste mu vi rekli da ste dali izjavu „Timesu“, da bi i on nešto rekao novinarima, odnosno dao izjavu. Međutim, Vi kažete da ste samo, na Vašem saslušanju, da ste ga samo upoznali o tome, a da Vam Đilas nije rekao da bi dao ikakvu izjavu. E takve ima kontradiktornosti u ta dva saslušanja u vezi te izjave.

DEDIJER: Ja mislim da je Đilas u pravu.

TUŽILAC: U pravu ...

DEDIJER: Ja mislim da je on u pravu, jer kažem Vam ja sam strahovito, teško pamtim, i bio sam onda strahovito umoran kod istražnog sudije, to je trajalo strašno dugo to saslušanje, tako da ja nisam u potpunosti sve rekao, nisam se tog trenutka setio.

TUŽILAC: Dobro, kad Vam je on, znači, Vi usvajate da Vam je rekao da je hteo i on bi dao izjavu.

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: On je bio vrlo zadovoljan kad ste Vi dali izjavu, jel tako?

DEDIJER: Jeste.

TUŽILAC: A kako ste Vi primetili kad je on rekao da će on dati izjavu?

DEDIJER: Meni onako, jer ja sam znao da je on primio strane novinare i ranije.

TUŽILAC: A, ne, kako ste Vi primili, da li ste Vi bili ...

DEDIJER: Meni, kažem Vam, ja, ovaj, bio sam sasvim, ovaj, tu, ravnodušan, znate, i nisam znao ni o čemu će on da da izjavu, ni kakvu, jer mi, kao što sam tamo rekao,

znate, mi smo se viđali vrlo retko, jednom mesečno posle onog našeg razmimoilaženja oko dvopartiskog sistema ono što sam Vam čitao posle toga u „Politici“ smo vrlo malo razgovarali. Ja sam imao tu svoju nevolju sa Kontrolnom komisijom.

TUŽILAC: Posle toga kad ste razgovarali sa optuženim Đilasom jeste li, da li ste se u tom razmaku, od posete kod optuženog Đilasa pa do štampanja davanja njegove izjave, da li ste sa nekim novinarima sastanak?

DEDIJER: Ja sam odgovorio.

POLITEO: On je rekao, sud je pitao ...

PRETSEDNIK: Tužiocu ...

TUŽILAC: Znam, treba da postavim drugo pitanje.

DEDIJER: Rekao sam da se nisam viđao, jer sam bio odsutan.

TUŽILAC: Da. Ali kako možete Vi, da li bi biste mogli da mi objasnite, optuženi Đilas kaže nije imao nikakav dodir posle toga Vašeg razgovora u njegovom stanu, ni s kojim sa stranim dopisnicima i s drugim licima ni o čemu. On je jedino Vama rekao da treba, da bi dao izjavu. Da li možete da mi objasnite otkud dopisnik „Timesa“ dolazi da se nudi, da traži izjavu od optuženog Đilasa?

DEDIJER: To Vam je vrlo jednostavno, znate, već je moja izašla u „Timesu“ već jedan dan pre toga „Asošijated Pres“ objavio sva se svetska javnost uzбудila, ovaj, Raymond tu dopisnik on nema nikakvu izjavu, jelte, to je konkurencija između „Timesa“ i „Njujork Tajmsa“ ogorčena. On je tu čovek, verovatno krenuo da je krenuo, koga će drugog da traži, hteo je, došao je do Đilasa.

TUŽILAC: Vidite, tu je jedan vremenski kratak razmak, je li tako, izjašnjavanje njegovo za izjavu, nikakav dodir sa drugima. Vi odlazite, mada je upoznao strane novinare koji su bili pre podne da ne misli da daje nikakvu izjavu, kako može u tom kratkom razmaku kad već deo stranih novinara znaju da neće da daje nikakvu izjavu kako može tu da se pojavi Rejmond da traži izjavu za ...

DEDIJER: Kažem Vam, znate, to svi novinari onda oni jure da obaveštavaju svoje listove o toj stvari.

TUŽILAC: Pa jasno, to je u stvari sud će da ceni jedna stvar, ali je moje lično mišljenje i možda konstatacija da jedino mogli ste Vi da obavestite Rajmonda o toj nameri.

DEDIJER: To je Vaša izmišljotina.

ĐILAS: To nije tačno.

TUŽILAC: Otkud Vi znate?

ĐILAS: Pa znam sasvim sigurno, iz odnosa kako je teklo, a nije iz. ...

TUŽILAC: Pa ne vidite ...

ĐILAS: Kod mene je dolazio još tih novinara.

TUŽILAC: Rekli ste niko se nije javio.

PRETSEDNIK: Optuženi Đilas.

TUŽILAC: To će sud da ceni, uostalom, to je moja samo konstatacija.

ĐILAS: Inskonstruisana.

TUŽILAC: Ja zaključujem, konstatujem iz tih činjenica moje mišljenje i sud će da ceni.

PRETSEDNIK: Molim, optuženi traži reč posle ako treba neko pitanje da postaviš.

TUŽILAC: Iz Vašeg saslušanja vidi se tamo i sad ste ponovili. Da li ste Vi davajući izjavu, ovu, da li ste mogli da ocenite da će takva izjava, da izazove izvesnu kampanju protiv naše zemlje.

DEDIJER: Ja sam rekao da nisam: moja izjava, znate, ja sam rekao da sam i ranije izjave o tom problemu davao, jelte, nisam ja očekivao onakve postupke prema meni posle toga, koji opet ponavljam, koji su izazvali tu jednu kampanju u jednom delu javnosti.

TUŽILAC: Ali dobro, Vi znate kakva se tu i tamo ona vodila ranije kampanja protiv naše zemlje, jelte, to ste vi vrlo dobro upoznati. Znate, kako iskusan novinar da takve izjave, da mogu da škode interesima zemlje.

DEDIJER: Ja sumnjam da moja izjava može ...

TUŽILAC: I da li smatrate, kako objašnjavate, to obraćanje stranoj štampi, da li je to dopušteno, mislim, Vi kažete Ustavom da je. Da Vas pitam onda, kad kažete da Ustav daje samo onako stvari koje nisu protivne zakonu, jeli tako?

DEDIJER: Da.

TUŽILAC: A one koje idu možda protiv suverenosti zemlje i svega tog, sve je protiv ustavni akt. Da li poznajete Vi nekoga dr. Nemanju Vukičevića?

DEDIJER: Ne znam.

TUŽILAC: Molim?

DEDIJER: Ne znam.

TUŽILAC: On je bio Nemanja Vukičević, dopisnik „Rojtera“? Je li ga poznajete?

DEDIJER: Ne znam.

TUŽILAC: Stari novinar, predratni? Je li ga poznajete?

DEDIJER: Ne znam. Taj nije bio kod mene, sada. Bio je kod mene još. ...

TUŽILAC: Nije, nije, on je umro 1951. jer ovde ima jedan se njegov brat Radojica Vukičević javlja, to mogu sudu da iznesem samo radi ilustracije iznosim, kaže da je od 1945. kao dopisnik, novinar predratni od 1930. do 1941. dao je izvesnu kratku noticu agenciji „Rojter“; da ste ga vi 1945. tražili telefonom, i da ste ga tako napali pogrđnim izrazima nazivajući takav njegov rad izdajom i slično. To je brat njegov Radojica Vukičević.

DEDIJER: To je brat onoga što je umro?

TUŽILAC: A on kaže da je njemu brat to pričao, zato ja Vas pitam da li znate tog Vukičevića?

DEDIJER: Ne znam toga, niti znam brata.

TUŽILAC: Samo pitam da li znate tog dr. Nemanju Vučkovića? To nije ništa smešno.

DEDIJER: Pa ne znam mislim, njegov brat sada kao ...

KOVAČEVIĆ: To kao dokaz?

TUŽILAC: Jeste. I tu kad je pretres, ne treba nikakvog ismejavanja i potcenjivanja.

DEDIJER: Druže javni tužioče, u Deklaraciji o ljudskim pravima koji je naša Vlada priznala kao dokumenat i koji se kod nas 10. decembra svake godine po svim školama prerađuje, ima jedan član, mislim 19, koji izričito govori o pravu davanja, znate, i koji sam ja u ime jugoslovenske delegacije tamo se borio. Znači u ime naše države.

TUŽILAC: Pa znam.

DEDIJER: Dozvolite molim vas, ne mogu ja molim vas, taj princip da pogazim koji je naša država, odnosno ja u ime moje države pred 60 nacija, ovaj, usvojio jelte, da ja sada sam ustajem protiv toga principa. Moja je izjava ono što sam rekao, odnosi se na taj moj sukob sa nekoliko članova CK i ja sam to dao svesno smatrajući da je to jedan interni sukob i da ja ...

TUŽILAC: Pa dobro, i za interni sukob treba. Šta ste očekivali objavljujući inostranstvu? Za taj interni sukob?

DEDIJER: Molim?

TUŽILAC: Šta ste očekivali objavljujući inostranstvu taj interni sukob?

DEDIJER: Molim?

TUŽILAC: Šta ste očekivali objavljujući inostranstvu taj interni sukob?

DEDIJER: Diskusija se vodi o tome preko u inostranoj štampi.

TUŽILAC: Hoćemo li mi u Jugoslaviji preko inostrane štampe diskusije?

DEDIJER: Pa već pre III Plenuma vodi se diskusija. Ja Vam kažem davao sam u aprilu mesecu izjavu, da je drug Edvard Kardelj, o III Plenumu izjava toliko; pa gore u Skandinaviji, u Francuskoj, bila je tu interna press-konferencija Pretsednika Republike o III Plenumu sa 40 stranih novinara. Ja sam tada već bio izneo svoje principijelno stanovište kako ja imam.

PRETSEDNIK: Hoćemo li dalje?

TUŽILAC: Da, dalje. Što da ne.

PRETSEDNIK: Pa treba da vidimo da li možemo da prekinemo. Ako si pri kraju?

TUŽILAC: Nisam ja još. Ja sam predložio i u vezi sa ovim da se precizira što je, u listu „Tajmu“, sam predložio, jer to je objavljeno kao izjava optuženog Dedijera.

DEDIJER: Koja, ona Klarkova?

TUŽILAC: Jeste. To bi trebalo da preciziramo, da vidimo, da li je njegova izjava, jer ona je štampana kao njegova izjava, da je on Klarku dao te podatke pod naslovom „Jeres“ u ... Da li ste vi ovom dopisniku „Timea“ Klarku davali neku izjavu?

DEDIJER: Nisam mu davao nikakvu izjavu.

TUŽILAC: A da li ste, da li je dolazio kod Vas?

DEDIJER: On je dolazio sa onom grupom novinara tamo 26-og ili 27-og kada je bila ona gužva, on je dolazio isto, tražio je izjavu, ja sam rekao da sam dao „Timesu“ i da nemam ništa više da kažem.

TUŽILAC: A šta kažete o ovim navodima što ovde govore o Vama?

DEDIJER: Te navode ja sam demantovao, ja sam uputio „Timeu“ čim je istražni sudija pokazao ovu izjavu, ja sam odmah seo i „Timeu“ poslao ispravku da sam ja rekao priložiću sudu tu ispravku gde sam rekao da je ovaj to proizvoljno, pogotovo vidite, on je kod mene bio 26-og i 27-og. On je ovo objavio 9-og mislim, jelte?

PRETSEDNIK: Januara.

DEDIJER: A 2-og januara objavio je članak znate, isto o ovoj stvari, ali bez moje izjave. Znači, on je bio kod mene već 27-og i mogao je već 2-og januara da objavi da je, da sam mu ja dao izjavu. A on verovatno da je

dobio preko nosa od svoje redakcije zašto on nije dao izjavu ipak i on je to zloupotrebio što je bio kod mene i onda mi ...

TUŽILAC: Dobro, od ovoga što je štampano znači da nikakvih reči nije bilo o tome?

DEDIJER: Nikakvih.

TUŽILAC: Da li ste razgovarali o tome, recimo o ovoj stvari „čovek kao što je Kardelj uvek smatrao, gledaju kroz partisku disciplinu u položaju da mojom krvlju krvavi svoje ruke“. Da li je bilo reči o tome?

DEDIJER: Jok, nije bilo.

TUŽILAC: Da li je postavljao? Da li je bilo pitanja da hoće da vas izgladne? Da bi imali kao otac petoro dece, itd.

DEDIJER: Ne, on je bio tu 26-og ili 27-og, a meni je plata i knjižica, tek 29-og ukinuta.

TUŽILAC: Kad Vam je knjižica ukinuta?

DEDIJER: Knjižica je meni bila blokirana 29-og decembra, a 3-eg januara skinuta je posle moga pisma guverneru.

TUŽILAC: Pa kako, 30-og ste podigli mislim 150.000 dinara.

DEDIJER: Mislim toga dana nije podignuta.

TUŽILAC: Vi ste po izveštaju iz banke 25-og 50.000, a 30-og 150.000 dinara digli.

DEDIJER: Da, i onda su blokirali, imam pismo od banke.

TUŽILAC: Međutim, Vi u toj stvari pišući pismo odnosno tražeći intervenciju kažete, pišete 31. decembra, navodite da Vam je juče blokirano. Međutim, juče je bio 30. decembar, a vi ste primili 150.000 dinara.

DEDIJER: Izvolite, ja ću Vam pokazati pismo banke, gde me banka izveštava da mi je posle moga protesta deblokirala novac, a to je znate bila jedna potpuna nezakonita mera. Taj je bio novac za spomenik pokojne Olge i oni su meni lepo evo izvolite, kaže se: Beograd, dne 3-eg januara, drug Vladimir Dediđer izveštavamo vas da od danas dne 3-eg o. m. možete slobodno raspolagati svojim štednim ulogom kod ove filijale, što znači da pre toga pre 3-eg nisam mogao slobodno da raspoložem sa svojim novcem. Ovo je dokaz gde mi banka sama prizna da je izvršila jedan diskriminatorski, nezakonitu radnju protiv mene.

TUŽILAC: Prvo, nije nezakonita, jer su Vam izdali ovde.

DEDIJER: Evo, kažem Vam, gde i sami pišu da

TUŽILAC: Jesu, jesu, ali, mislim, pare Vam nisu dali prvo, zbog toga što mislim, 31-og decembra, jer banka kaže da nije radila.

DEDIJER: Ma nemojte, molim Vas.

TUŽILAC: Ja pružam sudu zvaničan dokumenat gde se vidi. Druga jedna stvar. U vezi sa tim, mislim to toga „izgladneli“, Vi ste saslušavani po tome i rekoste da je po toj stvari Vaša žena davala neke izjave o tome.

DEDIJER: Jer moja je žena je tu kad su novinari dolazili ona im je takođe govorila, isto govorila, znate, moja majka, koja je bila tih, tih dana je bilo 10 do 15 novinara u kući.

TUŽILAC: Što, jeste li ih Vi ovlastili da i oni daju inostranstvu izjave?

DEDIJER: Ja mislim da Vi znate Ustav gde su muškarac i žena potpuno ravnopravni.

TUŽILAC: Jeste, a ona, u Vaše ime je tamo izjava?

DEDIJER: Ko je dao u moje ime, molim Vas? Navedite mi. Dajte mi dokaz.

TUŽILAC: Pa eto, Vi ste rekli da je ona razgovarala sa novinarima.

DEDIJER: Pa, razgovarala je za svoj groš.

TUŽILAC: Pa da se piše da izgledate. A kakve sve prihode, koliko ste imali, baš kad pišete, mislim ovo, mislim kad ste se obraćali i banci i da nemate ne znam dečiji dodatak itd. Koje ste onda prihode imali u decembru mesecu? I kako može recimo, iako je Vaša žena govorila tu stvar, da iznosi jednu neistinitu stvar? Kakve ste prihode imali u toku decembra? Koliko ste imali na štednoj knjižici i koliko ...

DEDIJER: Čekajte, dozvolite. Ja sam na štednoj knjižici držim taj novac za podizanje spomenika mojoj pokojnoj prvoj ženi, znate. I ja sam podizao bio novac sa te knjižice samo onda kad mi je trebalo oko spomenika i oko tih stvari i onda sam uzimao nešto što mi je bilo potrebno oko teze nabavljao sam neke knjige i to. I bila nam je jedina, jedini mi je izvor bila plata, mada sam ja očekivao od štampanja teze veću sumu novaca. I u tome trenutku stvarno, istoga trenutka bila mi je družu predsedavajući, od strane Skupštine oduzeta plata i to u istom trenutku nekoliko drugih poslanika su dobili platu, moja drugarica nije dobila, a onda su istovremeno izvršili i blokiranje knjižice. Ja sam se odmah žalio istražnome sudiji zbog toga.

TUŽILAC: Ovde pišete: 31-og je blokada, međutim, u ovom pismu koje ste uputili Skupštini, Vi navodite da Vam je juče blokirano, juče 30-og. Međutim, po izveštaju 30-og ste primili 150.000 dinara iz banke? Prema tome, kažem da nije to tačno.

DEDIJER: Posle tih 150.000 dinara oni su blokirali.

TUŽILAC: E, pa Vi pišete 31. je li tako, za juče, tj. 30. da je blokirano, međutim, 30. ste primili 150.000 dinara.

DEDIJER: Ali evo Vam ovde gde Vam stoji.

PRETSEDNIK: E, u redu, sada, da, se ne raspravljamo oko toga. Sudu je jasno to. Mogla je da bude i banka, da nije mogla isplaćivati šta ja znam. Dešava se to. Nije to tako suštinski. Nije to tako važno. Pa banka daje objašnjenje da je onda to bio 31-vi.

TUŽILAC: Radi se o toj izjavi gde je i porodica njegova u razgovoru sa novinarima predstavljala da se nastoji da se izgladne. Govori se o takvim pritiscima.

DEDIJER: Blokirana mi je plata, blokirana mi je knjižica, to je činjenica.

PRETSEDNIK: Pa sad, kad ste platu primili?

DEDIJER: Molim? Platu sam primio tek posle, znate.

PRETSEDNIK: Kako je u Skupštini, kako se primaju plate?

DEDIJER: Imate ...

PRETSEDNIK: Da li tamo treba odobrenje neko?

DEDIJER: Ne, ne. Imate knjižicu, družte predsedavajući, znate, pa ime moje žene ja sam dao da ona uvek i ona je opunomoćena da ona prima.

PRETSEDNIK: Ne, da bi se plata primila pre prvoga, da li treba neko, treba li ipak?

DEDIJER: Ne, ne treba, ne treba, to je praksa. Napr. u novembru je primila platu već 27-og novembra ovde je išla mislim 29-og ili 30-og dali su drugima pred njom, poslanicima, a ona činovnica je rekla, pa možete saslušati moju drugaricu kao svedoka, ona je rekla Vaša je plata blokirana. Posle sam ja napisao pismo 31-og Moši Pijade. On je rekao Vlado Dedi- jer mnogo traži, ali vidićemo, videćemo, znate, u međuvremenu bio sam uputio pismo guverneru Narodne banke, takođe i posle toga, posle 30-og sam dobio od Narodne banke da su mi deblokirali znate, a ujedno od Skupštine pismo gde se oni izvinjavaju što je to bilo i kažu blagajnik je primio na sebe tu odgovornost, da to nije nikakvo naređenje nekog političkog faktora nego da je on tu napravio jednu omašku i da je slučajno dao nalog da mi se ne isplati, znate, jer je mislio da mi nije samo oduzet imunitet nego da sam već opozvan kao poslanik. Tako da je stvar potpu- no... ali u onom datom trenutku, mi smo se zaista našli u jednom ...

PRETSEDNIK: Hajdemo dalje.

TUŽILAC: Idemo dalje. Pitanje. Cirkular ovaj, gde istražni sud piše optu- ženi Dedi- jer stranim novinarima, dopisnicima stranih listova. Kaže, suge- rirao mi je istražni sudija da ne bi pošteno bilo itd. primio sugestiju istra- žnog sudije i na kraju kaže: „Jer nisam želeo niti sada želim, da mi bude prebačeno da koristim inostrano javno mnjenje kao formu pritiska na

sud“ . Prvo, tako što se tiče ocene, nego da mi objasnite kako ste vi mislili, u čemu da se sugerira na sud?

DEDIJER: Mislio sam u tome što mi je sam istražni sudija govorio da, da ne smem da dajem izjave, jer je sada istraga počela, da se ne bi pravio pritisak nikakav na sud i to, a ujedno i u štampi što je bila kampanja protiv mene i onda sam se ja odlučio da ...

TUŽILAC: Dobro, da li tumačite da pisanje inostranstva o tome da bi se vršio pritisak na sud?

DEDIJER: Pa to je rečenica istražnog sudije.

TUŽILAC: Pa kako, nije istražni sudija to. Istražni sudija Vam na zapisniku rekao, saopštio Vam je nije sugerirao, jer istražni sudija ne daje sugestije kad vodi postupak, nego je rekao da ukoliko dajete takve klevetničke izjave da ćete ponoviti krivično delo, i on nije sugerirao. Možemo da pročitamo deo zapisnika.

DEDIJER: Da, ali on je meni u četiri oka još i druge stvari rekao (uz smeh pr. pr.) i ja sam onda baš da mu izađem u susret i da pokažem sa svoje strane da ja, jer ja nisam uspeo da dam ni domaćoj štampi, iako sam ja domaću štampu zvao i slao joj pisma, nisam uspeo nikakvu izjavu da dam i bio sam se odlučio da posle izjave „Timesu“ više nikakve izjave, izjave o čitavoj ovoj stvari.

TUŽILAC: Jeste, samo ovo, pa čije je ovo: „Ja nisam želeo niti sada želim da mi bude prebačeno da koristim inostrano javno mnjenje kao formu pritiska na sud“ . Dakle, ako bi pisalo inostrano javno mnjenje o istrazi nad Vama znači da bi se kroz to vršio pritisak na sud, jel tako? Da objektivno procenjuje stvari. Je li se to misli zato tražim objašnjenje. Ja ga tako razumem.

DEDIJER: Ja Vam dajem objašnjenje, to je u razgovoru sa istražnim sudijom, sem toga što je on u zapisniku rekao da, da ne smem, ako bi u toku istrage ponovio krivično delo odmah bi otišao u istražni zatvor, on mi je čovek posle još skrenuo pažnju, nemojte davati nikakve izjave, jelte, jer vidite, čitava kampanja se vodi, jer tražite pomoć od inostranstva. I ja sam na osnovu toga razgovora sa njime seo, napisao saopštenje za strane novinare, poslao njemu kopiju tek kad je on primio, onda sam dostavio stranim novinarima.

TUŽILAC: A kad ste napisali ovu stvar?

DEDIJER: Molim?

TUŽILAC: Kad ste napisali ovu stvar?

DEDIJER: Tu stvar sam napisao kad sam izašao od istražnog sudije.

TUŽILAC: I kome ste prvo dali?

DEDIJER: Dao sam stranim novinarima, ali sam rekao da se ...

TUŽILAC: Pa Vi prvo kažete što rekoste, da ste poslali sudu.

DEDIJER: Čekajte, čekajte, ali sam poslao sudu, ali sam rekao stranim novinarima da se ne sme da upotrebljava dok istražni sudija ne potvrdi prijem.

TUŽILAC: Kad ste dali onu obavest odnosno cirkular, stranim novinarima?

DEDIJER: Ja mislim 31-og.

TUŽILAC: I kome ste dali?

DEDIJER: Poslao sam gđi Born.

TUŽILAC: A što sve se na nju?

DEDIJER: Pošto je ona dala izjavu „Timesu“.

TUŽILAC: I šta ste joj rekli?

DEDIJER: Rekao sam joj da ne sme to da da drugim stranim novinarima dok istražni sudija ne potvrdi primerak, a onda je bila Nova godina, i nije se radilo dva dana i oni su čekali tri dana.

TUŽILAC: Kad ste joj dali, onda ste rekli da ne da izjavu, je li tako?

DEDIJER: Molim?

TUŽILAC: Da ne saopštava drugima.

DEDIJER: Da ne sme ni ona da upotrebljava ni drugi, dok istražni sudija ne primi.

TUŽILAC: Na saslušanju drukčije stoji; kažete da ste prvo dali njoj, pa ste je tražili.

DEDIJER: Molim?

TUŽILAC: Telefonom da ne daje, dok je nedate istražnom sudiji. Već ste joj bili pa ste se posle predomisli da prvo obavestite istražnog sudiju.

DEDIJER: Nisam se ništa predomislio, jer sam ja islednom sudiji, moja je drugarica je išla da mu preda, ovaj, sud je bio zatvoren.

TUŽILAC: A dobro kako Vi objašnjavate ko Vas posle od stranih novinara, je li Vas tražio neko posle ovog Vašeg cirkulara?

DEDIJER: Nije niko, odnosno tražili su telefonom, onda sam ja dao taj cirkular na vrata svoje kuće i kad god su dolazili.

TUŽILAC: A da li mislite da je Born-ova obavestila strane dopisnike?

DEDIJER: Pa ne znam, verovatno.

TUŽILAC: Je li Vam se javljao Singleton posle toga?

DEDIJER: Singleton mi se javio jednom tamo kada je bila ona vest. Tražio mi da dam izjavu povodom one izjave Koče Popovića tamo, ja sam

rekao da, ima on prvo, da proveri vest, vest mi je sumnjiva, pa kad mi donese tekst daću mu izjavu.

TUŽILAC: A ko Vam je javio u vezi sa falsifikovanom izjavom Koče Popovića?

DEDIJER: Pa javio mi bio i Đilas, pa moja majka mi je javila, pa onda mi je Singleton javio.

TUŽILAC: I ko još od stranih dopisnika?

DEDIJER: I mislim da se gđa Born isto javila u dva-tri navrata.

TUŽILAC: A dobro kako objašnjavate Vi, govorite naše unutrašnje stvari, objašnjavate toliko povezivanje i interesovanje stranih novinara po Vašem slučaju i saopštavanje te falsifikovane izjave i svega

DEDIJER: On me pita da li bi želeo da dam izjavu, ja kažem vest mi je sumnjiva, donesite autentičan tekst pa ću videti šta onda.

TUŽILAC: Ovo nešto slično pitanje, zar ne vidite stvarno da fals ...

PRETSEDNIK: Druže tužioče, hoćete li imati još pitanja?

TUŽILAC: Imam još tri-četiri pitanja.

PRETSEDNIK: Da prekinemo za jedno pet minuta, da vidimo da ...

DEDIJER: Bolje neka pita sve pa da ...

PRETSEDNIK: A ne, ne znam sad, moramo, možda će biti još ispašće, možda će biti branilac i ovi, pa mora da se dogovorimo. Za jedno deset minuta, ali najviše deset minuta, niko da se ne udaljava.

PRETSEDNIK: Piši (zapisničaru) – prekida se glavni pretres i isti će se nastaviti danas u pet sati, odnosno u 17.

POLITEO: Mi smo već slabi, ne može se izdržati.

PRETSEDNIK: Dakle, ja moram da objasnim, ovaj, braniocima i optuženima mi imamo ovde čitav aparat stenografa, to nas košta dosta mi to prekidati ne možemo da teče pretres i posle podne. Ne možemo drukčije.

POLITEO: Pa osam sati već radimo, je li!

PRETSEDNIK: Ovim optuženima, mogu članovi njihove porodice doneti ručak, obzirom na to da se ne mogu oni sastajati, moraju biti ovde sačekati, a ovde imate članove porodice neka donesu ručak, Vama, mi ćemo isto na brzinu otići i vratiti se u pet.

ĐILAS: Da, ali meni je neki materijal kod kuće. Ništa, doneće mi porođica.

PRETSEDNIK: Pa neka Vam donese sestra.

DEDIJER: A dokle ćemo onda da radimo večeras, do kraja?

PRETSEDNIK: Pa videćemo, ja ne znam zavisi od situacije.

PRETSEDNIK: Pa da počnemo. Kaži (zapisničaru)

NASTAVLJA SE PREKINUTI PRETRES U 17 časova.

DEDIJER: Ja bih imao samo jedno pitanje da postavim tužiocu u vezi njegovih pitanja. Javni tužilac je doneo jedan dokumenat iz Narodne banke u kome stoji da sam ja 30. decembra, kada je meni bio blokiran novac, da sam podigao sa uložne knjižice taj novac, je li tako? Možete da pročitate.

TUŽILAC: Evo, ja sam dao sudiji.

DEDIJER: Možete da pročitate.

PRETSEDNIK: Sad ćemo da vidimo.

TUŽILAC: Da ste 30. decembra podigli 150.000 dinara. A 31-og pišete pismo kako ... (Traže dokumenat) Evo ga.

PRETSEDNIK: Kaže, na traženje toga tužioštva na dan 21. januara o. g. Prvo, saldo na štednom ulogu Vladimira Dedijera sa Narodne Banke FNRJ, filijala 102 u Beogradu, iznosio je 1. decembra 1954.505.354 dinara.

DEDIJER: Da.

PRETSEDNIK: Od ove sume imenovani je podigao i to 10. decembra 1954. 78.000, 25. decembra 50.000 i 30. decembra 150.000, a 6. januara 175.000 i 17 januara 51.000.

DEDIJER: E, vidite, druže predsedavajući meni su bili oduzeli knjižicu kada su mi deblokirali, međutim, ja sam tražio prepis, oni su mi dali prepis, iz toga prepisa se tačno vidi da ja nisam podigao novac 30. nego 29. decembra i onda mi je to Narodna Banka izdala, znate. Tako vi vidite tu da je Narodna Banka dala, dala dva različita podatka, jednog za javnog tužioca, drugi za mene, tako da moje pismo, jer ja kad sam došao 30-og da podignem novac već mi je bio blokiran.

PRETSEDNIK: 29. decembra isplata 150.000.

DEDIJER: A ja sam došao 30. i oni mi nisu, ovaj.

PRETSEDNIK: Narodna Banka FNRJ.

DEDIJER: Nisu hteli da me isplate, rekli su mi da je blokirano, a onda su mi pismom 3. januara obavestili da su deblokirali novac.

TUŽILAC: To je dokumenat jedan.

DEDIJER: Ne molim, ne, ne, ne. Ja kažem samo da ...

PRETSEDNIK: Ne, dozvolite ...

DEDIJER: Molim, ako hoćete možete to da priključite tome, kako znate, za utvrđivanje materijalne istine. Da je Narodna Banka po jednoj te istoj stvari dala dva različita podatka. Za mene je to jako važno, za mene.

PRETSEDNIK: Dobro. Onda da idemo dalje. Druže tužioče?

TUŽILAC: Ja sam video tamo na saslušanju kod istražnog sudije 6. I. 1955. Vi ste rekli da vi niste izazvali tu hajku protiv naše zemlje, već oni koji su Vas pozvali pred Kontrolnu komisiju. Mene interesuje šta mislite Vi o tome, kako objašnjavate to. Da li ste znali da će nastati hajka, ali pošto su oni, navodno po Vašem naneli neke neprijatnosti Vama, pa neka oni snose odgovornost za tu hajku. Interesuje me taj stav, kako možete da mi objasnite.

DEDIJER: Druže predsedavajući, ja sam već u odgovoru na jedno Vaše pitanje ovo pitanje precizirao. Ovaj, mogu ga još jednom precizirati, ako javni tužioc insistira. Ja nisam očekivao nikakvu kampanju, kao što sam ranije rekao, nego sam ovo tvrdio znate, da je inicijator moje izjave bila Kontrolna komisija, jer da ja nisam, da me ona nije pozvala na saslušanje nikakvu izjavu ne bih davao, znate.

PRETSEDNIK: To, znači vi niste mogli, niste pretpostavljali da sa Vašom izjavom može da se neka hajka preduzme, je li tako?

DEDIJER: Ja sam, ja sam to ...

TUŽILAC: E kako onda možete da mi objasnite, kad je gđa Born, jeste, ona izostavila ono pozitivno o putu u Indiju. Da li ste onda razmišljali da li tu ima nečega netačnog, nepoštenog s njihove strane, da je to njihov interes? Vi kažete iz Vaše izjave da ste pozitivno rekli o putu druga Tita u Indiju, je li tako?

DEDIJER: Jest, jest.

TUŽILAC: A posle ste videli da je to izostavljeno.

DEDIJER: Jeste.

TUŽILAC: Kad ste videli, onda da li ste mislili da tu ima nečega što nije pravilno kad se ono pozitivno izostavlja.

DEDIJER: Ja sam to gđi Born i rekao, mislim da, zašto to, zašto to nije unela. Pa uostalom u tome istom broju „Timesa“, u kome je izašla moja izjava odmah je izašla, i skoro u celini, izjava Predsednika Tita u indiskom parlamentu. Znate, meni, naravno, ovaj, meni naravno, moje misli bi bile potpunije da je izašla i ta izjava.

TUŽILAC: Pa dobro, Vi kao iskusan novinar i političar i svega, da li se Vam to učinilo tako, je li, sumnjivo, zašto toga nema?

DEDIJER: Nisam to ...

TUŽILAC: Da li ste razmišljali, već je to prošlo vreme, već su strane novine počele da pišu o tome.

DEDIJER: Nisam to u tom trenutku razmišljao, a s druge strane ...

TUŽILAC: A da li ste nekad razmišljali da ima tu nečega?

DEDIJER: Nisam, sad ovo što ste mi rekli. Inače s druge strane ja sam se bio spremao, ovaj, potpredsednik Kardelj trebao da drži referat o spoljnoj političkoj situaciji u Parlamentu, a ne ovaj u Sarajevu na Kongresu, a ja sam bio se spremio da diskutujem baš o značaju puta i o spoljnoj politici Jugoslavije.

PRETSEDNIK: Ne znači Vi kažete da niste mislili pridavati važnost tome što je to izostavljeno iz Vaše izjave.

DEDIJER: Ne, ne da nisam pridavao važnosti, ja sam pridavao ovaj, i opomenuo sam, skrenuo sam pažnju gđi Born ...

TUŽILAC: A kad ste skrenuli pažnju?

DEDIJER: Kada mi je donela ...

TUŽILAC: Posle onoga, kad Vam donela ...

DEDIJER: Ne, ne, kada mi je donela tekst.

TUŽILAC: Kada Vam je tekst donela. Dobro. Kad ste Vi već njoj skrenuli pažnju, zašto Vi i posle tog izostavljanja i svega i posle traženja od Saveznog javnog tužioštva, da se vrši progon, mislim, da se dozvoli odobrenje za progon, zašto Vi zakazujete onda pres-konferenciju?

DEDIJER: Molim, mislim da je ta činjenica, druže predsedavajući netačna, jer sam ja pres-konferenciju ...

TUŽILAC: Kad ste zakazali pres-konferenciju?

DEDIJER: Pres-konferenciju ja sam zakazao, drug Kardelj je govorio 27. uveče, ja sam 28. ujutro zakazao, kad sam pročitao u „Borbi“ zakazao sam oko 9 sati. To nije bila pres-konferencija, pardon, dozvolite, nego sam ja pozvao nekolicinu, pozvao sam Tanjug i molio da obavesti domaće novinare, onda sam pozvao nekoliko stranih novinara uključujući i dopisnika TASS-a koji je rekao da će doći. To je bilo

TUŽILAC: Da li ste pozvali gđu Born?

DEDIJER: Čekajte, dozvolite, to je bilo 27. oko 10 sati, znate, a ovaj, Skupština je donela odluku ...

PRETSEDNIK: 27-og ili 28-og?

DEDIJER: 28-og. A Skupština je oduzela meni imunitet 28-og u 6 pola sedam uveče, a ja sam već do toga vremena bio otkazao pres-konferenciju, znate. Tako ...

TUŽILAC: Kako opet, gledajte ...

DEDIJER: Tako, družje javni tužioče, ta Vaša informacija koju ste dobili nije ...

TUŽILAC: Ma ne, prvo jedna stvar, tačno je, Vi meni kažete da pres-konferenciju zakazujete 28-og, dakle posle onog razgovora i posle skretanja pažnje dopisniku „Timesa“ gđi Born da je izostavila te stvari, opet ne vidite tu da inostranstvo piše i daje podlogu Vašoj izjavi i kampanju vodi, Vi opet zakazujete pres konferenciju i pozivate gđu Born. To me interesuje.

DEDIJER: Pa, slušajte, Vi bi trebalo pre svega da vidite šta bih ja rekao na toj pres-konferenciji, znate.

PRETSEDNIK: A šta ste mislili na pres-konferenciji da govorite?

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Šta ste mislili da govorite?

DEDIJER: Ja sam na pres-konferenciji baš sam mislio da govorim i o našoj spoljnoj politici, znate, i da kažem da me je stav potpredsednika iznenadio, jel'te, i takva njegova jaka reakcija, da je to stvar jedna ovako unutar SKJ, jel'te, jedno pitanje na koje ne treba tako da se reagira, na takav način. I tu sam pozvao bio i domaću štampu preko Tanjuga, znate, onda, kažem, nekoliko novinara i razgovarao sa dopisnikom TASS-a koji je rekao da će vrlo rado doći.

TUŽILAC: Dakle, ja ne bih imao ništa više.

PRETSEDNIK: Odbrana.

POLITEO: Nemam ništa da kažem.

PRETSEDNIK: Nemate ništa. Sad možete sestri /Dedijeru/.

DEDIJER: Završeno je?

PRETSEDNIK: Pa završeno je.

DOKAZNI POSTUPAK

PRETSEDNIK: (Zapisničaru). Nov red. Napiši: „Pošto je završena reč optuženih u vezi sa odbranom, prelazimo na dokazni postupak, čitanje spisa“.

(Čita se izjava optuženog Đilasa Milovana štampana u listu „Njujork Tajms“ od 25. decembra 1954).

U listu „Njujork Tajms“ od 25. decembra 1954. koji mi je dat radi prevoda, kaže ovaj prevodilac, na prvoj i trećoj strani otštampan je sledeći članak: „*Isključeni Jugosloven traži dve partije, više demokratije. Đilas, bivši potpretsednik koga su crveni isključili traži novo socijalističko grupisanje.* Od Džeka Rejmonda, specijalno za „Njujork Tajms“, Beograd, 24. XII 1954. godine“.

„Milovan Đilas, bivši potpretsednik Jugoslavije, uputio je danas apel da se obrazuje jedna nova demokratska socijalistička stranka i na taj način da se stvori dvopartiski sistem. On je rekao da su nedemokratske snage u sadašnjoj vladi zaustavile tendencije u pravcu demokratije. Međutim, Đilas je pretskazao da će demokratija prevladati i dodao da opet ima znakova o hrabrosti kod ljudi da iskažu svoje mišljenje zbog toga i dajem ovaj intervju, izjavio je on, da bi dao potstreka za slobodnu diskusiju kao legalan akt. – ‘Ja primam rizik ali čovek ne može da ide napred bez izvesnog rizika. U našem sadašnjem sistemu mi ne znamo šta će se dogoditi. Međutim, ja mislim da neće doći ni do čega rđavog i da će za našu zemlju mnogo značiti ako jedan čovek kaže šta misli’. Pre godinu dana, gospodin Đilas, komunistički i revolucionarni veteran smatran je kao potencijalni naslednik Maršala Tita, pretsednika, koji je sada u Indiji u zvaničnoj poseti. Gospodin Đilas je u januaru prošle godine isključen iz Centralnog Komiteta, čiji je član bio od 1937. zato što je napisao članke u kojima se zalagao za demokratiju komunističkih organizacija i kritikovao ponašanje nekih komunista. Ovo je prvi veći rascep u redovima vladajućeg kvarteta: Maršal Tito, Edvard Kardelj, gospodin Đilas i Aleksandar Ranković. Gospodin Đilas je izgubio sve svoje položaje u partiji i vladi, izložen ostrakizmu svojih kolega on je mirno živio sa svojom ženom u jednom malom stanu. Njegov intervju, prvi koji je dozvoljen za objavljivanje došao je posle godinu dana čitanja i razmišljanja, rekao je g. Đilas. On je prokomentarisao poslednje oživljavanje Đilasovog slučaja od strane komunističkih vođa. Potvrđeno je da Vladimir Dedijer, biograf Marša-

la Tita, bio pozvan prošle nedelje pred Revizionu komisiju Centralnog Komiteta da objasni da li on stoji još na onom gledištu koje ga je navelo da bude javni branilac gospodina Đilasa pred Komitetom. Ovo je pokušaj da se zaplaše demokratski elementi u partiji, rekao je g. Đilas. Takvi elementi postoje ali su oni neorganizovani dok je sama Partija u rukama nedemokratskih snaga.

Gospodin Đilas, koji danas ima 43 godine, pokazao je stav bespomoćnosti i razočarenja. Njegovo veliko razočarenje, rekao je on, nastupilo je za vreme krize koju je on ubrzao. On je potsetio na demokratske tendencije koje su došle do vrhunca na VI Kongresu Partije u Zagrebu u novembru 1952. godine, kada je izmenjena doktrina Partije. Po toj doktrini članstvo u Komunističkoj Partiji nije samo sobom predstavljalo preporuku za dobijanje položaja. Komunisti su imali da primene ubeđivanje a ne diktat. Ali, deset meseci kasnije na sastanku Centralnog Komiteta na Brionima suština je bila pojačati disciplinu Partije, na stari antidemokratski, staljinistički način, rekao je Đilas. Na Brionima, nastavio je on, inicijativa je došla od Tita. U vodećim krugovima on je vođ, ne samo Tito već većina partiskih prvaka, bila je protiv mene. Ovi sukobi u Jugoslaviji uvek su se ispoljavali u moralnom vidu, ali je suština, više ili manje, sloboda. Mi nemamo zakonskih mogućnosti za puno izražavanje. – 'Ono što sam ja napisao u svojim člancima postojalo je u narodu ali je to mogla da izrazi samo jedna vodeća ličnost. Ja sam znao da će se povesti diskusija i da ću izgubiti, ali sam pretpostavljao da će diskusija biti demokratska, kao na Zapadu. Nisam očekivao inkviziciju. Pošto smo imali VI Kongres ja sam verovao da možemo da imamo svoju prvu više manje slobodnu diskusiju u Jugoslaviji. Ali do toga nije došlo. Mi smo, u stvari, zapali u političku stagnaciju. U 1950. i 1951. godini kod nas je počelo da se razvija atmosfera slobode', nastavio je on, 'policija nije više stavljala ljude u zatvor, ali je sada jasno da smo postigli samo izvesne slobode, na primer u umetnosti, u književnosti, koje se mogu razlikovati od glupoga sovjetskoga socijalističkog realizma, ali ne po osnovnim ideološkim i političkim pitanjima. Ja sam osetio da je politička strana našega sistema u suštini bliska staljinizmu. Traži se nova formacija'. Osvnuvši se na glasove da je nameravao da povede pokret protiv Maršala Tita, g. Đilas je izjavio: 'Ja nisam organizovao frakciju, ja sam proučavao položaj u Rusiji, Trockoga. Njihova greška je bila što su hteli da budu bolji lenjinisti od Staljina. Ja sam osećao da bi kod nas jedino rešenje moglo da bude demokratija, a ne Đilasov program ili grupa protiv Tita. Ova je zemlja imala dosta revoluci-

ja. Ja nisam protiv ilegalnog rada iz straha, ali on nema cilja. Ja sam smatrao da Komunistička Partija mora da dozvoli slobodu diskusije. Sada vidim da je to nemoguće. Trebalo bi stvoriti novu političku formaciju, ona bi jedino mogla biti demokratska i socijalistička, a nikakvo vraćanje starih diskreditovanih jugoslovenskih stranaka, koje nikada nisu bile u potpunosti demokratske i koje su se kompromitovale za vreme rata. Kroz 10 godina, možda, razviće se mogućnosti za političku demokratiju a možda i ranije. Situacija je za ovo zrela, ali režim to sprečava. Međutim, on će neizbežno morati da ublaži svoj stav. Međutim, nije vreme za drastične promene', nastavio je gospodin Đilas, 'mogli bi doći još gori elementi, mada najreakcionarniji elementi još drže vlast u svojim rukama. Ovde postoji sada politički monopol. U međuvremenu demokratske snage imaju kontrolu u Partiji ali do sukoba mora doći. Nedemokratske snage nemaju Partije''.

ĐILAS: Štamparska greška.

PRETSEDNIK: Molim?

ĐILAS: Pa ne treba da je nedemokratske ...

PRETSEDNIK: Pa tako piše onamo, on je doslovno preveo.

ĐILAS: Možda da je u kucanju greška.

PRETSEDNIK: (nastavlja čitanje).

„Nedemokratske snage nemaju partije. Partija je deprimirana i bez ideologije zahvaljujući tendenciji demokratizacije dogme su izvučene iz nje i ničim nisu zamenjene. U stvari, partiski aparat vlada, ako bismo imali mir tokom deset godina savremena tehnologija učiniće nemogućim da ova mala zemlja zadrži totalitarni aparat'. Đilas je pripisao privredne nevolje Jugoslavije njenom nedostatku političke demokratije. On je rekao da su se komunisti zbog lenjinske dogme plašili seljaka i da su zato zanemarili poljoprivredu. On je osudio odsutnost diskusije po ekonomskoj politici. Govoreći o tendenciji normalizacije sovjetsko-jugoslovenskih odnosa gospodin Đilas koji je nekada smatran za vodećeg socijalističkog teoretičara izjavio je: 'U Rusiji postoje izvesne promene ali u osnovi nema nikakve razlike. Rusija će ići dalje ali će se zatim zaustaviti ne izmenivši svoju suštinu. Normalizacija je dobra ideja ali ako Jugoslavija ne bude i dalje isticala svoja ideološka razmimoilaženja biće ojačan ruski uticaj'. Na traženje da izloži svoju vlastitu partisku ideologiju gospodin Đilas, čija je karijera počela u svojstvu komunističkog organizatora među studentima i radnicima i koga je hapsio stari režim, odgovorio je: 'Ja sam demokratski socijalista. Ime komunizam je dobro ali je kompromitovano. To je

sinonim za totalitarizam u ovoj zemlji, kao i u Rusiji. Šta vredi upotreba jednog idealnog imena, ja sam vratio svoju komunističku člansku kartu iz moralnih i političkih razloga. Zašto bih ostao u Partiji kada ne mogu ništa da kažem? Zašto se pretvarati? Ovaj intervju', zaključio je gospodin Đilas, 'prikazaće jugoslovensku štampu u rđavoj svetlosti, ja to shvatam. Velika je šteta što iste ove stvari ne mogu da kažem u našoj, domaćoj štampi. Kad bi to bilo moguće ja bih u suštini rekao sve ovo isto''.

PRETSEDNIK (diktira): Čita se izjava optuženog Dedijera Vladimira štampana u listu „Tajms“ od 22. decembra 1954.

„Akcija protiv neortodoksnih jugoslovenskih komunista. Lična izjava gospodina Dedijera, od našeg dopisnika. Beograd, 21. decembra.

Gospodin Vlada Dedijer, jedini član Centralnog Komiteta Saveza Komunističke Partije koji je ustao u odbranu gospodina Đilasa kada je ovaj početkom ove godine smenjen sa svih položaja u Partiji, pozvan je nedavno da se pojavi pred Revizionom komisijom Partije. Gospodin Dedijer, koji je napisao zvaničnu biografiju Maršala Tita, pozvan je da objasni svoj stav prema pitanjima koja su bila predmet sukoba između Đilasa i drugih članova vođstva Partije, korak, kako izgleda nagoveštava da će gospodin Dedijer biti podvrgnut disciplinskom postupku. U izjavi datoj vašem dopisniku on je potvrdio da je za vreme dok je bio na lečenju u Sloveniji, on boluje od nerava i oboljenja kičmene moždine kao posledica njegovih rana u ratu, pozvan u Beograd da bi izišao pred Revizionu komisiju u petak. Njega su primila tri člana Komisije, koji su takođe članovi Centralnog Komiteta, gospoda Miloš Minić, Krsto Popivoda i Velja Stojnić. Gospodin Dedijer je izjavio da je odbio da odgovara na optužbe i da je osporio legalnost ovog postupka, jer prema Statutu Partije njegov slučaj može da bude razmatran samo na plenarnom zasedanju Centralnog Komiteta. On je izjavio da ne može biti pozvan da polaže računa o svom neslaganju sa Centralnim Komitetom o Đilasovom slučaju, pošto je odmah čim je odluka donesena prihvatio odluku Centralnog Komiteta i prema tome nije povredio princip demokratskog centralizma. Sastanak je trajao svega nekoliko minuta i kako izgleda, prekinuo ga je gospodin Dedijer svojim odlaskom.

Seme destrukcije

Posle smenjivanja gospodina Đilasa, gospodin Dedijer se pojavljivao u raznim prilikama među jugoslovenskim rukovodiocima u društvenom

životu, ali potom se njegov položaj očigledno pogoršao pošto je pre tri meseca odbio da poslušati direktivu da se pridruži bojkotu protiv gospodina Đilasa koji ima penziju, ali živi u povučenosti i praktički izolovan. „Nisam se slagao i još uvek se ne slažem sa mnogim teoretskim postavkama gospodina Đilasa“, rekao je gospodin Dedijer vašem dopisniku. „Međutim“, izjavio je on, „ja ga veoma poštujem kao intelektualca i humanistu. Ja sam proveo dvadeset godina života kao njegov prijatelj i mada se razmimoilazimo u mnogim shvatanjima odbio sam da se pridružim bojkotu protiv njega, jer bi to bilo protivno mojim uverenjima. Ja se ne slažem s njim u teoretskim pitanjima, ali ne mogu da prestajem vidati prijatelja koji je danas tako usamljen. Po mom mišljenju komunista treba pre svega da bude ljudsko biće i svaki politički pokret koji odbacuje etiku (koji zanemaruje etiku, to je primedba), i moral nosi u sebi klicu destrukcije“. Gospodin Dedijer je govorio zatim o izvesnim pritiscima koji su vršeni na njega, ali je odbio da o tome detaljnije govori, jer ne želi da naškodi interesima svoje zemlje koji je dozvolio sebi da doda da oni koji su vršili taj pritisak nisu vodili dovoljno računa o interesima. On je potsetio na to kako posle Đilasove afere, njegovo ime u jugoslovenskoj štampi nije više dovođeno u vezu sa Biografijom o Titu koju je on napisao i koja je postigla znatan uspeh u Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Gospodin Dedijer je napisao 12 protesnih pisama raznim urednicima, ali nije dobio odgovor.

Neudovoljena traženja

Tek kada je uputio protest Parlamentu, rekao je gospodin Dedijer, predsednik Parlamenta gospodin Moša Pijade, napisao je pismo „Borbi“ osuđujući takav stav prema njemu kao piscu knjige. Međutim, prošle nedelje, rekao je on, u vreme kada je Revizionarska komisija pripremala postupak protivu njega, novine su se vratile na svoju raniju praksu ignorisanja njegovog imena. Pre nekoliko nedelja Centralni Komitet održao je jedan sastanak koji se odnosio uglavnom na politička pitanja koja proizilaze iz normalizacije odnosa sa Sovjetskim savezom. Mada je i gospodin Dedijer član Centralnog Komiteta, on nije pozvan da uzme učešća. Na traženje da mu se objasni ovakav postupak nije dobio odgovor. Kruže glasovi da će i manje izrazite pristalice gospodina Đilasa, koji su ostali u Partiji i pridružili se većini glasajući protivu njega, biti pozvane pred Komisiju, uključujući gospođu Mitru, gospođicu Mitru Mitrović, generala-pukovnika Pe-ka Dapčevića, načelnika generalštaba Jugoslovenske Armije, koji nije pre

kratkog vremena ponovo izabran u Centralni Komitet Komunističke Partije Crne Gore odakle je rodom, mada je i dalje ostao član Centralnog Komiteta Svejguslovenske Komunističke Partije, i govori se da Peko Dapčević sada stoji prilično po strani u političkom životu. Gospodin Dedijer je rekao da je posle smenjivanja gospodina Đilasa, izrazio želju da napusti politički život, jer je osećao da može aktivno u njemu učestvovati samo pod uslovom slobodnog izražavanja mišljenja. Socijalizam ne može da se razvije bez slobodne borbe mišljenja. On je i dalje ostao član Parlamenta, mada samo neaktivan član i nedavno je postavljen za vanrednog profesora beogradskog univerziteta na kome predaje modernu istoriju.

Pitanje discipline

Vrlo je teško pravilno proceniti ove poslednje disciplinske postupke a možda bi bilo pogrešno dovesti ih u vezu sa najnovijom tendencijom ka normalizaciji odnosa sa Sovjetskim Savezom. Međutim, moguće je da je novi kurs sovjetske politike prema Jugoslaviji dao hrabrosti nekim članovima Partije da počnu obračun sa onim ljudima koji nisu učinili ozbiljne greške ali su samo manje ortodokсни nego drugi. Napad na gospodina Dedijera mogao bi da znači da će politika slobodne borbe mišljenja biti vraćena unazad. Držanje gospodina Dedijera prema gospodinu Đilasu moglo bi se shvatiti kao povreda unutrašnje discipline Komunističke Partije ali pojedini postupci ipak i pritisci koji se vrše na jednog čoveka koji je postupao po svojoj savesti mogu da izgledaju posmatračima spolja vrlo slični postupcima Staljinove partije a ne Partije koja ističe da je napredovala znatno pošto je prekinula svoje odnose sa Sovjetskim Savezom. Pokazaće se uskoro da li se priprema čišćenje onih neortodoksnih jugoslovenskih komunista koji su vatreniji protivnici Sovjetskog saveza i koji su želeli da se u Partiji ubrza veća demokratizacija“.

PRETSEDNIK: (daktilografu), zapeta: Čita se pismo Džeka Rejmonda upućeno optuženom Đilasu 23. decembra 1954.

23. XII. 1954.

Poštovani gospodine Đilas,

„Mada ne bih hteo da Vam smetam želeo bih da znam da li biste hteli da me primite. Primetio sam da ste nedavno dali intervjuje jednom indiskom novinaru, a zatim opet jednom austriskom novinaru. Mene na-

ravno zanima intervju za moj list. Međutim, bio bih zadovoljan čak i običnim razgovorom bez ikakvih pribeležaka. Pošto nisam u mogućnosti da vodim razgovor na srpskom jeziku, zamolio bih vas da povedem sa sobom prevodioca“.

PRETSEDNIK: (Diktira): Čita se obavest Vladimira Dedijera dopisnicima stranih listova.

„Istražni sudija Okružnog suda za grad Beograd, Miroslav Jeremić, saopštio mi je 30. decembra 1954. da je nadamnom otvorena istraga pod sumnjom da sam izvršio krivično delo neprijateljske propagande iz člana 118 Krivičnog Zakonika, sugerirao mi da ne bi bilo poželjno da u toku istrage dajem bilo kakve izjave dopisnicima stranih listova jer bi u protivnom slučaju moglo doći do mog lišavanja slobode. Izveštavam prema tome sve dopisnike stranih listova da u toku istrage ne želim da dajem bilo kakve izjave. Sugestiju istražnog sudije sam prihvatio iz sledećih razloga: na suđenju ću izneti svoju odbranu protiv optužbi koje su podignute protiv mene a u kojima nisam imao prilike i mogućnosti da se izrazim preko domaće štampe, dok sam istovremeno svim stranim dopisnicima uskraćivao ma kakve izjave i komentare o optužbama iznetim protivu mene na Kongresu Saveza Komunističara za Bosnu i Hercegovinu, u Narodnoj skupštini i u dnevnoj štampi, jer nisam želeo niti sada želim da mi bude prebačeno da koristim inostrano javno mnjenje kao formu pritiska na sud. To svoje pravo odbrane izneću na suđenju prema zakonskim propisima“.

PRETSEDNIK: Čita se članak iz časopisa „Tajm“ od 10. januara 1955. „10. januara 1955, Atlantsko izdanje „Tajma“, nedeljni časopis, „Novosti“, strana 17 i 18, pod naslovom: „Jugoslavija, jeres u Titovštini“.

„U sobi za prebivanje svoga negrejanog doma krupni Vladimir Dedijer koračao je po podu kao ljut ali zaprepašćen medved. – ’Ja vam neću ni reći šta su oni radili, neukusno je upuštati se u to’. On je kazao ’ali mogu vam reći da sam naučio koristiti svoje noge otkad su mi kola bila oduzeta. Ja mogu da se vozim takođe sa autobusima i tramvajima. Mi ne marimo da idemo u klubove, mi imamo svoje vlastite prijatelje’. Ali 40-godišnji Vladimir Dedijer, izgovara se Dedijer, odan komunističara, nije imao prijatelje koji bi mogli ili hteli pomoći da se izvuče iz neprilike u kojoj se nalazi. Jedini čovek u Jugoslaviji koji bi se uopšte založio za njega, bivši potpredsednik Milovan Đilas, nalazi se sam u istoj neprilici. Oba

čoveka zajedno su se prošle nedelje borili sami u jednoj punoj neizvesnosti ali izgubljenoj bitci protivu komunističke hijerarhije u Jugoslaviji. To je bio redak prizor. Duboka i značajna svađa, duboko unutar jednog komunističkog kruga, koja se obavljala skoro naočigled spoljašnjeg sveta. Optuženi jeresom Đilas, izbačenom partiskom filozofu, i Dedijeru, neustrašivom partizanskom drugu i biografu Tita, bila je ponuđena prilika da progutaju svoje nazore i da iščeznu bez strože kazne. Ali obojica su odbila da iščeznu.

Natrag pošiljaocu

'Oni me optužuju da upotrebljavam kapitalističku štampu', potužio se Dedijer time Tajmovom beogradskom dopisniku Ed Klarku, prošle nedelje: 'Ja imam pravo da govorim za štampu. Uostalom, ja sam bio jedan od sastavljača Deklaracije o ljudskim pravima u Ujedinjenim Nacijama'. Žalbu koju je pokušao da pošalje telefonski Maršalu Titu u Indiju, rekao je Dedijer, vratila se sa jednim saopštenjem napisanim na poledini. 'Sama činjenica što si pokušao da telegrafíšeš Titu pokazuje da ti je potrebna disciplina i da treba da budeš kažnjen'. Nosilo je potpis jednog od Dedijerovih sučlanova Centralnoga Komiteta. Sada je jasno o svemu tome obavešten i Tito, i ja ne tražim ništa, rekao je Dedijer: 'Oni znaju da imam petoro dece, oni će mi sve oduzeti i očekivaće da gladujem'. Dedijer je zaradio 500 hiljada dolara nagrade za autorsko pravo za svoje laskave biografije Tito, koje je Tito delio u velikim količinama u Indiji, prošle nedelje. Ali, on je sve to dao jednoj bolnici sagrađenoj u pomen svoje prve žene, partizanskog borca, ubijenog od Nemaca. Njegov jedini greh rekao je Dedijer, bilo je što je nastavio da se druži sa svojim starim prijateljem, Đilasom, mada se on nikada nije sasvim složio sa Đilasovim kritikama partiske hijerarhije. Postoji borba na nižim stupnjevima, rekao je Dedijer, ali nema borbe na vrhu za kontrolu: 'Bila bi besmislica reći da ma šta može dovesti u pitanje Titov položaj. Ipak, jednog čoveka kao Kardelja koga sam uvek smatrao za prvoga demokratu, manevriše se putem partiske discipline u položaj koji će njegove ruke poprskati mojom krvlju'.

Pljunut u lice

Nekoliko sati kasnije, Edvard Kardelj, čovek broj 2 u Jugoslaviji, čovek koji je optužio Đilasa i sada upravlja zemljom dok je Tito otsutan, progovorio je. On je kazao na jednom partiskom skupu u Sarajevu, svaki

pošten čovek bi pljunuo u lice političarima ove vrste. To što Đilas i Dedi-
jer ventiliraju svoje žalbe u inostranstvu pretstavlja prljavo ucenjivanje
naše demokratije. Sada, kada je svađa prvi put javno potvrđena unutar Ju-
goslavije, stvari su se brzo odvijale. Skupština se sastala i bez neslaganja
oduzela je odsutnom Vladimiru Dedi-
jeru njegov parlamentarni imunitet.
Pokret za opozivanje bio je već na putu u njegovom izbornom srezu. Nje-
govo mesto u Centralnom Komitetu bilo je oduzeto. Vlada je objavila da
će Vladimir Dedi-
jer biti skoro izveden pred sud. Dedi-
jer je pozvao strane
dopisnike na jednu konferenciju za štampu u svome domu ali kada su
došli tamo, našli su kuću u mraku i čuvanu od devet agenata u civilu koji
su rekli da je Dedi-
jer otkazao konferenciju. Vlado Dedi-
jer nije bio više
slobodan čovek.

To je način

Titov drugi buntovnik prošle nedelje dobrodušno je sedeo čekaju-
ći da ga članovi Kontrolne komisije potraže. Milovanu Đilasu bile su od-
uzete sve njegove funkcije pre godinu dana i izgledao je spremniji od
svoga prijatelja da primi posledice svoje jeresi. On je rekao da je Kardelj
bio napadnut da bih, bez sumnje, bio primoran da vodim borbu protivu
njega. To je način na koji komunističke partije rade. Ne kao Dedi-
jer, Đilas je otvoreno u opoziciji prema samom Maršalu Titu. Partizanski heroj
Đilas rekao je u 'Tajmu': – 'Tito je činio dobra dela za zemlju za vreme
rata i za jedno kratko vreme nakon rata, ali Tito je stari marksista koji je
čvrsto na liniji a marksizam kako ga on praktikuje samo je za zaostale zem-
lje u Aziji i na ivicama Rusije. Jugoslavija se razvila do položaja na ko-
me joj je potrebna veća politička sloboda'. Đilas je mirno naveo svoju
vlastitu situaciju: 'čak i tako nedavno u 1949. godini, Tito bi morao nare-
diti da budem zatvoren ili ubijen, ali 1954. kada je javno poznato da sam
u opoziciji protiv Tita, najgore što se može dogoditi je da ću biti proteran
iz Beograda. Jugoslovensko javno mnjenje ne bi dozvolilo nešto strožije'.
On je bio sigurniji u svoj bezbednost nego što je imao pravo da bude u
jednoj komunističkoj zemlji. Pre isteka nedelje Đilas i Dedi-
jer bili su od-
vučeni u Okružni sud u Beogradu na četvoročasovno ispitivanje. Saslušanje je, objavila je vlada, otvaranje krivične istrage protivu Đilasa i Dedi-
jera, radi klevetničke i neprijateljske propagande upravljene na oštećiva-
nje i u inostranstvu najbitnijih interesa naše zemlje, jedno krivično delo“.

PRETSEDNIK: Jeste li saglasni da se pročitaju i ove izjave? Ono što sam pročitao malo pre? Ovo iz banke, izveštaj?

DEDIJER: Ja mislim da nema potrebe. Rasvetljeno je.

PRETSEDNIK: (diktira): Čita se odluka Savezne Narodne skupštine br. sns/a/167 od 28 . XII 1954.

„Saveznom javnom tužiocu, Beograd

U vezi vašeg akta KT br. 1149 od 28. XII, 1954 obaveštavamo vas da je Savezno Veće, Savezne Narodne Skupštine, na svojoj 22-oj sednici, održanoj danas, dalo odobrenje za krivično gonjenje za Vladimirom Dedijerom, narodnim poslanikom u Saveznom Veću, zbog krivičnog dela iz 51. 118 Krivičnog Zakonika.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu. Pretsednik“.

PRETSEDNIK: Pročitani su predloženi dokazi u optužnici i, ovaj, predloženi dokazi danas na pretresu. Ima li još kakvih predloga u dopunu dokaznog postupka?

DEDIJER: Ja nemam.

PRETSEDNIK: Molim?

DEDIJER: Nemam.

PRETSEDNIK: Odbrana nema?

POLITEO: Da.

PRETSEDNIK: Molim, nema niko?

POLITEO: Već je predložio drug Dedijer da se presluša njegova žena o takozvanim pritiscima. Nije donešeno rešenje o tome.

PRETSEDNIK: Pa, to je on samo isticao da će biti predloženo.

POLITEO: Ne, ne, on je formalno predložio.

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer predlaže da se ispita kao svedok njegova žena, Dedijer Vera, o pritiscima o kojima je on govorio u svojoj odbrani.

DEDIJER: Oko razvoda braka.

PRETSEDNIK: Molim?

DEDIJER: To je bitno, oko razvoda braka.

PRETSEDNIK: A naročito u vezi sa razvodom braka.

Javni tužilac?

TUŽILAC: Ja se protivim tom predlogu, jer o onome što je optuženi Dedijer rekao šta bi ona imala da svedoči da je u razgovoru sa nekom ženom, komentarišući njegovu situaciju u vezi istupanja njegovog na III

Plenumu u razgovoru je govorila o razvodu, o svemu. Ja mislim da nije predmet sad raspravljanja tu i da je to neki pritisak nelegalan, brutalan, nego razgovor dweju žena, boga mu, gde nećemo ženske razgovore i savete tu da raspravljamo, ja se iz tih razloga protivim tome.

PRETSEDNIK: (diktira): Javni tužilac se protivi predlogu optuženog da se kao svedok ispituje Dedijer Vera, pošto taj razgovor koji je Dedijer Vera imala sa nekom od poznanica nema nikakvog značaja za konkretni slučaj koji se danas raspravlja na glavnom pretresu. U vezi predloga optuženog Dedijera i protivljenja javnog tužioca da se izvede predloženi dokaz veće je donelo rešenje: odbija se predlog optuženog Dedijera o ispitivanju Dedijer Vere kao svedoka u ovoj stvari pošto činjenice koje bi Dedijer Vera trebala da svedoči nisu relevantne za pravilno presuđenje ove stvari. Ima li još kakvih dokaza u dopunu postupka? Ima li kakvih predloga u vezi sa pročitanim dokazima? (diktira): Dokazni postupak je završen. Reč stranaka. Hoćete li odmah ili da jednu pauzu, kratku, jedan odmor, pa posle da predemo na reč?

ĐILAS: Pa moglo bi kratko, samo cigaru da popušim. Vidi molim te.

DEDIJER: Pa ne može ovde da se puši.

PRETSEDNIK: Može. Onda da prekinemo. 10 minuta prekidam.

(Pauza)

REČ JAVNOG TUŽIOCA

PRETSEDNIK: Da počnemo, samo ja bih zamolio i tužioca i branioca da što više se drže predmeta i da budemo malo po mogućstvu koncizniji tako da se mnogo ne rasplinemo. Eto, samo toliko. Pošto smo prilično odmakli sa ovim vremenom. Molim tužioca.

TUŽILAC: Ja bih molio sud, imao bi jednu informaciju lično radi suda i optuženih radi upoznavanja, pa bi molio da se to ne beleži u zapisnik, niti stenografiše, niti da se ovo hvata na traku. Čisto radi lične informacije mislim suda i optuženih, jer raspolazem sa izvesnim informacijama kojima poklanjam punu veru i koje pokazuje u kom se stepenu u slučaju Đilas-Dedijer radi o mešanju stranih sila u unutrašnje stvari naše zemlje. Od tih informacija ...

PRETSEDNIK: Pa dobro, ovaj ...

TUŽILAC: Molim?

PRETSEDNIK: Ti misliš samo ...

TUŽILAC: Ja sam mislio da se ...

PRETSEDNIK: Što se tiče na ...

TUŽILAC: Ja sam molio da se ne stenografiše i da se isključi traka, jer hoću čisto jedna stvar informacija sudu i optuženima, razume se, radi se informacija koje ne upotrebljavam kao dokaz nego čisto radi informacije kojima poklanjam punu veru, tim informacijama. To ne spada u završnu reč. Pre davanja završne reči moje. Ja ću od tih informacija pomenuti samo tri. Po prvoj informaciji na jednom sastanku pretstavnik zapadnih (prekid).

PRETSEDNIK: Da može stenografija da radi. Ovo sad prelazi se na reč.

TUŽILAC: Ja mislim, drugovi sudije, da je u toku pretresa izuzev one tehničke greške koja je u odnosu na gospođu Born, tamo da je dolazila kod optuženog Đilasa, izuzev te greške, smatram da je dispozitiv optužnice u svemu dokazan i ja u celosti ostajem pri optužnici koju sam podneo tom sudu. Mislim da je, kad počnemo u toku pretresa, da je potpuno dokazano da je i što je optuženi Đilas i u toku istrage priznao, i sada na pretresu, da je izjava koju je dao stranom pretstavniku Rejmondu listu Njujork Tajms, da je u celosti njegova izjava, izuzev što su iz te izjave, odnosno izostavljene neke pozitivne stvari odnosno o putu druga Tita u Indiju.

ĐILAS: Molim Vas, ja nisam govorio. Uopšte nema toga u mojoj izjavi.

POLITEO: Dedijera, Dedijera.

ĐILAS: To je kod Dedijera.

TUŽILAC: Dozvolite da završim. Što se tiče izjave to je u odnosu na Rejmonda, odnosno da ste govorili i o putu, Rojteru da ste dali i agenciji. Što se tiče izjave optuženog Dedijera, optuženi Dedijer u toku istrage kao i na pretresu on se ograničavao da je to izjava samo što se nalazi pod citatima, odnosno pod navodnicama. Međutim, smatram da je takva odbrana odnosno navod optuženoga Dedijera netačan, jer i čitanjem izjave, iz same izjave, iz načina davanja te izjave, vidi se i po naslovu tog materijala, da glasi da je to lična izjava gospodina, kako ovde stoji, gospodina Dedijera i da je optuženi Dedijer dao ovu celu izjavu, da je to u stvari cela izjava svi navodi, da su ustvari navodi optuženoga Dedijera, jer i po njegovom znanju, kako se daju intervjui, kako se daju izjave, jasno je kad je izabrao način da kroz, u nevezanom razgovoru daje stvarno takvu izjavu, da je stvarno takva izjava pošto kaže da iz dodira sa novinarima tako smatrao da će biti tačno ta njegova misao reprodukovana.

Prema tome, optužba smatra da je optuženi Dedijer celu izjavu koju je dao, da je to njegova izjava i ograđivanje da izvesni stvari, da su pitanje discipline, odnosno kad se govori o obračunu u Jugoslaviji, o drugim navodima, da su to komentari dopisnika, gospođe Born, da su, smatram, netačni. Jer, ponovno podvlačim da je njemu poznato kako se izjave daju i da je on na taj način i postupio. Ako pogledamo te izjave kome su, šta te izjave sadrže i kome su te izjave upućene. Dolazimo, kad pođemo od izjave koju je dao optuženi Đilas, iz same sadržine, iz samog početka davanja izjave glasi gore: traži novo socijalističko grupisanje, uputio je danas apel, da je ta izjava upućena inostranstvu, da je ta izjava, tražeći pomoć, odnosno upućujući poziv, apel, upućen preko inostranih dopisnika, inostranoj štampi, inostranoj javnosti, da ono taj poziv i apel prihvati kao što je i prihvatilo i podržalo i otvorilo kampanju protivu naše zemlje i da taj poziv i apel ne može da se smatra da je preko inostranog lista, preko Njujork Tajmsa, upućen narodima Jugoslavije, da se upoznaju s njegovim shvatanjem, odnosno da je smatrao da je važno da, posle jednogodišnjeg razmišljanja, upozna narod, da je onaj svoj stav promenio koga je imao na III Plenumu. Da li može da se shvati, da je upućujući takav apel i poziv inostranstvu, može da se shvati da je samo upućen radi obaveštenja naroda koji je sit tih apela koji dolaze iz inostranstva?

Bilo je raznoraznih apela, upućivanje svom narodu preko inostranstva da se mobiliše inostranstvo da se podrže izvesni apeli. Međutim, smatram da iz samog ovog naslova, iz same suštine da je ova izjava zaista tražila podršku da se ova shvatanja koja iznosi optuženi Đilas, a iznoseći

u izjavi klevetničke i neistinite stvari, tražio da se upućujući inostranstvu da to inostranstvo da podršku tim njegovim shvatanjima. To znači, tražimo pomoć inostranstva da ta pomoć bude instrument borbe za ostvarenje njegovih shvatanja. Ako tu dalje njegovu izjavu pogledamo, koja sadrži klevetničke stvari, ne može da se usvoji njegovo shvatanje, njegovo izlaganje sada na sudu, jer to se ne može videti iz izjave koja nije upućena ovde, nego je upućena inostranstvu, da se shvati reč inkvizicija da je to duhovna inkvizicija. Samo, odnosno da je duhovni neki pritisak, da je bez onih nasilja koje pretpostavlja inkvizicija. Ako se uzme cela suština izjave ako se uzme u sklopu inkvizicija koja treba da se upotrebljava gde vladaju najreakcionarniji elementi, odnosno koji drže vlast u totalitarističkoj zemlji, a znamo da ta naša zemlja, da se protiv totalitarizma, da je to kod nas, po našem shvatanju fašizam, da su se narodi Jugoslavije borili protivu fašizma, da su milionske žrtve dali i kad se ta reč u sklopu ostalih reči koje su neistinite, klevetničke, ako se uzme reč, pitanje kad se doda i uz hapšenje koja su, kaže u 1951. i 1952. godini policija prestala da hapsi. To znači, ona je posle toga nastavila sa većim hapšenjem. Međutim, ako uzmemo situaciju kakvo je stanje u Jugoslaviji, onda možemo da vidimo da je u toku 1954. godine, u vremenu kada je dao izjave, da je od broja pritvorenih, od broja primenjivanje mera obezbeđenja šest puta manje zatvoreno, nego što je bilo u 1950, 1951. godini.

Što se tiče političkog kriminala, to je za prvo polugode 1954. u celoj Jugoslaviji svega zatvoreno, gonjeno 302 lica, od kojih ima oko 60 lica koji odgovaraju za ratne zločine za vreme okupacije. Kad se uzme, u sklopu mislim, reči koje su upotrebljene sa pozivom i apelom koji je upućen inostranstvu, jasno se vidi da su ovi izgređi koji su upotrebljeni u izjavi neistiniti i upotrebljeni i korišteni za to da bi se zaista prikazalo stanje sasvim drukčije u Jugoslaviji nego što je. Povezujući sa pozivom i apelom, to znači takvo je stanje, dajte podršku da se takvo stanje koje je takvo kako ga optuženi Đilas pretstavlja treba se pomoći iz inostranstva da se rešava. Ako idemo na analizu izjave optuženog Dedijera, ja sam već rekao, da je izjava optuženog Dedijera, takođe ide na pretstavljanje stvari u Jugoslaviji neistinitim.

Isto optuženi Dedijer, on je, njegov slučaj je postavljen još pre nekoliko meseci, da ga raspravlja Kontrolna komisija, to jeste, politička organizacija koja po svome statutu postupa onako kako statut glasi sa svojim članstvom i da je po tome njegov slučaj već nekoliko meseci pokrenut, da se ispituje taj slučaj, i za celo to vreme optuženi Dedijer ne po-

kreće to pitanje, nego mobiliše inostranstvo da mu ono rešava ta njegova pitanja. Daje izjavu gde govori da se vrše takvi pritisci, vrše se na njega, ali neće detaljnije da govori o njima, jer ne želi da naškodi interesima svoje zemlje. Dakle, kad vidimo u toku pretresa šta je optuženi Dedijer govorio, o pritiscima, o kakvim se pritiscima radi, da je navodno neka žena u razgovorima govorila o razvodu ili o odnosima njihovim; da je jedan lekar prijatelj nije došao da mu ukaže pomoć kao prijatelj, da nije preduzimao druge mere; kada se vidi o nekim drugim merama ono izvesne stvari što je predsednik Skupštine ispravio one stvari, ne vidimo nigde da se radi o nekim pritiscima, nekim legalnim, zakonskim pritiscima, da su organi vlasti ili neki drugi činili neke pritiske na njega, nego ih je tako postavio, ne konkretizujući ih, da ne želi da naškodi interesima zemlje na taj način, tako mistificirao da još ti pritisci, pritisci o kojima govori, ko zna kakvi su i teški pritisci. Tako da se zaista opravdano time iznose neistine stvari u odnosu na zemlju.

Što se tiče mislim dalje analize njegove izjave, ja bih samo jednu stvar podvukao, pošto govorim o celini izjave mada nije, jer celina izjave je uzeta kao baza za optuženje ne izvlačeći samo konkretne stvari i izvučen pritisak; ako vidimo da je on govoreći da komunisti treba da bude ljudsko biće, u celom sklopu kad se vidi ova izjava to znači da sem njega i optuženog Đilasa ostali komunisti uopšte nemaju nikakve veze sa ljudskim bićem. To smatram da je time stvarno naneo klevetu svim komunistima Jugoslavije, kao i komunistima koji se bore. Ako vidimo način davanja izjave i zašto je optuženi Dedijer i optuženi Đilas dali ove izjave. Optuženi Dedijer brani se da je izjavu dao radi toga, što je smatrao da je postupak Kontrolne komisije nepravilan, odnosno nestatutan, i da se revoltirao, i da je smatrao da treba da da izjavu o tome i da je odlučio da će dati izjavu bilo našoj štampi, bilo inostranstvu, u glavnom da da izjavu. Prvo, što sam rekao njegovo pitanje je pokrenuo pred Kontr. komisijom još ranije, međutim, od 15. decembra do 22. januara on nalazi da tu izjavu treba da da inostranoj štampi i to, mada su i po izjavi imao je isto dodira i sa drugim novinarima. Iz svega uglavnom on izabire list „Tajms“ i daje gospođi Born izjavu inostranstvu.

Zašto je, da li je, jedna stvar, takvo davanje izjave inostranoj štampi, on je kaže dao radi toga da bi izazvao diskusiju (bar kako sam ja razumeo) po tom njegovom pitanju. Jer, kaže, da mu domaća štampa nije htela da piše. A ja pitam jednu stvar: da li građanin Jugoslavije kome neće domaća štampa da štampa izvesne stvari, ako se te stvari odnose protiv

interesa zemlje, da li može građanin Jugoslavije da štampi i da daje izjave inostranstvu? Drugo, da li optuženi Dedijer radi raspravljanja po njegovom shvatanju, o nekim nepravilnim stvarima išao je na to da izazove diskusiju preko inostranih listova. Ja smatram, drugovi, da je ta odbrana optuženog Dedijera netačna. Evo, iz kojih razloga; isto tako da je netačno da on smatra da to davanje izjave nema nikakve veze sa kampanjom koja se vodi protiv naše zemlje. Evo, iz kojih razloga. On je, prvo kao novinar, političar, čovek koji je znao kako se kampanja vodi, vodila protiv naše zemlje, s obzirom na međunarodni položaj sada Jugoslavije u kojem se ona nalazi, s obzirom da nije interes ovake politike kakvu Jugoslavija vodi, s obzirom i na normalizaciju odnosa, s obzirom na uspostavljanje, to je kasnije došlo, odnosa, ali bilo je već reči, sa Kinom. S obzirom na put odnosno na uspostavljanje saradnje, miroljubive među narodima, da to nije u interesu inostranstvu. Međutim, u takvoj situaciji, što je njemu moralo da bude, ne može čovek da bude naivan, da on kao takav ne može da oceni u takvoj situaciji, da je davanje, izazivanje, navodno diskusije preko inostranstva, da će to štetiti našoj zemlji i da će to stvarno pothraniti kampanju koja se vodi protiv naše zemlje. Jer, ako mi vidimo u dopunu toga, u dopunu, tog, mislim, tog mog mišljenja, da je i cirkular koji je uputio novinarima, stranim dopisnicima stranih listova u Beogradu, vidi se da je tu izrazio mišljenje da je pisanje o istrazi koja se vodi nad njim i o načinu istrage, se vršila izvesna, inostrano javno mnjenje, i postavilo bi se kao neka forma pritiska na sud. Pitam, kad je u to vreme optuženi Dedijer mogao da daje takvu ocenu, samo da zbog toga što se vodi istraga, pisanje o toj istrazi, da se vrši neki pritisak na sud, da li možemo da stanemo na stanovište i da prihvatimo njegovu odbranu a optuženi Dedijer davajući ovakvu izjavu u ono vreme inostranim novinarima, da nije mogao da pretpostavi da će se stvarno u vezi sa tim izazvati kampanja protiv naše zemlje. Dakle, smatram drugovi sudije, da s obzirom na tu situaciju da je optuženi Dedijer znao to i da je svesno u takvom momentu dao takvu izjavu, da je nasuprot davanje baš izjave njegove i optuženog Đilasa i interes bio inostranstva da u to vreme pokrenu tu kampanju protiv naše zemlje.

To znači, njihovo davanje izjave koje su morali biti svesni, da će izazvati kampanju protiv naše zemlje, zaista njihove izjave u to vreme potpuno su se poklapale i sa interesima inostranstva, zaista da se vrši kampanja protiv naše zemlje i ta je kampanja povedena protiv naše zemlje. Ako vidimo, drugovi sudije, da je kampanja koju inostranstvo vodi

protiv naše zemlje, da je u suštini prepričavanje, prežvakanje svakih citata iz ovih izjava optuženih Dedijera i Đilasa i pravljenje razno-raznih zaključaka. Drugo, u odnosu na optuženog Dedijera, ja sad ponovno podvlačim, kad je on, ja sam se bio prebacio na optuženog Đilasa izuzev ono što je dao izjavu Rojteru, da nije pisao o putu protiv Indije, o putu druga Tita za Indiju, imamo ovu drugu stvar, zar njemu i to pitanje koje sam mu bio postavio, zar njemu iz izjave kada se izbacuju one stvari koje govore o putu druga Tita za Indiju, njemu to ne bude jasno, da su stvarno interesi štampe one iz inostranstva sasvim drugi, i da su oni prihvatili tu njegovu izjavu kao osnov, potstrek da se vodi kampanja protiv naše zemlje. I on posle toga, zakazuje konferenciju sa novinarima i daje obaveštenja. Zar oni ne vide tu interes inostranih novinara, dopisnika, odnosno inostranstva da u ono vreme predstavljajući stanje u Jugoslaviji kako su inostrane novine pisale da postoji, te rascep u rukovodstvu, ovakve stvari, onakve stvari, nije bilo jasno da se pitaju zašto i po čemu toliko interesovanje stranih novinara kad posle besramne falsifikovane izjave druga Popovića, gde su falsifikovali da je izjavio da o postupku protiv optuženih nije obavešten drug Tito, da toliko njihovo interesovanje da obaveštavaju jedan drugog i optuženog Dedijera i Đilasa da traže.

DEDIJER: To je bilo petog januara, moja press-konferencija je bila 27. decembra.

TUŽILAC: Ja ne govorim o press, nego govorim o činjenici da su se novinari posle one falsifikovane izjave isto postavili uz Vas i obaveštavali Vas tako da po toj situaciji nije bilo moguće da se pitate.

DEDIJER: Nije.

PRETSEDNIK: Molim Vas.

DEDIJER: Molim?

PRETSEDNIK: Ne može se upadati u reč, ako budete dalje upadali, onda će tužioc da upada kada bude davala odbrana, kada budete Vi, posle Vas će ...

TUŽILAC: Jeste, jasno da je zaista tu kampanju, odnosno da je oni podržavaju i da su stvarno u ovoj zemlji zaista imali dve stvari oni koji žele diskusiju, odnosno klevetajući zemlju, njih dvojica iz zemlje i strani dopisnici koji se nalaze u zemlji. Dakle, nasuprot onoga sa kojima se nalaze ostali ljudi u Jugoslaviji. Ja bih, drugovi, ako se sa izvesnim stvarima, mada je bilo i u optužnici, ali smatram za potrebno, jer ako se prolistaju listovi koji su pisali o slučaju Đilasa i Dedijera, ja bih samo još citirao izvesne navode pojedine strane štampe. Recimo, još pre polaska predsedni-

ka Tita na put u Indiju, pisao je proamerički list „Nojer Kurir“ koji izlazi u Beču u broju od 20. novembra, jer tu se vidi da je stvarno da se čekao momenat da zaista ta hajka da se pokrene protiv Jugoslavije i to baš i pisalo se, nagoveštavalo se pre polaska, ali u ono vreme baš kad je drug Tito pošao iz Nju Delhija za unutrašnjost Indije. I kaže, još pre nekoliko dana veoma pozitivno govorio o Balkanskom paktu sa Grčkom i Turskom, izrazio mnogo nade u mogućnost da taj savez postane deo evropskog pakta. Poslednji telegram Moskvi međutim ne pristaje uz to, zato na Zapadu imaju osnova da pitaju Tita kojim putem sada misli da krene. Sedmog decembra kada je Tito već osam dana na putu, piše „Žurnal D'Ženev“: „U izvesnim krugovima na Zapadu, a posebno u SAD prva reakcija na ovaj put biće bez sumnje razdraženost i nestrpljenje. Smatraće se neoportunim ovo stupanje u kontakt neutralista koji lepršaju oko dva bloka“. 26. decembra 1954. godine Rejmond piše u „Njujork Tajmsu“: „Diplomatski krugovi ovde u Beogradu slažu se da slučaj Đilasa za koji su komunističke vođe objavili da je rešena stvar, izgleda u stvari da tek sada počinje. Nekim diplomatama oštre Đilasove reči izgledaju kao otvoreno prvo političko izazivanje režima kojeg vode komunisti. Za takvu akciju nema predsedana i ovde se špekuliše, šta se može desiti sa Đilasom“.

ĐILAS: Od kog je to datuma?

TUŽILAC: To je od 26. decembra.

ĐILAS: A, da, posle moje izjave.

TUŽILAC: Jeste. To je komentari gde su. Onda istog dana Rojterova agencija javlja iz Beograda: „Prema mišljenju stranih posmatrača u Beogradu, poziv na stvaranje dvopartiskog sistema u Jugoslaviji, koji je za vreme posete maršala Tita Indiji izneo svrgnuti komunistički vođ gospodin Milovan Đilas, može da izazove novu krizu u jugoslovenskoj komunističkoj partiji. Prema jednoj teoriji među posmatračima, u partiskom vodstvu je jedna protivzapadna struja iskoristila odsustvo predsednika Tita iz zemlje kako bi pokušala da ukloni one za koje se opšte uzevši smatra da su naklonjeni Zapadu ili da su obojeni đilasizmom“. Desničarski list „Tempo“ kaže u komentaru o izjavi Đilasa: „Đilas i Dedijer pretstavljaju, pretstavljali su glavne vođe grupe jugoslovenskih rukovodilaca koji su se izglasali u prilog intimnije saradnje sa Zapadom. Njima se suprotstavlja struja koja je raspoložena za bliže odnose sa istočnim zemljama. Ova struja je iskoristila odsustvo Tita da bi pokušala da u ličnosti Dedijera pogodi pretstavnika zapadnjačkih struja“.

ĐILAS: Imao bih jednu primedbu.

PRETSEDNIK: Notirajte, notirajte, da ne bi to, to ne možemo tako.

ĐILAS: Ne, primedba je, oni ne kritikuju Titov put.

TUŽILAC: Pa iznosim ja što pišu strani, strane štampe, jer strana štampa ne govori samo o putu, nego govori o rascepu u Jugoslaviji, o kliki koja se bori za vlast. Evo, rimski levičarski list „Pase Sera“, valja, piše 28. decembra 1954. u komentaru Đilasove izjave „Njujork Tajmsu“, da američki službeni krugovi ne kriju zadovoljstvo zbog Đilasovih napada te na taj način opravdavaju sumnju da su oni dali odobrenje i čak potstrek za ovaj akt. Pritisak na Jugoslaviju preko Đilasa, državni departman je želeo da preduzme zbog zabrinutosti koja je zavládala u poslednje vreme u američkoj vladi otkako je Tito zauzeo stav u prilog mirne koegzistencije te uspostavio normalne odnose sa Sovjetskim savezom. Italijanski socijaldemokratski list „Đusticija“ piše 28. decembra 1954. sa svoje strane: „Njujork Tajms“ pokrećući slučaj Đilasa možda je hteo da upozori Tita da ne ide suviše daleko u politici koegzistencije i približavanje Istoku. Vašingtonski dopisnik Francuske novinske agencije javio je iz Vašingtona 29. decembra: „Stručnjaci Ministarstva inostranih poslova prate izbliza razvrtak političke situacije u Jugoslaviji posle odluka donetih u utorak u pogledu Vladimira Dedijera. Ipak, u očekivanju iscrpnog izveštaja američkih predstavnika u Beogradu, u Vašingtonu odbijaju da daju bilo kakav zvanični komentar. Neki američki komentatori idu čak dotle da sebi postavljaju pitanje da li u tim merama protivu Đilasa i Dedijera ne treba videti posledicu politike mirenja između Beograda i Moskve, takođe se naročito postavlja pitanje da li su ove odluke usvojene sa odobravanjem bar prećutnim maršala Tita ili bez njegovog znanja, pri čemu je iskorišteno njegovo putovanje u Indiju“.

List „Frans Observater“ piše 30. decembra o Đilasovom intervjuu: „Činjenica da je ovaj intervju objavljen možda požurivana od jednog velikog američkog lista umesto da je na primer dat jednom stranom socijalističkom listu nije verovatno slučajno, ova izjava pokazuje karakterističnu opomenu koju američko Ministarstvo inostranih poslova upućuje jugoslavenskoj Vladi. Američko Ministarstvo inostranih poslova je ustvari nanjušilo tajne pregovore koji se već nekoliko nedelja vode između Beograda i Moskve. Prirodno je da je veoma teško saznati dokle su stigli ovi pregovori i da li ima izgleda da se završe. Činjenica je da oni uznemiravaju Vašington“. Tu treba tražiti iznenadno interesovanje koje Vašington pokazuje za Đilasove teorije. Rimski Mesadžero od 30. decembra ističe pod krupnim naslovom „Da je pobuna Đilasa i Dedijera uzdrmla komu-

nistički režim Tita“. Torinska „Stampa“ 30. decembra ističe da je Kardelj eksponent birokratije i policije i da je iskoristio odsustvo Tita da likvidira Đilasa i Dedijera. „Spoksmen“ od 30. decembra u zaključku uvodnika piše: „Možda su nešto prijateljskiji postupci Rusa prema Jugoslaviji poslednjih dana ohrabрили jugoslavenske komuniste da učvrste partisku disciplinu.“ Pod naslovom „Rascep u Jugoslaviji zabrinjava zapad“, strahovanje da ne dođe do prisnijeg povezivanja sa Moskvom“. Diplomatski saradnik Birmingen Posta piše: „Između ostalog na kraju kaže napred po njihovom mišljenju značilo je u pravcu narodne demokratije, a unazad u pravcu provalije, staljinske diktature. Možda će ovaj sukob primorati pretседnika Tita da ubrzo završi svoju zvaničnu posetu Indiji“. Londonski „Ekonomist“ 31. decembra piše: „Za većinu strogih i ortodoksnih jugoslavenskih komunista ovakve misli su naravno opasne i sada kada se smanjio pritisak Rusije ovi ljudi mogu se osećati manje prinuđenim da ističu svoja razmišljanja sa sovjetskim sistemom čak i ako nemaju želju da se vrate u sovjetski tabor. Međutim, donekle je i opravdana njihova žalba da je Dedijer naneo štetu međunarodnom položaju njihove zemlje“.

Turski reakcionarni list „Jenisaba“ 3. januara piše da se zbog slučaja Đilas-Dedijer sa sumnjom može gledati na prijateljstvo Jugoslavije sa Zapadom, događaji počinju da daju utisak da nije umesno imati veliko poverenje u Jugoslaviju. List „Kelniše Rundšau“ od 5. januara piše kako Đilas i Dedijer nisu učinili ništa drugo sem što su izrazili želju da bi privredno, vojno i finansisko približavanje Jugoslavije Zapadu moglo da ide paralelno sa preobražavanjem unutrašnje politike i upravno-tehničke strukture države na zapadno-demokratskim načinima. List smatra da otvaranje istrage nad Đilasom i Dedijerom izrazito miriše na unutrašnju logiku svih totalitarnih sistema prema kojoj svi opozicionari spadaju ili u logore za prisilni rad ili pod zemlju. Ako bi Đilas i Dedijer bili uhapšeni ili deportovani, onda bi se pokazalo da je sve ono što se u Jugoslaviji ranije odigralo bilo samo vešt manevar. List zaključuje: „Ovakvo saznanje, međutim, moralo bi kod nas na Zapadu veru u mogućnost koegzistencije sa komunističkim sistemima“. U tome je odlučujući značaj Đilasovog slučaja. Grčki list „Etnos“ od 6. januara piše: „Amerika je uvek verovala da je jedini način da se izbegne povratak Jugoslavije među zemlje iza „gvozdene zavese“ njeno potpuno udaljavanje od komunističke strukture i prihvatanje zapadnog sistema“.

Ugledni švajcarski socijalist Žil Medroz piše 7. januara: „Da li su Đilas i Dedijer“ kaže, „zaista želeli da ovom svojom akcijom izazovu u

zemlji i Partiji diskusiju o demokratizaciji političkog života u Jugoslaviji i stvaranju druge političke partije. Sigurno da im to nije bio cilj. Dedijer, član Centralnog komiteta nije nikada postavio ovo pitanje pred nadležnim partiskim forumom. U svojstvu člana Parlamenta on nije nikada iskoristio nijednu parlamentarnu debatu da bi predstavnicima naroda postavio ovo pitanje. Međutim, on je ovo pitanje postavio u 'Tajmsu', dok je njegov saučesnik Đilas to učinio u „Njujork Tajmsu“.

Mislim da smem da tvrdim da je unutrašnja demokratizacija zemlje zaista predstavljala njihovu najmanju brigu, to je bio samo izgovor za jednu široku međunarodnu političku akciju protiv vlade njihove zemlje. Iz tih razloga su Đilas i Dedijer izabrali listove koji imaju maksimum publiciteta, izjave Đilasa i Dedijera imaju za cilj da diskredituju šefa jugoslovenske države i da oslabe međunarodni položaj Jugoslavije koji se znatno učvrstio u toku protekle godine. Beogradski dopisnik Asošijetted presa Singlton vrlo aktivan oko kampanje Đilasa i Dedijera piše 9. januara: „Komunistička Jugoslavija uspostavila je potpuno ekonomske i diplomatske odnose sa svojim bivšim drugovima iz Kominforma koje predvodi Rusiju uz eventualni rizik da izgubi američko prijateljstvo i fondove na koje se velikim delom oslanjala šest godina“. Onda, komentar, izjava grčkog ministra inostranih poslova, Tanjug, Atina 14. januara: „Prilikom svog redovnog sastanka sa grčkim novinarima, ministar inostranih poslova Stefanopulos demantovao je vesti prema kojima se Grčka i Turska spremaju da postave pitanje Jugoslaviji u pogledu njenih obaveza koje je preuzela prilikom posete predsednika Tita aziskim zemljama, kao i u pogledu vesti da bi trebalo raščistiti i pitanje da li su ove obaveze u suprotnosti sa obavezama koje je već Jugoslavija preuzela sa Balkanskim savezom.“ Nasuprot ovome, od 14. januara list „Akropolis“ objavljuje kraći komentar u kome se ponovo osvrće na ovo pitanje i kaže da prema informacijama iz više izvora proizilazi da će Grčka i Turska upitati Jugoslaviju da razjasni svoj stav u pogledu njenog odnosa prema Zapadu i Istoku, kako bi na taj način bila razjašnjena situacija i izbegnut svaki nesporazum koji je stvoren posle izvesnih akcija predsednika Tita u Indiji.

To je ustvari, ja sam već tu izjavu, u onome tu izjavu koju je uputila Unija Demokrata Srba, Hrvata i Slovenaca gde se bez rezerve usvaja izjava optuženog Dedijera, to je tu bilo u toku pretresa, ali ima i gde Konstantin Fotić upućuje pismo „Njujork Tajmsu“ od 3. januara a štampano 9. januara gde između ostalog govori na kraju toga: „Bez obzira koji su motivi ovog komunističkog razračunavanja i kakvi mogu da budu njegovi

konačni rezultati, to pokazuje da je Titov režim koji je već diskreditovan svojim neuspesima na svim poljima, a naročito na političkom i ekonomskom, teško uzdrman u svom temelju. Njegov mnogo razglašen prijem u Indiji i njegove trofeje itd. iz lova na divljač u indiskoj džungli itd. teško da mogu popraviti štetu“.

Kad vidimo ovo delimično pisanje inostrane štampe, možemo da vidimo koji su bili ciljevi kampanje zapadne štampe. Njima je prvi cilj bio da se nanese što je moguće veća šteta ugledu Jugoslavije baš u času kad je taj ugled došao na veliku visinu putem predsednika Tita u Indiju i Burmu. Dalje, izrazito nezadovoljstvo zbog nezavisne antiblokovske spoljne politike Jugoslavije; zbog normalizacije njenih odnosa sa zemljama sovjetskog bloka i naročito zbog uspostavljanja diplomatskih odnosa sa Narodnom Republikom Kinom i umanjiti opšti značaj i uspeh jugoslovenske spoljne politike na Dalekom i Bliskom Istoku. Baciti na Jugoslaviju sumnju da se ona sprema da se ona potčini Moskvi i da se vrati Kominformu, stvoriti kod balkanskih saveznika nepoverenje u Jugoslaviju, pokolebati time Balkanski savez i tako prisiliti Jugoslaviju da se čvrsto veže za zapadni blok ili da se natera da se čvrsto veže za jedan ili drugi blok. Stvoriti utisak u svetu, pa po mogućnosti preneti taj utisak i u samu Jugoslaviju, da u Jugoslaviji vlada duboka unutrašnja kriza koja može dovesti do uvođenja zapadnjačke demokratije i do povratka na kapitalizam u Jugoslaviji, predstavljajući Đilasa i Dedijera kao vođe prozapadnjačke struje iza koje stoje inteligencija, omladina, seljaci pa čak i vojska. Stvoriti takvu atmosferu koja bi prisilila predsednika Tita da skрати svoje putovanje i požuri sa povratkom u zemlju, stvoriti utisak da se proganjanjem Đilasa i Dedijera Jugoslavija vraća na staljinističku diktaturu i njene metode i da se time pokvare odnosi koji su se razvijali između Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije i socijalističkog pokreta na Zapadu i Aziji.

U toku pretresa, ako vidimo iz ove aktivnosti koju su optuženi Đilas i Dedijer sa stranim dopisnicima i stranim posetiocima u toku 1954. godine, naročito mislim u zadnje vreme, a pogotovu optuženi Đilas je imao sa stranim dopisnicima gde je iznosio ta svoja mišljenja koja su ili notirana ili delimično objavljena u inostranstvu kojima nije dat takav u to vreme nikakav publicitet, kada je optuženi Đilas u to vreme delio štampu na kapitalističku, buržoasku i socijalističku, i da bi rado dao, pisao, o tim svojim idejama i dao socijalističkoj štampi, kad vidimo taj njegov nagli preokret u ovo vreme, gde onda prestao da misli da daje tu, da neće dava-

ti samo socijalističkoj nego i ovoj štampi, dao je „Njujork Tajmsu“, vidi se isto kao i da su zaista baš u tom izabranom momentu, i da su na taj način dali stranoj štampi i omogućili da se vodi ovakva kampanja u takvom obimu i u takvoj žestini kakva je vođena. Njihova odbrana da su oni hteli diskusiju preko inostranstva i da je to pisanje u inostranstvu tobožnja zaštita Đilasa i Dedijera sa stanovišta demokratije i ljudskih prava, da zaista to ima karakter otvorenog mešanja u unutrašnje poslove naše zemlje. Optuženi Đilas priznaje da je njegovo davanje izjave moglo da nanese štete unutrašnjoj politici, Saveznom izvršnom veću. Takva odbrana data u njegovim shvatanjima, po onome što je pisao 1952. godine u „Književnim novinama“ pod naslovom „Domovina“ gde je on imao jasan stav da takvo pisanje i obraćanje inostranstvu, dao dobru moralno-političku ocenu takvih ljudi, gde je on jasno izrazio šta to znači, s obzirom na to da je, kažem, kao političar znači da takve izjave mogu da škode našoj zemlji, nemoguće je usvojiti to shvatanje, da takav jedan njegov stav obraćanja inostranstvu ne može da škodi i našoj spoljnoj politici.

Ne može, bilo je diskusije ovde, da ne može se izdvojiti posebno unutrašnja od spoljne; da postoji jedinstvo spoljne i unutrašnje politike. Ako uzmemo odbranu jednog i drugog, da su za svoja pitanja nisu mogli da se obrate našoj štampi, svoja shvatanja i ideje, koje iznosi optuženi Dedijer o kojima je on pisao na široko i na veliko ih pisao, i čitalo se u našoj štampi, raspravljalo se o tom pitanju, on kao rukovodilac i kao poslanik i član Socijalističkog saveza, Saveza komunista, izuzev onoga što je pisao nije se u ovom pitanju, on kao rukovodilac, kao poslanik i član Socijalističkog saveza komunista, izuzev onoga što je pisao, nije se u ovom pitanju po tom shvatanju, po iznošenju svojih ideja obratio i koristio i ona (kao i optuženi Dedijer) građanska prava koja imaju kao građani Jugoslavije. Ja ne znam, ne mogu da se setim, ali mislim da je, da li je optuženi Đilas ili Dedijer na saslušanju jednom, gde je istražni sudija postavio pitanje zašto ste niste obratili na Socijalistički savez, „pa tamo ne bi shvatili“, optuženom Đilasu to je mala platforma za razvijanje svojih ideja, organizacija. A mislim da je jedan od njih izjavio da bi ga izviždali, to znači, kada tražimo demokratizam, vraga, a neće da slušaju ljudi tamo gde bi oni iznosili svoje ideje, nego usvajati, znači njihovo shvatanje, to znači, da ljudi koji izražavaju negodovanje prema tom njegovom mišljenju da smatra da bi takvi postupci odnosno istupanja na tim organizacijama bilo neprihvatanje ili da bi bilo takav njihov stav nedemokratski. A zar je demokratizam shvatanje demokratije obraćanje za te stvari ino-

stranstvu? Ja mislim, drugovi sudije, ja bi samo dve stvari iz odbrane optuženog Dedijera, gde on iznosi stvari, potencira, pravo po Ustavu da daje izjave; Deklaracija prava čoveka. Jasno, da je on odlazio kao delegat socijalističke Jugoslavije i da je on zastupao tamo stav Jugoslavije; da nije to njegovo posebno mišljenje, nego posebno mišljenje i stav socijalističke Jugoslavije. I da to pravo da i on istupanje preko inostrane štampe ne može da pravda da je hteo da izazove samo diskusiju u inostranstvu nego da je on po svojim svojstvima bio svestan da će zaista davajući takve izjave izazvati ovu kampanju koja je izazvana protiv naše zemlje. Na osnovu svega toga smatram da je suština optužnice, kako je postavljena, dokazana i molim sud da optužene oglasi krivim i odmeri im odgovarajuću kaznu.

PRETSEDNIK: Piši: Javni tužilac u svojoj reči izjavljuje da ostaje pri optužnici i predlaže da sud optuženima izrekne kaznu po zakonu.

REČ ADVOKATA V. KOVAČEVIĆA – branioca M. Đilasa

PRETSEDNIK: Molim, branioc prvog optuženog.

PRETSEDNIK: Optuženi Dedijer, ukoliko ne možete da sedite, vi recite, da se malo odmorite, mi ćemo da prekinemo, pa ćemo onda nastaviti.

DEDIJER: Ne, znam, bolje da idem, ja bih eventualno izašao na jedno pola sata, znate, ako bih mogao samo ...

ĐILAS: Dok moj branilac govori.

DEDIJER: Ne, ako ne mogu da izdržim, ja ću se sam javiti.

TUŽILAC: Ako bi izašao, izašao bi dok govori branioc, može i da se prekine za to vreme, ali da idemo ...

PRETSEDNIK: Da, nego samo javite pa ...

KOVAČEVIĆ: Drugovi sudije. Kada me je moj stari drug i prijatelj iz studentskih dana, Milovan Đilas, pozvao da mu budem branilac, ja sam taj poziv svesrdno prihvatio, kako zbog značaja ličnosti, tako i zbog značaja predmeta optužbe. U to vreme, naime, videlo se iz štampe, šta je predmet optužbe, šta se stavlja optuženom Đilasu na teret i pod koji se zakonski propis podvodi. O značaju ličnosti govoriću opširnije na kraju svoje odbrane. Dok ću ovde odmah da istaknem ono što smatram da bi bilo neophodno reći u vezi sa pitanjem značaja predmeta optužbe. Predmet ove su dve političke izjave optuženog date Tajmsu odnosno Njujork Tajmsu. Sama ta činjenica da se radi o političkim izjavama dvojice istaknutih jugoslavenskih političara, daje ovom procesu nepobitan pečat jednog političkog procesa. Ako bi se ostalo na terenu prosuđivanja, da li se inkriminisane izjave mogu branjenika, da li se ona može podvesti pod član 118, stav 1. KZ, i da li je koje dobro od onih koji su predmet zaštite tog zakonskog propisa napadnut, moja bi branilačka uloga bila sasvim laka. Teškoća bi se mogla pojaviti zbog napred napomenutog karaktera ovoga procesa, to jest, od njegovog političkog karaktera. Jer, politički procesi obično, ja ne tvrdim da je to u ovom slučaju, ali obično nose u sebi i klicu političkog obračuna vlade sa svojim protivnicima. Jedna dosta stara, izreka kaže: kad politika uđe u sudnicu na vrata, pravda beži iz sudnice kroz prozor. S toga razloga su politički procesi u demokratijama, postali veoma odiozni, jer bi ih takvi procesi obično kompromitovali. U njima se ne sudi zločinu, nego se sudi ideji i slobodnoj misli. To je za razlog da su takvi procesi iščezli praktično u demokratijama i nema ni jedne istinski demokratske zemlje, u kojoj bi se desilo da se opozicija makar i najoštrija, stavlja na optuženičku klupu. Čak, ja se vraćam u jedno vreme,

tako koje je prilično davno prošlo, evropske apsolutne monarhije, pre I svetskog rata, izbegavali su da se upuštaju u avanturu političkih procesa. Jer, i ukoliko je i takvih procesa bilo, oni su doprinosili njihovom razaranju i razjedinjavanju.

PRETSEDNIK: Mi smo se dogovorili da se držimo predmeta, a to ...

KOVAČEVIĆ: Druže predsedniče, predmet je ...

PRETSEDNIK: Samo, molim Vas, da se ne udaljavamo mnogo od onoga što je ...

KOVAČEVIĆ: Izuzetnost i ličnosti zahtevaju uvod. Ja govorim, ...

PRETSEDNIK: Molim? Samo ...

KOVAČEVIĆ: Ja pravim jednu istorisku reminiscenciju.

PRETSEDNIK: U redu. To je samo reminiscencija, ali ...

KOVAČEVIĆ: Onda, neću ni da pravim aluziju da se odnosi to na sadašnjicu. Ali, uvek je istorija kao učiteljica života i dobro je da se pogleda na nju.

PRETSEDNIK: Dobro.

KOVAČEVIĆ: Mi smo u našoj jugoslovenskoj prošlosti, imali niz velikih, značajnih političkih procesa, pod Austrijom, Frid-Jungov proces, velezadajnički proces, i ja ću pomenuti jedan proces u Srbiji, to je proces posle Ilindenskog atentata radikalnim vođama.

PRETSEDNIK: Ne treba nam to, hajde da govorimo o ovom današnjem. Svuda su te stvari poznate, o tim procesima, a o ovome hoćemo da čujemo odbranu, o današnjem procesu.

KOVAČEVIĆ: Reći ću i ovo u odbrani, doći ću i na to u jednom, tako razvoju misli, znate. Kažem, vraćam se na istoriju zato što ipak dobro je pogledati kako su se stvari u istoriji nekada odigravale. U takvim, onim prošlim procesima, sudstvo je bilo organ administracije i sudstvo, a naročito posle I svetskog rata u izvesnim zemljama, došlo je do jednog načela celishodnosti. Po tom načelu zakonite su one odluke sudske koje su u datoj prilici celishodne. Celishodna odluka ne može biti nezakonita i obrnuto. Najcelishodnije odluke to su uvek i zakonite. Znači, neki državni razlog, ako diktuje takvu odluku ona je istovremeno i zakonita. Ja se neću baviti tim istoriskim stvarima.

PRETSEDNIK: I bolje.

KOVAČEVIĆ: Pogotovu što i sud insistira.

PRETSEDNIK: Pa jeste, ja ne ograničavam odbranu, da ne ispada da ograničavam odbranu. Ali, ograničavam to da se ne upuštamo u razlaganja koja nemaju sa predmetom veze. Sad to, istorija, istorija. Mi znamo

sve te činjenice, sudu su poznate i sad ja mislim da to treba da izbacimo. Da vidimo ovaj slučaj.

KOVAČEVIĆ: Hoću ovo, druže predsedniče, da kažem i naglasim. Da smo mi u prošlosti imali dosta prilike da vidimo da je država u odnosu prema građaninu se postavljala tako, da je tražila neku zaštitu, izuzetnu zaštitu od građanina. Međutim, građanin prema državi retko kad može da učini nešto što bi ugrozilo državu. To je otuda dolazilo, nije ugrožena ta država, to je otuda dolazilo što se obično pojedini režimi, pojedine vladavine identifikovale sa državom i sa narodom, pa je pod vidom zaštite državi ustvari trebalo da se štiti jedan režim ili jedna vladavina. To je smisao toga što je bilo u prošlosti i što je u osnovi nedemokratsko i otuda posle II svetskog rata javila se ozbiljna jedna misao, da se taj građanin zaštititi i ja hoću, ovde je pomenuta više puta Deklaracija o pravima čoveka. Ujedinjene nacije su smatrale za potrebno da se posebno bave zaštitom građanina, ne konkretno u jednoj zemlji nego uopšte, univerzalnu u celom svetu.

PRETSEDNIK: Pa ja mislim da naši zakoni izražavaju baš tu deklaraciju o pravima čoveka i ovo je ...

KOVAČEVIĆ: E pa, molim Vas, dozvolite, da taj član 19, u redu, ...

PRETSEDNIK: I ovaj krivični postupak o kome govorite, ja mislim da to eto ...

KOVAČEVIĆ: Ukoliko je tako onda je bolje.

PRETSEDNIK: Eto, samo ja ponovo napominjem, molim vas da konkretnije, preciznije budemo ovde na ovom predmetu.

KOVAČEVIĆ: Druže predsedniče, molim Vas da budete strpljivi. Vi ćete videti da sam vrlo konkretan.

PRETSEDNIK: Ja sam prilično ...

KOVAČEVIĆ: Član 19. ove Deklaracije, kaže ovako: „Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, a isto tako i traženje, primanje i saopštavanje obaveštenja, ideja, bilo kojim sredstvom i bez obzira na granice“. Bez obzira na to, ima li ovde onoga što optužba stavlja na teret optuženom Đilasu, to jeste, namera da podrije narodnu vlast? Vlast radnog naroda Jugoslavije? O tome ću docnije govoriti, ja ovo, naročito ističem, radi toga, što javna optužba udara naročito tačku na to: na koji je način optuženi Đilas izrazio svoje mišljenje. Sam taj naziv, sam taj način, dakle, je nešto, što je danas u civilizovanom čovečanstvu uobičajeno. Ova prava građanina Jugoslavije garantovana su i osnovnim zakonima i Vi, druže predsedni-

če, dobro upućujete mene na zakone ove zemlje, i to je tačno, i to je baš ona tačka na koju hoću, tačka na koju hoću naročito da udaram, da i naš Ustavni zakon u svome čl. 27 propisuje: „Građanima se zajemčuje sloboda štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija“. Ova prava, dalje, imaju svoju podlogu i u jednoj stvarnoj težnji da se u našoj zemlji zavede zakonitost, kako bi se postigla pravna sigurnost i zavelo puno poštovanje lične slobode i zaštita građana od svega onog što bi mogla da zloupotrebi administracija. Novim zakonom iz oblasti materijalnog i krivičnog procesnog prava, postala su već znatna garantija građaninu, da se ne može njemu desiti ono što se dešavalo, na primer u 1949 godini, po izjavi sa zvaničnog mesta, bilo je 47% neopravdanih hapšenja, ali jedna od najvećih garantija naše slobode leži u nama samima, u građanima ove zemlje koji su sve svesniji svojih prava i vrednosti njih, i koji ta prava na svakom mestu i ističu da budu respektovana. Po onoj, samo onaj zaslužuje slobodu i život koji ih svakodnevno osvojiti mora. To sve, drugovi sudije, ispunjavaju čvrstom verom da će pravda i pored toga, što je ovde prisutna politika ostati u sudnici i da ćemo po izricanju presude iz ove sudnice izaći sa pojačanom verom u naše pravosuđe. Molim vas, ja ću malo jedno udaljenje, a meni je do pravosuđa veoma stalo jer sam, ako hoćete da vam iskreno nešto kažem, sav sagorevam u jednoj želji.

PRETSEDNIK: To je jedno udaljenje.

KOVAČEVIĆ: Da se zaštita u našoj zemlji što više podigne pravosuđe i da stane u red najsavršenijih pravosuđa. Lično za to sam, koliko su me moje skromne sile jednog branioca, zastupnika; koliko su me mogle poslužiti lično, zato sam uvek doprinosa svoj prilog. Kažem, da mi da naše pravosuđe, ima jednu veliku tradiciju. Tom tradicijom mogli bi u svetu da budemo ovako poštovani kao jedan od prvih naroda. Ja ću pomenuti kratke, a u stvari, ja ću pomenuti član 171 Dušanovog zakonika: „Još zapoveda carstvo mi, ako uspiše pismo carstvo mi, ili iz srdžbe, ili iz ljubavi, ili iz milosti za nekoga, a to pismo ruši Zakonik, nije po pravdi i po zakonu, kako zakonik piše, sudije tome pismu da ne veruju, nego da sude i izvršavaju kako je to, kako je po pravdi“. A dalje, u 172-om članu: „Sve sudije da sude po Zakoniku pravo, kako piše u Zakoniku, a da ne sude po strahu od carstva“.

PRETSEDNIK: Evo, ja bih samo u vezi sa tim, Vi ste pročitali jedan propis iz Dušanovog zakonika, a ja ću jedan iz našeg Krivičnog postupka, 322, kaže ovako: „Reč stranaka ne može se ograničiti na određeno vreme, ali predsednik može ograničiti reč stranaka ako se upuštaju u ponavljanja

ili izlaganja koja očito nemaju veze sa predmetom. U Zapisnik o glavnom pretresu mora se uneti: ...“. I ja bih Vas molio da ne primenjujem ovaj propis da se ograničite na ono što je predmet optužnice, družo bratioče, jer mi znamo sve te ...

KOVAČEVIĆ: Družo predsedniče, izvinite ...

PRETSEDNIK: Imajte pretpostavku da je i nama poznato to ...

KOVAČEVIĆ: Družo predsedniče, ...

PRETSEDNIK: Sud će te okolnosti imati u vidu ...

KOVAČEVIĆ: Vi me pozivate da se ...

PRETSEDNIK: Pa da se držimo predmeta, Vi ste već dosada, ja nisam ...

KOVAČEVIĆ: U redu. Ja ću se vratiti ovoga časa, družo predsedniče, na optužnicu ...

PRETSEDNIK: Ali ne možemo, ne možemo da ne idemo daleko ...

KOVAČEVIĆ: Samo dozvolite da je malo teško govoriti i držati brani-
lački govor, vidite ovo je tajni pretres, jeste, tajni je pretres. Ne nalazi se
ovde nikakva publika da bih ja hteo neke efekte znate da ...

PRETSEDNIK: Da poberete.

KOVAČEVIĆ: Da, govorim kroz prozor. Ovde ja govorim za jedan inti-
man krug služitelja i službenika pravde!

PRETSEDNIK: Pa u redu stvar, ali radi se o tome da o stvarima koje zai-
sta nemaju, a Vi ćete priznati ...

KOVAČEVIĆ: E, pa molim, svejedno ja ću skratiti ...

PRETSEDNIK: Vi smatrate da treba taj istoriski osvrt učiniti na Dušanov
zakonik ... pa i na političke procese i na sve ostalo, ostavimo to po strani.
Govorite o ovome, vi imate materijala.

KOVAČEVIĆ: Meni je uvek lično drago ako mogu u prošlosti našega na-
roda da nađem dobre primere i da te primere kažem. Jer, to je onda i naj-
bolja podloga, ako jedna stvar, jedno shvatanje, jedno mišljenje ima tako
svoj dubok koren, kao što su, kao što su ga imali.

PRETSEDNIK: Dobro. Da idemo dalje, jer ova vaša diskusija opet se
odugovlači.

KOVAČEVIĆ: Iz dispozitiva optužnice vidi se da se u iskidanim rečeni-
cama izvađenim iz celine optuženom Đilasu stavlja na teret što je u svojoj
izjavi datoj „Njujork Tajmsu“ rekao četiri stvari. Prvo, da je povodom
njegovog slučaja očekivao da će doći do diskusije i da će ta diskusija biti
demokratska, kao na Zapadu, a da nije očekivao inkviziciju. Drugo, ako
bi smo imali mir tokom deset godina, savremena tehnologija, učiniće ne-
mogućim da ova mala zemlja zadrži totalitarni aparat. Treće, u toku 1950.

i 1951. godine kod nas je počela da se razvija atmosfera slobode. Policija nije stavljala ljude u zatvor, ali je sada jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode, i četvrto, da u našoj zemlji najreakcionarniji elementi još drže vlast u rukama. Navedeno javni tužilac stavlja na teret optuženom Đilasu između ostalog dok ono ostalo ne govori u izreci optužbe ni reči. Sve to što sam naveo, javni tužilac u dispozitivu optužnice još jedanput parafrizira u jednoj rečenici, a naime, da je optuženi Đilas hteo da pretstavi neistinito kako su protiv njega zbog njegovih političkih mišljenja i stavova primenjene mere nasilja i nezakonitih postupaka i da je u našoj zemlji zaveden uopšte totalitaristički sistem, sistem nasilja i nezakonitog hapšenja. Razume se, ovo je jedna slobodna interpretacija i dozvolite, proizvoljna, jer iz teksta se ne mogu ovakvi zaključci da izvedu, a sve je to da je optuženi Đilas učinio u naročito izabranom momentu i u nameri da prouzrokuje opsežnu kampanju izvesnih inostranih krugova, radi narušavanja ugleda naše zemlje, njenih ustavnih institucija i njenih najvećih predstavnika, kao i radi otežavanja njenog međunarodnog položaja, kako bi time izazvao mešanje inostranih krugova u unutrašnje stvari naše zemlje i na taj način dobio inostranu pomoć za ostvarenje svojih ciljeva. Namera optuženog Đilasa bila je dakle upravljena na prouzrokovanje kampanje, a preko ovoga prouzrokovanje podriivanja vlasti radnoga naroda.

Po zakonu, optužnica mora da sadrži opis dela iz koga proizilaze zakonska obeležja krivičnog dela i sve druge okolnosti potrebne da se krivično delo što tačnije odredi. Drugim rečima, delo mora biti konkretizovano u svim njegovim pojedinostima kako bi se njegova obeležja mogla jasno videti. Ja bi molio sud da obrati pažnju na tu optužnicu i da u izreci optužnice potraži obeležja dela iz člana 118 stav 1. Zbog toga je dispozitiv kakav je u optužnici nejasan, neodređen, nepotpun, narativan i daje formulacije, i daje jednu interpretaciju reči optuženog Đilasa na jedan način kako to ne proističe iz teksta izjave koja je predmet optužbe. Dosta toga u izreci stoji u sferi pretpostavki, u sferi nagađanja, u sferi mogućnosti, a nikako u sferi dokaznih činjenica. Optužnica u svome obrazloženju još je otišla dalje, jer je gotovo iz domena jednog sudskog akta koji je čisto formalan, koji mora da bude suhoparan u svojoj jednostavnosti, logičnosti i u onome što izlaže interpretiranju samo suvih činjenica i fakata gotovo otišla u jednu sferu publicistike, tako da se navodi protiv Đilasa i sam Đilas u onome što je on nekad pisao. Ja sam ovo napomenuo samo u odnosu na formu tog obrazloženja, dok ću se njegovom sadržinom i njegovom

suštinom morati posebno pozabaviti. Dalji nedostatak optužbe i najglavniji jeste to što ona ne navodi dokaze za svoje tvrdnje. I što optuženom Đilasu stavlja na teret ne što je on učinio, nego ono što su drugi učinili. Međutim, ni to što su drugi učinili, to jest pisanje inostrane štampe, javna optužba sudu nije pružila u vernim prevodima na onaj način kako je to uobičajeno, tako da mi u sudskim spisima ništa od toga nemamo.

PRETSEDNIK: Odbrani i optuženima je pružila, a sudu fakat nije potreban.

DEDIJER: Ako treba ono što se ...

PRETSEDNIK: Samo je to poznato, to piše štampa. Zato što ...

KOVAČEVIĆ: Ja mislim da to nije dovoljno.

PRETSEDNIK: Sad u redu. To je, izlažite Vi samo ...

KOVAČEVIĆ: Još je optužba manje sretne ruke kada izjavu optuženog Đilasa datu Njujork Tajmsu podvodi pod član 118 stav 1 KZ. Odmah da napomenem kada je reč o ovom zakonskom propisu, to je jedan strog propis, ali dura lex sed lex – zakon je zato da se vrši i građani moraju da slušaju zakon. Međutim, iako je on strog, ova izjava se pod taj zakonski propis ne može podesiti.

Dva su obeležja iz krivičnog dela 118 stav 1 KZ. Prvo, da postoji jedna od namera navedenih u zakonu i drugo, da je propaganda uperena protiv jednog od napadnih objekata navedenih u zakonu. U pogledu prvog obeležja optužnica stavlja na teret optuženome nameru podriivanja vlasti radnog naroda u FNRJ. Ako pažljivo izjavu pročitamo, ovo terećenje ne stoji, jer je optuženi Đilas u inkriminisanoj izjavi izrično izjavio, prvo, da je ostao pobornik socijalizma, drugo, što je protiv vaspostavljanja buržoaskih stranaka, treće, da nova stranka ima biti socijalistička. Prema tome, očevidno je, da je namera optuženog bila, bez obzira da li je njegovo zaključivanje pravilno i da li bi sredstva koja predlaže odvela cilju, da vlast radnog naroda Jugoslavije, stvaranje pored komunističke i jedne socijalističke stranke postavi na jednu širu demokratsku osnovu. To je ono što je njegova namera, kako se iz teksta vidi, a mi moramo da se držimo tog teksta. U pogledu drugog obeležja krivičnog dela iz člana 118 stav 1. optužnica ne stavlja na teret optuženome vršenje propagande ni protiv državnog i društvenog uređenja u FNRJ, ni protiv političkih, privrednih, ili vojnih ili drugih važnih mera Vlade FNRJ. Sve što bi se iz dispozitiva optužnice moglo odnositi na obeležja postojanja propagande uperene protiv jednog od napadnih objekata navedenih u zakonu to je terećenje optuženog da je prouzrokovao, prouzrokovao, a to sam pažljivo

slušao, to je i u reči javni tužilac ponovio, prouzrokovao opsežnu kampanju izvesnih inostranih krugova radi narušavanja ustavnih institucija FNRJ. Dakle, njenog državnog i društvenog uređenja. Ali, da ostavimo ovo pitanje. Optužba nije na uobičajen način dokazala tu kampanju i postojanje te kampanje, a ja ću da dodam, ja sam pregledao jedan veliki broj onoga što su Bilteni, što opet kažem nije jedan verodostojan izvor, nije na onaj način, kako je to uobičajeno u sudskom postupku bilo predmet razmatranja suda i sadržaja sudskih spisa nego je to informisanje van suda i van sudskih spisa, ali slika onoga što je pisalo, nije data, ili upravo, možemo da kažemo da javni tužilac jednostrano prikazuje i interpretira tu stvar. Ali, ostavimo to na stranu. Važno je ovo, da zakon ne kaže ko prouzrokuje vršenje propagande, protiv već kaže već kaže ko vrši propagandu protiv /.../ Prema izloženome, a u smislu člana 320 5 ZKP mogli bi ovim završiti raspravljanje po pitanju obeležja da je propaganda uperena protiv jednog od napadnih objekata navedenih u zakonu bez koga obeležja nema krivičnog dela iz člana 118 KZ. Ali, bez obzira što optužnica ne stavlja optuženima na teret obeležje postojanja propagande uperene protiv jednog od napadnih objekata navedenih u zakonu, da vidimo posle ono o radnji optuženog. Vršenje propagande protiv političkih, privrednih, vojnih i drugih važnih mera Vlade i narodne vlasti u FRNJ, prema sadržini same optužnice ne dolazi u obzir. To se i ne stavlja na teret. Što se tiče državnog i društvenog uređenja FNRJ ono je zasnovano na njenom Ustavu i zakonima.

Optuženi u inkriminisanoj izjavi ne napada ni jednom rečju Ustav ili zakone FNRJ, niti traži ma kakvu njihovu izmenu. Jedina novina koju optuženi traži u inkriminisanoj izjavi, to je: dvopartiski sistem, stranački sistem koji ustavni zakoni ne zabranjuju. No, optuženi u inkriminisanoj izjavi napada i to vrlo oštro, ali ne državno i društveno uređenje FNRJ, nego pretstavnike najviših organa vlasti FNRJ i rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije. Prve napada zato, što po njegovom mišljenju, protivno ustavu i zakonima održavaju totalitarni režim u državi, a druge zato što po njegovom mišljenju protivno odlukama VI kongresa u Zagrebu održavaju staljinistički sistem u stranci. Međutim, član 118 stav 1, ne ugrožava kaznom vršenje propagande protiv najviših pretstavnika vlasti FNRJ za razliku od čl. 184 koji ugrožava kaznom izlaganja poruzi pretstavnika najviših organa vlasti u FNRJ. Rukovodstvo Saveza komunista Jugoslavije za razliku od pretstavnika najviših organa vlasti, nije zaštiteno nikakvim posebnim zakonskim propisom, već opštim kao i svi drugi

građani. S obzirom na čl. 325 stav II zakona o krivičnom postupku, vidimo da li je u radnji optuženoga koja se sastoji u napadu na pretstavnika najviših organa vlasti u FNRJ, stoji iz delo iz člana 174 KZ ili koje drugo krivično delo. Za postojanje dela iz člana 174 potrebno je da povreda ugleda bude izvršena izlaganjem poruzi. Nema, međutim, izlaganja poruzi bez nipodaštavanja, ismevanja ili vređanja ma kog vida iz člana 170 KZ. Tvrdjenje optuženoga u inkriminisanoj izjavi o pretstavnicima najviših organa vlasti u FNRJ mogu biti neistinita i predstavljati povredu njihovog ugleda. Ali, u inkriminisanoj izjavi optuženoga nema ni nipodaštavanja ni ismevanja, ni vređanja ma kojeg vida iz člana 170 KZ pretstavnika najviših organa vlasti u FNRJ. Prema tome, u radnji optuženog – napadu na pretstavnike najviših organa vlasti moglo bi stajati samo delo iz čl. 169 stav II KZ. Ali se zato delo optuženome ne može suditi s obzirom na član 328 tačka 4, ZKP, i član 177 KZ.

S obzirom na član 325 stav II Zakona o krivičnom postupku, da vidimo da li u radnji optuženoga napadu na rukovodstvo SKJ stoji koje drugo krivično delo. Ono što je izloženo u pogledu pretstavnika državnih vlasti najviših organa državne vlasti, vredi i za rukovodstvo SKJ, te bi prema tome u radnji optuženog napadu na rukovodstvo SKJ moglo stajati samo delo iz člana 169 stav II KZ. Ali za to delo optuženome se ne može suditi s obzirom na napred navedeni član 328 tačka 4 zakona o krivičnom postupku i s obzirom na član 177 Krivičnog zakonika. Da rezimiram: Prvo, nema dela iz člana 118 stav prvi KZ, jer ne stoji nijedno od obeležja krivičnog dela neprijateljske propagande. Obeležja ovoga dela da je propaganda uperena protiv jednog od napadnih objekata navedenih u zakonu, optužnica optuženome ne stavlja na teret. Po čl. 118 stav I KZ nije inkriminisano prouzrokovanje vršenje propagande protiv napadnih objekata navedenih u zakonu, od strane trećih lica, već je inkriminisano samo vršenje propagande, to jest učinilac propagande je lice koje vrši propagandu, a ne prouzrokuje njeno vršenje od strane trećih lica. Radnja izvršenja je vršenje propagande, a ne prouzrokovanje vršenja propagande. Član 118 stav I KZ u ovom pogledu je vrlo precizan. Dalje, objekat napada optuženog nisu napadni objekti iz čl. 118 stav I KZ već pretstavnici najviših organa vlasti FNRJ i pretstavnici rukovodstva SKJ. Ovi objekti, međutim, nisu zaštićeni članom 118 stav I KZ. Drugo, nema ni dela iz člana 174 KZ jer se iz inkriminisane izjave jasno vidi da optuženi, iako napada pretstavnike najviših organa vlasti u FNRJ i rukovodstvo SKJ ne izlaže ih poruzi. I, treće, moglo bi stajati u radnji optuženoga krivično delo klevete iz

člana 169 stav II KZ ali nedostaje zahtev ovlaštenog tužioca pa mu se ne može ni suditi. Drugovi sudije, ako se budete striktno držali slova zakona, a ja sam u to uveren, vi ćete optuženog Milovana Đilasa osloboditi od optužbe. Videli smo da inkriminisana izjava koja je sadržina nesporna, ne sadrži elemente dela koje optužnica stavlja na teret optuženome i da njen dispozitiv i ne stavlja optuženome na teret jedno od dva bitna elementa bez kojih nema krivičnoga dela neprijateljske propagande.

Ono što optužnica izvesno stavlja optuženome Đilasu na teret, to je namera podrivanja vlasti radnog naroda FNRJ. Ovu nameru kao unutrašnju, subjektivni elemenat treba dokazati. Optužnica postojanje ove pokušava da dokaže prvo, sadržinom izjave; drugo, samim načinom davanja izjave, i treće, momentom u kome je izjava data. Pošto sada hoću da pređem na ličnost optuženog Đilasa, ja ću se detaljnije baviti pitanjem njegovih namera i analizom činjenica i argumenata optužbe. Prvo, sadržina izjave. Držeći se teksta inkriminisane izjave kao celine ja sam već opovrgao postojanje takve namere kod optuženog Đilasa. Optužnica se ne drži teksta kao celine. Optužnica upravo vrši interpretaciju, jednu slobodnu interpretaciju teksta, dispozitiv sadrži samo pojedine rečenice i izraze istrgnute iz celine teksta, tako da se iz njih ne vidi sadržina ni pravi smisao izjave. Ja potpuno shvatam zašto je to javni tužilac učinio. On je to učinio zato što se citiranjem celog teksta izjave, bar onoga što je u članku Džeka Rejmonda pod navodnicima i što se jedino bez ikakve sumnje bez ikakve sumnje pripisati optuženome Đilasu koji je pregledao tekst, a koji je u pogledu ostalog postavio primedbe, ali je Rejmond istakao da je to njegovo pravo da interpretira i da daje svoj komentar tome pa je zbog takvog njegovog prava kao novinara on pristao da sa tim komentarom njegovim to ide. Kažem, da se iz celine teksta ne može nikako zaključiti niti da je postojala namera kako optuženome javna optužba pripisuje. Ja sam već istakao da je optuženi Đilas oštro kritikovao državne funkcionere kao i rukovodioce SKJ. Ali da ničim nije dodirnuo državno i društveno uređenje niti bilo koje mere narodne vlasti. Stoga je pogrešno iskrivljeno tumačenje misli optuženog Đilasa u vezi sa izrazom „inkvizicija“ i „najreakcionarniji elementi“. Oba ova izraza odnose se na rukovodstvo Partijo i imao drugi smisao nego što im optužba pripisuje. Da vidimo prvo, ono što bi se moglo reći u vezi sa izrazom inkvizicija. Optuženi je izjavio da je očekivao da će doći do diskusije i da će ta diskusija biti demokratska kao na Zapadu, a da nije očekivao inkviziciju.

Optužba stavlja optuženome Đilasu na teret da je baš ovom reči hteo da kaže da su protiv njega primenjene mere nasilja i fizičkog mučenja te da je time hteo da prikaže inostranoj javnosti kako se u našoj zemlji ljudi stavljaju na fizičke muke. Ako ne izričito, ali da je iz takvoga, iz takve njegove izjave moglo u inostranoj javnosti moglo da se tako zaključiti. Optuženi je još u istrazi izjavio da je pod tim pojmom mislio na duhovnu inkviziciju a ne na istoriski pojam ove reči. Danas na glavnom pretresu on je na jedan izrazit, uverljiv način to sudu objasnio. Međutim, niko u inostranstvu, u inostranoj javnosti stvar nije mogao shvatiti ovako kako javna optužba pripisuje optuženome. Postoje dva sigurna dokaza za to. Što se iz samog teksta vidi da je reč o duhovnom pritisku a ne o fizičkom i duhovnom mučenju, jer je optuženi očekivao da će biti demokratska diskusija, a nije očekivao inkviziciju. On je tačno ovu reč inkvizicija vezao za jednu demokratsku diskusiju, znači za jednu diskusiju koja je bila koja po njegovom mišljenju nije bila demokratska. Zatim u samoj izjavi piše, a u samoj toj izjavi piše, da je posle Plenuma mirno živeo. Pojam mirnoga života i neke ...

ĐILAS: U malom stanu, u gradu, to znači na slobodi.

KOVAČEVIĆ: Neke torture, ta dva pojma ne idu skupa. Pa i u Dedijerovoj izjavi se govori takođe u „Tajmsu“ da je mirno živeo. Znači, otpada sumnja da reč inkvizicija mogla da stvori u inostranom javnom mnjenju do koga je javnom tužiocu toliko stalo i osjetljiv je na njega, a ja verujem da događaji građani ove zemlje nisu baš tako osjetljivi na to inostrano javno mnjenje. Građani su osjetljivi na probleme svog dnevnog života i na ono što se u njima svakodnevno odigrava a ne ono što je, ja imam u svojoj kući radio, u 6 meseci ja ne okrenem da čujem tu emisiju London ili neku inostranu stanicu. To govorim iskreno, jer je faktički to mnogo depasirana, ta obsesija od tog javnog mnjenja u inostranstvu. Nije to takva stvar koja može da utiče i na naše građane, koja može pogotovo da utiče na Vladu ove zemlje. Drugo, što sama ta reč na engleskom jeziku onako kako je otštampana u članku Džeka Rejmonda u „Njujork Tajmsu“ ne znači to što joj optužba pripisuje. Reč „inkvizicija“ malim slovom znači akt ili slučaj ispitivanja, ispitivanja. Drugo, sudsko ili zvanično ispitivanje pred porotom, takođe i nalaz porote. Reč inkvizicija velikim slovom I, prvo znači, sistematsko gonjenje, jeres, kažnjavanje jeretika, i drugo, sud ustanovljen u tome cilju. To je Webster, strana 439 izdanje iz 1951. godine. Sad pređimo na izraz „najreakcionarniji elementi“.

Optuženi Đilas je ovaj izraz upotrebio o stanju u Partiji u kojoj, po njegovom mišljenju, nedemokratske snage imaju kontrolu. Očigledno je da ovaj izraz treba shvatiti ne kao reakcionarnost u smislu građanske desnice, već u smislu komunističke ortodoksije, dogmatske i netolerantne prema drugim mišljenjima, koja stoga prema mišljenju optuženoga predstavlja nešto što je reakcionarno, u odnosu prema demokratskim shvatanjima kakve on sebi pripisuje. No, hvatajući se za izraze optužba pripisuje optuženome Đilasu i u greh čak i ono što je izrekao povoljno po režim. Tako je na primer iskrivljen smisao reči koje se odnose na stavljanje ljudi u zatvor i ovde je danas na glavnom pretresu prilično bilo reči oko toga. U tom delu svoje izjave optuženi Đilas podvlači: „Od 1950–1951. godine počela je da se stvara atmosfera slobode. Policija nije više stavljala ljude u zatvor, ali je sada jasno da smo mi postigli samo izvesne slobode, na primer u umetnosti i književnosti koje se mogu razlikovati od glupog sovjetskog realizma, ali ne po osnovnim ideološkim i političkim pitanjima“. Optuženi Đilas napominje da je od 1951. i 1952. godine počela da se stvara atmosfera slobode – policija ne stavlja ljude u zatvor, a videli smo kakva je situacija bila u jednoj godini koja je prethodila tim godinama u 1949. godini. O ovom mišljenju nigde ne kaže, ali da je prestalo pa da se, prestala ta tendencija pa da se sada ljudi stavlja u zatvor, nego kaže, mi smo sada postigli relativne slobode, jer po osnovnim političkim i ideološkim pitanjima nema slobode. A ne demantuje da nema evolucije u ovom pravcu, u pravcu sigurnosti građana, kao što mu to javna optužba jednim iskrivljenim, jednom iskrivljenom interpretacijom teksta stavlja na teret. Očigledno da je on hteo da podvuče da se od 1950–1951. godine prekinulo sa praksom bezrazložnih hapšenja – i ništa više. I da on nije hteo da kaže da su se ta bezrazložna hapšenja ponovno javila. Eto, nema nigde u njegovoj izjavi.

Za opovrgavanje namere koju optužba stavlja optuženome Đilasu na teret, najbolje je držati se teksta same inkriminisane izjave: „Ja sam osećao da bi kod nas jedino rešenje mogla da bude demokratija, a ne Đilasov program ili grupa protiv Tita. Ova je zemlja imala dosta revolucija, ja nisam protiv ilegalnog rada iz straha, ali ona nema cilja, ja sam smatrao da komunistička partija mora da dozvoli slobodu diskusije. Pošto je uvideo da komunistička partija neće dozvoliti tu slobodu, optuženi smatra da bi bilo potrebno stvoriti novu političku formaciju, ona bi jedina mogla biti demokratska i socijalistička, a nikako vraćanje starih diskreditovanih građanskih stranaka“. Ali hteo to režim ili ne hteo, optuženi Đilas smatra:

„Kroz 10 godina možda razviće se mogućnost za političku demokratiju, a možda i ranije. Situacija je za ovo zrela, ali režim to sprečava. Međutim, on će neizbežno morati da ublaži svoj stav“. Otpada, drugovi sudije, dakle, da se iz sadržine izjave optuženog Đilasa dokazuje namera i njegovog podrivanja vlasti radnog naroda. Tekst to ne sadrži. Kad sadržina inkriminisane izjave ne pokazuje takvu nameru, vidimo da li se to može otkriti iz načina davanja izjave.

DEDIJER: Ja bi molio, druže predsedniče, malo vazduha, da se otvori jedan prozor koji je najbliži. Da li mogu otvoriti ovaj?

PRETSEDNIK: Možete taj iza Vas otvoriti.

KOVAČEVIĆ: Prvo, izjava je data preko najuglednijeg američkog lista dopisnika lista „Njujork Tajmsa“. Notorno je međutim, da jedna izjava takve sadržine, opoziciona ustvari, nije mogla dobiti publicitet preko domaće štampe. Optuženi Đilas se nije obratio i da se obratio ne bi mu bila štampana ta izjava. On uostalom i kaže to u svojoj izjavi da je velika šteta što iste ove stvari ne mogu da kažem u domaćoj štampi. Međutim, stavljajući optuženom Đilasu posebno na teret način davanja izjave, optužba je protivna zakonima naše zemlje koji ne zabranjuju davanje izjave stranim novinarima, a protivna je i napred citiranoj opštoj deklaraciji o čovekovim pravima i drugim međunarodnim obavezama naše zemlje. Tako je protivna i rezolucijama u čijem smo učestvovanju i mi učestvovali, donošenju, koje su donete u vremenu od 23. marta do 21. aprila 1948. godine u Ženevi, na konferenciji Ujedinjenih nacija po pitanju slobode informacija. Ta konferencija je donela nekoliko nacrtu konvencija. U rezoluciji br. 1. kaže se: „Imajući u vidu da sloboda informacija predstavlja jednu od osnovnih prava naroda i da se prema tome pravu cene sve slobode, čije su se zaštite prihvatile Ujedinjene nacije, i bez kojih se ne može održati mir u svetu, konferencija Ujedinjenih nacija o slobodi informacija odlučuje; da sloboda misli i izražavanja predstavlja opšte dobro, ta sloboda znači pravo svakoga da izražava mišljenje ne strahujući od gonjenja i pravo da se traže, prikupljaju i prenose informacije i ideje svim sredstvima i bez obzira na granice“.

U rezoluciji br. 8 kaže se: „Konferencija odlučuje da vlade treba da dopuste i olakšaju najširi mogući pristup zvaničnim i nezvaničnim izvorima informacija svim inostranim novinarima pod istim uslovima kao i domaćim“. I u rezoluciji broj 27 kaže se: „Konferencija preporučuje da se vlade obavežu da ne ometaju želje lica ili grupa koje žele da izraze svoje mišljenje putem velikih organa informacija i da, koliko je god moguće,

obezbede da pri upotrebi sredstava informacija niko ne bude podvrgnut merama diskriminacije. Iz razloga političkih i ličnih, ili zbog rase, pola, jezika ili vere“. Ja sam optuženome Đilasu namerno postavio jedno pitanje, uostalom okolnosti koje je Džek Rejmond, kakav je list „Njujork Tajms“, i kakav on položaj i ugled uživa ne samo u SAD nego u celom svetu, ja sam optuženome u pogledu tih okolnosti, to je jasno i nesporno. Postavio sam mu pitanje da li je mogao po načinu na koji je on dao tu informaciju da oseti da tu ima nečega sumnjivog, nečega što bi bilo nezgodno i što bi rušilo i njegov ugled, kao jednog istaknutog političkog čoveka. Jer, ja mislim, da optuženi Đilas do tog svog političkog ugleda veoma mnogo drži, i s razlogom drži. I optuženi Đilas je kazao ni po čemu nije mogao sumnjati da bi moglo iza toga neka zadnja namera da bude. On je u tome gledao, on je u tome novinaru gledao jednog informatora, odnosno lice koje po svim tim našim obavezama, koje imamo i po celom našem položaju u svetu u kome se nalazimo, ima pravo, on je akreditovan tu, ima pravo da skuplja informacije.

Prema tome, način sam, na koji je ta informacija data, ništa ne kazuje u pravcu onih tendencija koje optužnica stavlja na teret optuženom Đilasu. U reči javnog tužioca mnogo je bilo apostrofiranja stranaca iako ne otvorenog izražavanja, a ono se tako dalo razumeti, da je sam taj akt korištenja toga sredstva, jednog inostranog lista već znak nečega što bi opravdalo ono što optužba pripisuje optuženome Đilasu – nameru da ruši postojeći društveni poredak i vlast radnog naroda u našoj zemlji. Međutim, mi moramo da se oslobodimo, i to je jedna od cesija, znate, da se oslobodimo tih shvatanja koja su prilično stara, i to stara, ne u smislu, da smo se davno odvojili od tog vremena, nego su stara i u pogledu, nama strana i trebaju da budu nama strana i u pogledu mesta na kome se mi u svetu nalazimo. To su starokineska shvatanja, ta scenofobija i to sumnja na svakog domaćeg čoveka čim je došao u kontakt i u dodir sa strancem, to mora da taj plete neku izdaju. Nije to. To je normalna stvar, a naročito mora biti normalna za jedan Beograd, koji je danas, a i već po svom geografskom položaju ne od danas, poodavno u sklopu svetskog bivanja i velikoga prometa stranoga sveta. Mi treba da shvatimo da i ta štampa i taj radio i ti načini informacije i sve, da ne udaljuju narod, nego da ih približuju i ne trebamo u tome da vidimo nešto samo po sebi da je to odiozno. I samo po sebi da to znači nešto što bi bilo atak na zemlju i njene institucije.

Dakle, ni sadržina inkriminisanе izjave ni način na koji je data ne daju osnova za optužbu, vidimo da li vreme davanja izjave otkriva name-re, kakve optužbe pripisuje optuženome. Prema optužbi inkriminisanе izjave, optuženi su pokušali da se umanje uspesi politike koju na međunarodnom polju sprovodi predsednik Tito svojim putem u Indiju i Burmu. Valja primetiti, a to je na današnjem pretresu optuženi Dedijer i optuženi Đilas, to su obojica istakli, da su baš dvojica optuženih koji su pred sudom pripremali taj put, stvorili onu potrebnu atmosferu, duhovnu, bez koje nije moglo doći do jednog takvog puta, i da kao zreli politički ljudi ne bi, već zbog svog ugleda, ako oni računaju, na nešto da oni u politici nešto predstavljaju i da mogu da predstavljaju, ne bi rušili ono što su oni zidali. Nije to u tom pravcu upravljeno, da se smanji značaj toga. Optuženi Đilas izričito izjavljuje da odobrava i podupire takvu spoljnu politiku. Uostalom, naš spoljni položaj na koji takođe javni tužilac udara, kao da bi on bio unekoliko u jednom nepovoljnijem stanju nego što je bio, nije tako, kako se to prikazuje. Ja smatram, da nikad, ja mislim, da nikad u posleratnih 10 godina spoljno-politički položaj naše zemlje nije bio povoljniji. Mi imamo uređene odnose sa svim zemljama. Čak, evo tu, završila se i ta teška raspra, i teško je bilo zemlji, to je sasvim razumljivo, i može biti da bi se s pravom optuženom Đilasom moglo prebaciti da je on ovu izjavu, jednu izjavu ovake sadržine dao u jednom momentu s pogledom na spoljnu politiku, dao u jednom momentu kada smo mi pod jednim pritiskom kakav je bio od 1948. godine pa u sledećim godinama, može biti da bi mu se moglo zameriti, ali danas smo mi u takvoj situaciji da ništa od toga nema ni iz bliza. Imamo uređene odnose čak i sa zemljama s kojima je zaista teško i urediti odnose. Javni tužilac kao da nagoveštava da je takva izjava mogla, a tu je dosta i otvoreno, mogla da pokvari naše odnose sa Zapadom. On je uostalom dao nešto što su informacije, nešto što bi trebalo da stvori jednu atmosferu, kao da se radi o nekim ozbiljnim pritiscima, jer faktički ono što je rečeno u optužbi, inostrani krugovi, ostalo je to tako kao nešto što je maglovito, nešto što se ne može uopšte definisati. Javni tužilac kaže kako je ova izjava mogla da pokvari, pobrka naše inače dobre odnose sa Zapadom, posebno sa Amerikom. Međutim, ni to ne stoji.

Sa gledišta tih zemalja, baš mogućnost davanja izjave od strane jednog opozicionog političara mogla se oceniti kao jedna pozitivna stvar za našu zemlju. A pravilno je optuženi Dedijer istakao da slučajno njihovoj izjavi nije sledila jedna oštra reakcija od strane izvesnih pretstavnika,

najviših u našoj zemlji a naročito naše štampe, može biti da bi se preko, da ne bi došlo ni do kakve kampanje a da bi se, a da bi izjava optuženih mogla povoljno da deluje na javnost u tim zemljama, do čijeg nam je mišljenja sigurno stalo. Jer, sa gledišta njihovog to bi se ocenilo vrlo pozitivno, za političke prilike u našoj zemlji. Dakle, drugovi sudije, inkriminisanu nameru, nije moguće dokazati, ni sadržinom izjave ni načinom davanja izjave, a ni vremenom davanja izjave. Kada budem govorio o karakteru ličnosti optuženog Đilasa, vратиću se opet na pitanje inkriminisanе namere da li je ta namera mogla da se pretpostavi s obzirom na ličnost optuženog Đilasa.

PRETSEDNIK: Samo da se ne ponavljamo, molim Vas.

KOVAČEVIĆ: Ja mislim, da ni u jednoj se rečenici ja nisam ponavljao, sem što sam možda rezimirao izvesne svoje stavove. Sada ću samo da se obazrem na onu smelu tvrdnju iz javne optužbe da je izjava optuženog dovela do pokušaja mešanja inostranstva u naše unutrašnje stvari. Ova tvrdnja optužbe ostala je potpuno nedokazana. Nikome nije poznato da je došlo do neke note ili sličnog koraka, neke inostrane sile u tom cilju, a zašto bi i došlo? Što se to koga tiče? S kojim razlogom bi se i osnovom neka inostrana sila, držeći se međunarodnih običaja mogla da umeša i da kaže: dopustite Đilasu da kaže što hoće, ili dopustite ovakvu ili onakvu akciju. Ako tužba prosuđuje po štampi, a time se jako mnogo bavi, onda se može primetiti da slično mešanje u stvari drugih zemalja i naša štampa vrši svakodnevno. Dajući ocenu sa svoga zemljišta, prilika u drugim zemljama, bilo u pozitivnom, bilo u negativnom pravcu. Na jednom u našoj štampi je izašao intervju sa nekim vodećim političarem neke zemlje, opozicionim političarem, na primer, sa vođom socijal-demokrata u Nemačkoj, sa izvesnim socijalističkim političarima u Italiji. Čak i stvari u SAD samo više puta mogli da čitamo u našoj štampi da se oštro tretiraju. Nije reč samo o Makartiju i makartizmu, kao jednoj pojavi krajnje negativnoj, protiv čega razume se, celo čovečanstvo treba da bude mobilisano, nego i kad je reč o odnosima demokrata i republikanaca i tako o nečemu. Da li smo se mi time mešali u stvari tih država? Nikome nije ni na um palo da uloži neki protest, niti je, mislim, u tim državama bilo išta promenjeno zbog takvog pisanja naše štampe.

Drugovi sudije, došli smo baš na to pitanje koje sam malo pre napomenuo, da li ličnost optuženog Đilasa daje osnovu za sumnju da je inkriminisanom izjavom imao nameru da podrije vlast radnog naroda FNRJ? Ja znam, da je optužbi teško bilo da govori o ličnosti optuženog Đilasa. Ali je odbrani zato lako. Kod prosuđivanja da li se kod jedne ličnosti mogu pretpostaviti ta-

kve namere, za nas mora biti kriterij da se mi vratimo u prošlost te ličnosti, da ispitamo prošlost te ličnosti, da bismo zaključili da li je ta ličnost podobna za takve namere, a naime, da li je ličnost Đilasa ta koja je sama po sebi podozriva da je htela da ruši vlast radnog naroda u FNRJ. Odbrana nije želela u tome pravcu da dokazuje notorne stvari, mi nismo predlagali nikakve dokaze u tom pravcu, jer ovo što ću reći, to su stvari koje su sudu poznate, ali smatram da je potrebno da ih istaknem. Te stvari su notorne jer se radi o jednoj istoriskoj ličnosti, jer se radi o jednoj ličnosti čiji je život utkan u poslednjih 15 godina naše istorije na jedan izvanredno živ i pun način. Optuženi Đilas, druže predsedniče, je zaista jedna izuzetna ličnost u našem savremenom životu. Ako uzmemo samo revoluciju ...

PRETSEDNIK: Pa mi poznajemo Đilasa. Ne treba se suviše rastezati. U jednoj rečenici ...

KOVAČEVIĆ: Ja naročito hoću da istaknem, druže predsedniče, da se mora ta namera kao subjektivni elemenat ispitivati, a za ispitivanje je neophodno da ličnost samu ovaku osvetlimo što je moguće bolje. Može biti da je Đilasu ovaj deo moje odbrane najmanje prijatan. Može biti da on lično ne želi da se o tome govori. Ali ja po dužnosti branioca, moram da upozorim sud da naročito, i to naročito ističem, da ta ličnost takva kakva je po svojim delima, po svojoj aktivnosti, po jednom sagorevanju za opšte stvari i naročito za stvar uspostavljanja vlasti radnog naroda u ovoj zemlji da je ta ličnost izuzetna među nekoliko prvih ličnosti u našoj zemlji, jer ako je neosporno ko je glava revolucije u našoj zemlji, ja mislim da je neosporno i ko je njeno srce. Ko je ona dinamička snaga koja je umela da da jedan izvanredan zamah, jednu duhovnu moć toj revoluciji i kao glavni teoretičar, i kao glavni propagator, i kao jedan čovek koji je jednom jednim možda ličnim, da ne kažem takvu reč banalnu – šarmom – delovao neodoljivo na ljude. On je jedna u odnosu sa, ovako, i neposrednom kontaktu jedna izvanredno topla i pristrčna ličnost, koja je magnetski delovala na ljude, dakle, ta ličnost sve te svoje mnogobrojne darove, ona je baš uložila na taj jedan jedini cilj. To je darovit čovek koji je na raznim aktivnostima mogao da se izrazi, izvanredno, ali je u njemu jedan temperamenat koji je nesumnjivo ono što se zove revolucionarni elemenat. Možda od hiljada i hiljada oni koji su krenuli 1941. godine u NOB nije bilo jednog sličnog i u potpunosti takvog kakav je u svojoj oblasti, i baš takav kakav je, on je i zbog toga i zauzeo tako jedno vidno i izvanredno mesto, ja neću da spominjem ordenje, neću da spominjem položaje, neću da spominjem činove ...

PRETSEDNIK: Pa da ne idemo, mi imamo podatke ...

KOVAČEVIĆ: To su tako notorne i uostalom, to je i navedeno. Hoću da kažem da takva ličnost nije mogla da dezavuiše sebe, da celokupno svoje životno delo u kome je on do samosagorevanja sebe uložio, da to svoje delo na taj način jednim mahom poruši i da da jednu izjavu s namerom da ruši vlast radnog naroda u FNRJ. A to je ono što mu, kao obeležje krivičnog dela 118 stav I stavlja na teret optužba. Sama ta ličnost nema ni jedne tamne tačke u svom životu. Dozvolite, družo predsedniče, ja sam se sa drugom Đilasom upoznao na Univerzitetu. Pa on je bio zastava na Univerzitetu. To je bio najmarkantniji omladinac do odlaska na robiju. Kad je otišao na robiju, on ulazi u KP, u njene forume, i deluje bilo ilegalno bilo legalno, deluje na raznim stranama ...

PRETSEDNIK: Samo, družo, da se ne rasplinjavamo, ipak ...

KOVAČEVIĆ: Ne rasplinjavamo se, jer govorim o jednoj veoma važnoj stvari procenjujemo onaj subjektivni elemenat, jer on je ovde najvažniji, ima li ga ili nema toga, te namere da se ugrozi vlast radnog naroda u Jugoslaviji. Ja neću da sporim, optužba bi možda bila 100% osnovana da je jedan stari političar, građanski političar iz predratne Jugoslavije dao ovakvu izjavu Njujork Tajmsu, da bi to faktički bilo ono, sa onim namerama kakve pripisuje javna optužba Đilasu. Ali, sa moralne tačke gledišta je i neprirodno da se kvalitet jednoga čoveka na takav način menja. To je nemoguće. Ovaj čovek je iz jednog komada, njemu ništa, ni do čega nije stalo, nego do jednoga moralnoga stava. Ja znam šta je njega, intimno mogu da osetim šta je njega moglo da rukovodi da kaže to. A šta? On je na III plenumu dao jednu izjavu kojom je delimično dezavuisao sebe, delimično porekao opravdanost i tačnost svojih članaka. I u njemu je to godinu dana gorelo jer je on razmišljanjem došao ponovno na pozicije onih članaka i možda, i možda još i dalje od onih članaka i gorelo je u njemu on je hteo da kaže svome narodu, svojoj javnosti, ja Milovan Đilas mislim to i to. To je ono, što je. Ja hoću da proniknem u dušu tog čoveka, da je definišem, jer mi moramo, mi smo pravnici koji dadu svoj sudski posao naročito, naročito mi, mi smo u izvesnom, u izvesnom smislu moramo da dešifriramo stvari, motive i pobude zbog kojih dolazi do nečega. Ja kad ovu stvar govorim o toj ličnosti, ja sam stalno razmišljao, šta je to kod ovog čoveka. Vlastoljublje? Ne. On je bio na vlasti i sa vlasti je pisao, i to ga je pisanje dovelo u sukob. Znači, nije vlastoljublje. Da je njemu samo do vlasti, on bi jednostavno ćutao, i, verovatno, i danas bi bio potpredsednik. Nije mu do toga stalo. Znači, stalo mu je do nekih načela, do nekih ideja. Pa kad je ta načela, ideje iskazao, on je došao u sukob. Kad se je našao na vlasti, on je imao ...

PRETSEDNIK: Dobro, družo bratioče, ali ipak, mi znamo sve, sav taj razvoj i da ne idemo daleko, kažite ga sa dve, tri rečenice i gotovo.

KOVAČEVIĆ: Hoću da kažem da je neodrživo s moralne tačke gledišta da se optuženom stavlja na teret takva namera. Ovo mesto, ali i ono tamo i uopšte sud to je mesto gde mora da se govori istina, i da se stvarno iznalazi što može da bude rešenje slučaja, koji se postavi, koji je predmet spora. I samo u tom cilju ja pokušavam da razjasnim slučaj taj, da su izvesne unutarnje, moralne pobude ili moralni nagoni ovu ličnost terali da se izrazi da na izvestan način iz onog ćutanja na koje je bio osuđen, iz tog ćutanja izađe i da kaže: Ja stojim na pozicijama demokratskog socijalizma i to je moje uverenje. Ja mislim da ovoj zemlji treba slobodno izražavanje mišljenja.

PRETSEDNIK: Znamo.

KOVAČEVIĆ: To je zato što je njega /.../ A nikako pobuda da on sad bude oruđe inostrano i da tom inostranstvu posluži za jednu kampanju protiv naše zemlje. Družo predsedniče, pri kraju sam.

PRETSEDNIK: Ajde da jednom završimo.

KOVAČEVIĆ: Družo predsedniče, ja sam ovih desetak dana zaista razmišljao o optuženom Đilasu i po jednoj navici da gledam u prošlost i da tražim koren nečega, ja sam baš u užoj domovini, kod zemljaka optuženog Đilasa, našao nešto što me je moglo da uputim i da nađem takve moralne uzore koji su mogli njemu da posluže. Možda će biti za optuženog Đilasa to i groteskno, kad pomenem Vladiku Petra, manje, sigurno kad pomenem Vladiku Rada, još manje kad pomenem Marka Miljanova, ali faktički ima tu u optuženom Đilasu ono, one duboke tradicije, moralne tradicije našeg naroda. Ne zbog vlasti, ne zbog moći, ne zbog onoga što optužnica kaže, dobio je pomoć, mogao je mirno da živi. Ima nešto što je u čoveku vrednije od komfora i od udobnosti života, a to je taj moralni stav i moralni koren. Možda on nije ni svestan toga, i da te stvari često i nisu tako sračunate, kako to često ljudi misle. One su date u nekome. Jedna ličnost neodoljivo dejstvuje, jer je to u njoj. Sto drugih shvatanja, neću da kažem da su to čifčinska shvatanja, mogu da budu sasvim moralna shvatanja, sto drugih shvatanja, kažem, ne radi dobro, ali nešto nekoga goni da u izvesnom smislu radi, i tek onda istorija dođe da ocenjuje i da kaže: ta ličnost je izvanredna i ta ličnost je protivno onome mišljenju delovala i ona je privukla jednu liniju, jer je osećala da mora da povuče jednu liniju u svome životu. Ja ako tumačim tu ličnost. Možda on nije lično ni bio svestan toga, ali ima jedan nagon koji ga goni i koji ga je u ovom slučaju naterao, da se izrazim tako.

PRETSEDNIK: Da ne ponavljamo.

KOVAČEVIĆ: A to je možda jače od onog reakcionarnog i onoga ...

PRETSEDNIK: Branioče ...

KOVAČEVIĆ: Čisto mehanički uzeto, što javna optužba hoće u glavnim linijama da stavi: Dedijer dao izjavu, obavestio o tome Đilas, obavestio Rejmonda da se ponudi Đilasu, Đilas dao izjavu, kampanja inostrana. Ne mogu da tako stvari da idu i nisu tako stvari išle. Duboko verujem da nisu tako išle. Optuženi Đilas u tom pogledu sasvim deluje kao jedno čestito, ovako čeljade, kao što naš narod može da da čestito čeljade. Druže tužioče, oh druže pretседниče, i drugovi sudije, ja mislim, ja sam izbeležio nekoliko stvari iz Đilasovih stvari, iz članaka koji su štampani, ali je vreme odmaklo i ja ću da vas poštedim toga pretpostavljajući da vi ne spadate u lica koja nisu čitala te članke. Svi smo ih čitali. Čitali smo ih sa velikom pažnjom kad su u Borbi izlazili. Oni su nešto novo našoj javnosti rekli i po tome svakako Đilas, i po tome naročito ulazi u istoriju. Ti članci su dobronamerni.

PRETSEDNIK: Pa dobro, da ne govorimo o člancima, da govorimo o optužnici, o ovome članku.

KOVAČEVIĆ: Tu sam ja, pred završetkom.

PRETSEDNIK: Molim Vas.

KOVAČEVIĆ: Ti članci su nešto upravo ono što je Đilas u njima iskazivao ...

PRETSEDNIK: Pa dobro, to je Đilas mislio.

KOVAČEVIĆ: On je u njima iskazivao, pledirali su za nešto što kad se posmatra ne može biti strano.

PRETSEDNIK: Molim Vas, predimo na ovo drugo. Po člancima mi znamo i zna se dovoljno, koliko se povezuju sa ovom izjavom, sad se barem ne povezuju, ovde u optužnici.

KOVAČEVIĆ: Izjava je tako jedan logičan završetak ili jedna poenta tih članaka. Ja ću druže pretседниče da ovu svoju odbranu optuženog Đilasa završim jednim citatom koji je izašao u našoj štampi 22. decembra prošle godine, kratak je a koji glasi: „Demokratski život uključuje dobru volju, tolerantnost, poštovanje mišljenja sa kojim se ne slažem. Jednaku pravdu za sve, slobodu govora i delanja, onako kako to nalaže savest da se živi pod upravom vlade za čije je održavanje ili smenjivanje ima svaki po jedan glas, da se podrže stvari i propovedaju reforme kojima smo odani bez obzira i na koliko su one strane upravljačima“. Ovo je citat iz pozdravnog govora koji je pretседnik indiske Skupštine Radakrišnan održao našem pretседniku Titu prilikom njegove posete. Ja kad sam ove Đilasove misli tako pratio kroz ono što je on pisao u poslednje vreme pa i kroz ovu izjavu ja sam otprilike otkrivao takve izve-

sne težnje koje su izražene i u ovom shvatanju. I zaista, možemo da procenimo da od takvog shvatanja kako je Đilas izražavao, ne može biti ugrožena vlast radnog naroda u FNRJ i da je možda to shvatanje, možda, kažem, još jedna šira osnova za učvršćivanje vlasti radnog naroda FNRJ. Van svake je sumnje, u to sam tvrdo uveren kao čovek koji poznaje optuženog Đilasa, da on samo te i takve i namere ima i da je samo imajući takve namere delovao i dao tu izjavu.

PRETSEDNIK: Pa to ste rekli već nekoliko puta.

KOVAČEVIĆ: I time sam ja svoju odbranu optuženog Đilasa završio i zahvaljujem Vam na strpljenju.

PRETSEDNIK: Eh, zahvaljuješ.

KOVAČEVIĆ: Premda, bilo je prekidanja.

PRETSEDNIK: Pa bilo je prekidanja; ali kad Vi ipak ... (diktira):

Branilac optuženog Đilasa u svojoj reči izlaže da u radnji koju je svojom izjavom učinio optuženi Đilas nema elemenata krivičnog dela iz člana 118 niti pak iz člana 174, već da bi moglo da bude jedino reči o krivičnom delu iz člana 169 KZ ali da za to nema predloga javnog tužioca, pa predlaže da se optuženi Đilas oslobodi tužbe.

KOVAČEVIĆ: Izvinite, Vi niste pravilno ...

PRETSEDNIK: Šta je bilo?

KOVAČEVIĆ: Pročitajte molim Vas.

PRETSEDNIK: Dobro, ova poslednja rečenica (Zapisničar čita: Branilac optuženog Đilasa u svojoj reči izlaže da u radnji koju je svojom izjavom učinio optuženi Đilas nema elemenata krivičnog dela iz člana 118, niti pak iz člana 174, već da bi moglo da bude jedino reči o krivičnom delu iz člana 169 KZ ali da za to nema predloga javnog tužioca pa predlaže da se optuženi Đilas oslobodi optužbe). Odnosno ovlaštenog tužioca.

KOVAČEVIĆ: „Ovlaštenog tužioca“.

PRETSEDNIK: To je sad svejedno. U redu je. Optuženi Đilas?

ĐILAS: Molim?

PRETSEDNIK: Usvajate li reč svoga branioca?

ĐILAS: Usvajam reč svoga branioca.

PRETSEDNIK: Imate li još nešto?

ĐILAS: Pa ja ću imati posle nešto da govorim. Mimo njega. Ustvari, potpuno usvajam njegovu odbranu.

PRETSEDNIK: Pa sad ...

ĐILAS: Ako mi je red da govorim, ja mogu i sad da govorim, ja sam naučio da govorim.

REČ ADVOKATA POLITEA – branioca V. Dedijera

PRETSEDNIK: Sedite, sedite. Branilac optuženog Dedijera. Reč ima branilac optuženog Dedijera.

POLITEO: Drugovi suci,

Ne mogu se oteti osećaju, zapravo imperativu dužnosti da zahvalim drugu Dedijeru što je izabravši me braniteljem poklonio mi svoje poverenje. Ne bih bio socijalista, ni član socijalističke advokature da sam i začas kolebao se prihvatiti ponudu za odbranu. Socijalista, kome je glavno načelo drugarstvo dužan je da svakome građaninu kad se nalazi u nevolji da mu pomogne koliko i ako može, a posebna je zadaća socijalističkog advokata da prihvati svaku ponudu za odbranu bez obzira na inkriminaciju, bez obzira na ličnost i bez obzira na laičko, često kod nas rašireno mišljenje, da se advokat time što prihvata odbranu identifikira sa inkriminacijom. No, dok sam s jedne strane zahvalan drugu Dedijeru što me počastio svojim poverenjem, moram izraziti bojazan i ne samo bojazan nego i jedno sigurno predviđanje da neću opravdati njegovo očekivanje. Neću ga ne svojom krivnjom nego bez moje krivnje, prvo zato što u jednoj socijalističkoj zemlji gde je načelo 8 sati rada prirodno je da čovek kojih godina bude u 12-om satu već prilično premoren i da teško govori. A onda i radi toga što zbilja nakon ovako temeljitoga govora koji mu je drugi prijatelj, Veljko, ovde izrekao, on je toliko iscrpeo čitav materijal, a ja po svojoj naravi ne volim gnjaviti ni govoriti ono što je suvišno, da mi jedva šta preostaje da govorim. I zato, oprostite mi, družo Dedijer ako ne budem preopširan i ako ne zadovoljim vaše očekivanje, jer ono to je rekao vrlo temeljito i dobro drug Veljko, ono vredi jednako i za vas.

Drug javni tužilac danas je odmah na početku postavio netačnu tvrdnju da oni svi navodi izjave, kako su otšampane u londonskom „Tajmsu“, da su svi ti navodi i izjave baš izjava originalne reči samoga druga Dedijera. Međutim, sama stilizacija te izjave koja je ovde bila pročitana upućuje na to da nisu svi, da nije čitava izjava plod kazivanja druga Dedijera, nego da je to kombinacija jedna, tačnih reči druga Dedijera i komentara koji je dala dopisnik Born, ali kad bi i kad bi stalo to što je danas izrekao drug javni tužilac, onda bi to moralo biti i inkriminirano. Ali, to nije inkriminirano. Ja se ne bih složio sa današnjom izjavom druga predsednika koji je rekao ili prigovorio mojem branjeniku da je glavno, da se nema govoriti o obrazloženju nego samo o dispozitivu, on ima da govori o jednome i drugome, ali se slažem potpuno sa izjavom druga predsednika

da je glavno ono što je u samom dispozitivu. Samo ono što je u dispozitivu, samo to je inkriminirano i o tome se ima ovde rešavati.

Da li je s inkriminiranim u dispozitivu i s ničim drugim izvan dispozitiva počinio optuženi Dedijer krivično delo. A u dispozitivu nije ništa drugo inkriminirano nego da je on, Dedijer, između ostalog kazao da je bio podvrgnut izvesnim pritiscima koji su vršeni nad njim, kako bi se ga prisililo da se odrekne svojih političkih mišljenja i stavova. Zapravo, tačno, da je bio podvrgnut izvesnim pritiscima koji su vršeni nad njim. To i ništa drugo, to i inkriminacija i o tome, drugovi, suci, vi imate da sudite i o ničemu drugome. Drug javni tužilac nazvao je tu njegovu izjavu klevetničkom; ona bi bila klevetnička onda, sasvim razume se, kad bi ta izjava bila neistinita, tj. kad ne bi bilo istina da je on bio podvrgnut izvesnim pritiscima. Dokaže li on da je bio podvrgnut izvesnim pritiscima, onda to nije sigurno kažnjivo delo. A da ne govorimo o tome da nije nikako kažnjivo delo iz člana 118 KZ. I on je danas, smatram, i dokazao da je bio podvrgnut izvesnim pritiscima koji su vršeni nad njim. Veli se ovde da bi on morao dokazati da je bio izvršen nelegalnim pritiscima, to ne stoji; on nije nigde rekao da je bio izvršen nelegalnim pritiscima. Niti se to daje zaključiti iz njegove izjave. Nego se naprotiv iz njegove izjave može zaključiti kakvim je pritiscima bio izvršen. On je, primerice već, u samoj svojoj izjavi naveo dva pritiska: jedan pritisak taj što nije bio pozvan na IV Plenum Centralne komisije, ovaj, komiteta, iako je član toga komiteta. I drugi pritisak je bio opet, ja sam zaboravio.

DEDIJER: Brisanje imena iz novina.

POLITEO: A, da, Vaše ime iz novina nije se spominjalo. Dakle, ti pritisci koji ih je vršio, jesu onake naravi kakvi su i pritisci brisanje iz novina i kako je to nepozivanje u Centralni Komitet. Sad, ti pritisci nisu nelegalni, ali su zato to pritisci koji nisu pravilni. I zato svi drugi pritisci na koje je on mislio, jesu baš takove naravi, a ne nelegalni pritisci. On je danas, na raspravi, te pritiske i specificirao. Njemu se prebacuje da je to morao učiniti u samoj istrazi. On nije morao učiniti, samo zato, iz formalnoga razloga, što nije dužan da se brani u istrazi nego je on sasvim razložito propustio da učini, jer nije očekivao nakon toga što mu se u istrazi reklo čime se okrivio, nije očekivao da bi radi toga mogao doći uopšte pod optužbu. I nije smatrao da će doći i šta će da uzalud govori. Dakako danas, kad on mora da se brani i mora da dokazuje kakvi su to pritisci i da su ti pritisci istiniti on je izašao sa tim na javno. Te pritiske je on ovde naveo da ne duljim, vi ste ih već čuli i ne spominjem ih ovde. On je za te priti-

ske takođe doprineo dokaz sa svedokinjom Verom Dedijer, ali sud je taj dokaz odbio. Tako ste vi, drugovi, njemu onemogućili da dokaže. Ja ne znam hoćete li ga suditi ili ne, ako ga sudite onda je to sasvim sigurno jedna niština, pa bi vašu presudu poništila, ja to predviđam i prorokujem ako hoćete. Drug javni tužilac je rekao, pa nije ni trebalo preslušati Veru Dedijer, jer da su to bili razgovori između žena. Drug javni tužilac se pre-naglio jerbo on ne zna šta bi bila Vera Dedijer kao svedokinja iskazala i što bi njoj rekle one žene koje su joj to i to govorile. I dok se to ne čuje ne može se nikako reći da li bi taj dokaz uspeo ili ne uspeo. Drug javni tuži-lac je danas govorio o inostranstvu kao o nečemu, nekome bauku, o neče-mu potpuno neprijateljskome. Kad bi ja govorio o takvom inostranstvu, bojim se da bi mogao biti pozvan na odgovornost, jer koje je to inostran-stvo koje može ovde doći u obzir. Obzirom na to što su inkriminirane iz-jave izašle u „Njujork Tajmsu“ i u „Tajmsu“, to inostranstvo može biti samo SAD i Britanija. A obe zemlje su prijateljske zemlje i ja ne znam kako mi možemo se bojati tih prijateljskih zemalja o kojima smo se mi uvek prijazno i povoljno izražavali a koje svoje prijateljstvo nama i de-lom dokazuju, pružajući nam onu poznatu pomoć nam u bedi našoj, u na-šoj stisci.

Dakle, pre svega, ne može se govoriti o inostranstvu tako iako se dadu neke izjave za inostranstvu ne može se pretpostaviti da će to ino-stranstvo bar ono koje je merodavno, to je Vlada to iskoristiti bilo šta na našu štetu. Drug javni tužilac je rekao da suština i naslov izjave druga Dedijera upućuje na to da je on imao, da je to pre svega to njegova izjava sva lična i da to upućuje na to, da je on imao tu nameru da potkopa vlast radnoga naroda. Pre svega naslov same izjave nije dao drug Dedijer, nego je dala sama dopisnica, ona je mogla dati i koji drugi naslov ali on ne bi nikako mogao odgovarati za taj naslov. Uostalom, taj naslov je sasvim krivo stavljen, zbog toga što sam prije naveo, izjava se sastoji od vlastitih, onog, onaj tekst ispod toga naslova se sastoji iz vlastitih izjava druga De-dijera a sastoji se većinom opet od komentara samoga dopisnika. Pita drug javni tužilac, zašto je Dedijer, kaže, govorio u tom momentu, a zašto nije govorio u januaru–aprilu. To je sasvim jednostavno i prirodno. Nije govorio zato jer u januaru i aprilu nije došlo još do bojkota druga Đilasa koji ga je potaknuo da se o tome izjavi, a nije bilo došlo ni do poziva od-nosno ponude dopisnice Born da se on izjavi. Tek kad je dopisnica Born došla k njemu onda je izjavio i prije se nije mogao izjaviti. samoinicija-tivno nije dao prije nikakove izjave. Ali je on dao, moram se ispraviti jed-

nu izjavu, dao je izjavu u „Primorskom Dnevniku“, u kome u „Primorskom Dnevniku“, sasvim otvoreno govori o svojoj ne samo pripremnosti nego kao o činjenici da se pokorio rezoluciji III Plenuma i da se u mnogome i mnogome a napose što se tiče dvopartiskog sistema nije složio sa svojim drugom i prijateljem Dediјerom.

DEDIJER: Đilasom.

POLITEO: Danas se kod nas govori o stranoј štampi tako kao da je ona baš takav naš neprijatelj kao što je i inostranstvo naš neprijatelj. Dopuštam bez daljnјega da ima štampe u inostranstvu, koja je naš neprijatelj, koja je neprijatelj socijalizma uopšte, koja je neprijatelj svega što je napredno, koja je reakcionarna ali nije to sva štampa. I napose nije baš ona kojoj je dao izjavu drug Dediјer „Tajmsu“. Mi „Tajmsu“ imamo razloga zahvaliti za mnogo i mnogo povoljnoga što je o nama pisao i istinitoga. Ali drugovi suci, pitam li može li se kod nas govoriti s nekim zazorom o stranoј štampi kao da je stavljena željezna zavesa između nas i njih. Nismo li mi svi članovi jedne zajednice čovečanstva, ne ide li se danas za zbliženjem naroda i država koje je zbliženje dobilo konkretni oblik u Ujedinjenim Narodima? Pa to se tu govori tako kao da nas deli jedna železna zavesa a da mi jedni drugima ne smemo ništa reći, nesmemo priopćiti iz našega života i reći im naša mišljenja. Kod nas se više puta udomili neki ružni izrazi za činjenice koje po sebi nikako nisu ružne. Pa sad se veli ono što se u stranoј štampi pisalo da je to odmah kampanja. Kampanja je jedna ružna reč ali ono što se u stranoј štampi pisalo o nama još ne mora biti kampanja, to jest ništa drugo nego slobodno pisanje o onome šta se kod nas događa kao što i mi pišemo slobodno ono što se u drugim državama događa. I jedan deo štampe laže, ali ne laže za to drugi deo štampe, govori istinu, i nemamo mi razloga tom prebacivanju. Ja se jako dobro sećam i čitao sam dopise „Barbiljerija“, našega dopisnika iz Italije, Gursara i druge, kako se zove i čitao sam vrlo nepovoljnih stvari koje su napisali o dotičnim zemljama.

Kako se pisalo o Francuskoј, da jedna potpuno slaba, trula već zemlja, tako i naši ljudi su pisali, pa ih niko u Francuskoј nije pozivao na odgovornost, niti je bilo kakve intervencije, službene. Što je drugovi zapravo propaganda? Naš zakonodavac je ograničio pojam propagande, jer je stavio kao jedan uslov, kao jedan od uslova, da postoji jedna namera da se potkopa vlast naroda, obranbena moć zemlje i ekonomsku osnovicu zemlje, osnovicu socijalističke izgradnje. U tome potkapanju vlasti radnoga naroda govorio je sjajno prvo moj drug Veljko i ja bih upravo poni-

zio ono što je on rekao kad bih i dalje govorio o tome. Samo bih želeo reći u vezi sa time da bi drug Dedijer bio lud, neuračunljiv, kad bi se mogao utvarati da će sa svojom izjavom, uostalom ovo nije ništa drugo nego jedna konstatacija, da će sa svojom izjavom moći potkopati vlast radnoga naroda. Danas u čitavome svetu gdegod je jedan puta radni narod došao na vlast, isključeno je da ikada padne sa vlasti. Danas tendencija razvoja ide za prigrabljenjem vlasti po radnom narodu, gde je još nema, a ne da bude obratno. Buržoazija se više nikada ne vraća. Može imati namere takve kad govori nekakav primitivni ili zatucani reacionarac, ali ne može ovako vidoviti i kulturni čovek kao što je Dedijer tako misliti, utvarati se da bi takoga šta bilo moguće i da bi napose on morao to izazvati. Predbacuje se drugu Dedijeru da je on baš izabrao taj momenat putovanja druga Tita u Indiju kako bi paralizirao one uspehe, koje nesumnjivo velike uspehe drug Tito imao i ima još sa svojim putem u Indiju. Neverovatno je, da bi takve želje i takve namere mogao imati čovek, koji ima tu zaslugu da je bio jedan od inicijatora baš za taj put u Indiju i kome imamo baš zahvaliti da one ovacije, onaj srdačan doček koji je drug Tito dočekao u Burmi i Indiji da to nije jedan konvencionalan doček, jedna onako aranžirana parada, nego je to bio jedan svestan doček, jer su ti ljudi Indijci i Burmanci o Titu konkretno znali baš iz prevedenih knjiga biografije druga Dedijera. On je njih upoznao sa Titom, bar detaljno, što su oni već i prije o Predsedniku Titu znali. Ja ne znam zašto bi interes Zapada bio da put Tita u Indiju ne uspe. Ja nisam državnik još ni političar, ali imam zdrav razum, znadem samo to da je interes Zapada taj da se mi ne približimo SSSR-u, nego da se približimo Indiji, jer je Indija onakva zemlja koja ima skoro ista načela kao i mi i koja je svakako mnogo bliža Zapadu nego li je bliža Istoku. Reči koje je malo pre citirao drug Veljko iz govora potpredsednika Kongresne stranke i potpredsednika Vlade u Indiji Radakrišnana, te reči baš dokazuju da su oni socijalisti, baš kao i mi, da su oni napredni, da su progresivni, to je jedna te ista reč progresivni i napredni, što govorim, i da su oni svakako mnogo bliži Zapadu nego li su SSSR-u.

Ako Zapad ima kakvog interesa za naš položaj, a ima ga i mora ga imati, onda mora imati interesa rađe da se mi približavamo Indiji nego li da se približavamo SSSR-u. Dvopartiski sistem. Drug Dedijer se otvoreno ogradio od stava druga Đilasa tj. koji je predlagao dvopartiski sistem. On je rekao, ja nisam za dvopartiski sistem i bar tu stvar još nisam dobro promislio. Međutim, drugovi suci, zar je kod nas jedan zločin govoriti o dvopartiskom sistemu kada znamo da postoje osim Saveza Ko-

munista još dve političke stranke: Hrvatska seljačka stranka i Jugoslovenska republikanska. Doduše sa daleko manjom aktivnošću, sa daleko manjim značajem, ali postoje kao legalne političke stranke. I kad imate u Zakonu o udruženjima, zborovima i dogovorima koji pretpostavlja osnivanje još drugih stranaka, još ih danas pretpostavlja i dozvoljava pod jednim uslovom da te stranke nemaju protudemokratski cilj. Svaku demokratsku stranku može organ vlasti, ako hoće, može, na temelju zakona da je dozvoli. Dakle govoriti o nekim, kao da je sam dvopartiski sistem neki zločin, mislim da još se ne može to reći. To je sa stanovišta partiske discipline, kako bi rekao, nekorektnosti, prekršaj te discipline, prekršaj onih obaveza koje imade ali općenito govoriti to još nije nikakav zločin, a niti još znači ako čovek o tome razmatra da je i on znači za to. Šta piše zapadna štampa o nama, da li ona piše dobro ili zlo, i da li piše zlo povodom nečega što je drug Dedijer njoj kazao, odnosno njenom pretstavniku, za to ne mora odgovarati Dedijer. Svaki odgovara samo za vlastite reči, i vlastita dela, a ne za komentare tih reči i komentare tih dela. Kad se ovako govori o stranim dopisnicima da su oni nešto čemu ne bi bili pristupačni ili mi opet njima ne bi bili pristupačni ni oni nama, onda mislim da je to diskriminacija stranih dopisnika i da je to jedna neopreznost kojoj se mi nikako nismo smeli izvrći. Oni su ovde akreditirani kao što su naši tamo akreditirani. Mi ne možemo njih diskriminirati, mi možemo o pojedincu misliti ovo ili ono, može naša vlast i nekoga proglasiti nepoželjnim i učiniti da ode, kao što se i događa, ali sam fakat da mi dolazimo stranim dopisnicima i oni k nama pa da im dajemo obavesti to nije nikakvo zlo. To je njihov zadatak.

Drug Veljko, opet je citirao tamo iz Ženevske konvencije, konferencije, šta se, kakva su prava oni istakli, to je njihov zadatak, oni idu k nama, pitaju nas, i mi im odgovaramo. Ja pitam šta bi bili drugovi, bilo drugovi da je drug Dedijer na upit dopisnice Born odgovorio, da neće odgovoriti. Uskrata takog odgovora bila bi daleko veće zlo nego ono to je odgovorio, ako je to uopšte zlo. Jer, uskrata odgovora mogla bi se vani protumačiti kao da se drug Dedijer bojao odgovarati, kao da ovde vlada nekakav strah i pritisak, da se govori istina. A uostalom, ja mislim, da je socijalistički to da se govori istina bila ta ugodna ili neugodna. Bila ta istina o zlu koga kod nas ima, bilo da je istina o dobrome. Istina se svagde mora i može reći. I nema većega pobornika istine bez osnovne istine nego li baš pretsednik drug Tito. Drugovi suci ja bih vam naveo jedan primer toga kako se ne sme tumačiti jedna istina ili jedan cilj odmah kao

zlo. Ovaj sud je danas proglasio ovaj proces tajnim. Kad se pitalo nas branitelje, šta imamo o tome reći, ja sam se tome protivio motivirajući to interesom ugleda naše zemlje i mogućnošću nepovoljnog tumačenja vani. Drugovi suci, ja sam siguran da će ova tajnost procesa, to je moje mišljenje, imam razloga da mislim tako, da će ovu tajnost procesa zloupotrebiti zlonamerni elementi pa čak i oni progresivni da pišu i govore protiv nas.

Pa ipak, drugovi suci, iako će to biti posledica tog vašeg dela, nikome neće pasti na pamet da ste vi tom svojom odlukom koja ima takve posledice, da ste vi to sa svojom odlukom nameravali podkopati vlast naroda ili ugroziti ugled naše države i našega poretka i tako dalje. Tako isto, makar je drug Dedijer govorio ono što je govorio a to je bila istina, nije on, ne može se njemu pripisati u zlo, ako su tu istinu tamo izvrnuli ili drukčije tumačili i nadovezali na nju druge komentare. Drug Kovačević je sasvim po dužnosti i po propisima jedne odbrane osvrnuo se na subjektivni momenat; to jest na ličnost svoga branjenika. I ja takođe polazim u svojoj odbrani sa stanovišta te ličnosti tek što neću da gubite vreme vi da vam je ja opisujem, a značilo bi takođe potcenjivati druga Dedijera kad bi danas išao opisivati ko je i šta je on. Može se govoriti o prosečnim ljudima šta su radili, ali ne može se govoriti o ljudima koji stoje tako visoko kao što stoji drug Dedijer. Jedna je stvar: da ako oni naši ljudi koji nisu bili u Narodno-oslobodilačkoj borbi znadu tako savršeno i potpuno tu borbu, da se imade, neću reći isključivo, ali najviše zahvaliti pozitivnome Dnevniku Dedijera. Iako naši ljudi poznaju i to tako detaljno ličnost našeg velikog Maršala Tita opet se ima zahvaliti drugu Dedijeru i njegovoj „Biografiji“. I zato je sasvim neverovatno, jer i činovi i delovanje imaju neku logiku i logično je da bi taj Dedijer koji je sve to uradio čija je delatnost poznata već 30 godina, čije vam delatnosti neću opisivati, jer smatram opet da bi se ga potcenjivalo da bi iz takva Dedijera mogle izaći takove namere. Jedan čovek ima takvu prošlost, koji je sudelovao u borbi, koji je ravno radio koji je uvek radio samo za ove ciljeve današnje države, koja je djelomice i postigla u velikom djelu – isključeno je da on sam izda svoju prošlost.

Možda da je toliko pokvaren da su tu materijalni motivi, ali tih materijalnih motiva nema jer je on kao malo koji pisac književnik i borac postigao tako dobre materijalne rezultate baš u ovoj državi kao itko drugi, možda kao itko drugi, a vani sigurno ne bi postigao. Dakle materijalni motivi ne mogu biti. To samo mogu biti idejni motivi da onu demokraciju koje je on poklonik, koju on obožava, da tu demokraciju što bolje učvrsti.

Može on imati i krivo, ali u politici može se i grešiti i gresi politike makar imaju zelene plodove, ne smeju se zamerati ni sa moralnog stanovišta, a kamoli sa stanovišta krivičnoga zakona. Dakle, čisto pravno govoreći, ja sam rekao drugu Dedijeru odmah kad sam pročitao optužnicu: – Druže Dedijeru, Vaša stvar je pravno vrlo laka i jednostavna. Vi takorekoć ne bi trebali ni branitelja, jer se sastoji samo u tome da li je istina ono što ste vi rekli i što je bilo inkriminirano, da su se vršili izvesni pritisci nad vama. Ako Vi to dokažete, Vi morate biti oslobođeni, Vi morate, jer ja ne mogu pretpostaviti da bi naš narodni socijalistički sud radio mimo i protiv zakona. Ako ne dokažete, Vi ćete biti osuđeni iako smatram ne bog zna kako. Nema u toj njegovoj izjavi, nema tu namere potkapanja vlasti radnog naroda, nema klevetništva, jerbo nema neistine, nema izbora momenta, kad bi taj momenat kazivanja njegove izjave bio odlučan. Nema ništa zbog čega bi on imao razloga ili vi imali osnova da on bude kažnjen.

Reklo se u optužnici da je on ucenio naš demokratski sistem kako bi izbegao krivičnu odgovornost. Uцена demokratskog sistema. Ucenjuje se nekoga da on da nešto što ne mora dati, što u normalnim prilikama ne bi dao. Ali, kad se traži od našeg demokratskog sistema sloboda izražavanja mišljenja onda se ne traži od njega nešto što se ne može dati, nego ono što on daje, što je uključeno u njemu i što imamo baš od njega. Prema tome to se ne može ucenjivati. On se samo poslužio svojim pravom, ako se on ogrešio o partisku disciplinu u Partiji on će tamo odgovarati, ali kao običan građanin i kao takav on ovde odgovara, on se nije ogrešio o istu, nije se ogrešio o kazneni zakon, već iz onih razloga koje sam spomenuo. Drugovi suci, dozvolite mi samo još jednu reminiscenciju pod konac Kad se konstituirala advokatska komora prvi put godine 1929. godine onde na konstitutivnoj skupštini, jedan advokat, to je bio Žalić, stavio je predlog neka bi kralj vratio ustav i građanima građanska prava. Bio je smesta na samoj skupštini uhapšen, on i nas četvorica koji smo glasovali za taj predlog. Nas četvorica bili smo pušteni na slobodu, on je došao pod optužbu i predan Sudu za zaštitu države. To je bio prvi proces Suda za zaštitu države, prvi politički proces. Ja sam ga onda branio, od advokatske komore izabran u zatvoru i moram reći, a vi me u tome možete proveriti, liberalno se vodio potpuno postupak, nije me se prekidalo nego samo jedan jedini put, rasprava je bila javna, novine su donele potpuno tu raspravu i ja ću vam navesti samo „Politiku“; govorila je čak sa simpatijom o mom odbranbenom govoru, dakle o stanovištu koje sam držao prema tome navodnome krivičnome delu. To je strašna stvar bila za

ono vreme je li, kad je kralj uveo diktaturu i reći kralju: Ti moraš ukinuti diktaturu, ti moraš vratiti nama naša građanska prava. To je revolucija, makar revolucija rečima. Ali ipak, Žalić u ono strašno doba diktature, je bio proglašen krivim i kažnjen sa 6 meseci zatvora. Drugovi suci, ja od vas ne mogu očekivati jedan strožiji postupak u ovoj socijalističkoj državi, od vas, narodnoga suda, nego što ga je imao Sud za zaštitu države.

Kad je Gandhi odgovarao pred engleskim sudom kad još Indija nije bila slobodna za krivično delo pobune i revolucije i ubistvo, koje je on delo priznao i rekao: Ja sam kriv, onda mu je engleski sudac rekao: „Najteži čas moga života jeste ovaj kada moram vama suditi, jer ja ne mogu preći preko vaše ličnosti, ko ste vi, Gandhi. Ja moram vas poštovati, ja ne mogu vama izreći onu kaznu koju bih ja izrekao drugim ljudima“. Drugovi suci, ove džentlemenske reči, oprostite da upućujem i vama, vi socijalistički narodni suci, smatram da ne možete izreći kondemnatornu osudu nad drugom Dedijerom, jer bi to značilo da se u našoj državi ne može govoriti istina bez obzira povoljna ili ne. Istina o našoj državi, može se i mora govoriti, istina da pri tome sledimo reči samoga predsednika druga Tita koji je govorio i na Petom Kongresu 1948. godine, da je osnovno svojstvo komunista da ima kritiku i samokritiku, kao jedno od najjačih oružja komunista u svakodnevnom radu na pravilnom sprovođenju linije Partije. Ja se nadam – to je moj predlog – da ćete osloboditi druga Dedijera i s tom oslobodujućom presudom pozdraviti ujedno druga Tita u Indiji. PRETSEDNIK: (diktira) Branilac optuženog Dedijera u svojoj reči izlaže da u radnji optuženog Dedijera nema elemenata krivičnog dela i da ga treba osloboditi optužbe.

POSLEDNJA REČ OPTUŽENIH ĐILASA I DEDIJERA

PRETSEDNIK: Optuženi Đilas?

ĐILAS: Molim?

PRETSEDNIK? Vi ste rekli da usvajate reč svoga branioca?

ĐILAS: Da.

PRETSEDNIK: Imate li još nešto da kažete?

ĐILAS: Imam da govorim vrlo dugo. Ne znam kako ćemo, vidim da smo svi zamoreni. Imao bih jedan predlog ako bi se primio, koji ne postoji fiksan u sudskoj, ali koji postoji u parlamentarnoj praksi našeg Parlamenta. Govor predan stenogramima u Parlamentu smatra se održanim. Razumete li?

PRETSEDNIK: Znam, znam, razumem.

ĐILAS: Ne, ja bih svoj govor priložio jer ne želim da vas zamaram, onda će biti kidanja, ovo jeste u vezi, ovo ne, mada je po mom mišljenju sve u stvarnoj vezi, govor je vrlo dug, sat i po najmanje će trajati i to najbrže ako ga čitam. Zamoreni ste, pratiti me ne možete, ali meni je do mog govora izvanredno stalo, ako ne zbog vas, ako presuda ne bude oslobađajuća, meni je stalo zbog višeg suda, ako ćete vi smatrati moj govor da ga predam stenogramima kao da je održan, razume se, ja bih samo pročitao tri zadnje stranice, dve stranice, ako hoćete smatrati kao da je održan i da će on biti priložen stenografskim beleškama i ja pristajem i na to; ja stvarno vidim da ste, da smo svi strahovito umorni. Ja mogu izdržati, ali ja se njega ne mogu odreći apsolutno nijedne reči.

PRETSEDNIK: Prije svega ne znamo da li se udaljavate od onoga što je pre

ĐILAS: Verovatno se po Vašem mišljenju delimično i udaljavam ...

PRETSEDNIK: Prema tome, ne bi mogli tako da usvojimo

ĐILAS: Dobro, ja ću ga čitati onda? Ogroman je.

PRETSEDNIK: A sad da tu nešto široko, pa Vi ste već dali odbranu.

ĐILAS: Ali vidite, pravo na odbranu, odbrana moga advokata je potpuno na visini i iscrpljena, ali ja imam /.../ Znae šta, ja imam niz elemenata i ja na neki način odgovaram ovde ne samo pred sudom.

PRETSEDNIK: Ovde samo pred sudom.

ĐILAS: Znam, ali ja imam i jednu drugu vrstu svoje odgovornosti. Ja ovde odgovaram pred celokupnom svojom, dosad, političkom prošlošću pred svim. Ja to ne mogu da ne kažem.

PRETSEDNIK: Vi odgovarate ovde pred sudom, kao i svaki građanin koji odgovara pred sudom.

ĐILAS: Ne, ne, pa ja se ne izdvajam ništa.

PRETSEDNIK: Prema tome nema ništa više, prema tome nikakav drugi postupak ne možete da očekujete.

ĐILAS: Ne, ne, i ne očekujem. Govor iznosi 36 velikih stranica, to je najmanje sat i po.

PRETSEDNIK: To je mnogo.

ĐILAS: Ja vidim, ja ću ga brzo čitati, mogu pojedina mesta u toku skraćivati, pretrčavati malo brže, ali se ja od svoga govora odreći apsolutno ne mogu. Pa da guramo, pa me vi opominjite, ja ću onda preskakati, kako to već ide, je li. Po mome mišljenju ceo je govor u vezi, apsolutno, posredno ili neposredno, no, na kraju krajeva, znate, šta, izdržite i vi ovo jedanput, valjda neću drugi put još doći pred vas, pa se strpite malo. Na kraju krajeva dan i noć smo izgubili.

PRETSEDNIK: Hajde da vidimo šta hoćete da kažete.

TUŽILAC: Ja bih predložio pauzu od pet, šest, deset minuta.

PRETSEDNIK: Pet minuta, može.

(Pauza)

PRETSEDNIK: Da li bi Vi mogli usmeno da rezimirate to?

ĐILAS: Ja bih dao i drugu varijantu vam predložio, da ja pretrčavam brže stranice i pasuse i da čitam samo najvažnija mesta, a ostala da u po jednoj, dve rečenice kažem, ali s tim da važi onaj tekst.

PRETSEDNIK: Znači da mi, dobro, da uzmemo Vaš tekst kao beleške.

/VIDI PRILOG A/

ĐILAS: Kao da sam ga izgovorio.

PRETSEDNIK: Kao Vaše beleške, kao da ste Vi to izgovorili a Vi usmeno da nam kažete.

ĐILAS: Da ja za jedno pola sata do 35 minuta sve da zgužvam. Dobro, ali da važi onaj tekst kao da sam ga izgovorio, kao da sam ga celog izgovorio. Ja, apsolutno se slažem.

PRETSEDNIK: Tužilac, da li se protivi?

TUŽILAC: Dobro, brate.

ĐILAS: Ne, ovo je njemu u interesu. (Smeh u sali).

TUŽILAC: Najbolje bi bilo družu predsedniče, kad je već optuženi Đilas predložio da uđe, da se priloži uz zapisnik, s tim kao da ga je izgovorio.

ĐILAS: Mogao bih i ja.

PRETSEDNIK: Na, ne morate da čitate, možete samo usmeno.

ĐILAS: Samo one tri strane zadnje tamo.

TUŽILAC: Samo te tri strane.

ĐILAS: Ne, ne, ja neću čitati, ja ću pretrčavati vrlo brzo.

TUŽILAC: One esencije sa tri strane.

PRETSEDNIK: Ne brinite ništa.

ĐILAS: Prost tekst ja ću vrlo brzo, trčeći ću proći, tako da ga neću čitati nego samo gledaću u stranicu da se potsetim šta je u njoj.

Uvaženi sude. Na ovom procesu se radi o tri momenta, o moralnom, pravnom i političkom, ja ću govoriti, onako kako sam rekao, o sva tri elementa. Pre svega hoću da istaknem da postoje dve vrste morala. Postoji jedan, mogli bi smo ga nazvati apsolutno večni ljudski moral, koji traje odkako je postao ljudski rod i kome teži pravda da se primakne, i koji je formulisan kod svih najvećih mislilaca. I postoji drugi moral, moral političkih grupa, klasa, kasta, crkvi, organizacija itd. Celo moje izlaganje kako danas, tako i u ovom čitavom delu sastoji se u tome da ja tražim da vi meni sudite po ovom moralu opšte ljudskom na osnovu koga se i izgrađuje zakonik, tj. da vas ne rukovode pritom ja verujem da vas neće rukovoditi, niti vaši ideološki, niti neposredno partiski obziri. Izričito to ističem da ja verujem da se vi u tom pogledu nećete time rukovoditi. U pogledu mojih pobuda psiholoških, koje su dovele, ja sam ukratko izneo, već danas o tome rekao. Ja sam, drugovi sudije, nalazio se pod jednim vrlo teškim bojkotom i diskriminacijom, koja je ovde vrlo detaljno obrazložena, ali ja o njoj neću govoriti, i u to vreme, kad sam se našao potpuno sam, zamislite vi samo jednu, na primer, jednu činjenicu – da se nađete odvojeni od ljudi zbog filozofskih shvatanja, da se nađete s njima u sporu, ne od prijatelja nego od ljudi sa kojima ste smrt i život delili, kroz bitke, godinama, Zna li kako je izgledao III Plenum? III Plenum izgledao je tako, ja samo kao psihološku sliku vam dajem.

Kad se završio, ostale su čistačice i ja i Vladimir Dedijer. Kad sam dolazio nijedan član CK nije mi rekao zdravo. Takva je vladala atmosfera, jedino je sa mnom došao Vladimir Dedijer. Iskreno vam kažem, ja verujem da čak da sam mojom izjavom „Njujork Tajmsu“ naneo i izvesnu štetu Vladimiru Dedijeru, mislim u vezi sa svim ovim suđenjem i kako je do toga došlo, ali iskreno vam kažem sad da me dovedete u istu situaciju, ako bi trebalo za Vladimira Dedijera istu stvar bez obzira na posledice, čisto iz moralnih pobuda, ja bih za Vladimira Dedijera bez premišljanja napravio. Pod uslovom stvarno, što sam bio uveren da Kontrolna komisija nije u pravu. Čitavu godinu niko meni nije došao u kuću sem

dva tri nekomunista, prijatelja. Jedini Vladimir Dedijer je ostao uporan. Istovremeno je bio lojalan prema CK. Zato drugovi sudije izgleda mi ako biste me osudili, bilo mene, bilo Dedijera, da biste osudili jedan veliki etički princip, osudili biste prijateljstvo. Ne bi to bila samo nepravednost, Aristotel smatra pravednost najvećom etičkom vrlinom i ona je to je zadržato, kroz svu nauku kao najveći princip. Ne bi to bilo samo nepravednost, kršenje najvećih etičkih umetnosti, nego bi bilo suđenje jednom prijateljstvu, istovremeno.

Time bi se, znate, u našem poremećenom vremenu, poremetili, poremetio čitav niz moralnih i etičkih principa kod nas. Velike te etičke vrednosti bi vašom presudom dobile udarac. Isto tako bi dobile maha i ovakve bolesne društvene pojave, kao što su izjave Mitre Mitrović i Peka Dapčevića, ja o tome takođe neću tu opširnije govoriti. Ja ih ne kritikujem; ja im ništa ne zameram za njihove izjave, oni na to imaju pravo. Samo smatram, da su one, nisu zdrav simptom za naše društvo. I da su dosta tipične za nekakva religiozna, liče mi na nekakva religiozna u izvesnom smislu samopokajanja, koja ne bi trebala da se pojavljuju u jednom zdravom političkom organizmu. Prosto su apsurdna. Zbog čega ljudi, zbog svojih izjava, vaša presuda zbog toga u etičkom pogledu izvanredno važna. Učiniće kraj tim stvarima ako bude oslobodavajuća. Učiniće kraj tim stvarima, neće ih više biti, prosto će naše društvo krenuti napred, jednim demokratskim putem. Ja se opširno zadržavam ovde, takođe i na tome kako je tužilac uzeo zvanične teze, teze Vlade FNRJ, odnosno njenih predstavnika, ne nje kao celine, razume se, da bi nas optužio. Kao najvažniji momenat uzimam izjavu Kardeljevu, to sam danas govorio, a kao najvažniju izjavu predsednika Savezne Skupštine Moše Pijade, koja glasi: /.../

Pominjem i Svetislava Stefanovića koji nas je već nazvao stranom agenturom i tako dalje, jel' što je, a ta izjava Moše Pijade otprilike glasi, ja bih da je ne čitam ona je vama verovatno poznata, bila je u štampi, sada momentalno ne mogu da je nađem, ah, aha, evo, evo je: „To njihovo moralno srozavanje“, kaže predsednik najvišeg zakonodavnog organa, molim vas, telo koje je pozvano da čuva Zakon i predsednik Narodne Skupštine. To njihovo, moje i Dedijerovo, moralno srozavanje dobilo je takav oblik da se njime mora pozabaviti sudska istraga i da se interesi zemlje moraju zaštititi merama gonjenja i kažnjavanja! Dakle, Moša Pijade, direktno je nas već osudio. I javni tužilac, neću da ga vređam, ni da ulazim u njegovu jurisdikciju, on je morao biti u jakoj teškoj situaciji praveći optužbu pod pritiskom u našoj zemlji tako moćnih autoriteta kao što je

pretsednik Savezne Skupštine a indirektno i potpretsednik Kardelj, potpretsednik Kardelj. On je morao biti u teškoj situaciji da se otme tome pritisku, da stvarno izbegne, ako je hteo da izbegne, ja verujem da jeste, da izbegne taj utisak da nas goni kao organ Vlade. Oni su prekršili, ovi iz vlade su prekršili sve one deklaracije koje ste čuli, koje predviđaju da je okrivljeni nevin, i naše zakonodavstvo to pominje, okrivljeni je nevin dok nije osuđen. Nema pravo niko da ga, da ga Otuda bi vaša oslobađavajuća presuda imala ogroman značaj, po mome mišljenju, da digne ugled našeg sudstva, ja ne kažem protiv Vlade, nego malo više to nezavisno sudsko da se naglasi. Da uprkos insistiranju vlade da neko bude osuđen da ga sud ne osudi zato što je nevin. Ja mislim da bi to sahranilo ovu kampanju u inostranstvu ukoliko ... drukčija osuda će imati u svakom slučaju negativan uspeh. Potpuno napuštam ceo pravni deo, pošto ga je izvanredno odbranio, u odbrani izložio moj branilac.

I evo me, već, prešao sam polovinu. Ja ću se samo ukratko zadržati na tome kako je, kako je III Plenum, on je bio sazvan iako sam ja bio jedan od sekretara Partije, on je bio sazvan, i tu je bio prekršen Statut, on je sazvan bez toga da ja budem konsultovan.

PRETSEDNIK: Pa, da ne idemo u

ĐILAS: Ne samo da znate da je, jedino ću se, pošto je to vrlo važno za taj moj psihološki motiv, ukratko zadržati na svojoj takozvanoj drugoj izjavi. To je otprilike jedna, pola, jedna stranica. Zašto je došlo do moje takozvane druge izjave na plenumu? Ja nisam tada mislio da budem ni u kakvoj opoziciji a pogotovu onoj koja bi bila suprotna Savezu Komunističara. Moji su se zahtevi u praksi svršavali sa insistiranjem na pravo da izlažem svoje poglede i to ne protiv, nego u okviru Saveza komunista. Kad su moje ideje bile na Plenumu poražene, ja sam još stajao na stanovištu da stojim u okviru Saveza, da ništa nisam protiv njega napravio i da ne smem ni uraditi ništa ni ostajući na tim idejama što bi to jedinstvu koristilo. Drugi je momenat bio da sam ja bio doznao da će izbiti studentske demonstracije povodom mog slučaja. Ja sam smatrao da to ne smem da dopustim i da ne umem primiti na sebe takvu odgovornost i ostajući tvrdo sa tome svome stanovištu. Jesam li bio u pravu ili nisam ja prepuštam oceni istoričara, je li, ali zbog toga je došlo ... Najvažniji je razlog pak bio u tome što su vodeći drugovi direktno Kardelj, indirektno Tito i Ranković, s kojima sam neverovatno bio lično povezan, tako da je to izvršilo jak lični uticaj na mene, direktno molili me, Tito nije direktno, ali indirektno vrlo jasno mi je stavio do znanja i Ranković isto, Kardelj direktno da radi jedinstva Par-

tije i zemlje moram nešto da učinim da ne smem tako glupavo i tvrdoglavo stajati, stajati. Pošto nisam bio od njih toliko odvojen kao danas što sam odvojen je li, ja sam stvarno napravio im izvesne, izvesne Drugo, bio sam strahovito iscrpljen, sad to nije, nije.... Kasniji razvitak, kako sam ga ja ocenjivao, naročito IV Plenum, i kasniji život mene je uverio da su moje postavke koje sam imao potpuno pravilne ja sam danas u njih potpuno čvrsto, apsolutno uveren. Molio bih Vas samo da obratite pažnju na jednu činjenicu ja ovde stalno ponavljam i optužen sam nekako nisam baš zato ali otprilike zato da kod nas nema slobode. Neću da Vam izričito citiram, ali na tome stoji i Tito i Kardelj, zvanični predstavnici da kod nas nema demokratije i oni se slažu sa tim – ove demokratije o kojoj ja govorim tj. pravo na političku organizaciju, na potpunu borbu mišljenja, na slobodnu...

PRETSEDNIK: Da se ne udaljavamo samo.

ĐILAS: Ne, ne udaljavamo se. I oni stoje na tome stanovištu. Ja ih neću /.../ Tito u Indiji direktno to sad u zadnjem govoru kaže kad sazru ekonomski uslovi mi ćemo dati i te slobode, on to direktno kaže. One, koje, kako on, postoje na Zapadu, kaže. On nije u principu dakle, protiv. Razlika između mene i Vlade FNRJ ne u tome, u oceni o stvarima, nego u tome da li brže i na koji način. Ja smatram da se može ići brže i na koji način, sva je razlika između mene i njih apsolutno u tome. Drugih razlika nema. Ako treba braniti socijalističku društvenu svojinu ja se u tome potpuno s njima slažem. Možda sam ja dosledniji u pitanju zakonitosti, da ja taj elemenat više naglašavam, ali razlike u suštini nema.

KOVAČEVIĆ: I Kardelj u Švedskoj je stajao na tome.

ĐILAS: Ne, i Kardelj, izričito stoji na tome, ja ne kažem i Tito stoji na tome, ja ne kažem, ali sam možda ja u tome, ovaj, jače, više insistirao, i može biti bih i danas insistirao. Razlike druge, apsolutno nema. Nacionalno pitanje Jugoslavije – nema razlike. Zato kad me državni tužilac, ono pitao ne znam Srbi, Hrvati, jedni protiv drugih, to je potpuno van okvira, van okvira i čitavog mog života i današnjeg shvatanja, to nema nikakve /.../ To je jedna zlonamerna interpretacija, ne vaša, nego tih novinara. Dakle, razlika je stvarno samo u načinu. Ja sam protiv svakih nasilnih mera, to sam izričito isticao i tako dalje, to je sve. U pogledu Partije samo bih hteo da me ne biste krivo shvatili. Ja ne pretendujem da ja budem organizator te Partije. Pre svega ona je sad jedna nerealna stvar, je li, to eventualno stvari ... ono na šta danas ja pretendujem da biste me politički razumeli kad me sudite, jeste samo na to: da mi se dozvoli da slobodno izla-

žem svoje filozofske i socijalne poglede, tj. praktično to ustvari izgleda ovako: Ako bi meni u Jugoslaviji dozvolili izdavanje jednog ideološko, filozofsko-socijalnog, kulturnog časopisa, praktično bi se sve time moje ambicije, političke, iscrple. Ja sam, drugovi sudije, 25 godina se bavim politikom. I bavim se na jedan poseban način. Ja sam se u politici bavio perom, ustvari. Vi meni kad oduzmete pero to je isto kao kad pevačici zabranite da peva. Kao kad biste balerini zabranili, kad biste violinisti, kao kad biste zabranili astronomu da gleda u zvezde. Vidite, to je ista stvar. Ima nešto u ljudskom biću, pa i u meni, neodoljivo, da u ovom svom zanatu, taj zanat na neki način tera. Mene od toga, da ne iskažem te svoje misli, mene ne može, meni je nemoguće da ih ne izlažem. Prvo sam na jedan, skoro fanatičan način uveren da sam u pravu, i da kad nemam mogućnosti da ih iskažem, ja, prosto se ne osećam čovekom, osećam se poniženim, zatvorenim, prosto bačenim u jedan položaj nedruštvenog bića. Meni je životna funkcija, da kazujem nekakve ideje, dobre ili rđave, ali ja to radim od svoje 19 godine, otkad sam ustvari komunista. Član Partije sam nešto kasnije postao.

Ja i da hoću drugovi sudije, ja ne mogu da to ne iskazujem, prosto ne mogu. To je meni životna esencija. Ja se svega drugog mogao bih odreći ali iskazivanja tih ideja svojih, ne bih mogao. Vrlo sam opširno govorio ovde o tome, da stvarno, da ta moja stvar nema nikakve veze sa spoljnom politikom. I hoću da vam pročitam i taj pasus šta mislim o svojoj, o spoljnoj politici FNRJ. On je vrlo kratak. „Smatram da je naša“, da bi bilo, da bih izbegao sve sumnje, „smatram da je naša politika nezavisnosti pravedna i jedino korisna. Praktično to znači da se ja nedvosmisleno slažem s politikom normalizacije sa istočno-evropskim zemljama i sa nastavljanjem saradnje sa zapadnim svetom. Ja sam tako shvatio spoljnu politiku koju je formulisao predsednik Republike i kao takvu je odobravam. Odobravam je kao normalizaciju i kao saradnju sa Zapadom. Ako ta politika ne bi bila takva ja je ne bih odobravao.“ Druže državni, javni, tužioče, možete u to biti potpuno sigurni. Ako naša politika ne bi bila ovakva kakva je, ja je ne bih odobravao. Ja bih to javno rekao. Ako ta politika ne bi bila takva ne bih je odobravao. Ja smatram da mi Jugosloveni, strogo čuvajući nezavisnost, treba da nastojimo da u našim spoljnim odnosima nikad više ne dođemo u izolovan položaj, da se ponovo nadnese na nas tragična sen sa Istoka. To bi moglo biti i fatalno i za našu nezavisnost i za demokratski unutarnji razvitak, iako ja odobravam našu spoljnu politiku, ja sam ubeđen da će i ona kad-tad, čak i takva kakva je, takva

nezavisna, takva dobra kakva je, doći u ćorsokak, ako kod nas ne dođe do političke, do političke slobode. Smatram da jedino političke više slobode mogu ostvariti čvrsto jedinstvo zemlje za vođenje jedne nezavisne spoljne politike.

Ja bih se zadržao samo na jednom pitanju, evo svega govorim deset minuta, kratak sam, na jednom pitanju tj. na pitanju odabiranja momenta. Drugovi sudije, ja želim samo da vam kažem na tu činjenicu da je vlada ustvari izabrala momenat za obračun sa nama, da sugerira obračun sa nama. Uzmite, kako je tekao slučaj sa Dedijerom. Od marta do decembra njemu niko nije kazao da je na Kontrolnu komisiju pozvan. On o tome ne zna ništa. Ja sam drugovi sudije u toku čitave godine dana, imao prilike da dam izjavu dopisnicima akreditovanim u Beogradu. Imao sam ja prilike za to. Ja to nisam hteo. Imao sam ja prilike i povodom Titovog puta u Grčku i Tursku, da to uradim, nisam ja to hteo. Pre svega sam se slagao, ali ja to nisam vezivao, sa spoljnom politikom, nije bilo ni potrebe, ja se sa spoljnom politikom slažem. Drugo, ja sam tu svoju izjavu dao tek pošto je Maršal Tito već bio deset dana u Indiji, a petnaestak dana na putu, dakle nije to planirano, planirano sa tim. Ja smatram da je Vlada FNRJ izabrala taj momenat za napad, pripremala taj napad na nas. Ja sam o tome i čuo okolo da se priča da će mene da uhapsu, da će ovo, da će ono, doduše to nije bilo sa nekog autoritativnog, zvaničnog mesta, ali tako malo neodgovorniji ljudi, da ja tome nisam pridavao značaja, ali sam tako čuo. I to zbog čega je odabrala. Zbog toga što nikada naša vlada nije bila na takvom vrhuncu spoljno političkom, uspeha i naša zemlja s time. Mi danas nemamo neprijatelja u svetu, mi smo se sa svim zemljama prijatelji, evo javni tužilac kaže, sa Rusima smo normalizovali odnose, na Zapadu smo prijatelji, je li.

KOVAČEVIĆ: Sa Italijom.

ĐILAS: Tršćansko pitanje. Mi smo jedina zemlja, možda uz onu Švedsku i Švajcarsku u Evropi, koja danas nema neprijatelja. Vlada se nalazi na vrhuncu spoljno-političkog bleska, uspeha, svud su rado primani, svi nam daju pomoć, prosto smo u ja se tu slažem sa ocenom čak i sa javnim tužiocem. Tako da su oni što se tiče neke spoljne kampanje, smatraju da će moći to nekako lakše da se sa nama svrši. Razume se da je to bila pogrešna ocena, kao što je i III Plenum bila pogreška. III Plenum je bio pogreška, bez svega se toga moglo, te se stvari mogu i drukčije rešavati. A unutra, pošto inače celu javnost drži u rukama Komunistička Partija, to jest drukčije rečeno, tu štampu to može uvek malo i da se i na drugi način

prikaže i sa netačnostima i tako. Tako da stvarno sazreli su direktno uslovi da se jedna ovakva opozicija, makar i kao individua, kao nešto potencijalno, kao nešto što kazuje svoje mišljenje i ne krije ga ni pred strancima, ni pred domaćima, da može da se likvidira. Prosto su sazreli politički uslovi za to. Za iste ove stvari ja sam trebao da odgovaram na III Plenumu. Ja sam u stvari te iste stvari govorio u svojim člancima. Ja sam hteo da vam citiram, ali pošto vam je bilo dugo, odustao sam. To biste mogli analizom, ako mi ne verujete, uzmite analizu mojih članaka i zaključite sudski, pa ćete doći do tih stvari. Pročitaću samo sad taj kraj: „Pred sudom i zakonom ja nemam krivice i stvarno ne mogu biti odgovoran. Ako imam zašta da odgovaram, a imam, to je izgradnja datog političkog, nedemokratskog sistema i to pred narodom i svojom savešću, čak i bez obzira na to što sam prozreo kud taj sistem vodi i šta znači i javno sam ustao protiv njega dok sam još bio na vrhuncu vlasti. Za to ja jesam kriv, ali zato pred zakonom nemam zašta. Ja sam već odavno, drugovi sudije, došao do zaključka, kako su ratni i revolucionarni period, ratnom i revolucionarnom periodu odgovarale vojne i revolucionarne mere. A za mirni period odgovaraju reforme i demokratske mere. Ako je u ratu i revoluciji bilo najčasnije i najprogresivnije biti revolucionar i vojnik, izgleda mi da tome u miru odgovara humanost i demokratizam. Neka bude borba neprestana.

Živimo u svetu koji je i na istoku i na zapadu u različitim i čak suprotnim oblicima, zagazio u socijalizam. Na Zapadu kroz slobodu a i mnoge forme svojine. Na Istoku kroz novu svojinu. Stare socijalističke teorije pucaju pod navalom života. Socijalistička ideologija, pogotovu praksa, ne smeju više ni u čemu biti isključive, ako neće da budu zapreka novim i to baš socijalističkim oblicima društva, i ljudskoj slobodi, bez koje nema nikakvog napretka. /Nema još ni čitava stranica, brzo ću završiti/. Mi već živimo u epohi socijalizma i sve što se događa u svetu, pa i ovde kod nas, pa i ovaj proces, čak, ovaj moj sukob odn., moramo ocenjivati sa stanovišta da li nas primiče ili zadržava u nezadrživom kretanju ka novim društvenim odnosima. I ovaj naš je spor, spor oko toga kako se kretati u socijalizmu u socijalizam. Prosto rečeno ovako: ja stojim isto kao i Savez komunista na istim pozicijama društvenih odnosa, tj. društvene svojine. Kao što je, to je analogija, kao što u kapitalizmu sve su kapitalističke partije stajale na stanovištima kapitalističke svojine, ali ih je bilo različitih. Kako ići napred, kako udarati poreze, kako ovo, kako ono, to je, ja mislim da to odgovara i socijalizmu. Ovo je gruba, razume se, analogija, da

bi vam bilo uprošćeno. Drukčije rečeno, danas se količina socijalizma u nekoj zemlji ne može više procenjivati jedino na osnovu toga koliko je u njoj i čega nacionalizovano i kolika je uloga države u privredi, nego i koliko ima i stvarne, duhovne, političke i druge slobode. I ukoliko i ekonomsko kretanje savremenog društva bude dalje išlo napred, a ono jedino ide i može ići ka podružljavanju sredstava za proizvodnju, utoliko će i ovaj drugi kriterijum, tj. sloboda za napredak i karakter društva bivati značajniji. Otuda i vaša presuda prelazi značaj jednog pravnog akta i postaje od značaja za čitavo naše društveno kretanje. Slučaj je takav da ima samo dva izbora. Nema nikakvog značaja da li će kazna biti manja ili veća, to ima značaja za mene, ali za celu stvar nema, nego da li treba i kako da je bude, jer svaka ma i najmanja kazna ruši sam princip slobode i istine pa time i same pravde. Istina, gola, kakva se vazda posle svega ocedi, neće se dati prikriti. Da smo suđeni, jer je to bilo potrebno vladi u određenom trenutku da bi sprečila slobodno iskazivanje mišljenja a da su sve drugo bili stvarno više ili manje vešti izgovori. Ja verujem da sud neće ići tim putem. Ovo nije suđenje ličnostima nego slobodi, tačnije preko ličnosti slobodi. Oslobođajući ličnosti vi ćete otvoriti prozore novom i osvežavajućem dahu slobode.

PRETSEDNIK: Kaži ovako: Optuženi Milovan Đilas u svojoj poslednjoj reči smatra da u njegovoj radnji nema elemenata krivičnoga dela i da treba da bude oslobođen. Optuženi Dediđer, usvajate li reč svoga branioca?

DEDIJER: Usvajam reč svoga branioca.

PRETSEDNIK: Imate li još nešto?

DEDIJER: Zahvaljujem se na odbrani, rekao bih još samo jednu rečenicu da se ne osećam krivim, da mi je savest mirna da sam u izjavi, i koju sam dao „Tajmsu“ branio ustvari principe Statuta Saveza komunista Jugoslavije, da sam ja u radnički pokret pre rata ušao ne zbog gladi, nego zato što se je radnički pokret borio za određene principe koji su odgovarali mojim životnim principima. I kadgod za ovih 18 godina, kadgod bih osetio da pojedinci krše te principe ja sam uvek smelo i otvoreno ustajao protiv toga. Zato sam ja danas isto tako miran, osećam se isto tako mirno kao u onim danima kad sam ušao u radnički pokret. Što se tiče Milovana Đilasa, s njime sam se razlikovao u mnogim teoretskim i političkim pitanjima, ali nas je uvek vezivalo duboko prijateljstvo i ja sam na III Plenumu rekao ako ide njegova glava, neka ide i moja, ja hoću da ostanem čovek koji je održao svoju reč i zato ja mirno očekujem vašu presudu.

PRETSEDNIK: (Diktira): Optuženi Dedijer u poslednjoj svojoj reči ističe da se ne oseća krivim i da mirno očekuje sudsku presudu.

Ima li još neko nešto da predloži, ili neko nešto da kaže? Nema ništa. Objavljujem da je glavni pretres završen. I molim da sačekate presudu.

PRESUDA

PRETSEDNIK: Ustanite. U ime naroda Presuda:

OPTUŽENI MILOVAN ĐILAS I VLADIMIR DEDIJER KRIVI SU ŠTO SU U TOKU DECEMBRA 1954. U BEOGRADU, U NAMERI DA PODRIJU VLAST RADNOG NARODA U NAŠOJ ZEMLJI, DOGOVORNO DAVALI DOPISNICIMA INOSTRANE ŠTAMPE IZJAVE U KOJIMA SU NEISTINITO PRIKAZIVALI STANJE U ZEMLJI SRAČUNATE NA TO DA U NAROČITO IZABRANOM MOMENTU, OD VELIKOG ZNAČAJA ZA RAZVIJANJE MEĐUNARODNIH ODNOSA I JAČANJE NAŠE ZEMLJE, PROUZROKUJU OPSEŽNU KAMPANJU IZVESNIH INOSTRANIH KRUGOVA RADI NARUŠAVANJA UGLEDA NAŠE ZEMLJE I NJENIH USTAVNIH INSTITUCIJA I NAJVIŠIH PRETSTAVNIKA KAO I RADI OTEŽAVANJA NJENOG MEĐUNARODNOG POLOŽAJA KAKO BI TIME IZAZVALI MEŠANJE TIH INOSTRANIH KRUGOVA U UNUTRAŠNJE STVARI NAŠE ZEMLJE I NA TAJ NAČIN DOBILI INOSTRANU POMOĆ ZA OSTVARENJE SVOJIH CILJEVA, ŠTO JE IMALO ZA POSLEDICU I TO DA JE DO TAKVIH POKUŠAJA ZA MEŠANJE INOSTRANSTVA U NAŠE UNUTRAŠNJE STVARI ZAISTA I DOŠLO. I TO:

OKRIVLJENI MILOVAN ĐILAS SVOJOM IZJAVOM DATOM 24. DECEMBRA 1954. GODINE DOPISNIKU „NEW YORK TIMES“-a KOJA JE OTŠTAMPANA U TOM LISTU U BROJU OD 25. DECEMBRA ISTE GODINE U KOJOJ DA BI STVORIO UTISAK KAKO JE U NAŠOJ ZEMLJI STVOREN SISTEM UPOTREBE NEDEMOKRATSKIH METODA, IZMEĐU OSTALOG KAŽE, DA JE POVODOM NJEGOVOG SLUČAJA OČEKIVAO DA ĆE DOĆI DO DISKUSIJE I DA ĆE TA DISKUSIJA BITI DEMOKRATSKA KAO NA ZAPADU, A DA NIJE OČEKIVAO INKVIZICIJU, KAKO AKO BISMO IMALI MIR TOKOM 10 GODINA SAVREMENA TEHNOLOGIJA UČINIĆE NEMOGUĆIM DA OVA MALA ZEMLJA ZADRŽI TOTALITARNI APARAT; DA U NAŠOJ ZEMLJI NAJREAKCIONARNIJI ELEMENTI JOŠ DRŽE VLAST U SVOJIM RUKAMA ČIME U SKLOPU CELOKUPNE SVOJE IZJAVE NE SAMO ŠTO JE HTEO DA PRETSTAVI NEISTINITO KAKO SU PROTIV NJEGA ZBOG NJEGOVIH POLITIČKIH MIŠLJENJA I STAVOVA PRIME-

NJENE MERE NASILJA I NEZAKONITIH POSTUPAKA NEGO DA JE U NAŠOJ ZEMLJI UOPŠTE ZAVEDEN TOTALITARISTIČKI SISTEM, SISTEM NASILJA I NEZAKONITOSTI.

OKRIVLJENI DEDIJER VLADIMIR SVOJOM IZJAVOM DATOM 20. DECEMBRA 1954. GODINE DOPISNIKU LONDONSKOG LISTA „TIMES“ KOJA JE OTŠTAMPANA U BROJU TOGA LISTA OD 22. DECEMBRA ISTE GODINE U KOJOJ, DA BI STVORIO UTISAK KAKO JE U NAŠOJ ZEMLJI STVOREN SISTEM UPOTREBE NEDEMOKRATSKIH METODA, IZMEĐU OSTALOG KAŽE, DA JE BIO PODVRGNUT IZVESNIM PRITISCIMA KOJI SU VRŠENI NAD NJIM KAKO BI SE GA PRISILILO DA SE ODREKNE SVOJIH POLITIČKIH MIŠLJENJA I STAVOVA ODBIVŠI DA GOVORI O VRSTI I KARAKTERU TIH PRITISAKA, JER DA NE ŽELI DA NAŠKODI INTERESIMA SVOJE ZEMLJE, ČIME JE U SKLOPU SA OSTALIM TEKSTOM IZJAVE HTEO DA PRETSTAVI NEISTINITO KAKO JE ON NEZAKONITO PROGONJEN ZBOG SVOJIH POLITIČKIH UVERENJA I STAVOVA, VEĆ I TO KAKO U NAŠOJ ZEMLJI VLADA SISTEM NASILJA I NEZAKONITOSTI UOPŠTE, ČIME SU PRIHVATILI USLUGE KOJE SU IM STAVILI NA RASPOLOŽENJE PRETSTAVNICI INOSTRANE ŠTAMPE KAKO BI IZVESNIM INOSTRANIM KRUGOVIMA PRUŽILI MATERIJAL ZA KLEVETNIČKU KAMPANJU PROTIV NAŠE ZEMLJE SVESNI DA ĆE SE TAKVA KAMPANJA POVESTI I ŽELEĆI DA DO NJE I DOĐE NA ŠTETU UGLEDA NAŠE ZEMLJE, NJENIH USTAVNIH INSTITUCIJA I NJENIH NAJVIŠIH PRETSTAVNIKA, IZABRAVŠI ZA DAVANJE TAKVIH KLEVETNIČKIH TENDENCIOZNIH IZJAVA MOMENAT KADA SU OČEKIVALI DA TE IZJAVE MOGU NANETI NAŠOJ ZEMLJI NAJVIŠE ŠTETE I IZAZVATI PRITISAK U CILJU UTICANJA NA UNUTRAŠNJE I SPOLJNO-POLITIČKE, SPOLJNU POLITIKU NAŠE ZEMLJE PA ČAK I PROMENE POLITIČKOG, DRUŠTVENOG I EKONOMSKOG UREĐENJA U ZEMLJI, PA SU TIME IZVRŠILI KRIVIČNO DELO NEPRIJATELJSKE PROPAGANDE PREDVIĐENO I KAŽNJIVO U ČLANU 118, STAV 1 KZ.

STOGA SUD OPTUŽENE ZA OVDE NAVEDENO KRIVIČNO DELO, I PO NAVEDENOM ZAKONSKOM PROPISU A PRIME-NOM ČLANA 3, 42 STAV 2 I 43 KZ, OSUĐUJE:

OPTUŽENOG ĐILASA MILOVANA NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 1 GODINE I 6 MESECI, OPTUŽENOG DEDIJERA

VLADIMIRA NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 6 MESECI. U ODNOSU NA OBA OPTUŽENA U SMISLU ČLANA 48 KZ IZVRŠENJE IZREČENIH KAZNI SE ODLAŽE I TO U ODNOSU NA OPTUŽENOG ĐILASA MILOVANA ZA TRI GODINE, A U ODNOSU NA OPTUŽENOG DEDIJERA ZA DVE GODINE POD USLOVOM DA OPTUŽENI ZA OVO VREME NE UČINI SA UMIŠLJAJEM NOVO ISTO TAKO TEŠKO ILI TEŽE KRIVIČNO DELO. U SLUČAJU DA OVA USLOVNA OSUDA NE BUDE OPOZVANA, OPTUŽENI ĆE SE SMATRATI DA NISU NI OSUĐIVANI ZA NAVEDENO KRIVIČNO DELO. OBA OPTUŽENA SU DUŽNA DA SNOSE TROŠKOVE KRIVIČNOG POSTUPKA IZ ČLANA 88 ZKP ČIJA ĆE SE VISINA UTVRDITI POSEBNIM REŠENJEM.

PRETSEDNIK: Obrazloženje ćemo dati kratko.

Nakon održanog glavnog pretresa pred ovim sudom i ocene izvedenih dokaza, Sud je našao da su optuženi Đilas i Dedijer izvršili krivično delo neprijateljske propagande iz člana 118 kz stav 1 na način i u vreme kako je to opisano u izreci ove presude. Optuženi su na glavnom pretresu priznali da su dali izjave stranim novinarima u kojima su sadržane inkriminacije navedene u presudi; njihova priznanja su proverena i potvrđena uvidom u orginalne članke stranih listova „New York Timesu“ i „Time-su“, čijoj autentičnosti ni optuženi nisu prigovorili. Optuženi su sem toga na glavnom pretresu priznali i detalje, pod kojim uslovima, i kako je došlo do davanja izjava te kako su iste i dali. Sud nalazi i to da su u ovim i ovakvim izjavama vršili neprijateljsku propagandu protiv državnog i društvenog uređenja radi podrivanja vlasti radnog naroda, sa kojom su namerom od optuženih i date. Da je ovo tačno, utvrđuje se time što je izvesna inostrana štampa na temelju ovih izjava povela žestoku antijugoslovensku kampanju protiv naše zemlje; njenog ugleda i najviših pretstavnika baš u momentu kad su optuženi očekivali da njihove izjave dopisnicima strane štampe mogu naneti našoj zemlji najviše štete, i dati povod za uticanje na unutrašnju i spoljnu politiku naše zemlje pa čak i promene društvenog, političkog i ekonomskog uređenja. Ovaj sud je ocenio i odbranu optuženih; da oni nisu hteli da vrše neprijateljsku propagandu i da izazovu antijugoslovensku kampanju spolja, već da su izlagali svoja mišljenja odnosno političke ideje. Sud nalazi da je ovaka odbrana optuženih neosnovana. Sud je imao u vidu pre svega to da optuženi nisu ni mladi, ni neiskusni publicisti, već naprotiv. Ova činjenica govori u prilog zaključka

ovoga suda, a naime da su optuženi mogli znati i predvideti posledice, koje će nastupiti posle njihovih izjava, koje su dali stranim dopisnicima, već su po uverenju ovoga suda to i hteli. U prilog ovoga zaključka suda govori i to da su optuženi prihvatajući usluge nekih pretstavnika inostrane štampe delovali istovremeno upadljivo užurbano obaveštavajući se međusobno što sve skupa pretstavlja nesumnjivo svesnu akciju, razume se optuženi su uz po nalazu ovoga suda očigledno izabrali momenat kad su očekivali da će njihova akcija proizvesti najviše štete našoj zemlji.

Zbog toga svega ovoga optuženi nisu, kako se to oni brane, išli za tim da objave neka svoja filozofska i politička mišljenja i ideje već su išli za tim da izazovu kampanju upravljenu protiv interesa Jugoslavije i pokušaj mešanja inostranstva u naše unutrašnje stvari u čemu je po nalazu ovoga suda suština i težina krivične delatnosti optuženih. Sud je utvrdio da je akcija optuženih Đilasa i Dedijera nanela spoljno-političkom položaju i ugledu naše zemlje štetu, ali sud isto tako nalazi da su optuženi Đilas i Dedijer u ovoj antijugoslovenskoj kampanji koja se u inostranoj štampi razvila na osnovu njihovih izjava, iako su i sami želeli da dovedu do te antijugoslovenske kampanje i do mešanja u unutrašnje stvari naše zemlje, ipak bili smo oruđe koje su izvesni pretstavnici inostrane štampe iskoristili u ovu kampanju, u kojoj su optuženi Đilas i Dedijer poslužili samo kao povod za ostvarenje nameravanog pokušaja mešanja u unutrašnje stvari naše zemlje. Da ova inostrana kampanja od strane pojedinih lica nije bila pripremana, same izjave optuženih Đilasa i Dedijera ne bi ni u kom slučaju mogle izazvati kao posledicu ovako opsežnu i žestoku antijugoslovensku kampanju niti bi one same mogle naneti ovoliko štete ugledu naše zemlje, to nam potvrđuje i činjenica da je optuženi Đilas i ranije davao slične izjave dopisnicima inostrane štampe pa su prošle nezapazene. Optuženi nisu naišli, niti mogli da naidu ni na kakvu podršku u našem narodu već naprotiv naša javnost sa ogorčenjem osuđuje ovakvu delatnost optuženih. Optuženi su u ovakvoj svojoj neprijateljskoj delatnosti ostali izolovani kao javni, i svaki onaj koji pokuša da radi protiv naroda i države. Ovi momenti su bili razlog da sud u smislu člana 42 stav 2 kz izrekne blažu kaznu od one koja je predviđena za krivično delo iz člana 118 kz nadajući se da će se svrha kažnjavanja iz člana 3 kz postići i ublaženom kaznom. No, sud je u smislu člana 48 kz odredio uslovno odlaganje izvršenja izrečene kazne, jer sa osnovnom očekuje da će se optuženi i bez izvršenja kazne u budućnosti kloniti da vrše ovakva i slična krivična dela.

To je presuda, sad, kome želite da se pismeni pretstavak presude dostavi?

ĐILAS: Mome braniocu, molim.

PRETSEDNIK: Vašem braniocu. A vaša?

DEDIJER: Dr. Politeu.

PRETSEDNIK: Dobro. Oba optužena izjavljuju da se pismeni prestavak presude dostavi njihovim braniocima.

Sad možete da idete kući.

PRILOG KOJEG JE ĐILAS U SVOJU ODBRANU NAPISAO I PREDAO SUDU

TEKST PRIPREMLJENOG GOVORA OPTUŽENOG ĐILASA

Uvaženi sude,

Ovaj proces ima tri strane: ideološku, političku i ljudsku. Počecu od ove treće, iako baš nju često, nažalost i u ovoj zemlji, smatraju za najmanje važnu. Koji su razlozi rukovodili Dedijera da pomogne mene na III Plenumu, a naročito da se odupre organizovanom bojkotu koji je nadamnom bio sproveden posle toga? On to sam najbolje zna. Ali ja mislim, ako su na Plenumu kod Dedijera uz prijateljske igrali ulogu i drugi – ideološki – motivi, posle toga su to pretežno bili ljudski – prijateljstvo. Našavši se kao i mnogi drugi u dilemi da bira između dogmatskih zahteva i običnih, ustaljenih, prirodnih ljudskih etičkih principa, Dedijer se bez kolebanja odlučio za ovo poslednje. U sličnoj situaciji sam se našao i ja, kada je Dedijer bio napadnut, s tom razlikom što sam imao da biram za između prijateljstva i opasnosti da budem optužen kako sam se stavio u službu strane propagande. Postojali su kod mene i drugi – idejni i politički – razlozi da dam inkriminisanu izjavu, ali je ovaj prvi, prijateljstvo, bio u svakom slučaju početni i neizbežni.

Može se pretpostaviti da sam politički „pogrešio“. Razume se, ja to ne mislim. Ali čak da je i tako, to je daleko manje važno, sa stanovišta etike, koja mora u svakom društvu, a pogotovu u demokratskom, biti vodećim načelom svakog javnog i ličnog čina, nego izneveriti prijatelja u nevolji, ako si uveren da je napad na njega nepravedan. Ja poštujem, drugovi sudije, vašu političku pripadnost i ideološke nazore. Ali bih uz to hteo da kažem nekoliko reči o jednoj zabludi veoma dubokoj koja još živi i koja bi mogla postati kobna po razvitak naše zemlje, a pogotovu pravde i pravosuđa u njoj, ako ne bi bila suzbijena. Reč je o jednoj staljinističkoj teoriji, a još više praksi, koja se, razume se, izdaje za socijalističku, o postojanju, pa i praktikovanju dve vrste morala: komunističkog i običnog, ljudskog.

Društvo od svog postojanja poznaje, kao stalne, obične ljudske etičke norme. One su nastale sa samim društvom, kao uslov povezanosti i

opstanka ljudi, budući oni ne mogu biti ljudi samo kao društvena bića /društvene životinje/. Te norme su, u neku ruku, večne, urođene ljudima kao takovima /kao društvenim bićima/, nezavisno od društvene formacije. Tu spadaju: istinoljubivost, iskrenost, milosrđe, itd. Za najveće se smatraju, još od Aristotela – pravednost i prijateljstvo.

Razume se, ima i drugih etičkih, tačnije – moralnih normi, napr. normi pojedinih klasa, verskih sekta, političkih pokreta i sl. Ukazujem na one koje je, kako znate, usvojila bila katolička crkva u Srednjem veku – da cilj opravdava sredstvo, neverno se pri tom oslanjajući na inače nadahnutog i dubokog etičara Sv. Avgustina. Ali te moralne norme, norme koje odudaraju, koje se odvajaju od onih ustaljenih, uobičajenih, ljudskih etičkih normi, odnosno – taj moral koji se formira u nešto posebno za neku posebnu grupu, ustvari nije etički, nego se samo prikazuje takvim, pa čak i „višim“ od običnog ljudskog morala, a sve to ustvari radi nekih posebnih ciljeva, očito drukčijih nego što su oni običnih ljudi.

Dešava se, razume se, da se grupni, klasni i sl. moral poklopi s običnom ljudskom etikom, ali samo privremeno, dok grupa, klasa i sl. stvarno pretstavlja društvo kao celinu. Sukob između jednog i drugog uvek je znak da su se grupa i njen moral počeli odvajati od društva. Pravo i pravosuđe uvek teže, ako hoće da budu nauka i pravda, da se što više primaknu onim običnim, neprolaznim ljudskim etičkim normama, čak i onda kad su stvoreno grupni.

A slično stoji i s ljudskom slobodom. Istorija ne poznaje plemeni-tih ideala, a ni etike i morala koje bi zasluživali da se zovu tim imenom, a bili za nekog drugog, a ne za obične ljude. Ovim nisam hteo da suprotstavljam komunističku ili neku drugu etiku onoj pravoj, običnoj ljudskoj, nego da ukažem da je ona prava nestvarna i izmišljena, možda i korisna za neke kratkotrajne potrebe napr. u revoluciji. Ali ona se neminovno mora sukobiti s običnom ljudskom etikom, pa i s običnim čovekom, čim nastoji da se ustali i nametne kao nešto „više“, pretvarajući se samim tim u nešto neprirnodno i sektansko. Oprostite mi što ću skrenuti vašu pažnju na atmosferu u kojoj je bilo stavljeno na probu Dedijerovo – obično ljudsko – prijateljstvo prema meni, kao i moje prema njemu.

Zamislite da ste se iznenada, preko noć, zbog nekih vaših filozofskih i socijalističkih shvatanja, – recimo i pogrešnih – našli u sporu sa svim vašim prijateljima, i to ne u običnoj ljudskoj raspravi, nego tako da budu s vama prekinute sve veze, čak i one najkonvencionalnije, kakve postoje i među ljudima što se ne poznaju. A sve to ne s običnim prijateljima,

nego s onima s kojima ste delili godinama – ne hleb i vino, nego smrt i život, s kojima ste u ognju i krvi, u podzemlju i slavi takoreći život proživeli. Kao da se odjednom spustilo tučano zvono. Kad sam ja dolazio na III Plenum, – niko mi nije rekao ni zdravo, sem Dedijera. A kad se Plenum završio – ostao sam potpuno sam, s čistačicama i s Vladimirom Dedijerom. Prolazili su, iza toga, dani, nedelje, meseci – niko mi od brojnih prijatelja nije dolazio, telefon je ćutao, jedino me obilazio Dedijer /i dvatri prijatelja – nekomunista/. Ne može se reći da sam živeo zatvoreno, iako usamljeno. Ja sam izlazio u grad, išao u pozorište, bioskope i sretao svoje bivše prijatelje. Ali su oni – zbog mojih shvatanja, sad svejedno kakvih – okrenuli glavu od mene, a ako bi slučajno pogledali, to bi bilo kao da tu ne stoji živi čovek, drug dojučerašnji, nego – prazan prostor. Jedino je Dedijer – i obični ljudi, razume se, video u meni i čoveka i druga.

Kada iznosim ovo, hoću da kažem da sam za formiranje takvih metoda i borbe sam i te kako odgovoran, naročito idejnim radom, iako sam već dva-tri zadnje godine vidio, pa i isticao, da su one, te metode, nedemokratske, nečovečne i kastinske. Iz dana u dan, kao strava, širio se i produbljavao bojkot. Istaći ću, da biste razumeli i ljudske motive mog istupa, najbitnije: Niko od bivših političkih prijatelja nije mi se javio ni na koji način; moje slike u muzeju izbačene su iz redova narodnih heroja; isekli su me iz dokumentarnih filmova; niko me nikad, čak ni u mojoj ulici, nije pozvao na nacionalne svetkovine, čak i kad se radilo o događajima u kojima sam imao vidnijeg učešća; moje ime je uvek prećutkivano u novinama i sl. Kad su se opisivali događaji iz prošlosti /napr. kad se pominjala jugoslovenska žalba u OUN protiv sovjetskog pritiska ili kad su se nabrajali jugoslovenski državnici koji su posetili Burmu i Indiju/; Preko jednoga prijatelja tražio sam, u vreme kad sam bio u neizvesnom materijalnom položaju, da radim za „Jugoslovensku enciklopediju“, ali mi na to nikad nije odgovoreno; pokrenuto je 5–6 novih časopisa – mada sam bio relativno poznat kao publicista – niko me nije pozvao na saradnju, a kad je to pomenuto nekim urednicima, ovi su sa užasom odbijali i samu pomisao na tako što, itd. itd. Ali obični ljudi su se plašili da progovore samnom.

Eto, u tim i takvim okolnostima Dedijer je ostao moj prijatelj, potvrdivši na taj način da postoje ljudske etičke vrednosti koje su iznad svega, ne samo iznad ličnog, nego čak iznad trenutnog javnog interesa. Ja ne bih bio čovek da nisam učinio sve što sam mogao za takvog čoveka i prijatelja u času kad mi se činilo da je nepravedno napadnut. Možda sam mu

time u datim prilikama i škodio, jer on, kako ste čuli, ne deli sasvim moje poglede, ali nisam mogao odoleti ljudskom osećanju prijateljstva prema njemu, iako sam znao da ću time navući na se poplavu uvreda i grdi, pa čak i takvih da sam se stavio u službu inostranstvu i postao njegovim oruđem. I kad bih i sada došao u istu situaciju – učinio bih isto, jer čovek mora da pre svega bude čovek – društveno biće, koje se drži ljudskih etičkih načela, među kojima je prijateljstvo priznato za jedno od najvećih. Znao sam da mu neću moći pomoći, ali sam verovao da će mu biti u teškoćama lakše ako sam uz njega. Srećan sam ako sam mu se time ma i mrvu odužio.

Daleko sam od toga da pomislim kako ćete i vi doći u dilemu dvostrukog morala o kome sam govorio, budući se vi morate pre svega rukovoditi pravednošću, koja je u teoriji države i prava, a i u etici, smatrana vrhovnim principom još od Antike i koja sve nas čuva od grešaka i zabluda, a pogotovu od nepravdi, na koje nas gone naši nazori, navike, strasti, konvencije, a ponajviše trenutke političke potrebe. Ali kako je nemilim sticajem okolnosti do toga došlo da će ovaj proces biti zabeležen u istoriji ove zemlje, nadam se neće i ne može dogoditi da baš u njoj, koja opstoji na tome što nije štedela krv i snagu za velike i neprolazne ideale slobode, da baš u njoj buknu – u času kada su na nas uperene oči celoga sveta – zanemarene obične ljudske, trajne etičke norme, one kojima ljudi žive, i to radi prolaznih i kratkotrajnih, a uz to i nepravednih interesa.

Ako je prijateljstvo u mnogo čemu, ako ne u svemu, bilo naša pobuda, neka pravednost, koja je u vašim rukama u ovom času bude vaš vrhovni i jedini cilj! Time će triumfovati moral i etika! To je utoliko važnije, ako se ima u vidu da je naše novo društvo još mlado i da su se u lomovima koje je naš narod preživeo zanemarili etički ljudski odnosi i etičke vrline, radi prolaznih političkih i sličnih, makar i neophodnih potreba. Vaša odluka će, i bez ovoga na šta sam ukazao, bitno uticati na odnose među ljudima u našoj zemlji. Ona može da učini kraj čudovišnim odricanjima od svojih stavova samo pokajanjima i samoponižavanjima, kako smo videli tu skoro, i to od ljudi na visokim javnim funkcijama. Takve pojave ne poznaje kulturno čovečanstvo već od Srednjeg veka, sem u staljinističkoj Rusiji. Veštački je izazvana histerija o izdaji, o službi inostranstvu, o paklenom izabranom momentu u vezi sa Pretsednikovim putem u Indiju i Burmu i sl., a što je već dosadašnji tok procesa obesnažio i učinio smešnim i providnim psihički je pogodila mnoge ljude, onemogu-

čila im da trezveno razmisle o pojavama i postavila im tragičnu dilemu da se pravdaju zbog svojih shvatanja.

U tom pogledu je najtragičniji slučaj Mitre Mitrović, jedne od najumnijih žena naše zemlje, koja se kaje zbog nekoliko rečenica izrečenih na najvišem političkom forumu prije godinu dana, pa čak i kida veze između mene i našeg zajedničkog deteta. A nije mnogo blaži ni slučaj mog dugogodišnjeg bliskog prijatelja Peke Dapčevića, čija je pokajnička izjava utoliko teže pala na svest običnih ljudi što ju je dao jedan od najvećih heroja i komandanata Revolucije. Vaša presuda, treba da učini kraj ovakvim neprirodnim i ponižavajućim pojavama u našem društvu. U našoj zemlji ne treba i ne sme biti mesta staljinističkom režimu „iskrenosti“ i samobičevanju. Vi možete učiniti da se konačno izađe iz te i takve religiozne srednjevekovne tmine.

Mi smo zemlja koja se hvali socijalizmom, t j. i vezama s drugim svetom i tolerantnošću prema njemu. A ustvari se kod nas povodom našega slučaja podigla takva primitivna i histerična dreka oko stranaca, „usluga strancima“, „izdaja“, stranog mešanja, akcija „po narudžbi“ i po „planu“ iz inostranstva i sl. Da je to stvorilo bolesnu katranastu atmosferu straha, sumnjičavosti i mržnje, na kojoj bi nam mogle pozavideti i ideologije i poreci najisključiviji u svakom pogledu. Videli ste kako su se u toj atmosferi utrkivale društvene – političke – organizacije da me izbače iz svojih redova. Radio je bio počeo da objavljuje Rezoluciju „radnih kolektiva“ u kojima se traže najstrožije kazne, kao što su, sećam se, objavljivane rezolucije u SSSR-u u doba procesa opoziciji. Dva dana posle Kardeļjevoga napada na nas u Sarajevu isključuju me, bez saslušanja, osnovna organizacija SSRN i traži oštru kaznu i oduzimanje penzije, koja mi je po zakonu pripala. Ali neka njih, isključilo me je i društvo sportskih ribolovaca! Moju sestru, Milku, majku četvoro dece, izbacuju s posla kao politički nepoželjnu. A u jeku svega, Mitra mi javlja telefonom da ne mogu da dolazim kod nje i vidim svoju kćerku, naše zajedničko dete, da bi ona izbegla političke neugodnosti.

Građani me susreću zapanjeni i zaplašena izraza, kao da sam sišao sa vešala i da ponovo idem na njih. Eto boda i prilika! Vaša oslobađajuća presuda treba da očisti, jednim mahom, tu atmosferu. Više vedrine nama treba! Više srdačnosti i manje sumnje! Izgleda mi da mi odavde i danas, nismo kadri da uočimo ogroman značaj vaše odluke za naše društvo i za razvijanje humanističkih odnosa u njemu. Iako je ljudska strana ovog procesa tako jednostavna i lako shvatljiva i pristupačna ljudskom

umu i srcu, ni s pravnom nije mnogo složenije. Pre svega, od najodgovornijih političkih lica /Edvarda Kardelja, koji je tada vršio dužnost Predsednika Republike, Moše Pijade, predsednika Savezne narodne skupštine, Svetislava Stefanovića, Državnog sekretara za unutrašnje poslove i drugih/, još pre nego je javni tužilac pokrenuo postupak, javno istaknuto je – indirektno i direktno – da ćemo nas dvojica biti gonjeni i kažnjeni. Time je pravnoj svesti u zemlji zadan težak udarac. Ljudi koji bi trebalo da budu branioci zakonitosti, javno i grupno prejudiciraju našu sudbinu. Posle tih i takvih izjava čoveku dođe da se upita: Čemu je onda proces uopšte potreban, ako najviši funkcioneri, pa i predsednik najvišeg zakonodavnog tela već unapred naglašava šta treba da bude sa „krivcima“.

Iza toga, razume se, nisu izostali ni partijski organi. Ta Kontrolna komisija CK na čelu sa Popivodom, koja je ispitivala Dedijerov slučaj, tvrdi kako smo ja i Dedijer još u vremenu III Plenuma razvili „frakcionarsku i neprijateljsku aktivnost“ u Savezu Komunista, iako sam III Plenum o tome ne govori ni reči. Otkud ovo dosoljavanje, ovo nadgornjavanje III Plenuma, i to od Popivode, koga znam kao veoma disciplinovanog komunistu i skromnog čoveka? Očigledno, pošto je već rečeno da moramo biti krivi, treba nam – kao majčici Rusiji Staljinovoj „otkriti“ kada smo i majku za sisu ugrizli.

Ovakvim stavovima politički vođi, među kojima sam i ja spadao, kao da negiraju ono što je bitno za ostvarivanje pravde i pravičnosti, – sudstvo kao nepristrasno, kao organ zakona, /a ne Vlade/. Meni izgleda da bi ovaj proces i u tom pogledu mogao biti, ako ne prelom, a ono od velikog značaja. Ali ne samo to! Nego su najodgovorniji pretstavnici svojim izjavama kojima sugerišu našu krivicu, a naročito Predsednik Savezne narodne skupštine Moša Pijade, koji je izričito utvrdio još pre nego smo i saslušani /on kaže: „To njihovo moralno srozavanje dobilo je takav oblik da se njime mora pozabaviti sudska istraga i da se interesi zemlje moraju zaštititi merama gonjenja i kažnjavanja“/ pogazili opštu deklaraciju o pravima čoveka Ujedinjenih nacija koju je prihvatila naša zemlja, a i naše zakonodavstvo. Član 10 „Deklaracije“ predviđa da „svi imaju potpuno jednako pravo na objektivno i javno suđenje pred nezavisnim i nepristrasnim sudovima“. Vladini pretstavnici sugeriranjem naše krivice već unapred vrše moralni pritisak na sud i praktički mu poriču njegovu nezavisnost. U članu 11 stav 1 „Deklaracije“ predviđa se „svakog koje optužen za krivično delo ima pravo da se smatra nevinim dok se na osnovu zakona krivica ne dokaže na javnom pretresu na kojem je imao sve garancije

potrebne za svoju odbranu“. A mi smo već optuženi i oglašeni krivima od najvidnijih režimskih pretstavnika!

Eto, vidite, kako vladini pretstavnici, a naročito predsednik Savezne skupštine, ne poštuju zakone i zakonske forme i kako na taj način teško ranjavaju pravni poredak i inače neučvršćenu i nerazvijenu pravnu svest u našoj zemlji. I zaista, način na koji se tužilac odnosi prema čitavom slučaju neka to ne potvrđuje njegovu neispravnost koja se od njega doduše i ne traži, nego izgleda da je on svoju ulogu shvatio tako kao da mu nije zadatak da činjeničko, pravno utvrdi krivicu, nego da izmisli opravdanje za zvanične političke teze: Akt smišljen u vezi sa Pretsednikovim putem i propagandom nekakvih reakcionarnih krugova, uslugu inostranstvu i sl. Zato je on i nastupio kao manje-više dobar politički agitator, a ne kao nosilac pravedne neumitnosti, koju bih ja za svoj udes daleko više želeo od njegovih pozajmljenih političkih konstrukcija.

Tužilac čak i ne krije da nas ne goni zakon pa ni on sam nego Vlada. On kaže u optužnici: „Ne može sprečiti zakonsku Vladu da ih uzme na odgovornost“. Pošto u istraživanju istine nije počeo od činjenica, nego od naloga da dokaže političke teze proklamovane još na početku afere /tužilac čak stavlja u optužnicu Kardeljeve reči: „Ucenjivanje naše demokratije“/ tužiocu nije ni bila važna pravna analiza slučaja, a još manje materijalna istina. Osvrnuću se, ukratko, na pravni karakter optužnice, iako takvo što u sebi ustvari i ne sadrži. Pre svega, za sve nas, pa čak i za javnog tužioca, nepobitna je činjenica da Ustav garantuje građanima pravo slobodnog izražavanja i mišljenja. To pravo je potvrđeno i razrađeno i u zakonima, a posebno zakonom o štampi. Prema tome, ja sam na osnovu stava, imao pravo da javno kažem svoje mišljenje svejedno gde, Ustav, dakle, stoji na našoj strani. Osećajući to, tužilac nije mogao otvoreno pobijati to naše pravo, nego se krio iza člana 118 Kaznenog zakonika, koji kažnjava propagandu koja ima nameru da podrije državno i društveno uređenje.

Pogledajmo malo izbliže taj član. On je, pre svega, neprecizan, i po svom duhu suprotan osnovnim principima Krivičnog zakonika, koji, u duhu modernog prava, izričito kaže da niko ne može biti kažnjan za delo koje zakonom nije naznačeno. A član 118 ne kaže šta je to propaganda, naime, neprijateljska propaganda ili propaganda koja podriava, to je ostavljeno potpuno neodređeno. Od kuda to, i to baš u ovom članu? Član 118 je ostatak posleratnih, često puta nepreciznih zakonskih i dr. odredbi, što potvrđuje i sama njegova terminologija – tipična za politički jezik ratnih

štabova i partizanskih organizacija, a potpuno tuđa našem novijem zakonodavstvu i zakonodavstvu uopšte.

Šta znači, napr., u našem skučenom i isključivom ratnom i partijskom jeziku izraz „neprijateljski“ koji se povlači u tom članu u sudskoj praksi? Manje-više svako shvatanje koje nije identično s vladajućom monopolističkom – da je najbliže nazovem: lenjinističkom – doktrinom. Tako je i došlo do apsurdne situacije da većina građana ove zemlje, samim tim što nisu marksisti ni lenjinisti, mora da žive u atmosferi pravdanja kako nisu neprijatelji države, nezavisnosti, socijalizma i sl. A slično stanje je i u političkoj oblasti, samo što ona oštrije pogađa neposredni život građana. „Neprijatelj“, „neprijateljsko“ postali su u praksi, eto čak i u sudskoj, izrazi kojima se može obuhvatiti sve što nije istovetno s onim jedinim ideološkim i političkim dogmatizmom i monopolizmom.

Kao državni funkcioner imao sam prilike da se upoznam s mnogobrojnim slučajevima zloupotrebe i proizvoljnog tumačenja baš ovog člana, a za čije sam usvajanje i sam odgovoran. Čak i oni koji su najodgovorniji za njegovo usvajanje i primenu smatrali su da bi taj famozni 118 član trebalo zgodnom prilikom zameniti i razraditi. Kolika je proizvoljnost tog člana pokazuje i samo odmeravanje kazne koje on predviđa: od šest meseci do 12 godina strogog zatvora. Tako je moguće, a stvarno se tako i događa da za isto ili slično delo sudovi po Jugoslaviji izriču sasvim različite visine kazne, već prema lokalnim uslovima i uticajima, ili shvatanjima samih sudija.

Neka mi bude oprošteno ovo poređenje, ali ono je na mestu: Zakon za zaštitu države u staroj Jugoslaviji, po kome sam ja suđen, bio je daleko precizniji, on je gonio zbog „propagande komunizma, anarhizma i ilegalnog prigrablivanja vlasti“, i to propagande ilegalne i s neskrivenim namerama, dok je istu tu propagandu, ako ciljevi nisu bili otvoreno naglašeni, u najgorem slučaju prepuštao zakonu o štampi. Ako je u pogledu jasnoće taj zakon imao prednosti nad stoosamnaestim članom našeg Zakonika, u pogledu proizvoljnosti i odmeravanja kazni bili su isti, s tom razlikom što je za sve krivice te vrste onda sudio jedan sud – Sud za zaštitu države, koji je kao takav imao jedinstveni karakterijum po kome je – kako sad znamo po sugestijama dvora i vlade – donosio presude, odmeravajući kazne već prema zvaničnoj oceni neposrednih političkih prilika.

Svako ko objektivno sudi o našim prilikama, mora zaključiti da taj stoosamnaesti član KZ nije nimalo slučajno nejasan i proizvoljan u od-

meravanju kazne. Ali, ostavimo to po strani i uđimo u samu suštinu predmeta – t. j. da li i po tom i takvom članu stvarno postoji krivično delo?

Član 118 KZ glasi: „1. Ko u nameri da podrije vlast radnog naroda, odbrambenu moć zemlje ili osnovicu socijalističke izgradnje, ili da razbije bratstvo i jedinstvo naroda FNRJ, crtežom, napisom, govorom na skupu ili na drugi način vrši propagandu protiv državnog i društvenog uređenja ili protiv političkih, privrednih, vojnih ili drugih važnih mera narodne vlasti, kazniće se strogim zatvorom. 2. Istom kaznom kazniće se ko propagira fašističke ili druge narodu i državi neprijateljske ideje“. Iako je po ovom članu praktično moguće gonjenje svakoga ko ispoveda neku ideju koja nije vladina ili kako se ovde neodređeno kaže: „narodu i državi neprijateljska ideja“, ipak se u njemu potkralo i nešto precizno, i to u tački 1, po kojoj i odgovaram, a naime, reč „podrije“, koja se jedino može tumačiti – i pravno i filološki – kao nasilan i ilegalan akt, akt usmeren na teške i ozbiljne stvari – rušenja vlasti, bratstva naroda, odbrambene snage, čak i ekonomske osnovice društva.

Istorija kao da voli ironiju: sveti mi se sada sistem koji sam i sam izgrađivao. Ali ostavimo to! Nego, da li ima u mojoj izjavi i jedna rečenica koja bi na to pozivala? Ima kritike Vlade, ima kritike Saveza komunisti i to oštre kritike. Ali nema nikakvog poziva na nasilan, ilegalan, tj. podrivački akt. Nema krivičnog dela. Naprotiv. U izjavi se izričito kaže: a / da promene u Jugoslaviji treba da se obave u dužem periodu, u periodu od desetak godina; b /da one treba da se obave mirnim legalnim, zakonskim dozvoljenim načinom, a ne na ilegalan, podrivački način. Ne kažem li ja u toj izjavi izričito da sam protiv ilegalne aktivnosti i to zbog toga što ona ne vodi ničemu i što je ova zemlja sita revolucija i nasilja? Ja čak izričito kažem da bi svaka nagla promena mogla dovesti i do goreg stanja.

Iz izjave je sve ovo jasno za svakoga ko hoće logično i nepristrasno da misli. Nisam ja ovde na optuženičkoj klupi zbog propagande koja ima za cilj da ruši postojeći sistem, nego zbog toga što tvrdim – da u Jugoslaviji nema dovoljno demokratije i slobode, t. j. što kritikujem Vladu nedemokratsku, još tačnije: što sam se osmelio da to javno kažem! Ako se Vlada, odnosno neki njen član, oseća uvređen ovom inače blagom i po formi kulturnom kritikom, mogli bi podići protiv mene optužbu zbog uvrede i – to je sve. Da je optužba o podrivanju državnog i društvenog sistema netačna može se jednostavno i uverljivo dokazati analizom samog teksta izjave.

Šta se u njemu kaže: 1. Da su nedemokratske snage u sadašnjoj vladi zaustavile tendenciju u pravcu demokratije. 2. Da je kod nas taj demokratski razvoj počeo 1950 i da je baš on zaustavljen.

Prema tome: 1. Kritikuje se Vlada, i to jedino i izričito ona, a ne državni i društveni sistem u celini. Ako vlada smatra sebe državom i društvenim sistemom, t. j. neprikosnovenom – što je kao teorija i praksa odbačeno u Evropi već u 18 veku, to je njena stvar, ali zakon to ne kaže i sud bi morao te stvari da razdvoji. Nego ni vlada nije kritikovana ni za šta drugo do što je zaustavila tendenciju u pravcu demokratije, i to baš one demokratizacije koja je započeta, kako se kaže u izjavi, posle 1950 godine. 2. Zahteva se dakle, da se produži ranije postojeća tendencija demokratizacije, tendencija kojoj je osnova dati ekonomski sistem, t. j. da se nastavi dalja demokratizacija, demokratizacija datog sistema, koja je otpočela negde 1950 godine i koja je zaustavljena. Očevidno, ne podriva se dati sistem, čak ni data vladina politika, nego se zahteva poboljšanje, reformacije, nastavljane ranije otpočetog demokratskog procesa.

Očevidno je da ja stojim na stanovištu datog ekonomskog /društvenog/ i državnog sistema i da tražim menjanje u okviru njih, polazeći od njih kao od već date osnove. Nije, dakle, sporna sama osnova – društveno uređenje /nacionalizovana imovina, ravnopravnost naroda Jugoslavije/, nego sloboda! Tačnije rečeno: trebamo li i možemo li mi Jugoslovani, polazeći od datih osnova, ići u demokratizaciju brže i izbeći stagnaciju? Na to se svodi sve i čitav spor, sam ekonomski – svojinski – sistem kao osnova društva nije sporan.

Iz toga je, takođe, očigledno da ja ne kritikujem vladajuće snage kao nedemokratske uopšte, nego kao nedemokratske u datom sistemu, u odnosu na druge i drukčije tendencije u tom sistemu, u odnosu na demokratsko kretanje koje je postojalo i koje je zaustavljeno. Najprostije rečeno: moja shvatanja i vladajuća shvatanja su dva suprotna lica jednog te istog – socijalističkog sistema. Sve je to izričito i pozitivno potvrđeno u mojoj izjavi: Zar ja ne kažem u njoj da je u Jugoslaviji jedino mogućan jedan demokratski socijalizam i da ne može biti u demokratiji i kompromitovane u ratu?

Činjenice, tj. tekst i njegova analiza na osnovu normalne ljudske logike, potvrđuju da je optužba u podrivačkoj aktivnosti protiv državnog i društvenog sistema putem propagande netačna, nezakonita i iskonstruisana. Ovom prilikom bi hteo da ukažem na jednu nepreciznost koja mi se potkrala u izjavi: Naime, tamo se kaže: „mi nemamo zakonske mogućno-

sti za puno izražavanje“. Istina, nema, po mom mišljenju, dovoljno ni zakonskih mogućnosti da se iskaže mišljenje suprotno vladajućem, još tačnije rečeno: zakoni nisu u tom pogledu dovoljno precizni i široki. Ali težište moje misli, pak, bilo je i jeste u tome da nema dovoljni praktičnih mogućnosti za izražavanje, ili drukčije rečeno: zakoni ne osiguravaju dovoljno te mogućnosti, a čak ukoliko ih i osiguravaju u praksi one ne mogu doći do izražaja. Zakon svojim slovom daje mogućnosti, čak i ne tako male, ali se one u praksi ne mogu ostvariti zbog političkog i dr. monopolizma, a zakon kao takav ne može da ih zagarantuje.

Za ocenu jednog dela, a pogotovu krivičnog, veoma su važne okolnosti u kojima se ono izvršilo. Vladini pretstavnici i vladina štampa tvrde kako ne predstavljam nikog. Razume se, ta tvrdnja nije tačna. U svakom slučaju izražavam uznemirenu savest i spontane demokratske težnje jednog dela, ako ne i većine našeg naroda. U političkom sistemu kakav je naš, te težnje ne mogu drukčije doći do izraza sem preko individua, – jer je svaka organizacija nedozvoljena i neostvariva – i to individua koja je u samom tom sistemu imala visoke funkcije, a time i kakvu – takvu mogućnost da kaže šta misli, a koja je u stvaranju datog sistema igrala vidnu ulogu, tako da ju niko ne može uverljivo optužiti za izdaju i kontra-revoluciju, a da istovremeno time ne otkrije nedemokratsku i problematičnu pozadinu vlastitih namera.

Uza sve to, važno je uočiti kako počinje član 118: „Ko u nameri da podrije“. A čime, tužilac dokazuje nameru i to podrivačku? Kojom činjenicom? Nijednom! Da mu slučajno moji tekstovi ne otkrivaju tu nameru? Videli smo, mi to! Naprotiv, iz tekstova izlazi baš obratno, da ustvari jedino sugerišem da se poprave političke prilike i duhovna atmosfera. Pa čim onda dokazuje nameru? Ničim. Njemu, – razume se ne samo njemu, možda njemu lično i ponajmanje, – potrebno je, iz razloga koji očividno nisu pravne prirode, da budem osuđen, bez ikakvih stvarnih dokaza, a što bi bilo čisto političko nasilje, t. zv. sudsko ubistvo, nevešto skriveno u pravne norme, njega to kao da veoma malo interesuje.

I najzad, da li se tužilac upitao „razjašnjavajući“ sebi i svojoj savesti okolnost našeg „zločina“?; kako je moguće da ljudi kao nas dvojica, koji smo do juče ne samo bili visoki funkcioneri, nego po dvadesetak i više godina proveli u borbi na kreiranju ove države i datog društveno-ekonomskog sistema, kako je moguće da se prekonoc pretvorimo u njihove ogorčene protivnike? Ovakvo čarobno preobražavanje ljudi moguće je u bajkama i staljinističkim kazanima i retortama i kod nas – nadam se,

neće biti ozakonjeno. Da bi vam do kraja bila jasna neosnovanost optužnice, moraću nešto opširnije da se zadržim na političkim okolnostima.

Kao što vam je poznato, moji članci u „Borbi“, koji su bili neposredni povod III Plenuma, počeli su da izlaze u jesen 1953. godine. Dok sam ih pisao meni nije padalo na um da bi oni mogli da dovedu do takvih sudara, iako sam bio svestan da odudaraju u mnogočemu, pa čak i po formi, od konvencionalnih partiskih teoretskih pogleda. Ja sam već tada osećao i video da naš politički život kakav je izrastao iz revolucije, mora da uđe u neke nove, u svakom pogledu demokratskije oblike, ukoliko zaista hoćemo da idemo putem drukčijim od onoga u SSSR-u i izbegnemo političku, ekonomsku i drugu situaciju. Ja sam bio svestan da pojedini moji stavovi mogu izazvati diskusiju i polemiku u štampi, ali mi na kraj pameti nije bilo da najviši Partiski forum može raspravljati filozofska i sociološka pitanja, što nije uobičajeno ni u jednom radničkom pokretu, čak ni onom Boljševičkom dok mu Staljin nije došao na čelo i prvi proglasio obaveznim ideološko jedinstvo u partiji, što je bio početak i idejna osnova za pretvaranje SKP/b/ u aparat, i to u rukama šačice ljudi. Istina, ja sam znao da ni naša Komunistička partija nije bila u prošlosti bitno drukčija, ali sam verovao da je već sazrela i kadra da uvede slobodnu diskusiju i trpi različita javna shvatanja u svojim redovima, pa da time izide iz tradicionalnih staljinističkih okvira. To utoliko pre što je VI Kongres značio korak u tom pravcu, to je bila iluzija, i to velika. I zato je saziv III Plenuma bio za mene ne samo iznenađenje u političkom, nego i u moralnom pogledu.

Stvari su tekle ovako. Na Novu Godinu 1954. doznao sam od Pe-ka Dapčevića, koji se tek vratio iz Slovenije da se Tito ne slaže s mojim člancima, a 4 januara već je bio sastanak, između mene, Rankovića i Kardelja, koji se tog dana, ili dan ranije, vratio iz Slovenije. Kako je sve teklo za mene neočekivano najbolje se vidi iz toga što smo se par dana pre prvog januara ja i Kardelj dogovorili da idemo na Novu Godinu na pecanje u Crnu Goru, ali je on naglo otputovao u Sloveniju. Na sastanku od 6 januara između mene, Kardelja i Rankovića, na kome su oni manje – više otvoreno postavili pitanje sadržine mojih članaka, bilo je rešeno da se objavi privremeno obustavljanje njihovog štampanja, pod izgovorom da bi se drugovima koji se eventualno ne slažu pružila mogućnost za diskusiju. Istina, oni su rekli da će se po tome morati još konsultovati. 9 januara su me pozvali i pročitali mi saopštenje, koje je iste večeri dato u štampi, o sazivu III Plenuma, a o mom slučaju. Rekao sam im: To je greška. Ali

kao da me nisu hteli ni čuti. Iako sam bio član najužeg rukovodstva i jedan od sekretara Partije, nisam bio čak ni konsultovan o sazivu Plenuma i dnevnom redu. Stvarna presuda već je bila izrečena, trebalo ju je samo ozakoniti. To se videlo i po tome što je bojkot nadamnom počeo da se sprovodi sutradan po saopštenju o sazivu Plenuma, pa čak i pre toga, kampanja je otpočela odmah, tako da mi više nije odgovaralo na pozdrave ni osoblje u CK.

Ono što me naročito pogađalo u mojim moralnim pojmovima bilo je što su najednom ljudi koji su se ne samo saglasili s mojim shvatanjima u pomenutim člancima, nego me čak i posticali da ih pišem, preko noć, nalazeći zato svakojaka sitničava i neprincipijelna opravdanja i bacajući na mene drvlje i kamenje. Neću se zadržavati na toku III Plenuma, nego ću jedino izložiti – da bi vam bilo jasno kako je došlo do mojih današnjih shvatanja – pobude koje su me potstakle da dam svoju tzv. drugu izjavu na Plenumu, u kojoj sam se delimično povukao sa svojih pozicija. Meni na početku Plenuma, iako mi je bila jasna njegova priroda, nije ni na kraj pameti padalo da će doći do takve izjave, iako su mi vodeći drugovi, koji su imali veliki lični uticaj na mene – Tito i Ranković posredno, a Kardelj otvoreno – tražili takvu izjavu radi jedinstva Partije i zemlje.

Kako rekoh, bio sam teško pogođen u mojim moralnim osećanjima, naročito kada su lažno počeli da me optužuju manje-više za one iste stvari za koje me, takođe bez osnova optužuje javni tužilac: vođ reakcije, inspirator strane propagande, revizionist, frakcionaš, neprijatelj i slično. Rekoh, nije mi na početku ni na um padalo da napuštam svoje stavove, jer sam u njih bio ubeđen, pa ipak se i samnom dogodilo, u blažem vidu, ono što se događalo na svim procesima komunistima u istočno-evropskim zemljama i što se ovako ili onako događa svakom pravom komunisti čim počnu njegovi drugovi s optužbama kako mu stavovi i postupci koriste kapitalizmu, imperijalizmu, reakciji i sl., t. j. – počeo sam da se odričem svojih stavova. Ali nije mi ta moralna zapanjenost bila kod mene osnovna. Bila su još tri odlučujuća momenta:

1. Ja nisam tada mislio da budem u ma kakvoj opoziciji, a pogotovu onoj koja bi bila suprotna Savezu komunista. Moji su se zahtevi u praksi svršavali s insistiranjem na pravo da izlažem svoje poglede, i to ne protiv, nego u okviru Saveza komunista t. j. na zahtevu da komunisti i drugi socijalistički orijentisani ljudi, a ovih je većina, imaju pravo da izlažu svoja shvatanja i grupišu se oko njih u već postojećim organizacijama.

2. Ja sam naćuo da bi moglo doći do studentskih demonstracija u moju korist. U tom ćasu ja sam još ćvrsto vezan uz Partiju i to utoliko jaće što se ta vezanost preplitala s dugogodišnjim bliskim, najbliskijim prijateljstvom s većinom ćlanova CK, a naroćito s Rankovićem, Titom i Kardeljem. Ja nisam tada mogao još da shvatim i odobrim nikakvu aktivnost izvan, a kamoli protiv vodstva Saveza komunista. Prema tome, nisam svešću, a ni moralno, bio kadar da primim odgovornost za takvu akciju. Šta više, savest kao da mi nije bila mirna ako do nećeg takvog doće, a ja ne sprećim da ljudi ne stradaju. Moćda je to samo bio jedan od mnogobrojnih mostova koje ljudi iznalaze u teškim prilikama, prepavši se od praktićnih posledica njihovih vlastitih ideja. Tek, bilo je tako.

3. Ali je daleko veću ulogu od svega toga igrala ćinjenica što sam ja sve svoje ideje vezivao za akciju Saveza komunista i u okviru njega. Meni nije uopšte bio cilj da ovaj oslabim, a kamoli razbijem, nego da izazovem demokratsku diskusiju, demokratska strujanja u njemu, da ga ćitavog pomerim napred, razume se ne mimo volje CK, nego baš s njim, s Titom kao voćdama. Praktićno je to znaćilo ovo: da ostvarivanje i kretanje socijalizma i dalju demokratizaciju nisam video drukćije nego kroz akciju Saveza komunista, iako sam već tada pridavao veliki i pretećni znaćaj i drugim elementima – masama, istićući da nisu samo komunisti oni koji su svesni i da nisu oni, nego radne mase, glavni faktor preobraćaja u novo društvo. Ali, praktićki uzev, tada sam još mislio da je Savez komunista, ipak ona glavna organizovana, kako se to kaće – subjektivna snaga. A ako vodstvo te snage, kako se oćevidno ispoljilo na III Plenumu, odbija da prihvati moje ideje, onda je za mene, pogotovu što sam bio stari komunist – iz jugoslovenske, ali u suštini staljinistićke škole – bio neizbećan logićki zakljućak: nešto nije bilo u redu s mojim teorijama ćim one praktićno ne mogu biti primenjene, jer, boće moj, zar nismo godinama ućili da se istinitost nekog stava jedino proverava u praksi.

Ako se svemu tome doda strahovita nervna iscrpljenost, nesanica ćitavih deset noćiju, onda će biti jasan i konfuzni oblik u kome se pojavila ta izjava. Na Plenumu je inaće vladalo raspoloćenje da budem iskljućen iz Partije i jedino iz razloga, iznetog ali neobjavljenog, da strana štampa ne bi to iskoristila i uporećivala našu zemlju sa SSSR-om, bio sam kaćnjen strogim ukorom s poslednjom opomenom. A radi ćega sam ustvari bio svrgnut i kaćnjen? Jedino radi ideja i insistiranja da imam pravo i kao ćovek i kao komunist da ih javno iznosim. Ta ćinjenica, gola i tvrda, nije me nikako napuštala. I kad je posle Plenuma bojkot, već i rani-

je stvarno sproveden, sada dobio i svoju zvaničnu partisku sankciju, u meni su počele s još jačom snagom i s još većom doslednošću da se javljaju iste one ideje koje sam ranije zastupao.

Život mi je sve više pokazivao – kako u Partiji tako i izvan nje – da su bile tačne moje ocene kako je i zašto došlo do stagnacije. Suština mojih shvatanja se svodila na to da je jedini izlaz iz stagnacije i nedemokratizma u ukidanju idejnog i drugog monopola jedne partije, jedne grupe. Ali više nisam imao načina da izlažem te ideje, odbačene i proklete s najvišeg mesta do najmanjeg sela. Došao sam prvi put u životu u dvoličnu situaciju: da sedim bojkotovan u Partiji s kojom se ne slažem i u kojoj ne mogu braniti svoje ideje. To je bilo nepodnošljivo i suprotno svim mojim pojmovima i posle tri meseca vratio sam člansku knjižicu. Treba da dodam, za svo to vreme mi se činilo da bi bilo prirodno, ljudski, ako bi se iz idejnog konflikta uklonila stravična i nepojmljiva netrpeljivost i izolacija kao da se radi o gubavcu.

Neću da vas zamaram s detaljima, pogotovu ne s teoretskim ali hoću da ukažem na to da ja svoja shvatanja nisam krio ni od koga, iako ih nikom nisam detaljnije i u celini izlagao. Da je to tačno možete se uveriti i iz toga što su ih delom već objavili induski i nemački socijalisti, i to pre nego je Tito i krenuo u Indiju. Ovom neskrivanju stavova je koren u jednom drugom i dubljem razlogu: ja smatram da kod nas nikakva revolucionarna i ilegalna akcija ne samo što nas ne bi mogla biti uspešna, nego čak ako bi to i bila ne bi mogla dovesti do demokratije i slobode, nego verovatno do nečeg još goreg od datog stanja. Ovoj zemlji je bilo dosta revolucije i nasilja. Revolucija je za navek ostvarila što je bilo nužno: ravnopravnost naroda i ukidanje krupne kapitalističke svojine. Ovoj zemlji jedino treba više slobode! – Eto, u tome je suština mojih pogleda.

Otuda ja i sada, kao i do sada, smatram da protiv Vlade ne treba izvršiti nikakav nasilan akt. Ali to ne znači, da otvoreno, svuda i na svakom mestu, ne treba iznositi svoje mišljenje i tražiti slobode. Naprotiv! Baš otvoren stav takođe jeste suština mojih pogleda. A iz svega toga nepobitno izlazi da ja to kretanje ka slobodi ne zamišljam kroz lomove i skokove, nego kao nešto mirno i postupno: najprije slobodu u idejnoj i duhovnoj oblasti, u štampi, a onda postepeno i u politici i svemu ostalom. U štampi pa i ovde na sudu, iznosi se kako su moje tvrdnje da kod nas nema slobode neistine. Ja bih hteo, ne toliko da pobijam protivničke razloge koliko da sebe opravdam upitam sledeće:

1. Da li stvarno postoje kod nas mogućnosti slobodnog izražavanja filozofskih i socijalnih ideja – i to socijalističkih? Drukčijih od vladajućih? Da li postoji mogućnost javne kritike i satire, kritike i satire koja bi bila uperena i protiv postojećih političkih i drugih odnosa, navika i shvaćanja? Ne, to ne postoji, a ukoliko se javlja uvek je izloženo opasnosti da bude ugušeno kao „neprijateljsko“, „tuđe“, „malograđansko“ i slično.

2. Da li je stvarno kod nas moguće slobodno biranje i kandidovanje u vodećim predstavničkim organima, neću reći ljudi izvan ili nasuprot, nego makar iz redova vladajuće partije, t. j. da li njeni vlastiti članovi mogu po svojoj volji da se kandiduju i izjašnjavaju, da li ih može biti veći, neograničen broj kandidata i da li mogu javno iznositi makar za nijansu idejna shvaćanja? Razume se, praktično ni to nije moguće, a ukoliko se i dogodi neizbežno biva tretirano opet kao „tuđe“, „neprijateljsko“, „malograđansko“ tj. strpano u jedan tako prostran pojam da su onda moguće i stvarne posledice.

Ali ne tvrdim samo ja da kod nas nema sloboda o kojima sam govorio, t. j. duhovne i političke slobode. Ja se neću ovde pozivati na razgovore, koje sam, dok sam bio na vladi, imao o tome zadnje dve godine sa najodgovornijim državnim i partiskim predstavnicima. Neću to učiniti ni zbog toga što bi me oni demantovali, ne, oni to ne bi mogli uraditi, nego što smatram da nije ukusno iznositi manje-više privatne razgovore i na taj način braniti sebe.

Nasuprot tome, ja ću da ukažem na javne izjave. Maršal Tito izričito podvlači u svojim govorima, pa i u poslednjim, da će kod nas doći do tih sloboda daljim razvitkom ekonomije, s porastom proizvodnje, a i Kardelj, manje-više ističe to isto, s tim što on dalji razvitak i tih sloboda vezuje s razvitkom tzv. samoupravljanja /radničkih saveta i komuna/. A obojica vezu porasta slobode s porastom svesti, kako ovu oni shvataju.

Dakle, u pogledu samih činjenica, nema bitne razlike između mene i političkih vođa zemlje. Ni oni ne tvrde da kod nas postoje slobode u onoj meri koliko bi se navodno želelo i s njihove strane. Razlika, je u stvari, u oceni: da li može još sada biti više slobode i to bez opasnosti po ekonomske – socijalističke – osnove društva, a i u načinu kako doći do više slobode. Ja smatram napr. da bismo niz sloboda /napr. slobodno izlaganje ideja, t. j. slobodu štampe/ mogli već sada imati, i to bez ikakve ozbiljne opasnosti po socijalizam. Isto tako ja sam uveren da jedini stvaran i efikasan način da se do slobode dođe jeste u ukidanju idejnog i poli-

tičkog monopolizma. Ukratko, da se u ekonomiji i svest mogu utoliko brže razvijati i razviti ukoliko ima više duhovne i političke slobode.

Problem nije u tvrdnji, u oceni – u tome se manje-više svi slažu, nego u ovome: kako i kada /t. j. kojom brzinom i kojim načinom/. A za to, doista, po normalnoj ljudskoj logici, niko ne može biti optužen, zločin je delo, akt, a ne tvrdnja da bi nešto moglo biti bolje ili da bi se do tog dobrog moglo pre da stigne.

Drugovi sudije,

Kako sam vam već rekao ja sam do shvatanja koja sam vam izložio i koja se ukatko i konkretnije nalaze i u mojoj izjavi „New York Timesu“, došao još u toku 1953. godine što se da videti i iz mojih članaka u „Borbi“ i u „Novoj Misli“ iz tog vremena. Ali sam ta shvatanja uobličio iza III Plenuma, tako da su ona manje-više konačna bila u mojoj glavi već u leto 1954. godine. Ja sam manje-više takva ista, izložio i g. N. Ernestu Dejvisu, laburističkom članu parlamenta kad me je potražio u septembru 1954. godine. On me je čak upitao da li bi bio spreman da ih i javno izložim, našto sam ja odgovorio da bih, ali u socijalističkoj štampi, i to zbog toga baš u njoj da ne bih dao povod domaćoj propagandi kako eto, dajem izjave „čak“ i štampi koja nije socijalistička. Šta više Indusi i nemački socijalisti objavili su ta shvatanja daleko pre od „Njujork Tajmsa“, a ipak javni tužilac nije smatrao da treba za njih da me pozove na odgovornost. Očevidno njega nisu o tome vodili zakonski pravni, nego politički razlozi, jer nije po oceni Vlade bilo još sve „zrelo“ i nije bilo zgodno zameriti se socijalistima, a nije mogao biti iskonstruisan propagandni argumenat o davanju usluga tzv. reakcionarnoj štampi i neodređenim stranim krugovima koji su se pomoću nas mešali u naše stvari i kojima se ne sviđa naša spoljna politika.

Na sve to ja ću se vratiti kasnije, a sada bi samo dodirnuo što sam mislio i što mislim pod zahtevom za stvaranjem jedne nove političke formacije, u suštini jedinom novom političkom misli od III Plenuma na ovamo, iako je i ona već sadržana u rečenim mojim člancima u „Borbi“. Pre svega očevidno je da je izraz „formacija“ samo zamena za naziv „partija“. Naziv „partija“ nije upotrebljen zbog toga što bi to potsećalo na pojam neke krute organizacije kakav se kod nas odomaćio. Radi se, u stvari, o jednom procesu čiji bi tok trebalo omogućiti najpre preko slobode izlaganja ideja.

Kada ovo govorim, mislim da se to može ostvariti odmah i mimo volje vladajućih političkih snaga. U Jugoslaviji i nije ništa novo moguće

– bar u političkim – bez pristanka Vlade. Iz moje izjave se to baš i vidi. U njoj se čak i kaže: da će dati sistem na to jednog dana morati da pristane. Što se pak mene tiče moji lični zahtevi u politici i političkom životu vode se danas na zahtev da mi se dozvoli da slobodno izlažem svoje socijalističke ideje, svoje filozofske i socijalne poglede i da mogu da izdajem jedan ideološki – filozofski i kulturni – časopis. A što sam istakao ideju o novoj – demokratsko-socijalističkoj političkoj formaciji, to izlazi iz mojih u stvari filozofsko-socijalističkih pogleda, iz analize da je to jedini izlaz iz postojećeg začaranog kruga.

Ja sam u politiku ušao vrlo mlad i u njoj sam uvek ostao intelektualac. Ali ne intelektualac po tome što sam škole učio, nego što sam glavni deo svoje političke aktivnosti obavljao perom, što nikad nisam prestajao – sem kad sam na to bio prisiljen – da se bavim misaonom aktivnošću. Za pitanje organizacije i praktične politike ne samo da nikad nisam imao velikog smisla, nego čak ni interesa. Otuda je ideja nove političke formacije rezultat idejne i političke analize i samo kao takva od eventualnog praktičnog značaja za budućnost, bez neposrednog uticaja – nažalost! – na date političke prilike. I baš zbog toga što nisam bio praktični političar u strogom smislu te reči, što se u meni nastavila misaona i ideološka aktivnost započeta daleko pre III Plenuma i uprkos tome što je na njemu bila pogođena, ja ne mogu, prosto ne mogu čak ako bi i hteo, da te misli ne iskažem.

Čovek je društveno biće. Kao takav on ima neku namenu, neki osnovni oblik aktivnosti i društvu i na društvu, oblik koji je usvojio na osnovu ličnih sklonosti i što mu ga je društvo spontano nametnulo. Omogućiti čoveku tu njegovu ličnu i društvenu aktivnost, znači, ustvari, omogućiti ga u ispoljavanju, o postojanju njegovog bića, njegove osnovne, ljudske, društvene namene. Zabraniti pesniku da peva, rataru da ore, igračici da igra, astronomu da otkriva nova sazvežđa, šta im onda ostaje od života? Možda će neko reći: trebalo se odreći praktične politike, a svoje misli zadržati za sebe i javno ih ne iskazivati. Politika je koncentracija svih oblasti društvenog života. Pa pošto čovek je društveno biće, onda je njegovo interesovanje i učešće u politici – prirodno, a odricanje od toga može biti samo prinudno iznaći istovremeno gušenje jedne od bitnih potreba čoveka kao takvog. Možda sam i ja hteo da primim tu prinudu, ali – nije mi dalo moje mišljenje i unutarnja moralna obaveza prema njemu, prema onima koji su moje misli pratili, prema sebi kao ljudskom – društvenom biću.

Dvadeset i pet godina sam se bavio politikom i perom u jednom trenutku sam bio prinuđen, osuđen i odbačen zbog svojih ideja, u koje sam se kasnije još čvršće uverio da su opravdane. Šta ja mogu da činim, kako da živim, ako svoje misli ne iskazujem? Ima nečeg imanentnog i neodoljivog u čovekovom biću da uprkos svim otporima iskazuje svoje misli i osećanja, postao sam ta neodoljivost, iako sam se spremao da već jednom počnem da pišem ono što želim, neuznemiravan neposrednim odnosima. To je ustvari osećanje dužnosti prema zemlji i narodu, koju svaki čovek iskonski nosi u sebi. Osećao sam isto tako i da sam moralno dužan da kažem onima koji su tražili moju misao šta sada mislim o svemu i, da u pogledu svoje ličnosti i svojih shvatanja, uklonim zabunu koja je mogla nastati na III Plenumu i posle njega. A kad se tome doda i onaj moralni momenat da sam smatrao za neizbežnim ljudsku dužnost da se pridružim neopravdano napadnutom neprijatelju – biće jasno kako je i zašto došlo do moje izjave „Njujork Tajmsu“. Da sam to mogao učiniti domaćoj štampi – učinio bih. To sam rekao i u izjavi „Njujork Tajmsu“. Da sam mogao u socijalističkoj – daleko radije. Ali, izbora nije bilo. Smatrao sam da svoje mišljenje, namenjeno svojoj zemlji, moram reći javno, na koji je način jedino u datom trenutku – bio mogućan, iako sam bio svestan da ću biti napadnut kako sam dao materijal stranoj propagandi i sl. Potvrđivanje prava na slobodu izgleda mi i sada važnije od ma kakve optužbe.

Domaća štampa, političari i javni tužilac otkrili su, razume se, i druge „motive“: da je sve to isplanirano u vezi s putem Pretsednika Republike u Indiju i Burmu i krugovima i tendencijama u inostranstvu da se onemogućiti nezavisna unutarnja i spoljna politika Jugoslavije. Pre svega, činjenicama je utvrđeno da je do moje izjave došlo nezavisno od svega toga: nije Dedijer tražio komisiju nego su ga zvali na nju, nisam ja nudio izjavu, nego je traženo od mene. Neću da tvrdim da do neke slične izjave s moje strane ne bi došlo u budućnosti, ali je ova sada bila izazvana na okolnostima koje sam naveo.

Ako pak pretpostavimo da je moja izjava u vezi s putem Pretsednika Republike i s neakvim spoljnim pritiskom na našu spoljnu ili unutrašnju politiku, onda se normalan čovek mora upitati: da li ja i rečju napadam taj put ili podupirem nečije namere? Ne, ni slovom. Ja govorim samo o unutrašnjim prilikama, a u koliko i spominjem na jednom mestu i spoljnu politiku, ja podupirem Vladu, tvrdeći da je normalizacija odnosa sa istočno-evropskim zemljama dobra stvar, primećujući – opet iz unutar-njih razloga – da odsustvo kritike sovjetskog sistema može ojačati uticaj

SSSR-a u našoj zemlji, t. j. osloboditi našu nezavisnost prema toj strani i otežati naš slobodni unutarnji razvoj.

Iz toga izlazi: nisam vršio nikakav napad na našu spoljnu politiku, nego sam je, naprotiv, podržao. I jedino se iz čudnog i monopolističkog shvatanja, po kome javno izbijanje i isticanje razlika u unutarnjim pitanjima potkopava spoljnu politiku, može tako nešto izvući. Po takvom shvatanju u svetu ne bi bila mogućna nikakva unutarnja opozicija, niti drukčije mišljenje, a da ne budu tretirani kao – izdaja! Možda je moja izjava slabila ugled vlade zbog njene unutarnje politike, ali njenu spoljnu politiku nije mogla slabiti čak da je i bila s ovom u suprotnostima, jer ta spoljna politika znači ono što znači i jeste ono što jeste – kroz ugovore i stvarne akte i odnose. U stvari s takvim tvrdnjama su se htele iskoristiti protiv mene elementarna patriotska osećanja, kako je to uvek bilo kad se narod i otadžbina identifikuju s nekom partijom ili vladom.

Tako stoje činjenice. Ali kako je doveden u pitanje moj stav i odnos prema spoljnoj politici, za koju sam ja svuda i uvek, a i na saslušanju kod islednog sudije, izjavljivao da se njom slažem, hoću otvoreno i precizno da kažem što mislim o tome, da ne bi sud bio ni u tom pogledu doveden ni u kakvu sumnju. Smatram da je naša politika nezavisnosti pravedna i jedino korisna. Praktično to znači da se ja nedvosmisleno slažem politikom normalizacije s istočno-evropskim zemljama i sa nastavljanjem saradnje sa zapadnim svetom. Ja sam tako shvatio spoljnu politiku koju je formulisao Pretsednik Republike i kao takvu je odobravam. Ako ta politika ne bi bila takva, ja je ne bi odobravao. Ja smatram da mi – strogo čuvajući nezavisnost – treba da nastojimo da u našim spoljnim odnosima nikad više ne dođemo u izolovan položaj da se ponovo nad nas nadnese stravična sen sa Istoka. To bi moglo biti fatalno i za našu nezavisnost i za demokratski unutrašnji razvitak. Iako ja odobravam našu spoljnu politiku, ja sam ubeđen da će i ona, čak i takva kakva je, doći u ćorsokak ako kod nas ne dođe do političke slobode.

Sve u svemu ne postoji, dakle, nikakva moja subjektivna krivica, ocenjivana bilo s koje strane: etičke, pravne ili političke. Osećajući to, i sam javni tužilac bio je prisiljen da pribegne skolastičkom dokazivanju kako smo mi ipak objektivno naneli štete državi, jer je naše izjave iskoristila strana propaganda ili – kako bi rekla naša štampa i tužilac – postali smo oruđe u tuđim rukama, konkretno: u rukama reakcionarnih i antijugoslovenskih snaga. Sem toga, bilo je reči i o tome kako nas podržava reakcija i ona domaća i ona spoljna. A sa pravne, a i bilo s koje druge tačke

gledišta, mi ne možemo biti odgovorni šta misle, govore ili pišu o nama, ili povodom nas. To je stvar tih novina. Mi smo odgovorni samo za ono što smo učinili. Štampa i političari istočno-evropskih zemalja podupiru kampanju protiv nas, pa nikom pametnom na um ne bi palo kako su oni što su protiv nas ovde, u zemlji, istovremeno slepa oruđa istočnih reakcionarnih krugova.

Svak je ono što jeste, po njegovim delima i to bez obzira kakav stav u nekom trenutku drugi prema njemu zauzimaju. Zar 1948 nije našu Vladu i CK podupirala čitava zapadna štampa, pa i emigracija, u otporu SSSR-u, jedino je izopačenoj i ukalupljenoj staljinističkoj propagandi palo na um da nas naziva i tretira kao pione u tuđim rukama. Problem je jednostavno u ovome: čim se dogodi nešto novo, prema njemu svak određuje svoj stav polazeći od svojih pogleda i interesa. U politici se ništa novo ne bi moglo dogoditi ako bi važio uslov da sve strane i sva shvatanja budu udovoljena. Ima u tome i jedna druga, malo čudna strana: Kada napr. ta ista štampa, ili čak iste novine kojima sam ja dao izjavu, prenose izjave naših zvaničnih lica ili pišu pozitivno o Jugoslaviji, onda je to „svetska štampa“, „najuglednije novine“, onda je to „jačanje ugleda naše zemlje“. A kad se iz Jugoslavije čuje jedan drukčiji, nezavisni glas, onda ...

Doista, tu nema više ni zakona ni logike! Besmisleno je i nečovečno tražiti od nekoga da se odriče svojih shvatanja zbog toga što mu neko nešto trenutno odobrava ili neodobrava. Takav zahtev ni u kom slučaju ne potiče iz demokratizma. Bolest da se odričem svojih shvatanja zbog tuđih, ja sam već preboleo na III Plenumu i smatram, i smatram najosnovnijim i prirodnim pravom svakog čoveka da iskaže svoje misli nezavisno od ma čijih drugih. Inače, – nema duhovnog kretanja i slobode. A sem toga, izgleda da se i u ovom slučaju, kad je reč o pisanju strane štampe, brkaju pojmovi i identifikuju narod i zemlja s vladom i njenom politikom. Svakako, bilo je u toj štampi, povodom našeg slučaja, kritike naših unutrašnjih prilika, i to kritike tačne i netačne. Ne vidim zašto bi baš nama i našoj zemlji drugog sveta istina štetila /a neistina i tako šteti samo onom ko je iskazuje/. U svakom slučaju, a i s ovim se „secuje“, u našoj štampi i inače, na najelementarnija patriotska osećanja.

Segui il tuo corso, elascia dir le genti! Na kraju ću postaviti tri suštinska pitanja:

1. Da li je moja krivica u tome što sam dao izjavu određenom – kako se to kaže – reakcionarnom listu?
2. Ili je krivica u samom tekstu, u sadržini izjave?

3. A ako nije ni jedno ni drugo, onda – zašto sam uopšte pred sudom?

U vezi s prvim pitanjem. Nisam ja jedini Jugosloven koji je davao izjavu „Njujork Tajmsu“. Tom listu su davali izjave i drugi Jugosloveni: Kardelj, Bebler, Mates, tu skoro i skulptor Augustinčić, a sam Predsednik Tito mu daje izjave svake godine bar po jedan put. Ako za njih „reakcionarnost“ tog lista nije smetnja – a da i ne govorim i njihovoj krivici, – da daju izjave, zašto bi to bilo za nekog drugog? Prema tome, sam po sebi, list „Njujork Tajms“ i „Tajms“ i njihov ovakav ili onakav karakter nisu razlog našoj krivici. Očevidno da sam hvalio dato stanje niko me ne bi zvao na odgovornost. Dakle, otpada kao krivica što sam dao izjavu ovom ili onom listu, jer bi, ako bi to bila krivica, bili na optuženičkoj klupi i svi drugi koji su davali izjave tim listovima. A to je samo po sebi apsurd.

U vezi s drugim pitanjem. Nisu čak ni tekstovi, sadržina izjava, razlog našoj krivici, t. j. optužbi protiv nas. Izneću svoj slučaj. Ja sam u svojim člancima u „Borbi“ i „Novoj misli“, dok sam bio potpredsednik vlade, zastupao u suštini iste ideje koje i u izjavi „Njujork Tajmsu“: 1/ da kod nas postoji ideološki i politički monopolizam i da ih treba ukinuti i dozvoliti slobodnu borbu mišljenja, 2/ da bez toga mi neminovno srljamo u stagnaciju, u kojoj, kao takvoj, dolaze do izraza nedemokratske snage i sl. A je li to tada neko smatrao za krivično delo i je li me pozvao na odgovornost? Nije, razume se. Ali ostavimo to, to je recimo bilo davno. Nego ja sam tu skoro, u jesen 1954 godine davao socijalistima izjave manje-više istovetne s onim u „Njujork Tajmsu“, pa je austrijski socijalista Kaulih, a čuo sam i neki induski socijalista, iste objavio. A je li me ko tada zvao na odgovornost? Nije! Znači za istu stvar u jednom momentu nisam kriv, a u drugom jesam. Pa gde su tu onda tu zakon i zakonitost? Očevidno, ni izjava kao takva nije razlog što sedim ovde.

Razlozi su, ustvari, čisto političke prirode. Dok sam ja davao izjave socijalistima, naši politički faktori koji koketiraju sa socijalistima i progresivcima, negodovali su, ali su smatrali da nije zgodno da se tada i tim povodom samnom obračunaju, iako sam učinio, kako rekoh isti „prestup“, kao i sada. Međutim, ti isti faktori smatraju da je sada pogodan povod za taj obračun. Konkretno: sad sam dao izjavu tobož reakcionarnoj štampi – kojoj inače i oni daju izjave – tako da veruju kako pomoću te „činjenice“ mogu i javnom mnjenju opravdati svoj postupak kao da sam se „stavio u službu“, „postao oružje“ nekih neodređenih „inostranih kru-

gova“. Pri tome treba imati u vidu da je spoljno-politički položaj vlade neobično povoljan i čvrst, zemlja se nalazi u nekom položaju ravnoteže između blokova. Otud pomenutim faktorima i izgleda da jedan „mali“ politički obračun u takvoj situaciji ne može bitno da utiče na njihov – tako čvrst i povoljan – međunarodni ugled i položaj, a unutra – štampu i drugo i tako, i tako imaju u rukama...

Nismo mi bili oni koji smo izabrali momenat za akciju. Naprotiv, izabrala ga je sama vlada i nama nametnula. Uostalom to je potvrđeno i činjenicama. Zašto se od marta 1954. godine, t.j. od IV Plenuma, čekalo do decembra da se počne sa saslušavanjem Dedijera pred Kontrolnom komisijom CK? Čekao se trenutak, ništa drugo. To je odgovor na treće pitanje.

Vodeći politički faktori ne mogu da trpe da mene posećuju napredni ljudi, a posebno socijalisti, i to zbog toga što ja govorim šta mislim, što govorim istinu o političkim prilikama kod nas. Što za mene između istine i patriotizma nema sukoba, dok je za drugu stranu patriotsko samo ono što njoj godi. U tome je suština, i samo se čekalo na pogodan momenat. Imao sam se odreći svakog javnog izlaganja svojih ideja ili – zna se. U stvari, politički obračun koji je otpočeo protiv mene još na III Plenumu treba da se dovrši ovde i da se pokrije pravnim i sudskim formama. Ničeg tu novog nema, sve je to već znamo i viđeno drugde, samo u mnogo oštrijem obliku. Ali ja neću, ja ne mogu da verujem da sud može ići tim putem. Ja ne priznajem da su sudovi moje zemlje ma čiji drugi organi – bez obzira na političke i idejne poglede sudija – sem zakona i ljudske savesti sudija. I zbog toga verujem da ću biti oslobođen, kako to traži zakon, istina i ljudska savest, a to je samim tim i politički korisno za ovu zemlju.

Javni tužilac, da bi se pred javnošću opravdao i prikrio da se radi o gušenju mišljenja i kritike, nabacio se, ne navodeći za to nijednu činjenicu, najstrašnijim sumnjama: da sam postao oruđe nekakvih misterioznih stranih krugova, da sam nudio usluge strancima protiv vlastite zemlje, da sam stranu propagandu snabdevao klevetama i sl. Razume se, za to me nije mogao direktno ni optužiti, jer ne može imati za to dokaza. Pa ipak, latio se i tih sretstava, radi ne lepšeg cilja. U tom pogledu – u neistinitosti optužbe, u izvođenju proizvoljnih zaključaka, u moralnom blaćenju optuženog bez ikakvog dokaza i povoda samo da bi se obmanula javnost, ova optužnica se u suštini ne razlikuje mnogo od one s famoznih moskovskih procesa. Džepno izdanje Moskve: sve je po formi blaže, zakonski je, ali

suština slična – neistinite optužbe i lažna sumnjičenja kao osnovni oblik obračuna s ljudima koji drukčije misle. Ali tu je i još jedna veća razlika: optuženi nisu slični onima tamo! Nadati se da će razum i istina pobediti i da će i presuda biti drugačija. Mislim da sam dovoljno rekao da bi ste mogli dobiti celovitu sliku o čitavom slučaju.

Pred sudom i zakonom ja nemam krivice i stvarno ne mogu biti odgovoran ako ima zaštita da odgovaram, a imam, to je izgradnja datog političkog nedemokratskog sistema, i to pred narodom i svojom savešću, čak i bez obzira na to što sam prozreo kud taj sistem vodi i šta znači, i javno ustao protiv njega još dok sam bio na vrhuncu vlasti. Ja sam već odavno došao do zaključka kako su za ratni i revolucionarni period odgovarale vojne i revolucionarne mere, za mirni period odgovaraju reforme i demokratskije. Ako je u ratu i revoluciji bilo najčasnije i najprogresivnije biti revolucionar i vojnik, izgleda mi da tome u miru odgovara humanost i demokratizam. „Neka bude borba neprestana“.

Živimo u svetu koji je, i na Istoku i na Zapadu, u različitim i čak suprotnim oblicima – zagazio u socijalizam. Na Zapadu kroz slobodu, a i mnoge forme svojine, na Istoku kroz novu svojinu... Stare socijalističke teorije pucaju pod navalom života. Socijalistička ideologija, a pogotovu praksa, ne smeju ni u čemu više biti isključive, ako neće da budu zapreka novim – i to baš socijalističkim – oblicima društva, ljudskoj slobodi, bez koje nema nikakvog napretka.

Mi već živimo u episi socijalizma i sve što se događa u svetu, pa i ovde kod nas, moramo ocenjivati sa stanovišta da li nas primiče ili zadržava u nezadrživom kretanju ka novim društvenim odnosima. I ovaj naš spor je spor oko toga kako se kretati u socijalizmu, u socijalizam. Drukčije rečeno: danas se količina socijalizma u nekoj zemlji ne može više procenjivati jedino na osnovu toga koliko je u njoj i čega nacionalizovano i kolika je uloga države u privredi, nego i koliko ima stvarne – duhovne, političke i druge slobode. I koliko ekonomsko kretanje savremenog društva bude dalje išlo napred, a ono jedino može ići ka podruštvljivanju sredstava za proizvodnju, utoliko će i ovaj drugi kriterijum za napredak i karakter društva biti značajniji. Otuda i vaša presuda prelazi značaj jednog pravnog akta i postaje od značaja za čitavo naše društveno kretanje.

Slučaj je takav da ima samo dva izbora. Nema nikakvog značaja da li će kazna biti manja ili veća nego da li treba da je i kako bude. Jer svaka, ma i najmanja kazna, ruši sam princip slobode i istine, a time i same pravde. Istina, gola – kakva se vazda posle ocedi, neće se dati sakriti:

da smo suđeni jer je to bilo potrebno vladi u određenom trenutku da bi sprečila slobodno iskazivanje mišljenja, a da su sve drugo više ili manje bili samo izgovori.

Ovo nije suđenje ličnostima, nego slobodi, tačnije: preko ličnosti – slobodi. Oslobođajući ličnosti vi ćete otvoriti prozore novom i osvežavajućem dahu slobode.

Započeto 1. januara 1955.

Završeno 6. januara 1955.

Ispravljeno 20. januara 1955.

BELEŠKA O PRIREĐIVAČIMA

KOSTA NIKOLIĆ (1963) radi u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, u zvanju naučni savetnik. Diplomirao je (1988), magistrirao (1993) i doktorirao (1999) na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Oblasti naučnog interesovanja jesu: istorija komunizma u Kraljevini Jugoslaviji, istorija srpskog naroda i srpskog društva u Drugom svetском ratu, kult ličnosti u socijalističkoj Jugoslaviji, raspad SFRJ i istorija historiografije. Trenutno je rukovodilac projekta: *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – između demokratije i diktature* (broj 177016), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Vlade Republike Srbije. Do sada je objavio 30 monografija, preko 100 članaka u naučnim časopisima u zemlji i inostranstvu i dva udžbenika (za završne razrede osmogodišnje škole i gimnazije).

SRĐAN CVETKOVIĆ (1972) radi u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu, u zvanju naučni saradnik. Diplomirao je na Katedri za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2000. sa temom *Etničke promene u Pančevačkom srezu 1944–1953*. Magistrirao je 2005. s tezom *Represija u Srbiji 1944–1953*. Svoje decenijsko istraživanje političke represije zakrovio je 2011. doktorskom disertacijom *Politička represija u Srbiji 1953–1985*. Oblasti naučnog interesovanja jesu: komunizam, državna represija, disidenti, ljudska prava i Hladni rat. Autor je obimne i zapažene monografije *Između srpa i čekića – Represija u Srbiji 1944–1953*. kao i monografije *Portreti disidenata* (2007). Priredio je za štampu *Belu knjigu 1984*, a jedan je od priređivača *Istorije Demokratske stranke 1989–2009. – dokumenti*. Stručni je saradnik Matice srpske u izradi *Srpskog biografskog rečnika*, kao i Službenog glasnika u priređivanju sabranih dela dr Dragoljuba Jovanovića. Od 2009. sekretar je *Državne komisije za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944*. Vlade Republike Srbije.

REGISTAR IMENA

- Ajzenhauer, 63
 Aleksić Stojanka, 70
 Alijagić Alija, 56
 Aristotel, 276, 290
 Atli Klement, 32
 Augustinčić, skulptor, 310
- B**
 Bajković Filip, 41
 Bakarić Vladimir, 77
 Banković Sava, 14
 Barović Jovan, 57, 64, 75
 Bartsch Gunther, 24
 Barudi Džamila, 189
 Bavcon Ljubo, 76
 Bebler Aleš, 310
 Bečković Matija, 70, 75
 Berdajev, 68
 Bevan Aneurin, 33, 57, 63
 Bilbija Živko, 95
 Bogdanović Milan, 48
 Bogetić D., 63
 Born(Bourne), 91, 114, 165, 166, 169, 170, 171, 172, 176, 177
 Bradvarević Arsenije, 14
 Brant Vili, 67
 Brilej J. dr, 32
 Brodski Josif, 68
- C**
 Cemović Momčilo, 24, 28
 Cerović Stojan, 73
 Čipek Tihomir, 77
 Clissold Stephen, 24
 Cvetković Srđan, 75, 314
 Cvijanović Milić, 70
 Cvijić Jovan, 54
- Č**
 Čalovski Mitke, 77
 Čerčil Winston, 32, 67
 Čolaković Rodoljub, 40,
 Črnja Berto, 76
 Čosić Dobrica, 14, 48, 55, 56, 70, 74, 95
 Danilović Rajko, 60, 62, 74
- Dapčević Peko, 32, 50, 103, 126, 223, 224, 276, 293, 300
 Dapčević Vladimir, 13, 57
 Davičo Oskar, 48, 53
 Davis Ernest (Dejvis), 113, 140, 141, 152, 153, 305
 Dedijer Jefto, 54, 82, 84
 Dedijer Milica (rod. Babić), 82, 84
 Dedijer Vera, 95, 228, 229, 266
 Dedijer Vladimir, 24, 33, 48, 54, 55 i dalje u tekstu
 Demaći Adem, 12
 Despot M., 76
 Despot Zvonimir, 70
 Dimić Ljubodrag, 46
 Diminić Dušan, 76
 Dragović-Soso Jasna, 46, 78
 Drašković Milorad, 56
 Drenovac Bora, 48
 Drljević Sekula, 74
 Drulović Nedeljko, 55, 56
 Dubček Aleksandar, 66
- Đ**
 Đekić Mirko, 78
 Đilas Akim, 95
 Đilas Aleksa, brat, 28, 61
 Đilas Aleksa, sin, 35, 62, 67, 70, 73, 74, 75
 Đilas Dobrana, 28
 Đilas Draga, 95
 Đilas Mileva, 95
 Đilas Milivoje, 28
 Đilas Milka, 61, 95, 293
 Đilas Milovan, 12, 24, 25, 26, 27 i dalje u tekstu
 Đilas Nikola, 25, 28, 81, 84
 Đilas Štefica, 61, 95
 Đilas Vasilija (rod. Radenović), 25, 81, 84
 Đilas Vitomir, 57, 71
 Đodan Š., 14
 Đogo Gojko, 14, 15
 Đorđević Boško, 95

- Dorgović Momčilo, 24
Đukić Slavoljub, 56, 73
Đuričković B., 74
Đurić Mihailo, 14
Đurović Đura, 14
- Elizabeta II, 32
Engels Fridrih, 76
Erl, 124
Filips Džon, 196, 197
Franko F., 27
- G**
Gandi Mahatma, 272
Gatalović Miomir, 51, 57
Gavrilović Slobodan, 28
Glišić Venceslav, 24, 60, 72, 75
Gorkić Milan, 27
Grafenauer Bogo, 48
Grol Vojislav, 64
Gromik Andrej, 64
- H**
Has Herta, 72
Herljević Franjo, 70
Hetl Valter, 71
Hetzer Armin, 24
Hitler Adolf, 37, 109
Hruščov, 58
Hustig Michael, 24
- I**
Ignjatović Dragoljub, 70
Imširović P., 14
Injac Oliver, 57
- J**
Janjić N., 14
Jeremić Miroslav, 225
Jok Mile, 76
Jonesku Ežen, 68
Jovanović Dragoljub, 30, 56, 58, 61, 63,
77, 314
Jović Dejan, 33, 44
Jović S., 14
Jurišić Draško, 68
- K**
Kalezić V., 24
Karadorđević Aleksandar I, 25
Karadorđević Pavle, 153
Kardelj Edvard, 27, 30, 31, 33, 37, 45,
51, 52, 58, 87, 107, 108, 110, 115, 123,
128, 140, 142, 144, 152, 157, 208, 209,
217, 219, 226, 227, 238, 276, 277, 278,
293, 294, 295, 300, 301, 302, 304, 310
Kasals Pablo, 67
Kaulih Karlo(Karl), 116, 122, 141, 310
Kavas, 157
Kenedi Edvard, 67
Kerber, 101, 124, 126, 133
Kiš Danilo, 70
Klark (Ed), 87, 99, 124, 127, 141, 142,
143, 145, 208, 226
Klark, gđa, 101, 124, 126, 143, 145,
208
Kljajić Jelka, 14
Kocbek Edvard, 36
Kočović Bogoljub, 70
Kojčinović Mihailo, 70
Koliševski Lazar, 71, 77
Končar Rade, 27
Kostić Dušan, 48
Kovačević Branislav, 24
Kovačević Veljko, 56, 57, 64, 74, 76,
80, 92, 93, 95, 102, 103, 128, 143, 144,
148, 158, 159, 166, 178, 207, 243, 244,
245, 246, 247, 249, 253, 255, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 270, 278, 280
Krekić Bogdan, 63
Krešić Andrija, 74
Kreža Miroslav, 30, 48, 51
Krstić Svetozar, 95
Kržavac Sava, 70
Kulenović Skender, 48
Kumanudi Kosta, 61
- L**
Lalić Mihajlo, 48
Lavrić, 191
Lazarev G., 76
Lazović G., 24
Lenjin Vladimir Ilić, 10, 34, 39
Leskošek Franc, 27
Lipman Volter, 67
Ljuboja Svetlana, 43
Lord Oven Dejvid, 74
Lukić Žarko, 76

- Makarti, 174, 258
Mandić, G., 74
Mardaljević Toma, 70
Marić Nikola, 95
Marković Dragan , 70
Marković J. Predrag , 2 , 43
Marković Mihailo, 53
Marković Milivoje dr, 30
Marks Karl, 68
Mates Leo, 310
Matić Boško, 72
Maung Ufla (Ufa?), 189, 190
Medroz Žil , 238
Mihailović Dragoljub Draža, 71
Mihailović Dragoslav, 61, 70
Mihajlo Mihajlov, 12, 25, 57, 61, 62,
65, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75
Mihajlović Mihiz Borislav, 48
Mijanović Vladimir, 14
Mijušković M., 76
Mikulandra Nikša dr, 95
Milenkovitch Michael, 24
Milenović A., upravnik mitrovačkog
zatvora, 61
Milić Miodrag , 73
Miljanov Marko, 261
Milton Džon, 73
Milutinović Ivan, 27, 28
Mimica Miloš, 76
Minić Miloš, 222
Mitrović Mitra, 27, 103, 124, 126, 134,
223, 276, 293
Mladenović Milić , 73
Molden Fric , 67
Mone Žan, 67
Musolini Benito, 23
- Nehru, 106, 107, 114
Nešković Blagoje, 45
Nikezić Marko, 13
Nikolić Kosta, 314
Nikolić Milan, 14
Nikolić V., 74
Njegoš Petar Petrović, 30, 57, 73
Numić Selim, 78
- Oblaković Jastreb, 61
Olujčić Dragomir, 73
- Panić Surep M., 63
Pantelić, 181
Pauljević Slobodan, 61
Pavlović Aleksandar, 63
Pavlović-Ždrebe Živojin, 28
Pekić Borislav, 56, 70
Pekić Pavle, 28
Penezić Krcun Slobodan, 64
Perović Bogdan, 95
Perović Latinka, 13
Perović Mileta, 13, 57
Petranović Branko, 36, 74, 75
Petrović Aleksandar, 70
Petrović Nenad, 70
Pijade Moša, 140, 175, 176, 211, 223,
276, 294
Politeo Ivo, 56, 80, 93, 143, 144, 159,
178, 181, 184, 185, 187, 205, 214, 218,
228, 230, 264, 265, 267, 288
Popivoda Krsto, 222, 294
Popov Nebojša, 49, 74
Popović Koča, 32, 71, 72, 147, 213,
214, 235
Popović Srđa, 57
Pređa Sava, 95,
- Radakrišnan, 262, 268
Radelić Zdenko, 76, 77
Radenković Zvonimir, 73
Radojević L., 76
Radojević Mira , 24, 67, 70
Radović Dušan, 70
Radulović Mato, 95
Rajić Milan, 61
Ranković Aleksandar, 12, 17, 19, 26,
29, 35, 37, 41, 42, 43, 51, 52, 53, 61,
72, 75, 78, 119, 163, 175, 177, 178,
219, 277, 300, 301, 302
Rasel Bertrand, 59, 64
Reinhartz Denis, 24
Rejmond Džek (negde Rajmond), 55, 86,
91, 97, 104, 105, 125, 126, 136, 137, 138,

- 141, 149, 158, 205, 206, 219, 224, 230,
231, 236, 252, 253, 256, 262
Ribnikar Jara, 55, 56
Ridli Dž., 57, 58, 60, 64, 65
Roberts R. Valter, 71
Rosenblatt Israel, 55
- Saharov Andrej, 25, 68
Sartre Ž. P., 64
Savić Rebac Anica, 48
Savić Srba, 95
Sekelj Laslo, 43
Sekulić Isidora, 30
Selić Momčilo, 14, 70
Simić Pero, 70
Singleton (negde Singleton), 145, 147,
196, 197, 198, 213, 214, 239
Sirc Ljuba, 66
Solženjicin Aleksandar, 25, 68, 74
Spehnyak Katarina, 77
Spiridonović Olga, 30
Staljin, 9, 18, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 47,
64, 170, 220, 224, 294, 300
Stambolić M., 73
Stambolić Petar, 38, 48
Stanković D., 24
Stefanopulos, 239
Stefanović Svetislav, 276, 294
Stepinac Alojzije, 56, 155, 156
Stijačić Radovan, 39
Štilinović Marijan, 77
Stojadinović Milan, 153
Stojanović Radmila, 95
Stojanović Svetozar, 74
Stojiljković S. Dr, 62
Stojnić Velja, 177, 222
Supek Rudi, 77
Sv. Avgustin, 290
- Šćekić V., 74
Šešelj Vojislav, 73
Šibalić Mijuško, 95
Šprljan Gušte Augustin, 76, 77
Švar Stipe, 74
- Tačer Margaret, 71
- Tepavac Mirko, 71
Tito Josip Broz, 8, 11, 12, 14, 19 i dalje
u tekstu
Todorović Dragoljub, 56
Topalović Živko, 153
Tošić Desimir, 24, 26, 30, 48, 55, 58, 66,
69, 70, 75
Trigve Li, 32
Trocki Lav, 62, 114, 220
Tuđman Franjo, 14
- U Ba, 190
Udovički D., 14
- Vasović Mirjana, 43
Velebit Vladimir, 71, 72
Veselica Marko, 14
Vidaković Boško, 57
Vladika Petar, 261
Vladika Rade, 261
Vnuk Živko, 76
Vranješević Slavoljub, 14
Vrsjakov-Dapčević Milena, 49
Vukičević Nemanja dr, 206, 207
Vukičević Radojica, 207
Vukmanović Tempo Svetozar, 74
Vuković Milovan, 64
- Zečević Momčilo, 36**
Ziherl Boris, 50, 55
Zogović Radovan, 30
- Žalić, advokat, 271, 272**

RAĐANJE JERETIKA

Izdavači

*Institut za savremenu istoriju, Beograd
KIZ ALTERA, Beograd*

Za izdavača

*Prof. dr Momčilo Pavlović, direktor
Milan I. Arnaut, direktor*

Lektor

Branka Kosanović

Likovno-grafička oprema i prelom

Studio AR...T

Obim

20 št. tabaka

Format

16 x 24 cm

Tiraž

500 primeraka

Štampa

KIZ ALTERA, Beograd

ISBN 978-86-7403-156-8

(319)